De taal- en letterbode. Jaargang 5

bron
De taal- en letterbode. Jaargang 5. De erven F. Bohn, Haarlem 1874.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa005187401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

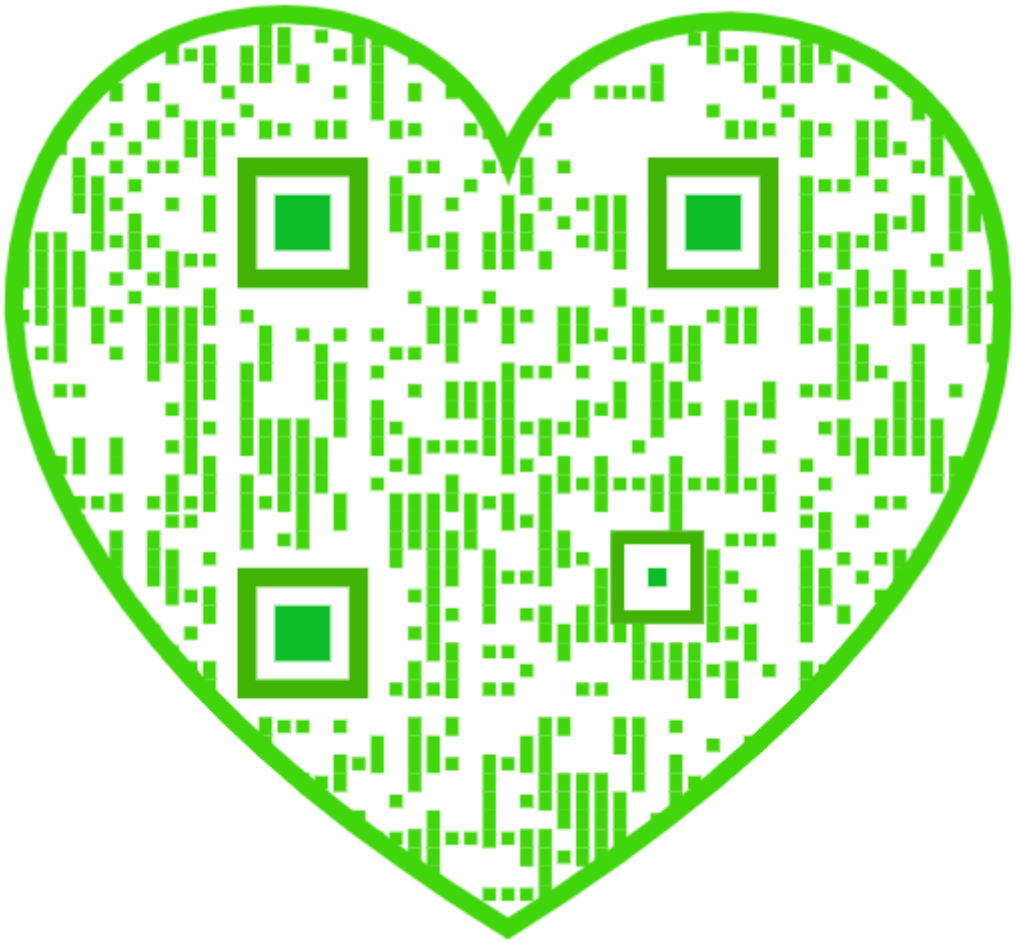

De verbuiging van man in 't Gotisch door H. Kern.

Het zoo gebruikelijke woord *man* in de Germaansche talen heeft eene zeer eigenaardige verbuiging. In 't Gotisch luiden de vormen als volgt:

Enkelvoud.

Nom.	Voc.	manna
Acc.		mannan
Dat.		mann
Gen.		mans

Meervoud

Nom.	mannans *en* mans
Acc.	mannans *en* mans
Dat.	mannam
Gen.	mannê

In hoeverre de dubbele *n* met de verbuiging iets te maken heeft of niet, zullen we later onderzoeken. Hier zij slechts aangestipt dat zoowel in 't Gotisch als in alle overige Germaansche talen de verdubbeling eener *n*, *l*, enz. hoegenaamd niet in verband staat met de etymologie. Men schrijft in 't Gotisch *kunnan*, *inna* e. dgl., waar ook wij *kunnen*, *binnen* spellen, en de Hoogduitschers *können*, *innen*. De neiging om na geaccentueerde korte klinkers eene *n*, *l*, *m*, zelfs *k*, *t*, en andere

letters te verdubbelen is gaandeweg zóó toegenomen dat wij schrijven *kunnen* niet alleen, maar *zullen*, *tamme*, *lamme*, *bakken*, *watte*, enz., en evenzoo in 't Hoogd. *sollen*, *backen*, *hassen*, e. dgl. Kortom, de verdubbeling der medeklinkers in de Germaansche talen is in de meeste gevallen 't gewrocht van latere ontwikkeling en heeft niets te maken met den oorspronkelijken vorm der woorden. Daar nu in 't Gotisch gespeld wordt evengoed *manasêths*, *manamaurthrja* als *mannans*, moet men in de eerste plaats denken dat de *nn* in dit geval alleen dan voorkomt als er grootere nadruk op *man* valt, want al viel ook de klemtoon waarschijnlijk op de eerste lettergreep dier samengestelde woorden, toch moeten *sêths* en *maurthrja* genoeg zwaarte gehad hebben om den nadruk op de eerste lettergreep te verminderen. Of de Goten wel in eenig geval eene werkelijke *nn* (d.i. eene *n* tweemaal zoo lang aangehouden als de enkele) uitgesproken hebben, is lichter gevraagd dan beantwoord. Zeker is het dat Nederlanders, Duitschers, Engelschen eene echte *nn* niet kunnen uitspreken dan na oefening; evenmin kennen de Franschen en Spanjaarden dien klank. Desniettemin schrijven al deze volken, de Spanjaarden uitgezonderd, eene *nn* om aan te duiden dat de voorafgaande korte klinker iets bijzonders in de uitspraak heeft.

Het is algemeen erkend dat aan de verbuiging van *man* in 't Gotisch twee of meer stammen ten grondslag liggen. Nu vindt men in de verwante talen, in de eene meer, in de andere minder, woorden waarvan enkele naamvallen bij een anderen stamvorm behooren dan de overige. Soms zijn de naamvallen gevormd van drie verschillende stammen. De eerste gedachte die bij ons moet oprijzen is dus, of er in andere talen geen soort van woorden zijn, die in hun verbuiging met die van *man* overeenkomst toonen. Natuurlijk moeten we een woord vergelijken 'twelk in sommige naamvallen eenen stam op *an* vertoont, want *mannans* in 't meervoud is baarblijkelijk van zulk een stam afgeleid. De vraag is dus: zijn er in eene verwante taal woorden te vinden, wier stam in enkele

naamvallen op *an* uitgaat, en tevens afwisselt met een anderen stam zóó dat men eenen datief als *mann* er uit kan verklaren? We behoeven niet lang te zoeken; in 't Sanskrit komen ons voor den geest stammen als *panthan*, bijstam *path* en *pathi*, ‘weg’. De verbuiging is als volgt:

Enkelvoud.

Nom.		panthâs
Voc.		panthan
Acc.		panthânam *en Vedisch*: panthâm
Inst.		pathâ
Dat.		pathe
Abl.	Gen.	pathas
Loc.		pathi

Meerv.

Nom.	Voc.	panthânas, *en Vedisch*: pathayas, panthâs, panthâsas
Acc.		pathas
Inst.		pathibhis
Dat.	Abl.	pathibhyas
Gen.		pathâm *en Vedisch*: pathînâm
Loc.		pathishu

Het tweevoud kunnen we laten rusten.

Bij den eersten oogopslag kan men ontwaren dat de stam in voc. en acc. enk., en in nom. voc. meervoud, op *an* uitgaat, en dat hij buitendien eene zwaardere eerste lettergreep heeft. De mannelijke stammen op *an* hebben den nomin. enk. altoos op *â*, behalve juist in dit woord en in een paar andere. We mogen gerust aannemen dat het Got. *manna* in den nom. geheel regelmatig de verbuiging der woorden op *an* volgt en dus beantwoordt aan een Skr. *panthâ*. De voc. van 't Got. is gelijk aan den nomin., in tegenstelling tot het Skr., doch dat geldt niet alleen van dit ééne geval, maar van alle woorden op *an*.

Bij vergelijking van *manna* met *panthâs*, van *mannan* met *panthânam*, van *mannans* met *panthânas*, rijst van zelven de

vraag of *mann* met dubbele *n* niet eene versterking zou wezen van *man*, op gelijke wijze als *panth* het is van *path*. Aangezien we die dubbele *n* ook ontmoeten in den gen. meerv. *mannê*, en aldaar van geen versterkten vorm sprake kan wezen, kom ik tot het besluit dat de dubbele *n* niet gelijkstaat met de versterking in 't Skr., en dat zij overal niets anders is dan een gevolg van de met (Germaanschen) klemtoon voorziene eerste lettergreep, wier klinker van nature kort is.

De rekking van den stamuitgang *an* tot *ân*, die in 't Skr. tot regel geworden is, doch in de overige talen slechts bij uitzondering voorkomt, heeft in de Germaansche gelijk men weet, geen plaats. Aan eenen accus. enk. op *ânam*, en eenen nom. meerv. op *ânas*, van 't Skr. beantwoorden regelmatig in 't Germ. *anam*, en *anas*, en wat zich hieruit verder ontwikkeld heeft. Verschil in beteekenis tusschen *ân*, *an*, *n* (*ĕn*) is er niet; daarom heeft dan ook de eene uitgang van 't partic. med. in 't Skr, nl. *mânas* volstrekt dezelfde waarde als μενος in 't Grieksch, *mno* in 't Irânsch, *mnus* in 't Latijn (bijv. *alumnus*, *vertumnus*, oude deelwoorden van 't medium). De andere uitgang van gezegd deelwoord in 't Skr: *ânas*, verschilt ook maar in klank, niet in waarde, van Goth. *ans*, (ons *en*, bijv. in *genomen*), Slawisch *anŭ*. Zelfs in 't Skr. wisselen *ân*, *an*, *n* met elkaar af in 't zelfde woord, al is dan ook aau ieder er van eene bepaalde plaats toegewezen. Bijv. van *bhûman*, veelheid, is de accus. *bhûmânam*, de locat. *bhûmani* of *bhûmni*, de dat. *bhûmne*, enz. Men ziet dat *bhûmânam* in dezelfde verhouding staat tot *bhûmani* en *bhûmni* als 't deelwoord op *mânas* staat tot μενος, en *mnus*, *mno*.

Hoewel in 't Skr. de rekking van *an* tot *ân* regelmatig in dezoogenoemde sterke naamvallen geschiedt, hebben toch ettelijke overoude woorden, inzonderheid godennamen, den accusatief op *anam*, en niet op *ânam*. Zoo heeft *Aryaman* den accus. *Aryamaṇam*; *Vrtrahan*, *Ṿrtrahaṇam* enz.; in de oudere taal der Veda's zijn er nog onderscheiden andere woorden die aldus den accus. vormen; bijv. *ukshan*, nomin. *ukshâ*, accus. *ukshanam* en *ukshânam*. Volstrekt

identisch nu met nom. *ukshâ*, acc. *ukshanam* is 't Gotische *auhsa*, *auhsan*, Hoogd. *ochs*, *ochsen*.

Nemen we dit alles in aanmerking dan mogen we zeggen dat de verbuiging van *man* in de sterke naamvallen dezelfde is als die van *path*. De stammen zijn *man*(*n*)*an* en *panthan*. We hebben nu te onderzoeken of de verbuiging dezer twee woorden ook in de overige naamvallen overeenkomt.

Vergelijken we den gen. *mans* met *pathas*, dan zien we oogenblikkelijk dat ze volkomen overeenkomen, want een ouder *manas* moet in 't Gotisch regelmatig tot *mans* worden. De datief *mann* beantwoordt ook volkomen aan *pathe*, mits men bedenke dat de verdubbeling der *nn* onafhankelijk is van de etymologie. Op gelijke wijze schrijft men in 't Got. *kann*, terwijl de oudere Arische vorm hiervan is *gagana*; in *kunnum*, oude vorm (*ga*)*[...]nĕma*, (*ga*)*gĕnĕma*, Skr. *jajnima*, voor *jajnĕma*.[1)] De oude datief *[...]anai* = *pathe* moet tot *man* (*mann*) worden, omdat *ai* (Skr. *e*) aan 't einde in 't Got. wegvalt. Bijv. Skr. *sûnave* = Got. *sunau*; Arisch *uksanai* = Got. *auhsin*, Ohd. *ohson*, Ags. *oxan*, enz. De overgang van *an* in *in* is eigenaardig Gotisch; wellicht is uit den datief-uitgang *ai* eerst *i* geworden, waardoor de overgang van 't *an* in de voorafgaande lettergreep is bevorderd, maar voor de overige Germ. talen kan men dit niet veronderstellen. Dat nu *man* niet *min* is geworden, ofschoon 't Got. *hanin*, enz. heeft, is licht te verklaren; in *hanin* is wel de uitgang *an* tot *in* verzwakt, doch de *a* in *man* behoort niet tot den uitgang, maar tot den wortel.

Niet alleen bij de woorden op *u* en *an* is in 't Germaansch de *ai* (Skr. *e*) des datiefs uitgevallen; ook datieven als *fiska* zijn ontstaan uit *fiskâi*, want *âi* - *ai* levert *a* op. Evenzoo heeft

1) In 't Skr. is de Arische *ĕ* gewoonlijk in *i*, soms in *u* overgegaan. Bijv. van *[...]at* komt perf. I pl. *papĕtima* (gespeld *paptima*, maar vierlettergrepig in 't vers); uit dezen Vedischen vorm is gekomen *papitima*, en hieruit *pa-itima*, d.i. *[...]etima*. Uit *strî*, dialectisch *ĕstrî* is later ontstaan 't dialectische *istrî*, en hieruit Prâkrit *itthî*. Doch voor *tĕlâ*, Gr. τλας, τλημων, enz. (*t*)*latum*, zegt men *tulâ*; voor *kĕru*, welks guna *karo* is, zegt men *kuru*. Zoo ook gaat *r* [...]r, r*ĕ*) gewoonlijk in *ir* of *ri* over, soms in *ur* of *ru*.

zich *thamma* ontwikkeld uit *tasmâi*, of misschien *thamâi*; stammen op *ant*, Got. *and*, eigenlijk deelwoorden, bijv. *nasjand*, hebben ook in den datief *nasjand*, waarvan de Arische vorm moet wezen *nasíantai* (en *nasiyantai* of *nasîantai*). Van vrouwel. stammen, als *ansts*, komt als datief *anstai*, uit *anstai-ai* (Vgl. Skr. *mataye*).

In 't meerv. vinden we zoowel *mannans*, analoog met *panthânas*, als *mans*, gevormd als *pathas*. Naar de regelen die in 't Skr. heerschen ware *mannans* eigenlijk de nominatief, en *mans* de accusatief. Doch in de oudere taal komen weleens uitzonderingen op den regel voor en of men zulke uitzonderingen als taalfouten beschouwe of niet, het is duidelijk dat het Gotisch zich niet aan den regel houdt, gesteld al eens dat hij eenmaal voor 't Arisch in 't algemeen gegolden heeft, iets zeer twijfelachtigs.

Aan den Vedischen bijvorm *pathayas* zou in 't Got. een *manneis* beantwoorden. Hij komt in onze teksten niet voor. Het Oudnoordsch evenwel heeft *menn*, en vermits Oudn. *gaess* de nominatief meervoud is van een *i*-stam (Got. vorm op te maken uit het Ohd. enz. *ganseis*) mag men *menn* houden voor den nom. meerv. van een stam *mani*, overeenkomende met *pathayas*.

De genit. pl. *mannê* (d.i. *mánê* met klemtoon op *ma*) strookt geheel met *pathâm*; want *âm* in den gen. pl. gaat in 't Got. in *e* over; bijv. *nasjanda* is gen. pl., even als bijv. Skr. *bharatâm*.

De dat. pl. *mannam* is regelmatig of schijnbaar regelmatig gevormd, inzooverre *hana* enz. ook in dien naamval *hanam* enz. vormt. Afwijkend heeft 't Skr. dat. *pathibhyas*; instr. *pathibhis*.

Op lange na niet zoo duidelijk als de Gotische vormen zijn de Oudnoordsche of IJslandsche. Dat de nom. meerv. *menn* tot een i-stam te brengen is, hebben we reeds gezien. De nom. enk. *madhr* (voor *mandr*, *mannr*) of *mannr* kan een *i*-stam zijn gelijk bijv. *bragr.* Hetzelfde geldt van den accus. *mann.* Den datief *manni* weet ik niet anders te verklaren dan als een instrumentaal, tevens als datief gebruikt. Want brengt men dit *manni*,

zonder klankwijziging, in 't Gotisch over, dan krijgt men *manna* en dit kan evenals bijv. instrum. *fiska*, Oudsaksisch *fisku* of *fisko*, uit *mánâ* = *pathâ* ontstaan zijn. Evenzeer echter kon On. *manni* zoogoed als On. *armi*, *fiski* een echte datief zijn van eenen *a*-stam. Want naast *panthan*, *pathi* en *path* bezit het Skr. een woord *patha* in denzelfden zin, en wat in het Skr. bij dit woord het geval is, kan ook in 't Germaansch bij *mannan*, *manni*, *man* bestaan hebben. De gen. enk. *manns* zou ik in 't geheel niet weten te verklaren dan juist als den regelmatigen gen. van eenen stam *manna*, gelijk *pathasya* het is van *patha*. Van 't meervoud is niets verder op te merken dan dat *manna* = Goth. *mannê* is en dus aan Skr *pathâm* beantwoordt. 't Angelsaksisch is rijk aan verschillende vormen van *man*; ze zijn voor zooverre ik ze ken, in onderstaand overzicht opgegeven:

Enkelvoud.

N. man (mon, mann)	*en*	manna (monna)
Acc. man (mon, mann)	*en*	mannan (monnan, mannon)
Dat. men (menn, man)		
Gen. mannes (monnes)	*en*	mannan

Meervoud.

N. Acc. men (menn, man)	*en*	mannan, monnan
Dat. mannum		
Gen. manna		

Welke onder de opgegeven vormen van den stam op *an* zijn afgeleid, welke niet, laat zich duidelijk onderscheiden. Doch waaronder behooren we de overige te brengen? De nom. pl. *menn* is gelijk in 't Oudnoordsch te vergelijken met woorden als *gês*, van *gôs*, gans; *bêc* van *bôc*, boek[1)]; *mŷs* van *mûs*; vgl. Hoogd. *mäuse* van *maus*. Hij komt, zoowel als de datief enk. *men*, van eenen stam op *i*. Hoe nu in ouderen tijd de

1) Ook in 't Graafschapsch is *bôk* een *i*-stam, want het meerv. luidt *beuke*.

dat. enk. en de nom. meerv. geluid hebben is vooralsnog moeielijk te bepalen. In 't algemeen zij er aan herinnerd dat de *i* van elken stam, hetzij mannelijk of vrouwelijk of onzijdig in 't Ags. veel langer bewaard moet zijn gebleven dan in 't Gotisch, en meestal in 't Oudnoordsch, dewijl anders de wortelklinker geene klankwijziging zou vertoonen. Tot op den tijd dat de klankwijziging zich in 't Ags. begon te ontwikkelen, moet men gezegd hebben *ôsti*, en niet *ôst* (= Got. *ansts*), want anders zou 't ons bekende Ags. niet *êst* hebben. Evenzoo moet de nomin. van *mahti*, die in 't Got. *mahts* luidt, in 't oudere Ags. geklonken hebben als *meahti*, want alleen hieruit kan *miht* ontstaan. Ook *men*, datief enk., moet dus ontstaan wezen uit *menni*, en de vraag die overblijft is, waarvan die *i* wederom een overblijfsel is. Dat laat zich niet zoo licht opmaken. Van een woord op *i* kan de datief enk. in 't Arisch even goed luiden *iai*, bijv. Skr. *paty-e*, *sakhye*, als *aiai*, Skr. *aye*, bijv. *agnaye*, *mataye*. Veronderstel dat uit *mani* op de eerste wijze de datief gevormd werd, dan moet die geluid hebben *maniai*, en met eigenaardig Germ. verdubbeling van *n* na eenen korten geaccentueerden klinker: *manniai*; vgl. Ags. *cynnes* met *hirdes*. Doch *ai* aan 't einde valt weg, zooals wij gezien hebben; dan blijft er over *manni*, en hieruit komt 't bekende Ags. *menn*. - De gen. *mannes* zal wel evenzeer van den stam op *i* af te leiden zijn, doch een uiterlijk kenmerk om hem te onderscheiden van den gen. der *a*-stammen is er niet. - De genit. pl. *manna* beantwoordt aan Skr. *pathâm*.

In 't algemeen zal men kunnen opmerken dat in 't Arisch, om eene ons nog onbekende reden, de suffixen *i* en *an* elkaars plaats mogen innemen. In klank is er tusschen die twee suffixen geen overeenkomst, maar desniettemin beteekenen zij hetzelfde. En niet slechts als suffix is *i* = *an*; niet alleen is in 't Skr. bijv. *akshi* = *akshan*; *asthi* = *asthan*; *dadhi* = *dadhan*; enz.; maar ook als voornaamwoorden vervangen *an* en *i* elkander; bijv. Skr. nom. mannel. *ayam* (d.i. sterke vorm van *i* + toegevoegd *am*), vrouwel. *iyam* (d.i. *i* + *am*), maar instrum *anena* (*anâ*);

anayâ. Het is klaar dat in 't Skr. nom. enk. *akshi* ‘oog’ ongeveer in dezelfde verhouding staat tot instr. *akshṇâ* (d.i. *akshĕṇâ*), als nom. *ay*(*am*), Got. en Lat. *is*, tot inst. *anâ*. Geen wonder dus dat we die onverklaarde, maar feitelijk bestaande afwisseling van *an* en *i* ook teruggevonden hebben in de verbuiging van *man*.

Uit de wijze waarop 't woord in 't Ohd. verbogen wordt, leeren we niets nieuws; de gen. enk. *man* is onbetwistbaar = Got. *mans*, en even als Ohd- *tac*, nom. enk., staat voor een ouder *dagas*, zoo ook *man* voor *manas* = *pathas*. Op dezelfde wijze is de nom. pl. *man* te verklaren. De Ohd. en Mhd. nom. en accus. meerv. *man* beantwoorden aan Got. *mans* en aan Skr. *pathas*, ofschoon 't laatste uitsluitend als accus. optreedt. Hoe 't Nhd. aan zijn *männer* is gekomen, wacht nog, voor zoover ik weet, op eene verklaring, evenzeer als de wording van 't meerv. *lieder* in 't Dietsch, ook een *i*-stam, welke nog niet is opgehelderd.

Tessel, oesel, wesel.

Elders heb ik aangetoond dat Tessel, Texel beteekent, ‘zuidelijk’ (eiland), zonder er aan te denken dat dezelfde uitgang *el* ook voorkomt bij twee andere een windstreek aanduidende woorden. Terwijl ik onlangs mij verlustigde in een roman van Walter Scott, trof mij onder 't lezen een Schotsch woord, namelijk *easel*, d.i. oostelijk. Ziedaar dan een tweede voorbeeld, dacht ik, waaruit blijkt dat *el* een gewoon suffix is achter namen van windstreken. Uit dat Schotsche *easel* valt echter nog meer te leeren dan 't gebruik van *el* in 't omschreven geval Want gelijk ‘'t licht daagt uit den Oosten,’ ging uit het Schotsche woord een licht op voor mijn geest. ‘Zoo is dan 't grondwoord van ons *oost*, *oosten*, enz. teruggevonden,’ dacht ik - en iedereen zou op dezelfde gedachte gekomen zijn -, ‘en zijn *oost*, *oosten*,

ooster, enz. afleidingen van *oos*, gelijk Got. *afta*, *aftana*, *aftra*, *aftara*, van *af!* Dat ons *oost* samenhangt met Gr. Ἠως, Lat. Aurora, Skr. *Ushas*, enz. was algemeen bekend, doch op welke wijze, daarover heeft, voor zoo ver ik weet, nog niemand zich uitgelaten. Nu we 't Schotsche *easel* vergelijken kunnen, is het helder geworden dat de Arische grondvorm (beteekenende dageraad) der Germaansche woorden moet geweest zijn *ausa*, *ausi* of *aus*, terwijl de Grieksche vorm, in 't Arisch overgebracht, zou luiden *âvâs*, d.i. eigenlijk: '*'t aanlichten*'; de Indische evenzoo teruggebracht: *usas* (*usâs*), de Lat. *ausâsâ*, enz. In 't Skr. bestaat inderdaad *osha*, d.i. Arisch *ausa*, Nederl. *oos*, maar in den zin van gloeiing. Gelijk in Gotisch *aftana*, enz. *af* = Arisch en Skr. *apa* is, kan *oosten* enz. uit *ausa* + *tana*, enz. gesproten zijn. Intusschen zou *aus* even goed mogelijk wezen. Daar *ausa* of *aus* of *ausi* zich laat vertalen met het Lat. *oriens* (etymologisch een ander woord), is *de oost* z.v.a. 'plaga orientalis'; *oosten* 'ex oriente'; *ooster*, *oostelijk* 'orientalis', enz. Het Schotsche *easel* bet. orientalis.

Het is aan geen redelijken twijfel onderhevig dat *easel* in Nederl. vorm *oosel*, *oozel*, eenmaal gemeengoed der Germanen moet geweest zijn, doch thans schijnt het uitgestorven, behalve in Schotland. In plaatsnamen zal het vermoedelijk nog wel hier en daar voorkomen. Zoo heet een bekend eiland op de Finsche kust, 't oostelijkste van alle in betrekking tot Skandinavië, 't oostelijkste eiland der Oostzee, enkele miniatuureilandjes uitgezonderd, *Oesel*. Oesel nu is 't Zweedsche equivalent van een Nederlandsch *oozel*, Schotsch of Noordengelsch *easel*.

Zoodra men ontdekt heeft dat *oost*, *oosten*, enz. afleidingen van *oos* zijn, volgt het als van zelven dat ook *west*, *westen*, enz. wel tot een grondwoord *wese* (*weze*) teruggebracht zullen moeten worden. En als twee namen van windstreken 't suffix *el* achter zich nemen, zal een derde wel hetzelfde doen. Inderdaad behoeft men naar *wese* en *wesel* niet lang te zoeken. Al hebben wij en de overige Germanen 't grondwoord *wese*

verloren, de Goten moeten het nog bezeten hebben, want zij die wij Westgoten heeten, noemden zich zelven Wisi-goten.

Wese schuilt zeker ook nog wel in sommige plaatsnamen. In 't voortreffelijke, ik zou haast zeggen, boeiende oorkondenboek van Gelre en Zutfen van Sloet, N° 113, lees ik dat Ansfrid, bisschop van Utrecht aan de St. Maartenskerk te dier stede vermaakt zijne goederen gelegen bij Wesemaal in Westle (d.i. Westloo) en bij Tongerlo op de Veluwe. Nu moge Westle hetzelfde aanduiden als 't synonieme Westerwald in de IJselooi, of niet, in allen geval vinden we hier naast elkander *wese* en *west*. In de provincie Antwerpen ligt een Oostmalle. Ook *Wisside* op de Veluwe lijkt wel Westzijde te beteekenen, misschien ook Wissekerke, doch dit zij anderen belangstellenden voor nader onderzoek aanbevolen.

Het bijvoegelijke *wesel* (*wezel*) komt in ons taalgebied en aangrenzende streken meer dan eens voor. Vooreerst in den naam der Pruisische vesting Wesel. Gelijk ieder graafschapper weet en ieder ander met behulp der kaart weten kan, ligt Wesel aan 't westelijke uiteinde van de Lippe, waar deze rivier zich in den Rijn stort. Misschien was het ook de westelijke grensplaats der Bruchteren. Westelijk van Maastricht is er een Veldwezel. Waaraan Ober-Wezel bij St. Goar aan den Rijn zijnen naam te danken heeft, vermag ik niet te raden. In allen gevalle ligt het aan den westelijken Rijnoever.

Men ziet hoe een woord dat in alle stilte in een schier onbekend dialect voortleeft, licht kan verspreiden. Gelukkig is 't Schotsch door 't genie van twee mannen, Burns en Scott, in wijder kring bekend geworden, doch het heeft bij de taalgeleerden niet die waardeering gevonden waarop het aanspraak heeft. Voor de studie van onze taal heeft het Schotsch bijzondere waarde, veel meer dan 't Engelsch, daar het in klank en in woordenkeus even treffend met onze taal overeenkomt als van 't Engelsch verschilt. Terwijl de Engelschman *to peep* zegt, de Hoogduitscher *gucken*, zegt de Schot *keek* (*kiik*) gelijk wij *kijken*; de Schot gebruikt *turf*, niet in den zin van 't Engel-

sche *turf*, maar in den zin dien wij er aan hechten. De Engelschman zegt *puff*, de Schot echter *peagh*, nagenoeg ons *pochen*. Dergelijke punten van overeenkomst zijn er in groote menigte.

Hoe weinig op 't Schotsch gelet is, daarvan wil ik een enkel voorbeeld aanhalen. In 't door Dr. R. Hildebrand bewerkte Deutsche Wörterbuch vindt men onder *kriegen* eene alleruitmuntendste uiteenzetting van de geschiedenis van 't woord, zooverre men die kan nagaan. Ieder die met het werk van Hildebrand kennis maakt, bespeurt spoedig met welk eene groote zorg, nauwkeurigheid en volledigheid al de vertakkingen van een woord in de verwante talen worden nagespoord; geen tongval wordt vergeten of gering geacht. Het artikel over *kriegen* is een meesterstuk, en toch treffen we daarin de volgende bewering aan: ‘bis jetzt aber fehlt jede spur des wortes (*kriegen*) auszer Deutschland und den Niederlanden (abgesehen von der nord. entlehnung).’ Edoch 't betrekkelijk beperkte gebied van *kriegen*, *krijgen*, wordt in eens tot over 't Kanaal uitgebreid door 't Schotsche *creagh* (spr. *kriig*), dat de beteekenis heeft van strooptocht, en dus de beide opvattingen van *kriegen* in zich vereenigt. Op de grenzen van Engeland en Schotland bedient men zich van den term *raid* (etymologisch = Engelsch *road*, (*in*)*road*)[1)].

Bij de vergelijking van 't Schotsch moeten we op onze hoede zijn ten einde ons niet door de Engelsche spelling te laten verschalken. Zien we een woord als *easel* voor ons, dan zouden we allicht denken dat de Schotsche *ea* met de Engelsche van *east* over eenkomt. Doch dat is niet het geval. In Schotsche woorden drukt *ea* vaak den klank *î* uit, in 't Engelsch ook *ee* gespeld. Deze *î*-klank heeft meer dan één oorsprong; soms is het de oude lange *i*, onze *ij*, bijv. in *keek*, ons *kijk*. Soms ook is het klankwijziging van *ô* of *uo*, *u*, Nederl. *oe*; heeft het zich dus ontwikkeld uit onzen *eu*-klauk. Bijv. Schotsch *deeing* is zoowel

1) Zie Waverley, hoofdstuk XV. Het Schotsch onderscheidt zich karakteristiek van 't Engelsch en Ags. ook daarin dat het de Frankische en Saksische *ee* (gespeld *ai*, *ea*) en *oo*, *ou* (gespeld *aw*, *ow*) heeft waar Ags. en Eng. *â* (*oa*, *o*) en *ea* hebben. Bijv. *stain* = *steen*; *landlouper* = *landlooper*.

in 't Engelsch *doing* als *dying*; het staat dus voor *deu*, naar onze spelling; *deu* nu is zoowel klankwijziging van *doo* (in *dood*), als van *doe* (vgl. ons *beuken* uit *bôkin*). Zoo ook staat *easel* voor *ésel*, dit voor *eusel*, d.i. *oosil*.

Graaf.

Als men op de gedaante let waarin dit woord zich in de onderscheidene Germaansche talen vertoont, dan ontwaart men al rasch dat in enkele er van 't woord klaarblijkelijk niet thuis behoort. Er zal wel een tijd geweest zijn dat het in zwang was bij alle Germanen, maar die tijd ligt vóór 't historische tijdperk. De oudste bron waarin *graaf* voorkomt is de Salische wet. De vorm dien we daarin aantreffen is natuurlijk de Nederfrankische of Nederlandsche; hij is *grafio* of *gravio*, en zeldzamer: *garafio*. De gewone Angelsaksische vorm is *gerêfa* (Nordhumbersch *geroefa*), maar niet zelden ook *grêfa* (Nordhumbersch *groefa* en *greofa*, spr. *grieva*, naar onze spelling). In 't Oudhoogduitsch komen voor *kravio*, *kravo*, *gravo*, enz. (zie Graff, Spr. IV, 313). 't Oud-friesch heeft *grêva*. Frankische en Saksische vormen na 't jaar 1000 zijn *grave* en *greve*. 't IJslandsche *greifi* past volstrekt niet bij de opgegeven vormen; èn 't woord èn de zaak zijn overgenomen uit het Deensche *greve*, Zweedsche *grefve* en deze zijn vermoedelijk ontleend aan een Nederduitsch *grêve*. De IJslanders zoowel als de Denen en Zweden hebben 't woord trouwens alleen maar als technischen term, in eene zeer beperkte beteekenis die met het echte Skandinavische *jarl* overeenkomt.

De IJslanders dus hebben 't woord overgenomen; de Denen en Zweden vermoedelijk ook, ofschoon het niet volstrekt onmogelijk is dat een stam *grafian* in beide talen *greve*, *grefve* wordt. Om dit punt uit te maken, dient men te weten wanneer

't woord 't eerst in Deensche en Zweedsche stukken voorkomt, en dat is mij onbekend.

De vormen in de overige talen stroken goed met elkander, behalve de Hoogduitsche. Reeds Grimm bevroedde, niet zoozeer om taalkundige, als wel om historische redenen, dat de Hoogduitschers 't woord ontleend hebben. In zijne Rechtsalterthümer, bl. 753 merkt hij op: ‘Zu den Alamannen, Baiern, Sachsen mag das deutsche wort für die würde erst mit ihr durch die Franken gekommen sein, den frühsten strenghochdeutschen sprachdenkmälern ist es noch ungeläufig.’

Inderdaad kan er geen twijfel overblijven aan de juistheid van Grimms gevoelen, in de hoofdzaak ten minste. De Hoogduitschers bezaten wel het woord en dit leeft nog in enkele streken voort in den vorm van *grebe*, maar *grâve* als zoodanig is niet, wat Grimm noemt: streng Hoogduitsch. Het moge in eenigen Opperfrankischen tongval werkelijk in zwang geweest zijn - want in 't Opperfrankisch van de Rijnstreken komt veel voor wat met het Nederduitsch overeenstemt - maar in de overige Hoogduitsche dialekten behoort het woord niet thuis, en wanneer de Duitschers in de middeleeuwen en thans *grave*, *graf*, en niet *grabe*, zeggen, dan is dit zeker te wijten aan den invloed der Nederduitsch sprekende Franken.

Het is noodig voor oogen te houden dat de eigenlijk Hoogduitsche vorm *grabe*, *grebe* is, omdat daarvan afhangt of de Nederl. en Engelsche *v* (in oudere spelling *f*) in dit geval beantwoordt aan eene Skr. *bh* of aan eene *p*. Want aan eene Skr. *p* tusschen twee klinkers beantwoordt in 't Ags. eene *f*, Nederl. *v*, evenzeer als aan eene Skr. *bh*. In 't Hoogd. daarentegen heeft Skr. *bh* tot equivalent eene *b*; bijv. Skr. *lobha*, vgl. Ags. *leofa*, ons *lieve*, maar Hoogd. *lieb*, enz.

In 't Mhd. wordt *grave*, als titel, veelvuldig gebruikt, en treedt het in een aantal samenstellingen op, waarin de eigenlijke beteekenis van 't woord nog dnidelijk doorschemert, bijv. in *hellegrâve*, en *himelgrâve* ‘bestuurder, voogd der hel,’ en ‘bestuurder, voogd des hemels;’ *burcgrâve* ‘burggraaf’, e.a.

Daar 't woord in 't Hoogd. nog werkelijk leefde, al was het dan ook in eenen anderen vorm, is het niet zoo vreemd dat de in strikten zin onhoogduitsche vorm toch een tierig leven had. Men kan het vergelijken met het Nhd. *hafen*, dat niet strikt Hoogduitsch is, maar toch welig is gaan tieren. In den tegenwoordigen tijd zijn er maar twee landen waar 't woord nog in het taalgevoel leeft. Het Hoogd. *graf* is slechts een technische term, een bloote titel meer; 't Engelsche Sheriff, uit *sciregerêfa* is nauwelijks herkenbaar; 't Engelsche *reeve* is niet in dagelijksch gebruik, doch heeft nog niet geheel den conventioneelen zin van 't Hoogd. *graf*. In Schotland tiert *grieve* voort in den zin van ‘opzichter’. Ook in ons land, op Frankisch gebied, bestaat 't woord, nog in verschillende toepassingen. Jan en alleman spreekt hier van den *pluimgraaf*, van den *dijkgraaf*, den *watergraaf*, *houtgraaf*, enz., en weet dat die woorden beteekenen, ‘opzichter van 't pluimgedierte, van de dijken,’ enz. Die beteekenis van ‘opzichter’ laat zich tot in de oudste stukken vervolgen, en daar het ongerijmd is *pluimgraaf* te laten ontstaan uit een ‘comes plumarum,’ en *watergraaf* uit een ‘comes aquae’, ligt het voor de hand dat wij bij elke poging ter opsporing der etymologie geheel en al de conventioneele beteekenis van 't half-doode of versteende *graaf*, Fransch *comte*, kunnen laten rusten. De vraag is of de gewone zin, die van opzichter, eene etymologie toelaat.

Grâfio heeft eene lange *a*. Dat weten we met zekerheid, onder anderen uit de omstandigheid dat men in 't Saksisch der graafschap Zutfen uitspreekt *gråf*, en uit het Schotsche *grieve*. 't Ags. *gerêfa* staat dus voor *geraefia* (ouder *gerâfia*); 't Nordhumbersch *groefa* is te beschouwen als ontstaan uit *gråfia* of *grôfia*, want lange *â* gaat in 't Ags. zelfs meermalen in *ô* over,[1)] bijv. in *môna* = Os. *mâno*; *sôna; cvôme*, enz.

1) Tusschen *â* en *ô* ligt natuurlijk å, zooals de Ags. *â* in 't historische tijdperk moet geklonken hebben, blijkens de Engelsche uitspraak. Daarom is in *cnâvan* niet *v* in de plaats van *j* gekomen, zooals het gewoonlijk voorgesteld wordt, maar is de *v* (*w*) de letter die zich van zelf vormt tusschen een *å*, *o* en den volgenden klinker.

Wegens de lange *â* schijnt *grâfio* eene afleiding van den tweeden trap wezen; met andere woorden, het is afgeleid van een reeds bestaand naamwoord, en niet onmiddellijk van eenen werkwoordelijken stam. Want een werkw. stam die aan *grâf-*zou kunnen beantwoorden is uit geen enkele Arische taal bekend; wel is waar zou *grâfi* als causatief van een werkwoord denkbaar zijn, maar een causatieve zin laat zich in ons woord niet ontdekken. Welk suffix we voor ons hebben, is uiterst lastig te bepalen. Het staat vast dat er in 't Germaansch een suffix *an* bestaat; bijv. van Got. *gavi* komt *gavj-an;* van *dails*, *gadailan*; van *hlaibs*, *gahlaiban*; van *dêds* (st. *dêdi*), *vaidêdjan* enz. Daarentegen is 't bestaan van een secundair suffix *jan* aan twijfel onderhevig; in gevallen als Got. stam *haurnja*(*n*), hoornblazer, is 't suffix *an*, en niet *jan*, want het is uiets anders dan de nominale vorm van 't bijbehoorende werkw. *haurnjan*, hoornblazen. In zekeren zin kan men hier wel van een naamwoordelijk *jan* spreken als tegenhanger van een werkwoordelijk *ja*, maar zoodra men naamw. *haurnja* met werkw. *haurnjan*, naamw. *timrja* werkw. *timrjan*, vergelijkt met naamw. *liuta*, werk. *liutan*. naamw. *ufarsvara*, werkw. *ufarsvaran*, dan bespeurt men dat het suffix 'twelk het naamwoord als zoodanig van 't werkwoord onderscheidt, niet *jan* mag heeten, maar *an*. Er blijven echter eenige woorden over waarin 't suffix *jan* lijkt te wezen, zonder dat het stamwoord een stam op *i* of *ia* is, bijv. van *skatts* (st. *skatta*) schat komt, of schijnt te komen, *skattja*. Hier dus dient men wel een secundair suffix *jan* aan te nemen.

Tot welke beslissing iemand ook kome omtrent de uiterst zeldzame gevallen waarin van een wezenlijk suffix *jan* sprake kan wezen, hij zal toch erkennen dat er geen verschil van beteekenis tusschen *an* en *jan* is te bespeuren. Daarom is de beslissing niet van overwegend belang, als het ons te doen is 't grondwoord van *grâfio* op te sporen. Veiligheidshalve houd ik mij aan 't welgestaafde suffix *an*; 't grondwoord waaraan dit suffix gevoegd wordt, is dan, in Arischen vorm, *grâbhia*, nomin. onzijd. *grâbhiam*, Skr. *grâhyam*, 't geen waargenomeu

moet worden, gezaghebbend, of *grâbhiâ* ‘waarneming’. De zoogen. wortel *grabh*, in 't klassieke Sanskrit door *grah* verdrongen,[1)] beteekent o.a. ‘waarnemen’ in de opvattingen die 't Nederl. woord toelaat. *Grâfio* dan, uit *grâbhia* of *grâbhiâ* beteekent met de waarneming belast, of met gezag bekleed. Waarnemen en opzicht houden komen vrij wel op 't zelfde neer.

Naast de *gr* van 't begin des woords staat 't Ags. *gĕr*, en 't zeldzame Frankische *gar*. Bij de *r* en *l* treft men in de onderscheidene Arische talen een voorgeslagen *ĕ* aan, bijv. in Grieksch ἐριθρός, ἐλαχύς. Niets gewoner dan zulk eene *e* ook in onze taal, bijv. in *diender* voor *dienr*, *mulder* voor *mullr*, *hoenderen* voor *hoenren*, enz. Waarom nu eene sloffige uitspraak als *gerêfa* zoo'n genade gevonden heeft in de oogen der oude Engelschen, is moeielijk te raden. Volksetymologieen zijn altoos in zwang geweest zoover we de geschiedenis der talen kunnen nagaan. En al mocht men niet aan eene etymologie gedacht hebben, zeker heeft men *ge* opgevat als ware het 't voorvoegsel *ge*. Even als dit voorvoegsel heeft men *ge* van *gerêfa* doen overgaan in *y*, en eindelijk doen verdwijnen. Opmerkelijke voorbeelden van *gi* voor *g* in 't Ohd. *giruft*, *girufde* voor *gruft*, Graff 4, 310; *giremidi* voor *gremidi* 4, 320; van ingeschoven *e* of *i* in 't algemeen: *gerob* voor *grob* 2, 356; *intspiranc* 6, 396; *zewene*, *ziweni* voor *zwene*; van *o*, in *zoweim* 5, 716; *thowahit* 5, 268; *sowerdes* 6, 898; *sowarz*, 900.

1) Dat wil niet zeggen dat er geen *gragh* ook in ouder tijd bestond. 't Grieksche βςαχιων zal toch wel wezen ‘dat waarmee men pakt, omvatter’ en dat komt niet van *grabh*, maar van *gragh*. Derhalve *gragh* (*grah*) is wie weet hoeveel honderden jaren onder dan 't alleroudste stuk van den Veda.

Verkleinwoorden op sa, sia.

Onder de stukken opgenomen in Sloets Oorkondenboek van Gelre en Zutfen zijn er verscheidene die opgaven bevatten van goederen en opbrengsten behoorende aan kloosters, abdijen, enz., gelegen in Hoogduitsche gewesten. Dergelijke stukken zijn zonder twijfel meerendeels opgesteld door Hoogduitschers. Met zekerheid kan men dit beweren van dezulke waarin namen van welbekende plaatsen in ons land verhoogduitscht zijn. Als in eene opgave van opbrengsten aan 't klooster te Fulda (Sloet, No. 88), van den jare 945, de plaatsen Lichtenvoorde en Breedevoord in de graafschap Zutfen, in de oorkonde heeten Lihdanfurt en Breitenfurt, dan ontwaart men terstond de hand van den vreemdeling, die ook anderszins zijne onbekendheid met het land verraadt, aangezien hij Lichtenvoorde en Breedevoord naar Friesland, ja Friesland, verplaatst[1)].

Behalve plaatsnamen die ontwijfelbaar verhoogduitscht zijn, treft men ook wel eens persoonsnamen aan die op 't eerste gezicht een hoogduitschen tint vertoonen. Wanneer dergelijke namen voorkomen in stukken die anderszins sporen dragen van door vreemden te zijn opgesteld, dan ligt het voor de hand dat men den ongewonen vorm aan uitheemschen invloed toeschrijft. Doch waar van zulk een invloed in andere opzichten niets blijkt, zal men van zelf eene andere verklaring zoeken.

Toen ik bij 't behandelen van eigennamen uit de Geldersche oorkonden[2)] ter loops over vormen als Linzo, Meinzo, Sigizo, e. dgl. sprak, meende ik nog dat deze ‘waarschijnlijk’ Hoog-

1) Ons land schijnt te allen tijden eene *terra incognita* geweest te zijn; in de Annales Fuldenses komen eene menigte aardrijkskundige dwaasheden voor, o.a. dat Teisterbanters Friezen zijn; dat Taventri (de man meent Daventri, Deventer) een Friesch woord is (Pertz, I, 594), enz.
2) Taalbode III, 283.

duitsch waren. Immers *zio*, *zo* is een zeer gewoon Hgd. verkleinings-suffix bij eigennamen, en dewijl de Nederlandsche vorm daarvan *tio*, *to* is, scheen er niets over te schieten dan die Geldersche woorden op *zo* aan eenen onverklaarbaren Hgd. invloed toe te schrijven. Verschillende omstandigheden hebben mij er toe geleid de volstrekte onhoudbaarheid in te zien van hetgeen ik toen, hoe schoorvoetend dan ook, ‘waarschijnlijk’ noemde. Inderdaad, 't Nederlandsche *zo* heeft hoegenaamd niets met het Hoogd. *zo* gemeen in oorsprong, al komen de beteekenissen der twee suffixen toevalliger wijze overeen.

't Nederfrankische en Saksische suffix *zo* is ontstaan uit *so*, dat volgens de nu nog bestaande wet onzer taal overgaat in *zo* tusschen twee klinkers, en tusschen eene vloeiende letter en eenen klinker. In veel gevallen heeft men de spelling met *s* om den *z*-klank uit te drukken hier te lande behouden tot in de 17de eeuw toe, maar de oudste oorkonden schrijven reeds meermalen *z*. Men behoeft maar te zien hoe Maerlant of de afschrijvers zijner werken in denzelfden regel *seght* en *zeevisch*[1)] spellen, om te weten dat de uitspraak ten opzichte van *s* en *z* sinds eeuwen dezelfde is gebleven. In nog oudere stukken, uit de 9de eeuw, ontmoeten we de *z* in gevallen waar ze ontwijfelbaar klonk zooals wij haar thans nog uitspraken. Bijv. Zwentibold, bij Sloet No 68, 69; Zwentebold (zóó te lezen voor Zwencebold) in No 70. In No. 163 vindt men den naam Goozewijn éénmaal Goswinus gespeld en viermaal Gozwinus. Zulk eene *s* ter aanduiding van den klank der *z* laat zich vergelijken met de *f* waar deze de *v* voorstelt, en met de tot nu toe in 't Fransch en Engelsch gevolgde spelling, als in *maison;* Engelsch *artisan* en *artizan; base*, maar *haze*, enz. Over 't Hoogduitsch zwijg ik, want de Duitschers zijn het onderling niet eens over de ware uitspraak der *s*; feitelijk, spreekt een deel van hen de *s* in gevallen waar wij *z* schrijven, als

1) Naturen Bloeme, uitg. Verwijs, V. 102.

onze *z* uit, een ander deel doet zulks niet. Geen wonder dat men ook in vroeger tijd evengoed als thans zich veroorloofde *s* te schrijven en *z* te zeggeu, en dat dezelfde persoon die in N° 127 bij Sloet zijnen naam als Guizo teekent, in N° 128 Guiso schrijft. Als ik me uiet vergis, teekende Jan de Wit zijn naam wel op drie verschillende manieren.

Mansnamen op *zo*, *za*[1)] komen in oorkonden met zuiver Nederlandsche vormen zóó dikwijls voor, dat wij ze volstrekt niet als Hoogduitsche mogen beschouweu. Daar ook de Friezen eigenamen op *so*, *se* bezitten, als Menso, Rinse, Meins(ma) enz., en daar nog heden ten dage bij ons verkleinwoorden op *s* (uit *ze*, *zo*, *za*) in zwang zijn, als Dieks (uit Dikezo, van Hendrik) Jannes, vrouw. Jans, Koos, Mies; vaas, moes, enz., is er geen twijfel aan of de oude Nederl. woorden op *zo* zijn dezelfde als de uieuwe op *s. Zo* is ontstaan uit een ouder *so*, welk laatste achter de zoogen. stomme medeklinkers onveranderd blijft. Bij 't mannelijk suffix *so*, stamvorm *san*, behoort 't vrouwelijke *sa* of *sâ*, stamvorm *sân*. De Ags. vorm is *sa*, de Got. *za*, de Hoogd. *so*. Alvorens de vereischte voorbeelden aan te halen zal ik 't bewijs leveren dat in 't oudste ons bekende Arisch 't suffix *sa* deminutieven vormt, of wat nauwelijks hiervan verschilt, namen van kleine dieren.

In 't Sanskrit beteekent *vatsa* een kalf, een jong; ook: kindlief, zoonlief! Vergelijkt men *vatsa* met Lat. *vitulus* en *vitellus*, Fransch *veau*, dan weet men, vermits *vit* uit *vat* ontstaan is, met algeheele zekerheid dat *sa* = *ulus*, *ellus* is in beteekenis. Nu zijn *ullus* en *ellus* deminutief-suffixen; bij gevolg *sa* is het iusgelijks. Als 't Germaansch instede van *sa* den stam *san* pleegt te gebruiken, dan staat dit gelijk met de afwisseling van *an* en *a*, bijv. iu Skr. *râjan*, koning, waarvoor in sommige naamvallen *râja* gebruikt wordt. Ook in samenstel-

1) Over de afwisseling van *o* en *a* als uitgangen der zwakke verbuiging, zie Taalbode III, 282.

lingen bedient men zich van *râja*, bijv. *râjarshi* (d.i. *râja* + *rshi*), *râja-purusha*, *Kâçi-râja*[1]. Een derde vorm, zonder suffix, is *râj*; hoezeer in 't spraakgebruik tot bepaalde gevallen beperkt, duidt *râj* toch juist hetzelfde aan als *râjan* en *râja*.

Sa treedt in 't Skr. niet uitsluitend als zuiver verkleiningssuffix op; het dient ook om namen van grootere dieren te vormen, als *rksha*, beer; Lat. *ursus* (voor *urcsus*), Gr ἀρχτος (voor ἀρχτος, gelijk χτιω, χτιζω voor χσιω, χσιζω, enz); 't Germaansch heeft eenen naam voor 't zelfde dier met suffix *san*, den nasalen bijvorm van *sa*, nl. Oudnoordsch *bersi*, Nederl. *bors*. Op de schakeeringen van beteekenis in *sa*, *san* komen we later terug.

Nauwelijks te onderscheiden van *sa* is *sia*, skr. *sya* (*shya*). Reeds Pâṇini, de Indische taalgeleerde van wien men, evenals van Erasmus, verhaalt dat hij in zijne jeugd bijzonder bot was, doch die een werk heeft nagelaten dat na tweeduizend jaar lang als leerboek in Indië gebruikt te zijn, de toenemende verbazing en bewondering van Europeesche taalgeleerden opwekt, reeds Pâṇini dan wist dat *sia* een suffix was ter aanduiding van afkomst. (Pâṇini, 4, 1, 161). Hij zag in dat *manushya*, mensch, een patronymicum was, en hoe nauw patroniemen of afkomstnamen en verkleinwoorden verwant zijn, behoeft geen betoog meer. Dat *manushya*, Arische vorm: *manusia*, inderdaad datgene is waarvoor Pâṇini het hield, wordt bewezen door 't synoniem *mânava*, ook een geslachtaanduidend woord, op andere wijze van 't zelfde grondwoord *manu* afgeleid.

Zonder twijfel is 't Skr *matsya*, visch, ook een dergelijk woord. Ik wil niet beslissen of 't suffix hier afkomst of verkleining, een jong of een kleintje aanduidt, maar merk op dat *matsya*, ofschoon 't gewone woord voor visch, toch meer be-

1) De kunstmatige theorie der Indische taalgeleerden, als ware *râjabhis* ontstaan uit *râjanbhis*, *râjarshi* uit *râjaṇrshi*, is onhoudbaar, want *nbh* gaat in 't skr. in *mbh* over, en *râjaṇrshi* zou *râjanṇrshi* kunnen worden, maar nimmer zijne *n* verliezen.

paaldelijk in tegenstelling tot *jhasha* ‘groote visch’ beteekent: kleinere visch, visch om te eten[1]. Dolfijuen en dergelijke visschen worden hoogst zelden *matsya* genoemd. Verslindende visschen heeten eigenlijk *jhasha*, ontstaan uit *grasa*, verslinder.

De woorden op *sya* hebben in 't Skr. hun vrouwelijk op *sî*, Arisch *sia*, juist gelijk die op *sa*. De twee vormen in 't mannelijk *sa* en *sia*, zijn dus zoo onafscheidelijk verbonden, dat voor beide slechts één vrouwelijke vorm dient. De regel is zoo algemeen dat de Indische taalgeleerden geene uitzondering kennen. Toch is er ééne zekere uitzondering, nl. *likshâ*, neet, dat nooit als *likshî* voorkomt. Dat *likshâ* een deminutief of althans iets heel kleins is, behoeft niet aangetoond te worden en blijkt ten overvloede uit den bijvorm *likkâ*, want *ka* is algemeen als verkleiningssuffix bekend. In Indische bronnen wordt ook als bijvorm van *matsya* opgegeven *matsa*.

In 't Germaansch bestaan *sa*, consonantisch *san*, en *sia* zonder twijfel alle drie, mitsgaders de bijbehoorende vrouwelijke uitgangen, doch wegens de overeenkomst in beteekenis, wordt het vaak moeielijk ze uit elkander te houden. Uit sommige Germaansche woorden, bepaaldelijk diernamen, dient men op te maken dat er nog een vierde verwant suffix is, nl. *si*, hetzij men dit opvatte als plaatsvervanger van *san*[1] of als verzwakking van *sia*. Beschouwen we enkele diernamen hier nader.

't Hoogd. *fuchs*, meerv. *füchse*, ons *vos*, Oudnederfr. gen. pl. *vusso*, Geldersch Saksisch *vos*, meerv. *vösse*, enz. bevat klaarblijkelijk een suffix *si*, of mogelijkerwijze *sia*. Het suffix is deminutief, in dien zin namelijk dat het half vleiend, half dreigend is; het drukt de stemming uit die iemand bezielt als hij bijv. ‘o guitje!’ zegt. Een uitvloeisel van die stemming is

1) Duidelijk aldus in Çatapatha - Brâhmana I, 8, 1, 4. *Matsya* komt van *mad*, zich voeden, eten; is dus 't zelfde nagenoeg als ὀψωνιον, deminutief van ὀψον. Zoo ook komt in 't Maleisch van Polynes. *kan*, eten, *ikan* ‘visch’.

1) Zie over *an* = *i* hierboven 't opstel over de verbuiging van *man*.

het dat ook in 't oudere Fransch de vos met een verkleinwoord *goupil* = Lat. *vulpecula* wordt genoemd en dat zijn naam Reinaard bij ons en in Duitschland gewoonlijk in den verkleinden vorm Reintje, Reineke gebruikt wordt. Diezelfde stemming vindt men terug onder 't Zweedsche landvolk dat den vos niet gaarne *räf* noemt, het vermijdt liever dien naam en bezigt daarvoor 't min of meer vleiende *blåvot*, en *skoggångare* (zie Grimm, Reinhart LV). In schoone overeenstemming hiermee staat het feit dat de Indiërs nog verder gaan en den vos, vooral 't wijfje, noemen *çivâ*, d.i. de heilaanbrengende. Men vulle in gedachte aan den optatief, want de vos wordt gewoonlijk juist als onheilspellend beschouwd.

In Zuidduitschland luidt het meerv. *fuchsen*. Hoewel men verwachten zou *fochsen*, houde ik dit *fuchsen* voor eene afleiding op *san* = *si*. Bij een ander woord, nl. *dachs*, meerv. *dächse dachse* en *dachsen*, is het nog duidelijker dat drie suffixen in dezelfde beteekenis gebruikelijk waren. Wat nu ook de etymologie van *dachs*, *das* ziju moge, vormelijk is 't zwakke Hgd. *dachs* identisch met een Arisch *taksan*. Jammer dat dit woord wel in 't Skr. en Gr. bestaat als *takshan*, *τεχτων*, maar uitsluitend in den zin van timmerman. *Dachs*, meerv. *dachse* is uiterlijk = Skr. *taksha*, dat o.a. een mythische slang, en ook mythologisch een ‘zoon van Wolf’ beteekent. Met dit laatste staat de Germ. toepassing van 't woord zeker wel in verband. De *i*-stam, *taksi*, is gelijk te stellen met den *an*-stam. Deels suffix *si*, deels *sa* vertoont een andere diernaam, Ohd. *luhs*, Nhd. *luchs*, Ndl. *los*[1)], Ags. *lox*, en in 't verwante Litausch duidelijk *lussis*. De etymologie van 't woord is volkomen klaar; het is ‘de ver ziende’, van *luk*; versterkte vorm, zonder suffix Gr. λυγξ; ook Zweedsch *lo* moet staan voor *loh* = Arisch *luk*, nomin. *luks*. Minder klaar is mij de grond waarom 't woord met een verkleinenden uitgang voorzien is. Dat *dachs*

1) *Losch* is pedante wanspelling.

een deminutief is, blijkt ook uit 't Fransche *taisson*, en 't Spaansch *tasujo*, beide verkleinwoorden.

Bepaaldelijk *san* is vervat in 't Zweedsche *gumse*, ram, evenals ook in 't aan allen bekende Arische *uksan*, Skr. *ukshan*, Got. *auhsa*, Ohd. *ohso*, Ndl. *os*, enz. Zelfs in 't Engelsch heeft het meerv. *oxen* nog den ouden vorm bewaard. Dat *san* in *uksan* inderdaad als vleiend opgevat werd, blijkt o.a. uit het Fransche *taureau*, verkleinwoord van *taurus*, uit Eng. *bullock* en uit de tederheid waarmee de Hindu zijnen nuttigen en goedigen, ofschoon niet schranderen, trekos behandelt. Wat *gumse* ram, betreft, wijs ik op den naam Belijn in den Reinaard, een naam waarin duidelijk 't deminutieve *ijn* voorhanden is. - Eenvoudig een verkleiningsvorm van *lamb* is 't Nederfrankische *lampse*, eenjarig lam, in de Salische wet Cap. IV. Vermoedelijk is het de accusatief van eenen *i*- of *ja*-stam, het suffix dus *si* of *sia*.

In Oudn. *bersi*, Ndl. *bors* (voor *borse*, gelijk *mensch* voor *mensche*) heeft *san* natuurlijk dezelfde kracht als *sa* in 't synonieme *rksha*, *ursus*, enz. maar welke? Mij dunkt, er spreekt zekere gemaakte geringschatting of ironie uit, iets wat de Burjaten beweegt den beer *bâbochai* d.i. papaatje, of grootpapa, te noemen. In allen gevalle hebben Skr. *bhallûka* en *bhalluka*, zeer gewone vormen voor ‘beer’ (waarmeê ze etymologisch ook verwant zijn) een ondubbelzinnig deminutief-suffix. Soms evenwel ligt er in 't verkleinende *sa* geringschatting, ja minachting opgesloten, aldus in Skr. *taraksha*, hyena[1)]; in verachtelijken zin heeft *sa* tot bijvorm *su*, in *tarakshu*.

't Vrouwelijke *sia* of, consonantisch *siân*, duidt eenvoudig iets jongs aan in ons *vaars*, Nhd. *fährse*. Doch half minachting, half vrees spreekt er uit in ons *heks*, Geldersch *hekse*. Dit is 't verkleinwoord van *hag*, nog over in 't Engelsch, en bet.

1) Vermoedelijk van een verloren *taragh*, = Gr. ταραχ (ταραττειν) zoodat de hyena eig. zou kunnen beteekenen, 't verachtelijke beest, dat alles omwoelt (om lijken te vinden).

evenals skr. *çâkinî*[1] 't '(toover)krachtig wijf'; de begrippen kracht en list gaan in elkaar over, men denke slechts aan 't Engelsche *craft* en *crafty*. 't Menschdom heeft lang vóórdat Baco van Verulam zijn, 'kennis is macht' uitsprak, geweten dat verstand, list, kennis, hoe men het noemen wil, boven lichaamskracht gaat.

De neiging om deminutief-suffixen te vermenigvuldigen, - wie denkt hier niet aan 't Italiaansch! - openbaart zich in de oudere Germaansche talen zeer sterk. Aan *sa*, *sia*, enz. voegt men toe *în*, dat reeds op zich zelf verkleint, evengoed als aan *el*, *ek*, *ji*, enz. Het samengestelde suffix wordt dan *sîn*, later *sin*, *sen*, of drievoudig *sjîn*, *sjen*. Gelijk uit ons *maagd* met dubbel suffix komt *maagdelijn;* uit *oog: oogelijn*, zoo uit *magid*, *meid*, eerst *meids*, (*meiss*), daarna Mnl. *meissen*, en ook Nnl. *meisjen*. Uit Eng. *lad* wordt op gelijke wijze, met suffix *si*, of *sa* of *sia*: *lass;* dit laatste wordt wederom verkleind tot *lassie* en *lassock*. Een ander Angelsaks. verkleinwoord is *assa*, hetzij men dit beschouwe als een verminkt *asil* met later toegevoegd *san*, enz., of als een in de overige talen verloren grondwoord *as* met toegevoegden deminutief-uitgang. Ons *ezel*, Got. *asilus*, enz. zoo goed als in de Slawische talen *osĭlŭ*, en verdubbeld *osĭlen*, enz. zijn duidelijk deminutieven; vgl. ook Fransch *baudet*. Het woord bet. 'grauwtje', en komt van denzelfden stam als *asita*, grauw, donker, ons *asch*, enz. Minder klaar is de bedoeling van *in* en *inan* in Lat. *asinus*, Oudn. *asni*, Zweedsch *åsne* (in samenstelling; anders 't grammatisch vrouwel. *åsna*).

In de Germaansche talen is er een diernaam die eene opmerkelijke afwisseling van verkleiningsuitgangen vertoont, nl. ons *kreeft*. In 't Mnl. luidt het woord *crevit*, *crevet*, *creeft*; het is vrouwelijk en zou in 't Gotisch in den nominatief zijn *krabiti*

1) Het is onjuist wat er in 't Petersb. Wdb. staat, alsof de *çâkinî□s* alleen bij de vereerders der Çakti bekend zijn; jan en alleman in Indië spreekt van *çâkinî*.

(spr. *kraviti*), accus. *krabitja* enz. De consonantische vorm, die in 't Got. in den nomin *krabitjo* zou wezen, bestaat inderdaad in 't Zweedsche *kräfta*. Het Ohd. bezit zoowel een sterk *crebiz* als een zwak *chrepazo*; zoo ook Mhd. *krebez* en *krebeze*. Al de opgegeven vormen zijn eigenlijk slechts schakeeringen van één en 't zelfde suffix, nl. *tja*, conson. *tjan*, met bijbehoorend vrouwelijk. Volgens de woordenboeken is de klinker der eerste lettergreep, in 't Hgd., uit *i* ontstaan. Waarop dat gevoelen steunt, is mij onbekend; uit de wijze waarop men in 't Zwabisch van Wurtemberg *krèbs* uitspreekt blijkt het niet. Daar 't Ohd. *chrepazo* zuidduitsch is, mogen we veronderstellen dat het uit *chrapiazo* ontstaan is, zoogoed als bijv. *lego* uit *lagio*, ik leg. *Crebiz* moet zelfs uit *crabiz* ontstaan zijn; mij ten minste is het onbekend dat òf in oud òf in nieuw Hoogd. *legit*, *legt* bestaanbaar ware instede van *ligit*, *liegt*, 'hij ligt'. Dewijl Ohd. *crebiz* = *crabiz* is, volgt van zelven ook *chrepazo* = *chrapiazo*; ook nu nog is in Zwaben de *e* van *krèbs* niet onderscheiden van de *ä* in *gäschen*, en dit alles te zamen wettigt het wantrouwen aan de deugdelijkheid van *krëbs*. Bestaat die uitspraak werkelijk, dan is ze eene verbastering, evenals *krêbs*, dat meer Nederduitsch dan Hoogduitsch mag heeten.

Naast deminutieven op *tja*, Hoogd. *zja*, enz., vgl. Gr. ιδιον, en patron. αδης, bijv. Σχοπαδης, en ιδης, staan die op *ian*, Gr. ιων, ῖων vgl. Skr. *iya* = *îa*. Hiermeê is uit hetzelfde grondwoord als *kreeft*, afgeleid Ags. *crabba*, Engelsch *crab*, Oudn. *krabbi;* ook 't overeenkomstige vrouwel. Ndl. *krabbe*, *krab*, Nhd. *krabbe*. De verhouding van de *b* in *krabbe* tot de *v*, *f* in *krevet*, *kreeft*, is dezelfde als in *hebbe* tot *hevet*, *heeft*, en overeenkomstig eenen algemeenen regel der Nederduitsche talen welke aldus kan uitgedrukt worden: 'wanneer eene Nederl. en Engelsche *v* (gespeld met *f* in Ags. en On., met *bh* of *v* in Os.) als sluitletter beschouwd van eenen woordstam, gevolgd wordt door een met *j* beginnend suffix, dan gaat *v* in *bb* over.' Bijv. Ndl. *weven*, Eng. *weave*, Ags. *wefan*, maar *webbe*, *web*, *vebbian* of *vebban*, *vebbe* en *veb* (voor *vebbja*);

Ags. *leofa* = leef!, *lifgean* (staat voor *lifigean*, zoodat het suffix eigenlijk met *i*, niet met *j* begint), *lifadh*, *leofode*, *lifdon*, enz., maar *libban;* Ags. *hafadh*, *haefdh*, enz., Nederl. *hevet*, *heeft*, maar *haebban*, *habban*, *hebben;* Ndl. *beven*, maar *bibberen;* Mnl. *scraven*, Nnl. *een schreef*, maar *schrabben;* enz.

Een derde verkleiningssuffix, het hoofdonderwerp van dit opstel, vertoont zich in 't gewestelijk Zweedsche *kräfs*. Nademaal er enkele Noordsche woorden in Normandije door de Franschen zijn overgenomen, en de meeste zeekreeften juist van de Normandijsche kust binnenslands aangevoerd worden, is het wel der moeite waard te onderzoeken of 't Fransche *écrevisse*, oudtijds *escrevisse*, Nieuw-provençaalsch *escrevici*, *escrabissa* met *kräfs* zou kunnen samenhangen. In de eerste plaats spreekt het tamelijk wel van zelf dat de Franschen hun woord niet aan 't Hoogduitsch ontleend hebben, ofschoon zulk een ongerijmdheid met de grootste koelbloedigheid in allerlei Duitsche en Fransche woordenboeken den lezer wordt opgedischt. Ten tweede valt op te merken dat er naast den vorm met *skra* beginnende moet bestaan hebben een met *kra*, want het Waalsch van België bezit *grevess* en *graviche*; dit pleit wel is waar niet strikt voor de beginletter *k*, maar toch daarvoor dat er een vorm was die niet met *s* begon. Doch uit Jacob van Maerlant's Naturen Bloeme V, 251, vgg. blijkt dat men in de 13de eeuw als Fransch beschouwde *kervetse*, *kerviese*, *crevetse*. 't Oudengelsche *crevise*, verbasterd tot *crayfish*, bewijst niets voor 't Fransch; het is gevormd met deminutief-suffix *se*, en beantwoordt aan 't gewestelijk Zweedsche *kräfs*, en zoo het ontleend is, dan rechtstreeks van Noren op de Normandische kust. In welken tongval van 't Nederfrankisch, Angelsaksisch of Noordsch er een *skravit* voor *kravit* bestaan heeft, kan ik niet opsporen, doch *scraven*, *schreef* naast *schrabben* is Nederlandsch, en *scrabble* = *krabbelen*, Engelsch. Brengt men 't Fransche *escrevisse* over in den oudsten vorm, dan luidt het *scravitja*; Prov. *escrevici* en *escrabissa* leveren ook *scravitja* op; vgl. Fransch *avarice* uit *avaritia*; *justesse* en *justice* beide uit

justitia; Provenç. *avaricia* en *justicia* naast *planissa* en *dureza*. Wat de *b* in *escrabissa* betreft, laat zich vergelijken Prov. *berbitz*, Fransch *brebis* uit grondwoord *vervex*; al is de Fransche *v* etymologisch een gansch andere klank dan onze *v*, Ags. en On. *f*, in uitspraak is ze één geworden; vandaar Fransch *neuve*, Lat. *nova*, maar *neuf*, Lat. *novus*.

Als tegenhanger van 't deminutief *krevit* diene de Nederfrankische mansnaam Hahit; van 't consonantische *kräft* het Nederfr. Wanito, Ags. Winta, Creatta, Eatta; van *krabbe* het Nederfr. Abbjo, Abbo, Witto, Ags. Cnebba, Vybba, Bubba, Witta; van *kräfs* 't Nederfr. Linzo, Sigizo, Dikes, en vrouw. Jans, Koos; Ags. Elesa; Engelsch vrouwel. Bess. Waar de regelmatige vrouwelijke vormen ontbreken, vulle een ieder ze zelf aan.

Op de wijze van *kreeft* zijn in 't Engelsch gevormd *rabbit*, konijn; ons *konijn*, waar vandaan de stam ook komen mag en 't Lat. *cuniculus* zijn duidelijk evenzeer deminutieven. Een ander voorbeeld is *maggit*, ekster, in Lincolnshire gebruikelijk[1)]. Dat ons *ekster* een verkleinwoord is, zal ik in een volgend stuk aantoonen. Voorts *peewet*, *pewit*, *tirwit*, en ons *kievit*, *kiewiet*, Hgd. *kibitz*. Als in 't Nhd. *gemse* de *s* eene oudere *z* vertegenwoordigt - en men moet dit uit het Ohd. *gamz*, *kamz*, Mhd. *gamz* wel bijna opmaken - zou de Nederl. vorm er van wezen *gamit*, *gemit*, *geemt*, en conson. *geemte*. Nu bewijst ons *gems* natuurlijk niets, want het is aan 't Hoogd. ontleend, maar 't Fransche *chamois* laat zich beter uit eenen Zwitserschen bijvorm *kamesi* verklaren.

Het zou ons te ver afleiden, indien we hier in 't licht stelden hoe de deminutiefsuffixen in 't algemeen ook bij de vorming van afgeleide werkwoorden dienst doen. 't Hoofddoel van dit opstel is: 't bewijs te leveren dat schijnbaar Hgd. eigennamen in Nederlandsche oorkonden, die op *zo*, eigenlijk *so*, uitgaan, inheemsch en echt zijn. Ik zal thans eenige voorbeelden van zulke eigennamen mededeelen.

1) Zie Halbertsma, Lexion Frisicum, p. 74.

In eene Geldersche oorkonde uit de 11de eeuw (bij Sloet, N° 123) ontmoet men onder meer andere Winterswijkers, dus Saksen, ook Azo en Menso; alsook de anders gevormde verkleinwoorden Meneko, Hojiko, en Ado (beter: Addo), Heijo. De als familienaam dienende patroniemen Addink, Mensink en Heijink leven nog voort in de omstreken van Winterswijk en in de graafschap. De familie Hoynck (d.i. Hojink) moet ook uit het Zutfensche afkomstig zijn; *Hojink* zou in westelijker streken Hojing gespeld worden; Hojink, Hojing is een patroniem van Hojo, op zich zelf een verkleinwoord, waarvan met verdubbeld suffix Hojiko. 't Suffix in Hojo, Heijo, Abbo, enz. is Skr. *iya*, = *îa*, maar in conson. vorm, gelijk Gr. ιων. Onder de Winterswijkers komt ook een Ezelin voor. Dien naam zie men niet voor Hoogduitsch aan wegens 't Hgd. Ezzelîn. Ezelin bevat een samengesteld suffix, en is, in ouder vorm overgebracht, Azilin. 't Bewijs dat de *z* in dezen naam niet Hgd. behoeft te wezen, en in dit bepaald geval het niet is, leveren de namen van Azeko en Azekin in de Frekenhorster oorkonde, dus ook Saksen. Nu zijn Azeko en Azekin bij geen mogelijkheid Hgd., de *k* verzet zich onverbiddelijk daarentegen.

Eene oorkonde van 983 (bij Sloet N° 110) bevat o.a. de volgende Nederfrankische namen van bewoners van Bommel: Rikiza (= Rikizo), Meinzo, Sigizo, Linzo, Werinza. Twee andere personen er in heeten Azikin. Dit Azikin is maar eene andere spelling voor 't Azekin der Frekenhorster oorkonde.

Door een stuk uit de 11de eeuw (bij Sloet N° 122) leeren we de volgende Betuwers kennen: Azo, Gerzo, nog een Gerzo uit een ander dorp; Gezo, en met samengesteld suffix: Hezelo, Ozelo. In 't boven vermelde stuk heet een Winterswijker Hezel, wat een gewone sterke bijvorm is van Hezelo.

Onder de Utrechtsche getuigen vermeld in een stuk van 996 (bij Sloet N° 115) komen voor Humezo en Lanzo.

't Vrouwelijk van *zo* luidde *za* of misschien nog *zâ*. In N° 122, waarin de mannel. woorden der zw. verb. alle op *o* uitgaan, is er sprake van eene weduwe Menza. Eene andere spelling vertoont de naam van Evesa, de moeder van Graaf Everhard (bij

Sloet N° 58). Everhard wordt een Saks genoemd, met welk recht weet ik niet; hij woonde te Nijmegen. Daar 't stuk uit eene Hoogd. bron is, is *sa* te beschouwen als de Hoogd. spelling voor *za*, want in 't Hgd. zou *za* tot eene verkeerde uitspraak leiden. Dezelfde vrouwennaam wordt in latere Nederfrankische stukken gespeld Eveza (bij Lacomblet, N° 146 en 153).

De Ags. vorm van *so*, *zo* is *sa*, bijv. Elesa, de vader van Cerdic; wellicht ook Esa, zie Grimm DM., stamtafel, bl. III, vgg. Zonder twijfel zijn er eene menigte andere voorbeelden, doch ik heb ze niet bij de hand. De Friesche vorm is *so*, *se*, *s*. - De Westgotische is *za*, bijv. in Witiza.

Er bestaan in onze hedendaagsche taal behalve eigennamen en diernamen nog verscheidene andere verkleinwoorden op *s*; uit de verbuiging is niet meer op te maken of ze sterk of zwak zijn. Dergelijke deminutieven zijn *dreumes*, Fransch marmot, Eng. dapperling; *kalis*, Fransch: gredin; *loeris*, Fr. badaud, lourdaud; *leukes*. Hierop heeft mij Cosijn opmerkzaam gemaakt, alsook op 't bij onze dichters der 17de eeuw nog gebruikelijk *herts*. Of dit wel een deminutief is, betwijfel ik, doch zeker is zulks 't Slawische *srĭdice*, dat het grondwoord geheel in onbruik heeft doen raken; hetzelfde geldt van 't Spaansche *corazon*; vgl. spaansch *pedazo*, stuk, ook eigenlijk een deminutief. In 't Prâkrit komt *hadakke*, enz. vaak voor; het is eigenlijk een verkleinwoord, hartje, maar van lieverlede de gewone term voor hart geworden. Ja, 't Skr. *hrdaya* is oorspronkelijk niets anders dan een deminutief, gevormd met *aya*, bijvorm van 't in eigennamen gebruikelijke verkleinsuffix *iya*, en Gr. *ιον*. *Hrdaya* wordt in 't Skr. niet meer als deminutief van *hṛd* gevoeld, evenmin als in 't Slawisch en Spaansch.

Nuttige werktuigen die dagelijks gebruikt worden plegen ook 't vleiende suffix *sia* of *sa*, en versterkt *sîn*, *sin*, d.i. *sia*, *sa* + deminutief *în* aan te nemen. Zoo is ons *zeissen* gevormd als Mnl. *meissen* met vrouwelijk *sia* + *î* zonder versterking, is gevormd ons *zeis*. Dit *zeis* bestaat ook in 't Engelsch in den door pedanten verhaspelden vorm van *scythe*; het woord behoorde *syss* of des noods *sice* (als *mice*) gespeld te worden. Terwijl *zeis* en *zeissen*

verkleind zijn uit *sagi*, is 't Ohd. *segansa*, Nhd. *sense* het uit *segan*. Ten bewijze dat *zeis* en *zeissen* verkleinwoorden zijn, strekke 't synomieme *sikkel*, voor *sigjil*(?). De overgang van *g* of *h* in *kk* heeft onder soortgelijke omstandigheden plaats als die van *v* tot *bb*. Derhalve: wanneer eene *h* of *g* als sluitletter beschouwd van eenen woordstam, gevolgd wordt door zekere secundaire suffixen, dan gaat *h*(= *g*) in *kk* over.' Bijv. Got. *laigon*, maar Ags. en Nederl. *liccian*, *likken*; *buigen*, maar *bukken*; Got. *theihan*, Ndl. *dijgen*, *dij*(*h*)*en*, maar *thikki*, *dik*; *wegen*, maar *wikken*; *houwen* (voor *hagwan*) maar *hakken*; *nijgen*, maar *nikken*; *roover*, Eng. *reaver*, maar *robber*; Eng. *neigh*, Schotsch *nicker*; Got. *teihan*, *taikns*. Een dergelijk geval is *sikkel*. Ons *zeis* in ouden vorm overgebracht is *segisia*, *sagisia*, nominatief *segisi*. Dit volgt met zekerheid uit twee soortgelijke Gotische deminutieven, nl. *aqizi*, ons *aks*, en *jukuzi*. De Gotische *z* in deze woorden is volkomen in overeenstemming met het Westgotische *za* in Witiza, en men mag er bijvoegen met het Frankische en Saksische *zo* der oorkonden.

't Verkleinsuffix *tja*, conson. *tjan*, vr. *tjân*, Hoogd. *za*, *zo*, dat een deel uitmaakt van ons zoo gebruikelijk *tjen*, heeft, we hebben het reeds meer dan eens opgemerkt, etymologisch niets met *sia*, *san*, enz. gemeen. Doch in beteekenis laat het zich te nauwernood van 't laatste onderscheiden, behalve dat het niet zoo vleiend of speelsch is. Hoe beide suffixen in 't Zweedsche *kräfta* en *kräfs* afwisselen hebben we gezien. Volkomen gelijk aan 't Zw. *ta* nu is 't Ags *te* in *racente* of *raccente*, ketting. In beteekenis laat zich dit *te* (uit *tjân*, als stam) vergelijken met *el* in *sikkel*; *si* in *zeis*, *aqizi*, *jukuzi*; *ing*, patroniem en deminutief in ons *ketting*. Van dit *racente* komt een nog sterker verkleinend *racenteag*, *racenteh*, 't welk tot *racente* staat als Lat. *catella* tot *catena* of *zeissen* tot *zeis. G* of *h* als deminutief komt in de Geldersche oorkonden meermalen voor, als in Osich, Odecha Heinigo, e.a. Deze *g* of *h* is vooral niet te verwarren met *igijn*, *gen*, ontstaan uit *ijijn*, *ijen*.

Bij *kreeft* heb ik verzuimd op te merken dat in 't Skr. het verkleinwoord *karkataka* even gebruikelijk is als *karkata*, of meer.

Een synomiem, nl. *kulîra*, komt nooit anders dan met verkleinenden of verachtelijken uitgang *îra* of *îla* voor. Dit hatelijke *îra* of *îla* moet ook in 't Grieksch als zoodanig gevoeld zijn, want het komt voor in χροχοδειλος, waarvoor 't Skr. heeft *kumbhîla* of *kumbhîra*. Etymologisch, en vermoedelijk in beteekenis is *χροχοδειλος* = *kṛkadâsu* (valsch gespeld *krkadâçu*). Welk veracht dier met dit eenmaal voorkomende woord ook bedoeld zij, het bevat 't verachtelijke *su* (of *asu*), gelijk *tarakshu*, hyaena, en is in den grond één met *kṛkalâsa*, hagedis. Daar de krokodil een groote hagedissoort is, valt het in 't oog dat χροχοδειλος niets anders is dan een verachtelijk *kṛkalâsa*, d.i. *kṛkadâsu*.

Ekster, lobster.

't Latijn maakt ruimschoots gebruik van woorden op *stris*, *ster*. Deze uitgang beteekent ‘thuis behoorende te; afkomstig van, van 't geslacht, de soort van’. De uitgang *aster*, *astrum* is een bijvorm van 't vorige met meer nadruk uitgesproken. Hij geeft iets verachtelijks te kennen op dezelfde wijze als een zinsnede gelijk deze. ‘de man heeft eene soort van betoog geleverd.’ Wij bedoelen dan ‘een slecht soort,’ of ‘meer in schijn dan in werkelijkheid’. Een woord als *poetaster* is, in onze dagelijksche manier van spreken omgezet: ‘een soort dichter’. Wil men in 't Skr. van iemand zeggen dat hij door geboorte tot den stand der Brahmanen behoort, maar in andere eigenschappen zijn stand oneer aandoet, dan zegt men *Brahmabandhu*, d.i. op zich zelf niets anders dan ‘iemand van geslacht een Brahmaan, ‘maar men bedoelt er meê wat zich bij ons laat uitdrukken met: ‘hij is een Brahmaan, maar het is me er een Brahmaan naar’. *Kshatrabandhu* bet. zoowel ‘van riddergeslacht’ als ‘een soort ridder, soort prins.’

Bij de Germanen is *str* ook in veelvuldig gebruik, bij den

eenen stam meer, bij den anderen minder. Het Got. *avistr* ‘waar schapen thuis behooren’, d.i. schaap*stal*, is wel-bekend. In 't Friesch is *stra*, ‘afkomstig van, thuis behoorende te’ bijzonder geliefkoosd. *Dijkstra* ‘van den dijk afkomstig’, en dergelijke toenamen, als Heemstra, enz. beantwoorden volkomen aan: van Dijk, van den Berg, van der Bruggen, Verkerk, Verstraten of van der Straten, enz. in de Frankische deelen van ons land, en aan Dijkman, Bergman, Brugman, enz. in de Saksische. Als adjectief is in Friesland *ster* ook in gebruik, bijv. de ‘Lemster’ stoomboot. De toenamen op *stra* zijn, zoover ik zien kan, stammen op *an*.

In 't Ags. bet. *stre* = Lat. *stris* ‘behoorende tot den stand, 't gild’, enz. bijv. in *baeistre*, bakker, met consonantischen bijvorm *baecistra*; Engelsch ook *gamester*, *webster*. 't Engelsch en Ags. bezitten ook 't daarbij behoorend vrouwelijk. Dit laatste is in nog grooteren omvang in 't Ndl. gebruikelijk, zooals ieder weet.

Hetgeen hier in vluchtige omtrekken aangeduid is, was min of meer bekend, doch niet dat *str* (of *astr*) in 't Germ. ook verkleining of geringschatting aanduidt. Toch laat zich dit bewijzen uit de verschillende vormen waarin de vogel *ekster* optreedt. Vergelijkt men Ohd. *agelestra*, *agalastra*, *agelster* met Ags. *agu*, dan is het duidelijk dat *al* ten minste verkleinend is. Een regelmatig deminutief van Ags. *agu* is Friesch *akke*, voor *ag-jan*; zie Halbertsma, Lexicon Frisicum, p. 74, en vgl. de klankwet in 't vorige opstel medegedeeld. Ontwaren we nu dat Nnl. *ekster*, hetzij voor *ekkister* of *egster*, Mnl. *aekster* (voor *agester*) 't laatste gedeelte met het Hgd. woord gemeen heeft, daargelaten 't geslacht, en verder dat de vogel Ohd. ook *agaza* heet[1)] met deminutief *z*, Ndl. en Eng. *t*, dan trekken we 't besluit dat *star*, *ster* met 't voorgaande suffix *ja* en *al* althans niet in strijd mag zijn. Eenvoudig eene herhaling van 't verkleinende *ja* en *al* is het hier echter niet; het moet niet

1) Van daar Italiaansch *gazza*. Vgl. de Vries, Mnl. Wdb., blz. 124, waar men nog meer bijzonderheden en de etymologie vinden kan.

zoozeer iets kleins, als iets mins aanduiden, want waarom zouden we het anders bij lieve vogeltjes niet terugvinden? Kortom, er ligt iets minachtends in, gelijk in 't Lat. *aster*.

Een ander woord waarin *ster* zoo niet minachtend, dan toch niet vleiend klinkt, is 't Engelsche *lobster*, kreeft. De kracht van *ster* in dit woord zal wel dezelfde wezen als in *t* van *kreeft*. Stelleu we eens wat den zin betreft de grondwoorden gelijk, dan staat *lobster* nagenoeg in dezelfde verhouding tot *kreeft*, als *ekster* tot *agaza*. Uit de *b* in *lob* moet men opmaken dat *lobbj* reeds verkleind was, of anders op *ja* uitging. In een woord als *webster* is *web* natuurlijk geen deminutief, maar een substantief *webbi*, web, weefsel, of iets dgl. Met andere woorden *str* is een secundair suffix, het wordt gevoegd achter reeds bestaande substantieven, bijv. Lat. *terrestris*, *palustris*, *pinaster*, Got. *avistr*, Friesch *Dijkstra*, Eug. *gamester*. Oorspronkelijk heeft dus ook 't Ndl. vrouw. *ster* in hetzelfde geval verkeerd, en moet men *maak* in *maakster* (voor *makaster*) als naamwoord, hetzij nom. actionis of nom. agentis beschouwen.

In 't Skr bezigt men ook *tara* om iets mins, iets slechts in zijn soort uit te drukken; bijv. *rshabhatara* ‘een minne stier, ellendig stiertje’, niet ‘kleine stier’, zooals de woordenboeken opgeven, want er staat uitdrukkelijk in Pânini 5, 3, 91, Comm. ‘gunasya tanutve’, d.i. ‘om geringheid van waarde aan te duiden’; *ukshatara* is ‘een ellendig osje’; z.v.a. ‘basterd, schijnbaar’ is *tara* in *açvatara*, muilezel, eig. een dier dat een *faux air* van een paard heeft; *vajratara* ‘gering soort van *vajra*-pleister’. Het spreekt van zelf dat *ster* òf een bijvorm van *tara* is, òf althans 't laatste in zich bevat. Beide vormen zijn locatieven, daarna het te huis, de afkomst aanduidende; voorts patroniem en deminutief. Tevens is *tara* comparatief, gelijk ook *îyan* patroniem en deminutief is.

Middelnederlandsche varia door J. Verdam.

X. Witen.

Hetgeen de taal eener vroegere periode voor het nageslacht moeilijk te verstaan maakt, is de fijne nuance der beteekenis, waardoor hetzelfde woord in die twee verschillende tijdperken verschilt. Wanneer men in een literarisch voortbrengsel een woord aantreft, dat nog gebruikt wordt, kost het eenige moeite, de tegenwoordige beteekenis ter zijde te stellen en de vroegere recht duidelijk in het oog te vatten. Ik zou dit met verschillende voorbeelden kunnen ophelderen, voor het oogenblik evenwel wil ik mij alleen bezighouden met het woord *witen*, dat in de ME. zeer gebruikelijk en ook in de tegenwoordige beteekenis niet geheel vreemd was.

De oorspronkelijke beteekenis van *witen*, *weet*, *geweten* was *zien*. Dit blijkt zoowel uit de stamverwantschap met het Lat. *videre* en het Grieksche εἰδέναι, als ook uit het Goth. *veitan*, dat de bet. van *zien* bewaard heeft in de samenstellingen *inveitan*, *tegen iemand opzien*, d.i. *vereeren*, *aanbidden*, en *fairveitjan*, *rondom zich zien*. Het praeteritum van dit werkwoord, *ik weet*, d.i. *ik heb gezien*, is een nieuw praesens geworden, met de beteekenis *ik ken*, evenals het Gr. οἶδα.

Van deze beteekenis *zien* is in het Mnl. en Mhd., ja zelfs

in het Ohd., geen spoor meer overig. De taal had voor dit begrip verschillende andere stammen en nu ontwikkelde zij den stam *weit* tot eene bijzondere toepassing van het begrip. Het *zien* kon nl. geschieden met eene *vijandelijke* of *onvriendelijke* bijbedoeling, om iemand *in het oog te houden*, scherp te bewaken; ingeval dit noodig was, *aanmerkingen* op iemand te *maken*, hem van verkeerde handelingen te overtuigen en daarna te *bestraffen*. Dezelfde overgangen van beteekenis vertoont ons het Latijn. Evenals *obtrectare*, d.i. de oppervlakte (*ob*) van iets behandelen (*tractare*) of onderzoeken, de beteekenis heeft aangenomen van *benijden*, iemands roem en goeden naam zoeken te *verkleinen*; zoo heeft ook *invidere*, d.i. eig. *naar iemand kijken*, den zin van *benijden* aangenomen, en *animadvertere in aliquem*, dat oorspronkelijk hetzelfde beduidt als *invidere* (= *videre in alqm*) vertoont de bet. van *straffen*, evenals het Goth. *fraveiton*.

Na het gezegde is het duidelijk, hoe ons werkw. *wijten* gekomen is tot den zin van *imputare*, *te laste leggen*, *de schuld geven*, *toeschrijven aan*. Deze beteekenis was ook in het Mnl. bekend, blijkens *Rijmb*. 12961:

> In sinen (Ochosias') tiden.....
> Verloren die van Israël
> Dat bedwanc van den Moabiten,
> Dat moeghen si siere quaetheit *witen*.

en 34098:

> Ende dies mochte si dien vianden
> Min *witen* dan haren lieden[1)].

Hiermede nauw verwant is de beteekenis van *iets op iemand te zeggen hebben*, *iets tegen iemand hebben. Walewein* vs. 3960

1) *Witen* komt ook nog voor *Heelu* 1498 in de uitdrukking *onrecht witen*, en vs. 1812 vinden wij het ww. *ghewiten* (Ohd. *gawizan*, Graff 1,1115).

> si bleven daer gevaen
> Vore gisele; die moeste hi....
> ..... weder ute quiten,
> Maar dat en conste hi niet *ghewiten*
> Den hertoghe van Brabant.

vgg. biecht een gevangen ridder al zijne gruweldaden op, en o.a. ook, hoe hij eene onschuldige jonkvrouw geroofd, en haar broeder, die hem nooit *een stroo in den weg gelegd* had, vermoord had, hetgeen aldus wordt uitgedrukt (vs. 3996):

> Ende als ic dese scone joncfrouwe
> Sach, doe voeric hare bet naer,
> Ende doodde haren broeder daer;
> Inne wiste noit, wat ic hem *weet*.

'ik heb nooit ééne enkele reden gehad, om mij over hem te beklagen.' In den *Sp. Hist*. (1^4, 21) komt een verhaal voor van een Pers, die een moordaanslag op Alexander beproeft. De aanslag mislukte en de Pers werd gevangen gebracht voor den koning, die hem vroeg waarom hij dit deed (vs. 19).

> Hi wart altehant gevaen
> Ende brocht vor den coninc saen,
> Die hem vragede, wat hi hem *wete*.

De Pers antwoordt: 'Wanneer ik u gedood had en ontkomen was, zou ik de dochter van Darius en een deel van zijn rijk hebben bekomen.' Het is dus duidelijk, dat de woorden *wat hi hem wete* beteekenen: *wat hij tegen hem had*, *wat hij* (Alex.) *hem gedaan had*.

In het zesde boek van *Limborch* heeft Evax een benauwden droom, waarin Amor hem verkondigt, dat hij nooit de hand zal verwerven van de koningin van Arragon, op wie hij smoorlijk verliefd is. Ontwaakt klaagde hij (vs. 97)

> herde sere,
> Ende peinsde, wat hem onse Here
> *Wete*, dat hine soe sere piinde,

d.i. wat God *tegen hem had*, of wat hij God *gedaan had*.

Ook het Mhd. kent deze opvatting. Zie b.v. de voorbeelden bij Benecke 3,781: waz hâst du mir *gewizzen*, daz du mîn kint erslagen hâst? en 782: waz, wênc, *wize* du mir? d.i. was, ach, *hattest* du *gegen* mich?

Wanneer men iets tegen iemand heeft, is een natuurlijk uit-

vloeisel daarvan, dat men dit door daden toont, het hem *laat ontgelden*. Vandaar dat *witen* de beteekenis aanneemt van *laten ontgelden* zoowel wezenlijke als vermeende grieven, die men tegen iemand heeft. Deze beteekenis vinden wij:
Limb. 6, 1251.

> Te hem selven seidi, als ict las,
> 'Helpe, wat *wit* mi die minne,[1)]
> Ende ghi Venus, conincginne,
> Wat hebdi mine doet ghesworen!

1481:

> Helpe, wat mach minne al!
> Hare cracht en es niet smal,
> Dat si den ridder wtvercoren
> Altemale laet verdoren,
> Die soe vrome van daden was....
> Wat heeft hem die minne *gheweten*;
> Si piindem in alder wijs.

De beteekenis van *witen* op deze twee plaatsen kan het best worden weergegeven door de vertaling: *wat heb ik de min gedaan*, hetgeen volkomen op hetzelfde neerkomt als: *wat heeft de min tegen mij*. Deze bet. sluit zich dus onmiddellijk aan de vorige aan, een der daar genoemde plaatsen laat zelfs beide verklaringen toe. In de plaats uit den *Spieghel* nl. kan men de woorden *wat hi hem wete* even goed verklaren wat Alexander (*hi*) den Pers (*hem*) gedaan had, als: wat (*de Pers*) tegen hem (*Alex.*) had. Ook deze nuance van bet. kent het Mhd b.v. Benecke 3,782: Waz hat uns allen Got an dir *gewizzen* d.i. was hat uns Gott durch deinen tod *entgelten lassen*, en 781: waz hat man mir *gewizzen*: d.i. was *läszt* man mich *entgelten*.

Uit de beteekenis *laten ontgelden* ontwikkelt zich eindelijk die van *berokkenen*, *bezorgen*, *op den hals halen*, welke beteekenis ook reeds in het *Gloss.* van Dr. Verwijs' bloemlezing is opgenomen. Wij kunnen deze bet. soms het best wedergeven door

1) De tekst heeft: Wat *wit* die minne; maar de datief van den persoon mag, blijkens al de andere voorbeelden, niet ontbreken.

onze gemeenzame uitdrukking *bakken* of *een poets bakken*, zooals de volgende voorbeelden zullen bewijzen:

Belg Mus. 10, 97.

och leider ongheval,
Wat hebdi ons *gheweten* al!

Verwijs, *Bloemlezing* 3, 119, 33:

Ay minnen, die toch mochte vergheten
Dat grote leet, dat ghi ons doet,
Ende wat ghi den meneghen hebt *geweten*,
Den eenen wreet, den anderen goet.

Floris 1102:

Ay mi, wat heeft mi die doot *gheweten*,
Dat si mijns heeft vergheten
Ende Blancefloer nam? si ne dede niet wale.

Limb. 3, 519.

Si riep: ‘Acharmen keytivinne,
Wat *wit* mi nu die minne
Van enen ridder, die op mi
Niet en rouct, wat mi si!’

624:

Helpe, wat mi minne *wit*,
Dat ic te bedde zoeken ga
Enen ridder, dier lettel na
Om mi peist of wacht
Ende enen twint niet en acht

Rose 50.

Die erde wart van dauwe nat
Die den winter verdort stoet;
Si acht nu wel luttel goet (= *bien peu*)
Wat hare die felle winter *weet*,
Maer pareert hare nu gereet,
Ende gaet hare behagelike versieren.

De fransche tekst heeft:

Et oblie la povreté
Où elc a tot l'yver esté.

Heelu 6133.

Domine God! mi wondert sere,
Wat ons van Valkenborch die here
Metten stride hier heeft *gheweten*.[1)]

Grimb. 2, 6046.

Wat duvele hebben si ons *gheweten*,

d.i. wat voor duivelen hebben zij ons *bezorgd*, *op ons dak gestuurd*, en eindelijk *Limb.* 6, 369.

Wat waendi, watti den banden
Weet met bitene met tanden!

d.i. Wat takelde hij zijne boeien toe, door er zijne tanden in te zetten!

Ook het ww. *verwiten* had in de ME. een uitgebreider zin dan thans. Het stond evenals het Mhd. *verwîzen* in bet. dichter bij het Goth. *fraweiton*, *ulcisci*. Iemand *verwiten* bet. in het Mhd. iemand *straffen* (Benecke 3, 783a) en het afgeleide subst. *verwîz* had niet zoozeer de bet. van ons *verwijt*, als wel die van *strafender tadel*. De bet. van *straf* treedt dus meer op den voorgrond; zoo ook in het Mnl., waar de zin van *wreken* nog duidelijk in het oog valt, b.v. *Sp.* 1^3, 18, 1:

In Darius XIXste jaer
Hief hi up een orloghe swaer
Jeghen den Coninc van Syten,
Want hi wilde hem *verwiten*,
Dat hi hem sire dochter ontseide.

Men kan dit even goed verklaren: hij wilde *zich wreken*, als hij wilde den koning der Scythen *inpeperen*, al naar mate men *hem* als reflexief opvat of niet. Evenwel komt ook de tegenwoordige beteekenis voor, b.v. *Partenop* 7053, *Vl. Rijmk.* 536, *Brab. Y.* 6, 1326 V (vs 15), *Sp* 1^7, 61, 61. Het subst. *verwijt* bet. in het Mnl. *wraak*, blijkens twee plaatsen uit *Walewein*, nl. 9029

sine amie, die quate scite
Salic doen sterven, te *verwite*
Hem, die mi dit hevet ghedaen.

1) Van de twee beteekenissen *doen kennen* en *doen ondervinden*, die Dr. Verwijs in zijn gloss. opgeeft, moet de eerste geschrapt worden.

en 9220

> Vreselijc liep hi te *verwite*
> Na den quaden valscen dief,
> Den carkerwarder, die sijn lief
> Ende hem selven hadde teblouwen.[1)]

Vgl. over *verwijt*, dat ook reeds in de tegenw. beteekenis voorkomt, nog *Rijmb.* Gloss, *Playerwater* 410, *Bliscap v. Maria* 515, *Brab. Y.* 6, 5849 en 11686. Ten slotte nog een enkel woord over het adj. *onverweten* (*Sp.* 1^3, 20, 30.)

> Ghi etet hier met mi upter heide;
> Ghi sult dander maeltijt eten
> In der werelt *onverweten*.

Leonidas zegt dit tegen zijne soldaten, vóórdat de slag bij Thermopylae begint. Vincentius: 'Prandete, inquit, tanquam apud inferos cenaturi.' De bedoeling kan dus geene andere zijn dan deze: Gij zult heden den tweeden maaltijd in de andere wereld gebruiken.

Blijkbaar is dus de uitdrukking *die wereld onverweten* een naam voor de onderwereld. Nu vinden wij in het Mhd. het adj. *unverwizzen*, doch niet afgeleid van *witen*, maar van *weten*. Dat adj. bet. (Benecke 3, 790) 1° *onvoorziens* en 2° *onverstandig*, *niet wetende*. Het is dus eene afleiding van het ww. *verweten*, dat in het Wvlaamsch nog voortleeft in het woord *onverwist* (De Bo, i.v.). Dit *verweten* bet. *in zijne gedachten krijgen*, evenals *ver zien* gelijk staat met *in het oog krijgen* en *verzinnen* met *in den zin krijgen*. Het wederkeerige *hem verweten* bet. *bewustzijn hebben* en komt voor *Lanc.* II 36913.

> Hi die *hem* niet *verwiste* doe
> En antwerdde hem een word niet doe.

1) Het ww. *verwiten* leest men ook op eene niet zeer duidelijke plaats van den *Rinclus* (vs 903):

> Hoverde, die nu heves onwert
> dies du cons, ende fierheit baert,
> ende nu *verwits* dinen hoegen aert,
> Wat sal dus hoegelec gekert?

en *Heelu* 6483.

soe menegen slach
Hadde sijn vader doen ontfaen
Dat men niet en conste verstaen
Dat hi yet sach, ochte *hem verwiste*.

Van *verweten* afgeleid, moet dus *onverweten* beteekenen *wat men niet in de gedachten krijgt*, m.a.w. *onbekend*. Dit is althans een zeer gepaste naam voor de *onderwereld*. Het woord *onverweten* heeft dus niets te maken met *witen*, zooals oppervlakkig schijnen zou, maar is eene afleiding van *weten*.

XI. Ghetruc.

Bij *Heelu* vinden wij, in de beschrijving van een gevecht, de volgende regels (vs. 5144 vgg).

doen sloegen met hen in saen
Die Limborcheren ende hare ghetuc
Ende riepen alle: Al duc, al duc!

De verklaring, die wij, aan den voet der bladzijde, van het woord *ghetuc* vinden, zal wel niemand bevredigen. Daar lezen wij: '*ghetuc*, slach, ras, verwantschap, van *togen* (*!*) trekken, optrekken, tot *opvoeden* overgegaan; tenzij men de afkomst van het woord in *tukken*, stooten, naar den zin van *fokken*, zoeken wil.' Men heeft dus de keus uit twee geheel verschillende afleidingen, geheel in den smaak der vroegere etymologen. Maar zelfs al ware de redeneering juist, dan zou *ghetuc* nog een woord zijn, dat hier niet te pas komt. De zin vereischt een woord, dat *gevolg*, *stoet*, *troep* beteekent, en niet *ras*, *slag*, *soort*, en dus moet *ghetuc* in een ander woord worden herschapen, dat beter in den zin past. Wij vinden dit met geringe verandering in *ghetruc*, dialectvorm van *ghetrec*, dat juist de hier vereischte beteekenis heeft. *Heelu* zelf levert ons eene bewijsplaats. Vs 2650 lezen wij nl.

Her Arnout van Gaesbeke
Quam oec met grooten *ghetreke*
Van here, dat hem volgede na.

Ghetrec of *ghetruc*, bet. natuurlijk diegenen, die *met* iemand *trekken* of *optrekken*, het staat in bet. gelijk met het gewoner Mnl. *roten* en komt dus uitstekend in den zin te pas. Dat *trucken* een gebruikelijke dialectvorm van *trecken* is, leeren *Lsp.* I, 6, 34

> op dat hijt wale
> Le ren soude ende beleiden,
> Ende dat kint dan ter quaetheiden
> *Tructe* ende te blamen.

Sp 3[1], 12, 26.

> Ende alstem began ghelucken,
> Ne wildi niet weder *trucken*,
> So dattene die Gallen onderdaden.

en *Wrake* 1, 1958,

> Die arme salmen versmaden,
> Ende voerdeel doen den quaden,
> Ende die verheffen ende *voerttrucken*,
> Ende die onnosele verdrucken.[1)]

XII. Stiep.

In mijn tekstcritiek (bl. 5) heb ik dit sterke imperf. van *stappen* behandeld, en het op eene plaats uit den *Franciscus* hersteld uit *sciep.* Aan de daar genoemde voorbeelden kan ik er nu een toevoegen, hoewel het zich ook op eene bedorvene plaats bevindt. *Heelu* 4910 vgl. wordt ons verhaald, hoe de Brabanders, op het zien van de veranderde slagorde der Limburgers, verheugd een gunstige uitkomst te gemoet zien, en hoe de ‘bastaert van Wesemale’ uitroept:

> ‘Ghi heeren, nu sie ic wale
> Datsi des strijts niet en connen:
> Sla wi te hen, si sijn verwonnen!
> Want hare scaren sijn tebroken.’

1) Dit ww. *trucken* moet ook hersteld worden *Brab. Y.* 6,7951
(*dorloghe*) hadde vast een wijl ghestaen
Al *tuckende*.
l. *al truckende* d.i. *sleepend*, *trahens*. De verklaring van Willems: ‘*Tukken* is *arietare*, stooten als een ram,’ is van nul en geener waarde.

Hij voegt het woord bij de daad, en wil dadelijk op den vijand instormen, maar de Heer van Liedekerke houdt hem tegen en waarschuwt hem tegen krijgslisten: (vs 4914)

> Doen dit die bastaert hadde gesproken,
> Ent hem vast ten stride wert sciep,
> Doen sprac tangerlike ende riep
> Her Rase, die heere van Liedekerke; *enz*.

Willems' verklaring van vs. 4915 ‘en het geschapen stond om den strijd te beginnen’, voldoet niet, 1° omdat al vroeger gezegd was, dat de slag beginnen zou (vs 4905), en 2° omdat de woorden deze verklaring niet toelaten, want *hem sceppen* zou dan gelijk moeten staan met *gescapen staen*, en dat wederkeerige ww. is in het Mnl. niet bekend; men zeide, evenals wij, *het is* of *staet gescapen* of *gescepen*, maar nooit *het sciep hem*. Bovendien vernemen wij, zooals de tekst nu is, niets van de uitvoering van het plan van Wesemaele, uitgedrukt in de woorden *Sla wi toe*. Om al deze redenen moet het vers worden verbeterd en wel in:

> *Ende hi* vast ten stride wert *stiep*.

Het voornaamw. moet herhaald worden volgens den bekenden Middelnederl. regel. *Vast* beteekent *regelrecht*, *uno tenore* en dus drukt het vers nu uit, wat de zin vereischt, hetgeen een deugdelijk bewijs voor de juistheid der lezing is.

Ik wil deze gelegenheid niet laten voorbijgaan, zonder ook aan een ander hoofdstuk van mijn *Tekstcritiek* iets toe te voegen. Op bl. 93 heb ik de uitdrukking *te wets* besproken, en de voorbeelden, die mij bekend waren, bijgebracht. Daarbij kan nu nog gevoegd worden *Brab. Y.* 5,4373.

> hem ghebrac silver ende gout
> Daer hi met ghelden soude syn scout
> Sinen lieden; ende oec laghen
> *Te wets* in den selven daghen
> Sijn diere juwele ende sijn crone.

Eindelijk meen ik deze uitdr. te kunnen herstellen op eene bedorven plaats in de schoone geschiedenis van Amijs en Amelijs

(*Brab. Y.* 2, 23-632). Herderik heeft Amelijs beschuldigd, de dochter des konings onteerd te hebben. Daaruit ontstaat een kamp, die evenwel niet door Amelijs, maar voor hem door Amijs gevoerd wordt; toen nu het gevecht zou beginnen, zeide deze tegen Herderik (vs 389):

> ‘Her grave, hets domheit groet,
> Dattu staes na mijnre doet,
> Ende du di selven ende dijn leven
> Te mets daer voren wilt gheven.

hetgeen natuurlijk beteekenen moet: het is dom van u, dat gij naar mijn leven staat, terwijl gij u zelven en uw leven daardoor op het spel zet.’ Onze uitdr. *op het spel zetten* wordt in het Mnl. uitgedrukt door *te pande zetten*, b.v. in dezelfde geschiedenis van Amijs, vs. 537.

> Maer doch peinsdi, dat die man
> Sijn lijf sette voer hem *te pande*.

d.i. Amelijs bedacht, hoe Amijs den kamp met Herderik voor hem had ondernomen en alzoo zijn leven voor hem *op het spel gezet* had. Volkomen hetzelfde *als te pande zetten* is het Mnl. *te wets zetten* (zie mijn *Tekstcritiek* t.a.p.) en dus leze men den laatsten regel aldus:

> Ende du di selven ende dijn leven
> *Te wets* daer voren wilt gheven.[1)]

Nog ééne verbetering moet in het zelfde verhaal worden gemaakt, nl. vs. 595. Amelijs heeft zijne kinderen gedood, om met hun bloed de melaatschheid van Amijs te genezen.

> Mettien hiet die gravinne
> Volke, om die kindere gaen.
> ‘Neen, sprac die grave, het is te saen,
> Laetse slaepen, si rusten wel.’

1) Ik mag niet nalaten, tevens eene fout te herstellen, die ik in mijn *Tekstcritiek* heb begaan. Het betreft nl. de woorden op bl. 92 ‘*Wedde* komt van het Lat: *vadium*.’ Het is onbegrijpelijk, hoe ik zelfs één oogenblik den Germaanschen oorsprong van het woord heb kunnen miskennen.

De gravin kan wel *lieden* zenden, om de kinderen te halen, maar niet *volke* d.i. *volken*. Er dient dus iets anders te staan, waartoe de Var. *snellic* den weg wijst. Men leze:

> Mettien hiet die gravinne
> *Vollec* om die kindere gaen.

XIII. Gherne.

Dit woord had in de ME. eene beteekenis, die er nu geheel vreemd aan is, maar die zich toch gemakkelijk laat verklaren. Het heeft nl. den zin van *gemakkelijk*, *lichtelijk*, *zonder moeite* b.v.

Wal. 5114:

> Ooc stont daer menighe scone rose,
> Acoleyen ende ioletten,
> Lelien, die *gherne* smetten
> Dier stont daer een groot deel.

5649:

> Siet, here, na dien dat nu staet
> Van deser dorperliker daet,
> Die jou sone hevet ghedaen,
> So soudi *gherne* wrake ontfaen.

Doctrinael II. 577:

> Soe wie dat den peke ghenaect
> Werter lelec af ghemaect;
> Alsoe wert hi *gherne* besmet
> Die bi den [b]oeverdeghen set.

Velth. f° 238:

> Si scoten vier, dat *gerne* ontstac.

Zie Oudemans, *Bijdr.*

Deze kracht van *gherne* werd nog in de 17e eeuw gevoeld. Men vergelijke b.v. Huygens, als hij in zijn *Voorhout* (*Korenbl.* IIe boek. bl. 109) zegt:

Laat eens ouderdom doorgroeven
Dat geladde velle-veld,
Dat geen' spiegel laet behoeven
Die sijn' rimpels *geeren* telt.

Bilderdijk vergiste zich deerlijk, toen hij in zijne Aant. (Deel I bl. 81) *rimpelsgeeren* tot één woord maakte, en dit verklaarde door *rimpelplooien*. De bedoeling is: 'het vel, dat een spiegel overbodig maakt, omdat de eigenaar toch wel *gemakkelijk* de rimpels tellen kan.'[1)]

XIV. *Brab. Y.* 3, 957

In de aangehaalde plaats vinden wij eene merkwaardige vergissing. Daar wordt ons beschreven, of liever heet beschreven te worden, hoe Christenmeisjes en vrouwen zich gedurende een slag met de Turken opsieren en toiletteeren, omdat een verblijf in den harem hun meer toelachte, dan een ontijdige dood.

Scoene vrouwen ende jonghe,
Ende joncvrouwen ten eersten spronghe
Pareerden hem, omdat si NIET wouden,
Datse die Turken vanghen souden,
Ende om de lust van haren live
Laten souden doch te live.

Om den zin in orde te brengen, moet men de negatie in vs. 957 schrappen, en het vers aldus lezen

1) Van de beteekenis *veelal*, *doorgaans*, vindt men voorbeelden *Grimb.* 2, 6038, in het spreekwoord, dat de Var. ons bewaard heeft.

Dat de oude hont bast, es *gherne* waer.

en *Heim d. Heim.* 1341.

Die elcs morghins so langhe rust,
Dat hem van zwaerheden niene lust,
Indien buuc ende in die maghe,
Die blivet ghesont *gherne* in den daghe.

(zij) Pareerden hem, omdat si wouden,
Datse die Turken vanghen souden.

XV. Swelten.

In de *Brab. Yeesten* vinden wij het ww. *swellen* in een samenhang, die de gewone beteekenis volstrekt niet toelaat. Daar lezen wij nl. in de beschrijving van een hongersnood het volgende (2. 808):

dst ghecarm ende dat gheween,
Dat men hoerde van den armen,
Mochten enen steen[1] ontfermen,
Daar si achter straten laghen
Met iammere ende met groten claghen,
Ende *swollen* van honghere[2] groot
Ende bleven van armoede doot.

Het valt in het oog, dat *swellen* hier niet kan beteekenen *tumere*, *tumescere* (hetgeen een zeer vreemd verschijnsel en gevolg van honger zijn zou), dat de beteekenis natuurlijk moet zijn *uitteren*, *verkwijnen*, en dat het ww. *swellen* dus niet in orde is. Er moet eene verbetering worden aangebracht. Het Germaansch kende een wortel *swilt* met de beteekenis *sterven*. Het Gothisch bezit het ww. *swiltan* = *ἀποθνήσκειν*, en het gewonere *gaswiltan*. Zie Schulze *Glossar*. Het Ohd. kende het ww. *svelzan* (Graff 6,873) met de bet. *esurire*; het Ags. had *sveltan* d.i. *mori*, *occidere*, *perire*; het Mhd.

1) De tekst heeft ten onrechte *steene*.
2) *Brab. Y.* 2, 468 staat verkeerdelijk *van hongherie* in plaats van *van honghere*:

Doen quam daar van *hongherie* swaer
Een soe groet onghemac,
Dat kint den vader van hem stac,
Soe dattene die ghene begaven,
Die hem dare nu *tetene* gaven.

bezat een ww. *swelzen*, dat bij Benecke 2^2,769 door *schwelen*, *brennen*, verklaard wordt, b.v. ir fleisch mûste smelzen, unde îr herze *swelzen* (ook het Ohd. *suelzan* had de bet. *cremare*, vgl. *swilizôn*). In het Mnl. eindelijk vinden wij het ww. *swelten* met de beteekenis *vergaan*, *uitteren*, *bezwijken*, b.v. *Sp.* 3^5, 40, 69.

> Die van hongre ende van pinen
> *swelten* moesten ende bederven
> Ende jammerlike sterven,

en 3^1, 40, 69.

> Daer de aerme buten staet ende *swelt*.[1)]

Zie Halbertsma *aant.* bl. 191.

Het woord wordt nog door Kiliaen genoemd, die het verklaart door *languescere*, *fatiscere*, en die ook het afgeleide subst. *swelte* kent, d.i. *puella languida*, *ignava*, *remissa*. Het was een sterk ww. der eerste klasse: *swelten*, *swalt*, *swolten geswolten* (Verwijs *Mnl. Gramm.* § 15 noemt deze soort de tweede klasse).

De oorspr. bet. van *swelten* is, zooals wij zagen, *sterven*, van daar het Goth. subst. *svults = dood* (nog over in het adj. *svultavairtha = veeg*, *den dood nabij*), en het Ags. subst. *svylt.* Deze beteekenis verengde zich evenwel tot die van *van*

1) Het ww. *swelten* moet ook op eene corrupte plaats van den *Wap. Mart.* worden hersteld, nl. I, 531.

> Maer avontuere wast ende *smelt*
> Meneghen te vrome
> Ende tonneren hem somen.

De door Kausler uitgegeven tekst heeft *snelt*, het geen slechts, zooals de uitgever terecht aanmerkt (III bl. 366), eene verschrijving voor *suelt* (d.i. *swelt*) is. *Swelten* is *deficere*, *afnemen*, en even als men zeide *wassen ende wanen*, met een beeld, aan de maan ontleend, kon de dichter hier, daar het hem in het rijm te pas kwam, zeggen:

> avontuere *wast ende swelt*,

want *wanen* en *swelten* beteekenen beide *deficere*.
Het woord *swelt* is waarschijnlijk ten gevolge van het verkeerd begrijpen door de afschrijvers uit de Handschriften verdwenen.

honger sterven, evenals het Engelsche *to starve*, in welken zin behalve het Ohd. *suelzan* en het Noordsche *svëlta* (= *esurire* van waar het subst. *svelta = fames*.) ook het Mnl. *swelten* voorkomt, blijkens de aangehaalde plaatsen. Het beteekent evenwel niet zoozeer *sterven van honger*, als wel *van honger wegkwijnen*, hetgeen slechts eene zeer geringe verzwakking van het begrip is. Men kan hiermede vergelijken het Mnl. *ghefinen*, dat, afgeleid van *finis*, eig. beteekent *ophouden te ademen*, maar dat den zin van *in zwijm vallen* heeft aangenomen. Wanneer wij nu de plaats uit de *Brab. Y.* nog eens beschouwen, en zien dat ook daar van *honger* gesproken wordt, dan kan de slotsom van mijn onderzoek geene andere zijn, dan deze, dat de regel:

> Ende *swollen* van honghere groot,

veranderd moet worden in:

> Ende *swolten* van honghere groot,[1)]
> Ende bleven van armoeden doot.

Zooals reeds gezegd is, was het gewone woord in het Goth. niet *sviltan*, maar *gaswiltan*. Van *geswelten* is mij evenwel in het Mnl. geen voorbeeld bekend; wel vindt men het compositum *beswelten*, dat de beteekenis van *bezwijmen* heeft b.v. *Alex.* 10, 1351.

> Eem quam (l. *quam an*) coude ende grote pine,
> Dat hi veel (l. *vel*) ende *beswalt* onder die sine.

Floris 1126.

> Van rouwen wart hi so ontdaen,
> Dat hi driewerf *beswalt* achter een.

1) Bij Benecke 3, 791 staat een ww. *swellen* opgegeven met de bet: *sterben besonders vor hunger*, *verschmachten*. Het staat ten onrechte onder het gewone *swellen* gerangschikt, alsof het daarvan slechts eene nuance van beteekenis was, terwijl het er niets mede te maken heeft, en veeleer een bijvorm van *swelzen* is, (vgl. *schenden* en *schennen*, *vinden* en *vinnen*) zoodat het als een afzonderlijk ww. had behooren opgegeven te zijn. Dit *swellen* zou ook in het Mnl. hebben kunnen voorkomen en dan zou de tekst der *Brab. Y.* zuiver zijn, maar daar van deze bet. van *swellen* geen voorbeeld bekend en *swelten* zeer gewoon is, zoo geloof ik, dat men met volle vertrouwen *swollen* in *swolten* veranderen kan.

Partenop. 2145

> Als dus ghehoent was die ioncvrouwe,
> Dier hi dede groot ontrouwe,
> *Beswalt* soe van groten sere.

Vad. Mus. 1, 56, 232.

> Int herte ontfinc hi doen jubelacie (l. *tribulatie*)
> die ridder, soe groet, dat hi *beswalt*
> ende doot voer des ermiten voete valt.

Zie verder *Partenop*. 2394, 2526, 3511 en 3579.

Ook Kil. kent het woord *beswelten*, dat hij verklaart door *languescere*, *deficere animo*, *linqui animo*.[1)] Eindelijk is in het Mnl. bekend het ww. *verswelten* met dezelfde beteekenis. Het komt voor *Sp.* 4^2, 39, 73.

> Daer wart die droochte also groot,
> Ende so grote hitte indie lucht scoot,
> Datter menech bi *verswalt*.

1) Hoewel bij Kiliaen, in twee noten van den *Sp. Hist* (3^1, 40, 69 en 3^5 40, 69) en in het Gloss van *Fl. en Bl.* (*beswalt* pt. van *beswelten* = *bezwijmen*) de ww. *swelten* en *beswelten* staan opgegeven, lezen wij toch in de *Bijdr.* van den Heer Oudemans, die o.a. *uit vele Glossaria* is bijeenverzameld het volgende (2e afl. bl. 634): 'B e s w e l e n . *Bezwijmen*, *in zwijm vallen*.' Alsof de *t* van *beswalt* (3e pers. imperf) een persoonsuitgang was, en niet bij den stam behoorde! Ook in de Aant. op *Alex.* 10,1352, welke plaats even als die uit den *Floris* door den heer O. geciteerd wordt, had hij het ware woord kunnen vinden. Met zeer weinig moeite had dus deze font kunnen worden vermeden. Het ww *beswelten*, dat uitdrukkelijk bij Kil. vermeld staat, ontbreekt in de *Bijdr.* geheel en al.

Schijnbare frequentatieven in het Nederlandsch, door A. de Jager.

IV.

Bikkelen, Pikkelen.

Het zelfst. naamw. *bikkel* of *pikkel*, dat afkomt van het werkw. *bikken* of *pikken*, d.i. steken, houwen met een puntig werktuig, heeft verschillende beteekenissen. Kiliaan heeft het voor werktuig om te houwen, afgehouwen steentje en gewrichtsbeentje. Het komt ook voor keisteen voor in Valentijns vertaling van Ovidius' Werken, b.v. D. I. bl. 131: *In den buik der zee sult gij ook geen gladde schelpen*, *nog geverfde* pikkelen *vinden*. D. II. bl. 38: *een ruisbeek.... die gladde* pikkelen *langs haren gront buitelt*. Bl. 115: *een rivier.... soo helder*, *men sou daer*.... de pikkelen *op de grond sien liggen hebben*. Reeds in het middelhoogduitsch komt *bickel* voor met de beteekenis van dobbelsteen en evenzeer in het tegenwoordig dialect van het hertogdom Nassau; zie voor het eene het Mittelhd. Wörterb. van Benecke, I. 116, en voor het andere Kehreins Volkssprache und Volkssitte im Herzogth. Nassau, S. 76. Ter laatst aangehaalde plaats heeft het woord ook in den zin van steenen kogel.

De thans meest gewone beteekenis in het nederlandsch is die van (zooals Weiland zegt) ‘zeker beentje, waarmede de kinderen spelen’. Het fransch zegt daarvoor *osselet*. Vandaar *bikkelen*, zulk spel uitoefenen, bij Hoffmann, Horae Belgicae VI. 174 ook *pikkelen* geheeten. Zoo leest men in het kluchtspel Pefroen met het Schaapshoofd (Amst. 1711) bl. 13:

> *Men speelt met knikkers*, *men gaat hoepen*,
> *Men koot*, *men* bikkelt *in de stoepen*.

en in Bilderdijks Verkl. Geslachtlijst, I. 311: *Ook in mijn kindertijd* bikkelden *de meisjens nog*.

Ook in den zin van dobbelen kwam het werkwoord vroeger voor; H. van Halmael, De Zedemeester, bl. 12:

> *Dat is loens* gebikkeld, *al de poen op den hond!*

d.i. dat is verkeerd *gespeeld* of *gedobbeld*, al het geld is weg. Die beteekenis blijkt uit wat bl. 18 volgt:

> - *mijn genegentheid wil liever* het lot van de bikkels verwachten.

Zulke steenen schijnen ook bedoeld in het oude tafelspel, Belgisch Museum, D. II. bl. 104:

> - *daar rotelt* eenen pickelbeen,
> *Oft* eenen steen; *ic en weet niet watte*.

waarop geantwoord wordt:

> *Waer pleighmen* pickelbeenen *te draghen*
> *Op zulcke daghen?*

Volgens hetgeen prof. Bormans mij berichtte is *bikkelen* in Limburg voor kaatsen bekend; hierbij zal men te denken hebben aan *bikkel* in den zin van kogel.

In het vlaamsch wordt *pikkel* ook gezegd voor been, *jambe*, en bij toepassing (reeds bij Kiliaan) ook voor poot van eene tafel of eenen stoel. Vandaar heeft dezelfde tongval het werkw. *pikkelen* voor gaan, letterlijk beenen, de beenen gebruiken; zie het tijdschrift De Toekomst, jaarg. 1868, bl. 473. Dus zong Van Rijswijck, Poetische Luimen, bl. 188:

Hy pikkelde *naar d'eerste kas*,
Zoo eigen of 't de zyne was.

In figuurlijken zin maakte men hiervan het werkw. *mispikkelen* voor misgaan, een' misstap doen; De Harduyn, Goddelijcke Wenschen, bl. 81: *Is 't by aldien dat eenighe slaeve* mis-pickelt heeft, *wy zijn ghewoon van die te keeren het ghesichte*.

Het woord *pikkel* heeft nog eene beteekenis, die ik geloof, dat onze woordenboeken niet vermelden; een toestel, namelijk, om groote vaten of balen koopwaar te wegen. Het bestaat in drie houten of palen, aan de einden met ijzer beslagen. Aan het boveneinde worden zij door een' ijzeren ring vereenigd, en van onderen zijn ijzeren punten bevestigd, die bij het overeind plaatsen zoodanig in den grond steken, dat ze een' gelijkzijdigen of althans scherphoekigen driehoek maken. De balans met de schalen wordt aan den bovenring vastgehangen. Die palen nu, welke men naar verkiezing verplaatsen kan, hebben daardoor eenige overeenkomst met de pooten eener tafel of de beenen van het menschelijk ligchaam, en vandaar de benaming, die men aantreft bij den dichter Storm van 's Gravesande in zijne Luimige Poëzy, bl. 44:

Vertumnus werd er bij aanschouwd,
Hij roerde braaf zijn snater,
En had een' grooten wagen staan,
Met Chinaas appelen volgelaân
Zoo versch uit zee gekregen.
Een pikkel *zag men vlak naast hem*,
Waar Themis riep, *met luider stem*:
'*Stap op*, *en laat je wegen!*'

Het wegen met dergelijk toestel heet *pikkelen*.

In geen der vermelde beteekenissen is *bikkelen* of *pikkelen* een frequentatief. Steeds is het afgeleid van een naamw. *bikkel* of *pikkel* en heeft zijne opvatting van dat naamwoord verkregen.

Voor de Redactie van het Woordenboek teeken ik hierbij nog aan, dat van *bikkel*, in den zin van been, een bijvoeglijk naamwoord *bikkelig* is gemaakt; men leest dat in de Gedichten ten van Hendrik Meijer Junior, bl. 148, waar aan 'De Tang' wordt toegezongen:

Ik zing uw huisselijk gerijf,
o Knikkrig hoofd, *o* bikklig *lijf*,
Gebeend als ooijevaren.

Weiland heeft daarvoor *beenig*. Ik vond er *beenderig* voor, bij Snieders, De Verstooteling, bl. 27: *een glimlach.... zweefde over zyn* beenderig *gelaet*. Aldaar bl. 51: *myn* beenderig *voorhoofd*.

Boegeren, Buggeren.

Twee vormen van hetzelfde woord. *Buggeren* heeft Koerbagh, Een Bloemhof van allerley Lieflijkheyd sonder verdriet; anders gezegd: Algem. Woordenb. der Bastaardwoorden, bl. 106, voor ‘man minlust-pleegen’ enz. En *boegeren*, het kamerspel De Zingende Kraamer, van Rosseau, bl. 31:

Wat heeft hy wel gedeabeld en geboegerd, *als een uytzinde gek!*

Beide werkwoorden komen van het zelfst. naamw. *bugger*, *bogger*, fransch *bougre*, eigenlijk *bulgaar*, doch toegepast op een' heiden of ketter en voorts op den bedrijver van Sodomie; zie mijne Latere Verscheidenheden, bl. 204 en volgg. Nog enkele voorbeelden uit onze schrijvers voeg ik aan de daar gegevene toe; Oudaan, Agrippa van de Onzek. en IJdelh. der Wetensch. bl. 251: *de vervloekelijke wellustigheid der* boggers *en manneleggers*. Valentijn, Werken van Ovidius, D.I. bl. 181: *Wat de rest* (*van ligchaams zorgen*) *aangaat*, *laat dat de juffer tot quik*, *of aan* boggers *over*. Ald. bl. 218: *Wat sal een vrou-mens doen*, *als een man gladder van vel is als sij selfs. 'T kan wesen*, *dat hij meer* boggers *heeft als sij vrijers*. - Op de vrouw toegepast, heeft het fransch *bougresse*, bij Hécart, Dict. Rouchi-français, *bougrèle*, welk woord de Schrijver zegt te Bergen (zeker als scheldwoord) zelfs van kloosternonnen gehoord te hebben. Bij ons kwam mij de benaming nog niet voor. Voor den franschen naam van het schandbe-

drijf, *bougrie*, *bougrerie*, hadden wij *buggerij* of *boggerij*; Ampzing, Bibels-Tresoor, bl. 33:

> *Hoe inden echten-staet sich ygelijk sal dragen*,
> *En bloedschand mijden sal; en 't houwelijk van twee;*
> *Ook echtbreuk;* buggerij met menschen, ofte vee.

Bodecheer Benningh, Leydsche Oorlofdaghen, bl. 87:

> *Bedrieghen*, *dronckenschap*, *vermomde hoerery*,
> *Of dat het schandighst is*, *fy Duyvels!* boggery.

Het werkwoord *buggeren* behoeft geen verdere toelichting meer; het is gemaakt van een vooraf gevormd substantief, en dus evenmin een frequentatief als *boegeren*, dat Rosseau bezigt. Ook dit is van een naamwoord en wel van het fransche *bougre*, in die taal als gemeen scheld- of vloekwoord bekend. *Diabelen* en *boegeren* is bij onzen schrijver: vloeken met *diable!* en *bougre!* Anderen maakten op dezelfde wijze een werkwoord *parlesanten* van den spaanschen vloek *par los santos*, d.i. bij de heiligen!

Prof. Bormans gaf onlangs van het woord *bugger* eene verklaring die, indien zij juist ware, het werkwoord *buggeren* tot een frequentatief zou maken. In zijne uitgave van Jan Praets Speghel der Wijsheit komen bl. 128 deze regels voor:

> *Nu eist so comen*,
> *dat ic mach romen*,
> *dat lieden vele*
> *te gader wandren*
> *deen metten andren*,
> *met sulken spele;*
> *want hets nature*
> *de weerelt dure*,
> *dies bein ic vro*:
> '*Hucke mi*,
> *ik* bucke *di*.'
> *Hets nu also*,
> *de Zuverhede*
> *hevet gheene stede*,
> *zoe es verbannen;*
> *dat mach men merken*
> *an leeken*, *an clerken*,
> *an wiven*, *an mannen*.

Van het hier voorkomende *bukken* (zegt de Hoogleeraar) heeft men *bukker* afgeleid, bij de Franschen tot *bougre* geworden, en in *bugger* tot ons teruggekeerd. Ik geloof dit niet om verschillende redenen. 1°. Het -bestaan van het woord *bukker* voor het fransche *bougre* is nog niet gebleken. 2°. Het werkwoord *bukken* in de uitdrukking bij Praet is het gewone en bekende woord van dien vorm en in beteekenis niet veel verschillende van het daaraan voorafgaande *hukken*. Het bedoelde schandbedrijf wordt voorgesteld als eene wederzijdsche handeling. 3°. De oudste beteekenis van *bogger* in het nederlandsch is niet die van sodomiter, maar van ketter, ongeloovige, heiden; zie mijne aangehaalde Verscheidenheden. En 4°. ook de woorden *ketter* en *ketterij* zelve zijn toegepast geworden op de bedrijvers en het bedrijf der bedoelde zonde; men zie dit aangetoond door Von Stade in zijne Erläuter- und Erklärung der vorn. Deutschen Wörter, Deren sich Doct. Martin. Luther In Ubersetzung der Bibel in die Deutsche Sprache gebrauchet (Bremen, 1724) S. 330 u.s.w.

Ersateren.

Dit werkwoord leest men in den Grimbergschen Oorlog, D. I. bl. 230:

> *Die ghenen die daer waren ghewont*,
> *Dede men* ersateren *terstont*
> *Ende verbinden haer diepe wonden*.

Blijkbaar beteekent dit werkw. genezen, heelen. Het is afgeleid van het zelfst. naamw. *ersater*, ook *arsater*, *aersater*, in het middelned. geneesheer, heelmeester, van het latijnsche *archiater*, in het oud- en middelhoogd. verkort tot *arzat*, *arzet*, bij Kiliaan *artset*, in den Teuthonista *arzet*, thans *arts*. Voorbeelden van het middelnederl. woord gaf Clignett, Bijdragen, bl. 221 en 222. 'k Voeg er slechts ééne plaats bij uit Maerlants Leven van Sint Franciscus, bl. 91:

Den hersatre *sprak hi an te hant*...
Dersatre *wondren begonde*.
Datti den geest so starc versach
Int cranke vleesch up gonen dach.

De vorm was ook *eersater;* Passionael, Somerstic, fol. 165 *dat die hemelsce* eersater *ons dese drie medicinen scencte*. Het middelhoogduitsch had in dezelfde beteekenis *arzetaere*, dat in het groote Woordenboek van Benecke gemist, doch in het Handwörterbuch van Dr. Lexer aangetroffen wordt. *Aersater* mis ik in het (helaas!) afgebroken Middelned. Woordenboek van prof. De Vries.

Foeteren, Sakkeren.

Gelijk *boegeren* bij ons ontstond van der Franschen *bougre!* zoo maakte men vooreerst van hun *foudre!* het werkwoord *foeteren*, dat in de volksspraak wordt gebezigd voor vloeken, aangaan, hooge woorden voeren. Zoo leest men in de Bly-eindige Kyvagie van Mr. Houtebeen met Els zyn Wyf, door P.D. Caron, ('s Gravenhage 1657) bl. 6:

Wel nu maeckt het kort, *hoe staeje dus en* foetert?

en bij De Genestet, Eerste Gedichten (tweede druk), bl. 88:

Die laat zijn kroost verhongeren
En foetert *op de jongeren*.

Fokke, Boertige Reis, I. 183: *onder een gedurig gevloek en* gefoeter *op dien kwaden ezel van een' jongen*.

Voorts van het niet weinig gehoorde *sacre!* het werkw. *sakkeren;* dus Het Onbesturven Weeuwtje (Blijspel) Amst. 1733, bl. 42:

Dat ze op een zeker gezet uur braef keeven alle dagen
En na 't kyven en sakkeren *quamen' er gemeenlyk slagen*.

Verzamel. der Werken van A. Fokke Sim. Zn. D. IV. bl. 196: *want schoon hij dreigde en* sakkerde, *en alle man in het harnas*

joeg, *bleef hij zelf aan honk*. Dez. Boertige Reis, D.I. bl. 205: *of hij nu al wat* sakkerde *en gromde*, *niemand geloofde hem*. D. II. bl. 91: *daer vloekte hij toen en* sakkerde *als een ketter*. En bl. 166: *Jupiter stond te* sakkeren *van drift*. - Ook met den vorm *sakeren*; Beronicius, Boeren- en Overheidsstrijd, Voorwerk, bl. XIII: *dat het netelig Ventje*, *onder een bulderend vloeken en* sakeren, *als een bezeten schepsel*, *ten huize uitliep*. En in het werk zelf, bl. 9:

> - *dies*, *vreest zy voor verrassen*;
> *Vliegt*, *dus te leur gesteld*, *verbysterd*, *razend*, *dol*,
> *Ten Wachthuize uit*, *en slaat*, *al* sakerende, *op hol*.

De afleiding *sakkeraar* heeft Fokke, De Vrouw is de Baas, D. II. bl. 28: *dien ouden* sakkeraar, *of dien mallen jongen*.

Het werkwoord werd verbasterd; Hooft, achter de Brieven, (uitgave van Dr. van Vloten) D.I. bl. 398:

> *Hy* sackermente', *hy snaauwde'*, *hy keef*,
> *Alliensendiens een appelteef*.

of verzacht; W.D. Hoofts klucht van Stijve Piet (Amst. 1682) bl. 19:

> *Ummers door 't veel kloppen*, *begonnese binne te* slaffermente,
> *Wy selle jou van de deur helpen*, *by hondert duysent krenten*.

Men ziet, de vloeken, waar het op neêrkwam, waren nog al niet zwaar.

Heikeren.

Het Westvlaamsch Idiotikon van De Bo vermeldt het werkwoord *heikeren* in de beteekenis van herkauwen. Hoewel de vorm des woords aan een frequentatief zou doen denken, meen ik echter, dat het op eene andere wijze is ontstaan.

Het werkwoord *herkauwen* had vroeger niet hetzelfde voorvoegsel als thans. Kiliaan en zelfs Weiland hebben nevens *her-*

kauwen ook *erkauwen*, en dus leest men in de laatste helft der zeventiende eeuw, bij Oudaan, Uytbreyding over het Boeck der Psalmen, D. II bl. 121:

> *Want de Ziel* erkauwt *de zoetheyd*
> *Zijner Goddelijke goedheyd*.

Dit *er* is eene samentrekking van het vroegere *eder*; want met dit voorvoegsel leest men het werkwoord in de vijftiende eeuw. Delfsche Bijbel, Levit. 11, vs. 3: *Alle dat die claeuwe ghedeilt heeft ende* edercauwet *inden quicke*. Vs. 6: *die hase oec* edercauwet. Vs. 26: *elc beeste die.... niet.... en* edercauwet. Deuteron. 14, vs. 6: *sy* edercauwen *ende en deylen haer claeuwen niet*. En elders. Men zie ook de plaatsen, aangehaald door Van Hasselt op Kil. i.v. *Erkauwen*, en door Oudemans in zijne Bijdrage, D. II. bl. 193. Het Holsteinisches Idioticon van Schütze heeft *edderkauen*, en het Wörterb. der Niederd. Sprache van Kosegarten *aderkauen*.

Het voorvoegsel *eder*, *edder*, *ader*, dat beantwoordt aan ons *weder*, werd in de uitspraak saamgetrokken, zooals wij *weêr* voor *weder* zeggen. Dus heeft het Bremisch Nieders. Wörterb. *aarkauen*, bij Kosegarten *arkauwen* en *arkouwen*; de reeds aangehaalde Delfsche Bijbel *eercauwen*, Hosea 7, vs. 14: *Sij hebben* gheeercaut *op tarwe ende wijn*. En de lateren *erkauwen*, nu tot *herkauwen* overgegaan.

Daar in *ederkauwen* de klemtoon viel op het voorzetsel, kwam het werkwoord met den zwakken toon achteraan en werd in de uitspraak, als die wat schielijk was, ternauwernood gehoord, en alzoo werd *ederkauwen*, *ederkuwen*, *ederkewen*, verbasterd tot *edereken*, *ederikken*, welken laatsten vorm Kiliaan heeft opgenomen en Oudemans in zijne Bijdrage door een voorbeeld staaft.

En vandaar wederom het nog kortere *ericken*, dat Kiliaan insgelijks heeft, en waarvoor men *eerricken* leest bij Van Mander, Bucolica, bl. 35 (van een' stier):

- hy light sacht nu met sneeu witte huyt
Van over zijds op tijdtloosen bleeck cruyt,
En eerrickt *vast ondr' Eycken schaeuws beschudden*.

Bij Kosegarten vindt men *arken*, *ärken*, *harken*, en bij Kiliaan *hueriken*, allen verscheidenheden van denzelfden vorm.

Gelijk nu meermalen de *r* in een woord wordt verplaatst, zooals b.v. *flarden* uit *fladderen* is ontstaan, acht ik dat het vlaamsche *heikeren*, *heekeren*, bij verwisseling der consonanten gekomen is van *ereken*, *hereken*, iets wat te minder vreemd is bij een woord, dat aan zoo velerlei vervorming blootstond.

Spijkeren.

Het Westvlaamsch Idioticon van De Bo heeft *spijkeren* voor ‘sparen, karig zijn, *épargner*’. Hoewel Frisch een werkw. *speichen* heeft voor graan opbrengen, hetwelk aan *spijkeren* verwant kan zijn, meen ik dat die verwantschap niet van zulken aard is, dat het laatste als een frequentatief van het eerste beschouwd moet worden. *Spijkeren* in den opgegeven zin houd ik voor eene overdrachtige beteekenis van een ander *spijkeren*, dat hetzelfde Idioticon vermeldt, t.w. voor ‘in eenen *spijker* of afgesloten plaats op den zolder bergen, b.v. hop.’ Blijkbaar is dit werkw. gevormd van het naamw. *spijker*, evenals *zolderen* van *zolder*, *kelderen* van *kelder*. Het denkbeeld van bergen en bewaren leidt tot dat van sparen, en dit tot karig zijn. Een *spijkeraar* omschrijft De Bo zelf als ‘iemand die spaart en spijkert, die eenigszins karig is.’

In het nedersaksisch heeft *spijkeren* (*spikeren*) nog eene andere beteekenis, t.w. voeden, voedsel en bij toepassing ook andere voorwerpen toedeelen, iemand daardoor ten goede komen; zie de Idiotikons van Tiling, Dähnert en Richey. De overdracht ligt niet zoo voor de hand; maar het komt mij toch voor, dat ook bij dit woord wel niet anders kan gedacht worden dan aan

den *spijker*, waaruit het voedsel komt. Het voedingsmiddel neemt den naam over van de plaats, waar dat middel voorhanden is.

Het woord *spijker* komt bij onze schrijvers enkele malen voor. Dus lezen wij in Josephs Droev' en Bly-einde Spel, van A.E. Crous, D. II. bl. 306:

> *Ook heb 'k uitgesien* (*niet verre van de wall*)
> *Een Plaats*, *geheel bekwaam*, *om* Spijkers *op te regten*.

En bl. 308:

> - *Gy moet*, *van stonden aan*,
> *Met deese Lieden*, *naa de Groote* Spijker *gaan*,
> *Geteykent Letter D; en daar ter plaats doen draagen*
> *Dit Goed*, *by tgeen men bragt*, *aldaar*, *voor weynig daagen*.

Deze zeer duidelijke aanwijzing heeft betrekking op de bergplaatsen, onder Jozefs beheer ter berging van het koren der vruchtbare jaren aangelegd. Zoo zong De Groot, in den aanvang van zijn Bewijs van de ware Godsdienst:

> *De huysen vol yvoors*, de spijckers *overgoten*
> *Hier van Ternaetschen oegst*, *daer van Bandaensche noten*.

Minder duidelijk is de beteekenis in het Archief voor Vaderl. en inzond. Vriesche Geschied. door Visser en Amersfoordt, St. I. bl. 39: *Yga Galama toech mit dese knechten... in dat cloester... ende beleiden dat huus*, *dat daer in stonde*, *hietende* die Spijker... *Als* die Spiker *aldus beleit was* enz. De aanteekening hierop luidt: ‘Bij Kil. komt dit woord voor als *voorraadschuur*; hier schijnt het te beteekenen *eene bevestigde of versterkte plaats*, Misschien was het een slot, waarin de voorraad van het klooster bewaard werd.’

De vraag is, vanwaar komt het nederl. woord *spijker*, hoogd. *speicher*, neders. *spicker*, *spiker*? Daar Adelung geene afleiding wist te geven, achtte ook Weiland den oorsprong onzeker. Dit was in allen gevalle verstandiger, dan met Winschootens Seeman te gissen dat ‘een *spijker* ook genaamd werd een pakhuis’ omdat ‘sij eertijds van hout te saamen *gespijkerd* wierden, gelijk ook alsnog op veel plaatsen van de Oostzee geschied.’

Bilderdijk bracht in zijne Geslachtlijst het woord tot den wortel *spijs*.

Onze naburen wijzen een' beteren weg aan. Von Schmid, in zijn Schwäbisches Wörterb. (naar ik meen het eerst) verklaart *speicher* door graanschuur, van het lat. *spica*, d.i. eigenlijk wat spits of puntig is en zoo de graanhalm. Stürenburg gaf in zijn Ostfriesisches Wtb. gelijke uitlegging, en de nasporingen van de Hoofdlieden in het vak bevestigden haar. Jacob Grimm verklaarde in zijne Grammatik, III. 417, *speicher* gevormd naar het lat. *spicarium*, en de oudduitsche vormen van het woord, *spihari* en *spichari*, door Graff, in zijnen Sprachschatz, VI. 326, opgegeven en met voorbeelden gestaafd, lichtten die verklaring nader toe.

Als een opmerkelijk bewijs dat reeds het latijnsche zelfst. naamw. bij uitbreiding der beteekenis tot berg- of verzamelplaats van allerlei voorwerpen werd gebezigd, dient de aanhaling van Von Schmid uit een oud geschrift, waar *spicarium* voorkomt voor ‘eine Menagerie.’ Met het woord *spijker* komt in beteekenis overeen *magazijn*, dat oorspronkelijk beteekent bewaarplaats; zie Von Schmid, S. 414 en prof. Dozy, Oosterlingen, bl. 60. Ook Bilderdijk zag die beteekenis, maar niet duidelijk genoeg om er zich toe te bepalen; zie zijne Geslachtl. op het woord.

Pluksel.

1) Fone.

Onder het doorlezen van het handschrift N° 377 der Haagsche Koninklijke Bibliotheek, over welks belangrijken inhoud ik in een volgend nommer zal handelen, trof mij bovenstaand woord. De taal, waarin de sermoenen, die de codex bevat, opgesteld zijn, is het Limburgsch der 14de eeuw, dat mij als hulpmiddel tot het bestudeeren der taal van v. Veldeke onschatbare diensten bewijst. De plaats, waarin *fone* voorkomt, is nagenoeg gelijkluidend met de glosse bij MONE, *Anzeiger* 8,504 *c*, wat niet te verwonderen is, daar ook uit andere woorden blijkt, dat òf de Limburgsche en de Duitsche homilie uit dezelfde Latijnsche bron geput zijn òf (wat mij veel waarschijnlijker voorkomt) de eene de vertaling is van de andere. MONE teekent aan: *fŏnne*, f. Südwind, favonius. diu fonne ist warm und bringit den regen. ez kumit von phonnun. bi der phonnun. Slaan we ons handschrift op, dan lezen we fol. 18 *d*: 'Deus ab austro ue[*nit*] etc. Hi compt van fonen ende compt van din heilegen berge die gedeilt es. Bi der fonen es betekent dat herte dat der minnen vele heft. Die fone es warm ende brenget din regen. Gelijker wis es oec dat herte warm dat der minnen vele heft'. Gelijk men ziet, is *fone* de vertaling van *auster*, zoowel Zuiden als zuidenwind, doch de laatste beteekenis past alleen voor 't Germaansch: verg. *föhn* bij GRIMM, *D. Wtb.* 3,1869 en zwitsersch *fön*, *föhn*, *pfön*, *pfönen*, *fün*, *fünen*, bij STALDER 1,390. Reeds de spelling met *f* in limb. *fone* doet vermoeden,

dat het woord eenvoudig uit het Duitsch is overgenomen en de Limburgsche homilie eene vertaling is van de Duitsche: immers in andere gevallen schrijft de Limburger òf *u* òf (doch zeldzamer) *v* in 't begin voor klinkers. Over den aard der *o* valt niets te beslissen, daar *vogen* (voegen) 72 *d* nevens *vugen* 76 *d* en *vugen* 14 *a* voorkomt en *ouel* (slecht) 40 *c* eveneens eene *o* heeft, waaruit volgt dat zoowel oudgerm. *uo* als oudgerm. *u* aan eene limb. *o* beantwoorden: desgelijks *groet* (groot), *dropen* (druipen) 98 *b* uit oudgerm. *au*. Ware het te bewijzen, dat *fone* in Limburg een bekend woord was, dan zou GRIMM's en STALDER's afleiding van *Favonius*, dat bovendien westenwind beteekent, natuurlijk vervallen, en, in verband met got. *fon*, *funins* eene etymologie van indogerm. *pu* zich als van zelve voordoen. De grondbeteekenis is mij echter nog niet recht helder: skr. *punâti* (*Pet. Wdb.* 4, 826) is *reinigen* en *pavana*, wind, nevens *pâvaka*, vuur, beide, naar men wil, reinigende elementen beteekenende; voorts is *pavitra* volgens Indische lexicographen niet alleen (gelijk *pavana*) *water*, maar zelfs *regen*. Daar nu *pu* in *πῦρ*, *vuur*, got. *fon*, *funins*, onrd. *funi* wel bezwaarlijk iets anders dan *blinken*, *lichten* en dus *warmen* beduiden kan, waag ik de gissing dat ook aan *pu*, reinigen, de grondbeteekenis *blinkend*, *helder maken* toekomt, en dat ook *pâvaka*, *het blinkend* of *warmend element*, met πῦρ overeenstemt. Maar is nu *fone* 'regenwind'? of wel 'warme wind', als *Favonius* van *favere*, *fovere?* Of leven beide voorstellingen in hetzelfde woord?

2) Vos.

Hoe de *s* in *vos* als verkleiningssuffix op te vatten is, leert men op pag. 22; verg. ook *Reine*KE. Over den stam *voh*, in got. *fauho* enz. zonder suffixaal *si* voorkomende, is nog niets bekend. Aan ἀλώπηξ te denken, verbiedt litausch *lápe* (NESSEL-

MANN 349); de door GRIMM (*Wtb.* 3, 1863) voorgeslagen etymologie van een uit *fauchen*, snuiven, vermoed sterk ww. *fiuhan*, *fauh*, is niet karakteristiek en bevredigend. Ik geef in overweging, of niet het gr. πυχ als verwant in aanmerking dient te komen: πυχινός, πυχνός is 'dicht', 'slim', met denzelfden begripsovergang als ndl. *knap*; in πύχα (φρονεῖν) komt de stam nog zonder consonantisch suffix voor en wijst wederom op den samenhang tusschen dezelfde begrippen; verg. ook πεπυχασμένος van πυχάζω. Zou, vraag ik, niet eerder aan te nemen zijn, dat de *vos* aan zijn *slimheid*, dan dat hij aan zijn *snuiven* zijn naam ontleende? Zijn bijnaam *Reinaard* althans geeft aan mijn vermoeden eenigen steun.

3) Eiland.

Toen ik in den 3den jaargang (pag. 273) over eenige woorden handelde, waarin de *ei* Umlaut der *a* is, zweeg ik opzettelijk over *eiland*, doordien ik de mogelijkheid van een dergelijken klankovergang in dit woord niet voor bewezen hield. Bekend was mij TE WINKEL's afleiding uit *âland*, waterland; daarentegen heeft VAN HELTEN te recht aangevoerd, dat eene *a* zonder de *i* der volgende lettergreep onveranderd zou gebleven zijn en dat in het woord de voor den Umlaut gevorderde *i* juist ontbreekt. Ik wensch zijn betoog aan te vullen met de opmerking, dat *eiland* met *aha*, water[1)], niets gemeen heeft, en dat fri. *oog*, ags. *îg*, *êg*, onrd. *ey* geene 'verkortingen' zijn van een compositum met *land*, daar die woorden eenstemmig buiten samenstelling reeds *eiland* beteekenen en bovendien vrouwelijk zijn. Het door KERN ter

1) *Het* IJ met V. HELTEN als *het* EI te verklaren, gaat niet aan: verg. *ad aquam que dicitur Hi* in No 204 der charters bij V.D. BERGH, enz. enz.

vergelijking aangehaalde skr. *avani* is volkomen van denzelfden stam als de oudgerm. vormen *aua*, *auja*, *augia*, wier beteekenis deels ‘stroomgebied’ deels ‘land’ is; in 't laatste geval is dus *auja* synoniem met *gavi*, als duidelijk is uit *in pago Hîslôi* en *Îslegaw* (HEINZEL 35). Dat *aua* ndl. (*land*)*ouw* en hd. *aue* is, valt in 't oog, desgelijks dat fri. *oog* en ags *îg*, *êg* uit *augia* ontstaan zijn, evenals onrd. *ey* uit *auja*, gelijk *mey* uit *mauja*. Wat nu *eiland* aangaat, het is mogelijk dat de *ei* hier Umlaut is, niet zeker. De vorming des woords komt geheel overeen met *ei*, ovum, waarin voor de *u* of *v* van den grondvorm een *g* schijnt voorgeslagen blijkens ags. *ägg* in overeenstemming met onrd. *egg.* Hoe en in welk geval uit *ag*, *eg* de diphthong *ei* ontstaat, leert Ned. Woord. III, 8.

4) Zen.

Na de lezing van het op pag. 18 voorkomend betoog over de *s* als verkleinend achtervoegsel schoot mij te binnen, dat ndl. *sende*, *seyne* (zeis) in de omstreken van Haarlem in den vorm *zen*, derhalve zonder suffixale *s*, in zwang is, of althans was. De persoon, dien ik herhaalde malen 't woord heb hooren gebruiken, was een bejaard man. Of het elders nog voortleeft, zou de moeite waard zijn te onderzoeken.

5) Twee Accusatieven op -e.

Als toevoegsel tot de pag. 1 behandelde verbuiging van *man* merk ik op, dat ook in het Mnl. de accusatief *manne* zeer gewoon is in de samenstelling *nicman*, acc. *niemanne*. Dit *niemanne* beantwoordt aan ohd. *niomannan*, als de acc. *gode* aan ohd. *cotan* enz., waaruit blijkt dat deze mnl. -*e* uit -*en* ontstaan is, als ook in andere gevallen plaats heeft gehad.

6) Baren.

Bij het vermelden van mnl. *gebaert* (op de baar gelegd) vergat ik aan te teekenen, dat het ww. *baren*, mhd. *bâren*, ook in andere vormen in 't Nederlandsch voorkomt. Zie o.a.v. HASSELT bij KILIAAN in voce. 't Mhd. *rêwen* is volgens Zarncke een synoniem van *bâren;* maar voor de aangehaalde plaatsen past veel beter de beteekenis van ndl. *reeuwen*, cadaver curare.

P.J.C.

Veluwsch (Uddelsch) taaleigen.
Eene aanteekening van A. Aarsen.

Afschriiven, het plaatsen van iemands naam in 't register der overledenen door den ambtenaar van den burgerlijken stand; wat elders, van een doode gesproken, *aangeven* heet, drukt 't Veluwsch spraakgebruik uit met de expressie: *die of die te laten afschriiven. Anschriiven*, de aangifte bij geboorte. *Arfhuus*, verkooping van een inboedel, onverschillig door sterfgeval of om eenige andere reden; elders *boelhuis. Ate*, gerritje. *Ben*, mand. *Bleesem*, de bovenste helft van een schoof of garf koren; *als de*

bleesem zwaar is, zegt een Veluwsch spreekwoord, *schiet de rogge goed. Boekent*, boekweit. *Bojen*, bod, boodschap doen. *Berichten*, aanzeggen, ook verzoeken. *Bol*, stier; elders *spil. Bolle*, broodje. *Bollig*, naar den stier verlangende, van koeien gesproken; elders *spillig. Botsen*, het heen en weer schudden op een stoel met een klein kind om 't in slaap te krijgen. *Brugge*, boterham, ook *dubbelstuk*; 't is een geboterde sneê roggebrood op een dito kleinrogge; zie bij dat woord. *Dartel*, hommel of werkbij. *Deern*, dochter, ook meid. *Deken*, het dak op een boerenhuis, 't zij van riet, stroo of heide. *Dood ende weg*, overleden. *Dôwagen*, lijkwagen. *Emt*, *eemt*, *eemte*, mier. *Fluus*, *fluis*, de geschoren vacht van een schaap, ook een moeras. *Gad*, de onderste helft van een garf. *Ganzenvel*, kippenvel. *Garf*, schoof. *Garst*, tien bij elkander op den akker te drogen staande roggegarven; van de boekweit maken vier garven een garst. *Geer*, uier; van een bijzonder groot geer wordt gezegd: ‘wat hef die koe *'n mooi spul* van onder!’ *Gliën*, *glijen*, glimmen. *Gorrig*, slim, gevaarlijk ziek. *Grammiterig*, lastig, akelig, naar, kwaad, vervelend, en dat alles in de $(n + 1)^{e}$ macht. *Griinnig*, kwaadheid op iemand door woorden of daden toonen. *Grootsch*, buitengewoon goed, bevriend met iemand, op den besten voet met elkander leven en omgaan, als wel 't geval is met buren en opgroeiende jongens en deerns; zie schrijvers stukje ‘Vrijen op de Veluwe’, *Oude Tijd*, 1873. *Haren*, 't scherpen van de sikkel of zicht, evenwel niet op den slijpsteen, maar met den bilhamer en den wetsteen. *Hilde*, de zolder boven den koestal. *Houten*, 't hakken en kloppen en schillen van 't akkermaalshout in de Meimaand, ook *meibosch. Immeker*, bijenhouder, ook *biiman. Joaje*, *jaje*, janna, jannetje. *Keesem*, flauw. *Keu*, jong varken; elders *big. Kloar*, schoon, helder, zindelijk. *Kleinrogge*, een baksel van 't fijne, van de bloem uit de gemalen rogge; elders *stoete* of *wegge. Klier*, de halsboord van een hemd. *Kolder*, een kort over de heupen hangend vrouwenjak van serge, laken of eenige andere dikke wollen stof met uitgesneden panden en twee of

drie knoopjes van achteren tot steun van de *schulks*- of boezelaarsbanden. *Koppel*, oprijgsel, opnaaisel. *Kortelingen*, geschild eikenhout, maar te krom en te dun om koopmanswaar te wezen; uitschot, ook *spulken. Krematiek*. rheumatiek. *Kroplap*, een katoenen bekleedsel voor borst en rug, zonder mouwen, dat de vrouwen dragen. *Kuum*, bedaard, ter neêr geslagen. *Lak*, laf; *lakke botter* is boter zonder zout. *Leed*, kwaad, spijtig. *Leeïgheid*, nijdigheid, wraakneming. *Lemmer*, zwak. *Lid*, deksel. *Looperii*, diarrhée. *Lunt*, *lunte*, een bos stroo. *Meeg*, meid. *Meer*, merrie. *Melk*, de hom van een visch. *Mot*, molm. *Muie*, zacht, week, van vrouwenborsten gesproken. *Nat*, zjeu, saus bij het eten. *Niidsch*, nijdig, buitengewoon kwaad. *Piepels*, aardappelen. *Pirken*, perziken. *Platte peters*, tuinboonen; elders *groote of boerenboonen. Reeîg*, naar den bok verlangende, van geiten gesproken, ook *runnig. Reurom*, *roerom*, een mengsel meel met 't noodige spek, aan dobbelsteenen gesneden, onder het roeren in de koekenpan gaar gebakken. *Riibelen*, beven. *Riipen*, vriezen: *'t riipt miseroabel*, 't vriest hard. *Roodgrond*, roodvonk. *Runnen*, hard loopen. *Schaar*, *scharen*, stukjes gebroken aardewerk; elders scherf, scherven; 't breken van een bord, melkkan of iets anders heet op de Veluwe *scharen maken*; de scharen zelve dienen tot speelgoed voor de kinderen; er zijn er die een verzameling hebben van wat ben je me. *Schaatsen*, schaatsen rijden. *Schelharst*, varkensribben; elders *karbonade. Schouw*, woest, ongeregeld; 't geet er in Spanje *schouw* langs mit de konink vort is, zegt de Veluwnaar. *Schroa*, mager, ook zuinig. *Schink*, *schinke*, ham. *Selve*, salie. *Slee*, voos tusschen de tanden; ook mispel. *Smacht*, een aan den kop van een zaadberg hangend bekleedsel, dat, van stroo gevlochten, de garven tegen regen en sneeuw beveiligen moet. *Smouten*, smelten. *Sneeg*, fraai, mooi, prachtig. *Sprikken*, fijn dood hout, dunne takken. *Sprokken*, grof dood hout, van de boomen gevallen of er af getrokken; alzoo dikke takken. *Steê*, plaats, zitplaats, ook pijn, pijnlijke aandoening in de uitdrukkingen: ‘vol steeën zitten’ en, ‘dat hef 'n verkeerde steê ezet.’ In 't laatste

geval is 't meer zielepijn, harteleed. *Stofvarken*, stoffer. *Suja*, *sujen*, wieg, wiegen. *Sukerjennigjes*, de bloempjes van de kamperfoelie. *Tessel*, kiesch, ook viesch. *Tuuten*, kippen of hoenders. *Ulk*, bunzing. *Vaningen*, zware stuipen als kleine kinderen wel hebben kunnen. *Varen*, rijden. *Verstaarf*, erfdeel, ook *part. Vervangen*, verkouden en verstopt beiden, eene ziekte die nu en dan wel bij de koeien voorkomt. *Vleut*, een spitters- of graversterm; 't wil zeggen: ondiep, met den schop niet ver den grond in. *Weteren*, het vee laten drinken. *Wiempel*, het uitgebloeide en tot vrucht gezette bloempje van den aardappelstruik; 't wordt ook *poepappel* genoemd, maar opmerkelijk is het gelijkluidende: *piepel*, de knol of aardappel welks zaaddragende vrncht *wiempel* heet. *Zaagmeel*, zaagsel. *Zeikert*, een scheldnaam. *Zichten*, het maaien van zaad. *Zuften*, builen; 't geschiedt met de zeef boven den baktrog; zie bij *kleinrogge. Zwad*, de streek rogge of boekweit die een maaier sikkelt of zicht. *Zwaard*, zwoord. *Zwil*, eelt.

Aan 't Uddelermeer,
Dec. 1873.

Boekaankondiging.

Kleine altsächsische und altniederfränkische Grammatik von Moritz Heyne. Paderborn. 1873.

De hoogst verdienstelijke en geleerde uitgever der Oudnederfrankische psalmen heeft ons onder bovenstaanden titel een werkje geschonken, waarin hij de grammatische vormen van den Hêliand en de kleinere Oudsaksische en Nederfrankische stukken kortelijk behandelt. Deze spraakkunst sluit zich, gelijk de Schrijver in het voorbericht mededeelt, aan de gotische grammatica in de uitgave van Ulfila nauw aan: daar ze in de eerste plaats aan de taal van den Hêliand gewijd is, worden van die der overige stukken alleen de voornaamste wetten op het gebied der flexie en phonetiek ter sprake gebracht: een uiterst kort toevoegsel van syntactischen aard sluit het geheel. Ik wensch zoo kort mogelijk in ons tijdschrift dr. Heyne's werk aan te kondigen, daar ik mij overtuigd hou, dat ook de beoefenaars van het Nederlandsch het hooge belang beseffen van eene behoorlijke kennis der oudste Nederfrankische en Saksische taalvormen. Veel van 'tgeen de Schrijver ons dienaangaande mededeelt, is een zeer welkom aanvulsel van zijne bekende *Laut- und Flexionslehre;* in menig opzicht heeft hij zijne vroegere beschouwingen gewijzigd, zoodat het aan wezenlijke verbeteringen niet ontbreekt. Met name is dit laatste het geval, waar over de psalmen gehandeld wordt; had ik het genoegen gehad met dr. Heyne's arbeid bekend te zijn, vóór ik de laatste hand aan mijne studie over de oudste overblijfselen

onzer geestelijke letterkunde gelegd had, het zou mij de moeite hebben uitgewonnen van eene polemiek tegen vele punten, waarover dr. Heyne en ik thans eenstemmig denken. Wat meer zegt, ik zou niet geaarzeld hebben, de gissing, dat de psalmen in Aken opgeteekend zijn, hoogst aannemelijk te vinden. Zonder iets van dr. Heyne's resultaat af te weten, kwam ik tot dezelfde conclusie, doch helaas te laat om daarvan in het voorbericht mijner afzonderlijke uitgave te kunnen gewagen. Nemen we aan, dat hetzij in hetzij ergens in den omtrek van de oude keizerstad door een zeker aantal geestelijken de psalmen vertaald zijn, dan is het zoo klaar als de dag, dat de verschillende vormen niet aan de hand van knoeiende copiisten, maar veeleer aan de dialectische verscheidenheid van de taal der overzetters zelve moeten worden toegeschreven; waaruit volgt dat het terrein, welks taalvormen de psalmen vertegenwoordigen, deels in Nederlandsch Limburg deels in de Pruisische grensstreek om Aken te zoeken is. Ik ben dus in dit opzicht van dezelfde meening als dr. Heyne, en verheug er mij oprecht in, dat wij beide, zonder iets van elkanders onderzoekingen af te weten, eene gelijke uitkomst verkregen.

De twee hoofdaanmerkingen, die ik op 't werkje heb, tot welks bespreking ik thans overga, zijn de volgende. Vooreerst heb ik bezwaar tegen het Nederfrankische element, dat dr. Heyne in Cottonianus wil zoeken. De Schrijver is ten gevolge dezer zonderlinge opvatting telkenreize verplicht de klanken en buigingsvormen der psalmen afzonderlijk te behandelen. Bepalen we ons tot declinatie en conjugatie, dan valt terstond het onderscheid tusschen pluralia als *daga* (Ps.) tegenover *dagos* (Cott.), *fallun*, *fallit*, *fallunt* (Ps.) tegenover *fallad*, *fallad*, *fallad* (Cott.) duidelijk in het oog. Een van beide: òf het Cott. handschrift van den Hêliand bevat een mengelmoes van klanken of vormen, die onder geen bepaald taaltype te brengen zijn, òf het vertegenwoordigt een bepaald dialect hetzij Saksisch hetzij Frankisch. In het laatste geval kan de keuze niet twijfelachtig zijn en sluiten de vormen zich (op de afwijkende *uo* na, waarover

later) ten nauwste aan de taal van Monacensis, zegge het zuivere Saksisch aan: in het eerste geval zijn ze noch Frankisch noch Saksisch en behoorden dus in een werk als het onderhavige geheel afzonderlijk te worden behandeld. Ik bepaal mij hier opzettelijk tot de taal van het Cottoniaansche handschrift, omdat, wat voor deze geldt, ook van kracht is voor die der overige in Werden opgeteekende stukken. Vragen we nu, wat dr. Heyne bewogen heeft de taal der Werdensche kloosterlingen voor Frankisch uit te geven. Vooreerst de mededeeling in Vita S. Liudgeri 3, 13 (bij Pertz, 2, 417), dat de plaats Werthina niet tot Saksenland gerekend werd. De bedoelde plaats zal wel zijn ‘contigit cuidam viro *de Saxonia* in loco qui dicitur Werthina, ut per temptationem fieret surdus.’ Derhalve een politisch-geographische, geen grammatische bewijsgrond. Hoe zwaar de zoodanige wegen, kan de Nederlandsche lezer het best beoordeelen, als hij nagaat dat in de achtste eeuw als de zuidelijke grens van Friesland het Zwin genoemd wordt en men dus volgens dezelfde redeneering genoodzaakt zou zijn aan te nemen, dat toen in Holland en Zeeland het Friesch de volkstaal was. Gelukkig dat Caesar nog het een en ander medegedeeld heeft, dat zulk een gevolgtrekking terstond doet verwerpen, terwijl bovendien Hollandsch en Zeeuwsch hun Frankisch karakter tot op den huidigen dag hebben behouden. Evenmin verloochent de taal van Cottonianus den echt Saksischen typus. Dr. Heyne is zelf genoodzaakt toe te geven, dat oudnederfr. *ei*, *ou* zich ‘in annäherung an das Sächsische zu *ê*, *ô* verengt’ (HÖPFNER-ZACHER 1, 289). Alleen de *uo*'s, die we in Werdener stukken in veel grooter getal dan de *ô*'s terugvinden, moeten hier den doorslag geven. Ongelukkiger wijze moet dr. Heyne zelf erkennen, dat ook de echt Saksische Monacensis zulke *uo*'s, schoon sporadisch, bevat; dat ‘die Essener Beichte in gleicher Lage *ŏ* schreibt’; dat osaks. *ô* uit *au* en *ô* uit *â* een verschillende uitspraak hadden. Niets belet ons dus aan te nemen, dat *uo* zoowel in Cott. als in Monac. eenvoudig een teeken is voor de lange *ô* en in den regel werd aangewend om het

verschil van beide *ô*'s aan te geven. In den regel. Immers we vinden in Cott. hetzelfde teeken ook voor *ô* uit *au* aangewend in *buom*, *bruod*, *gruot*, *gebuod*, *fruo*, *tuogian*, *gidruog*, *gibruocan*, *guoma*. Hoe ter wereld kan deze schrijfwijze te verklaren zijn, als we aan *uo* de waarde der Frankische *uo* toekennen? Hoe dit te rijmen met *guod*, *thuoh*, *thuoloian*, *muohti*, *farmuonstun*, waarin *uo* niets meer of minder dan eene *o*, zegge een oorspronkelijk korte *o*, moet voorstellen? Maar zelfs wanneer deze *uo* de echt Frankische vocaal ware, dan nog verbiedt de echt Saksische declinatie en conjugatie van Cott. dr. Heyne's gevoelen aan te nemen. Er zou niets anders overblijven, dan te veronderstellen dat de Werdeners als naburen der Franken hun klankstelsel hadden gefranciseerd, evenals elders echte Nederduitschers aan de verleiding der Hoogduitsche klankverschuiving geen weerstand hebben kunnen bieden. Maar flexievormen offert een volk het laatste van alles op; en juist in deze toonen zich de Werdeners echte Saksen. In geen geval behoort hunne verbuiging en vervoeging voor Nederfrankisch uitgegeven en over één kam met die der psalmen geschoren te worden.

Mijn tweede bezwaar betreft de veronderstelde lengte der uitgangen, welke in het Germaansch oorspronkelijk lange vocalen bezaten. Vergeefs heb ik naar eenig bewijs gezocht voor de juistheid der circumflexen, waarmede die klinkers zijn voorzien. Waarschijnlijk acht de Schrijver de zaak boven gegronden twijfel verheven en meende hij recht te hebben om het algemeen gebruik te volgen zonder meer. Alleen voor de psalmen heeft hem de afwisseling der doffe en toonlooze vocalen van zienswijze doen veranderen, en zijn de circumflexen, die in de uitgave voorkwamen, met uitzondering van den nom. acc. pl. der mannelijke *a*-stammen weggelaten[1)]. Waarom ook hier niet? ‘De lengte der *a*’, antwoordt dr. H. ‘waarborgt de omstandigheid,

1) Voor drukfouten reken ik *dûpî* (pag. 16) en *hôî* (pag. 29): verg. het betoog op pag. 15.

dat ze nooit tot *e* of *i* verzwakt voorkomt.' Maar wat dan b.v. met *einde*, *ende* (fines) te beginnen? Ongerijmd toch zou de veronderstelling zijn, dat alleen de *ja*-stammen de lange *a* hadden verzwakt of afgeworpen. Ook het beginsel, waarvan dr. H. uitgaat, is ten eenen male onjuist, aangezien het ons dwingt aan te nemen, dat tusschen lengte en dofheid of toonloosheid geen toestand van kortheid inligt. En hiermede leg ik, naar ik meen, den vinger op de wond. Buiten eenigen twijfel zijn in een bepaald tijdperk oorspronkelijk lange klinkers kort geweest voor ze dof of toonloos werden; zij konden derhalve met geen mogelijkheid in 't schrift met doffe of toonlooze vocalen afwisselen. Tusschen lengte en toonloosheid ligt niet één, maar liggen twee trappen in; ziehier het verloop: lang, kort, dof, toonloos. Dr. Heyne keert de redeneering, dat het afwisselen met andere doffe vocalen of met de toonlooze *e* tegen de lengte van een klinker bewijst, eenvoudig om en krijgt daardoor natuurlijker wijze een valsche uitkomst. Dit valt bovendien terstond in 't oog bij eene consequente toepassing: indien toch alle constante vocalen lang zijn, waarom dan niet *erthâ* (terra), *scamâ* (pudor), *namô* (nomen), *allâ* (omnes), *starcâ* (fortes) enz. geschreven?

Het zou me te ver afleiden, zoo ik van elken als lang aangegeven uitgang rekenschap zou vragen. Ik meen te kunnen volstaan met voor den Hêliand twee vragen te doen: 1° Hoe is de nom. acc. plur. der mann. *a*-stammen anders te verklaren, dan door aan te nemen dat zoowel *-as* als *-os* beide van elkander onafhankelijke klankverzwakkingen zijn van *-âs?* Te veronderstellen dat in dit geval *â* voor *ô* staat, gaat niet aan, doordien alleen de aan *ô* uit *au* beantwoordende lange *a* òf de korte *a* met *o* wisselt; 2° Waarom trekt de *uo*-lievende Cottonianus in flexieuitgangen juist met Monacensis ééne lijn en heeft nooit ofte nimmer *uo* met uitzondering van het alleenstaande *forwarduot*, dat, juist omdat het geïsoleerd voorkomt, te beoordeelen is naar de bovengenoemde *farmuonstun*, *guod*, *thuoh* enz.? Voor en aleer deze bezwaren tegen Dr. H.'s

theorie zijn uit den weg geruimd, is het geheele lengtesysteem der Oudsaksische uitgangen hoogst problematisch, om niet te zeggen hoogst onwaarschijnlijk. Evenals onlangs zeer te recht is opgemerkt, wordt in het Sint-Galler handschrift (G) van Tatianus door twee schrijvers (α, α′, ε) de quantiteit van lange vocalen nauwkeurig door circumflex of acutus aangegeven: is het nu niet zonderling, dat (gelijk Harczyk opmerkt) geen enkele nominale casusuitgang, welks lengte men theoretisch aanneemt, met dat teeken voorzien is? Indien nu reeds in de eerste helft der 9de eeuw in 't Frankisch die uitgangen kort waren, waarom zou dan voor 't Saksisch van denzelfden tijd een gelijke phonetische toestand onwaarschijnlijk zijn?

Ziehier de hoofdzaken, waarin ik van dr. H. in gevoelen verschil. Eenige opmerkingen van minder belang voeg ik er aan toe en houd mij daarbij gemakshalve aan de volgorde der spraakkunst. - Pag. 3 merkt de Schrijver op, dat de G e r m a a n s c h e tweeklanken o o r s p r o n k e l i j k twee in getal zijn: *ai* en *au*, terwijl als lange klinkers voorkomen *â*, *î*, *û*. Terstond vraagt men dan naar de verklaring van goth. *iu* en *ei* (daar deze zich toch wel niet uit *û* en *î* ontwikkeld hebben) en naar de daarmede overeenkomstige diphthongen in andere talen, die wel is waar geen *ei* hebben, maar althans nog *iu* behouden of met *io* verwisseld hebben. Mogen we al toegeven, dat got. *ei* voor den tijd van Ulfila niets anders dan *î* was, dan nog bewijst dit niets voor het ur-Germaansch en blijft *iu* ter verklaring over. Van *iu* nu staat niets te lezen, dan dat *û* in veel gevallen met voorgeslagen *i* werd u i t g e s p r o k e n en als *iu* geschreven werd. Altemaal raadsels. Bedoelt de Schrijver gevallen als got. *liuhath* nevens lat. *lux*, *tuiha* naast *duco*, ohd. *fiur* en gr. πῦρ, waarop b.v. dr. Savelsberg in zijn Umbrische Studiën wijst en daarmede een schitterend bewijs geeft, dat hij met oudlat. *louc-* volkomen onbekend is? Het eng. *pure* en *sure* mag niet ter vergelijking worden aangehaald, omdat hier de voorgeslagen *i* het accent mist. Wat verder te denken van got *thiuda*, osaks. *thioda* en oskisch *touto?* van de gunee-

ring in de praesentia? De schrijver laat ons geheel in 't duister en verkondigt gewaagde theorieën zonder schaduw van bewijs, vergetende dat zijn boek hoofdzakelijk voor eerstbeginnenden bestemd is. *Maxima debetur pueris reverentia*. Hetzelfde merk ik op pag. 4, waar de vrddhivormen van het participium fut. pass., als *mâri*, uit reduplicatie worden verklaard: *spâhi* desgelijks uit *spaphi!* Hoe hier reduplicatie in 't spel kan zijn en wat ze zou hebben beteekend, blijft in 't duister en dr. H. onthoudt zich al wederom van elke bewijsvoering. Brengt men hier tegen in, dat de omvang van 't boek geen betoog van dien aard toeliet, dan zou in allen gevalle een verwijzing naar de bron, waaruit men zich aan die kennis zou kunnen laven, niet overbodig geweest zijn. - Terwijl nu deze twee afwijkingen van de algemeen aangenomen theorie in 't begin van 't boek een geheel nieuw systeem doen verwachten, vinden we ons pag. 5 weer machtig teleurgesteld met de ouderwetsche verklaring van den R ü c k u m l a u t . Tegen den naam als zoodanig heb ik niets, mits men wete hoe 't verschijnsel op te vatten is: maar juist dit laatste als ‘den Rückkehr eines umgelauteten Vocales zu seiner ursprünglichen Lautgeltung’ te schetsen, is omnibus numeris onjuist; dat daar, waar in den tijd, dat de Umlaut in werking trad, geen *i* in de volgende lettergreep aanwezig was, de vocaal bewaard bleef, is zóó natuurlijk, dat we den ouden zuurdeesem van het ‘terugkeeren’ der vocaal gerust kunnen missen. Zeker ware het niet verkeerd ook den term *Rückumlaut* te laten varen en door een beteren te vervangen. Wat den naam *Umlaut* zelven aangaat, dr. H. bezigt dien evenals prof. Holzmann in tweeledige beteekenis; maar terwijl de laatste door uitdrukkelijk van *a-Umlaut* en *i-Umlaut* te spreken ons op de hoogte brengt van het klankverschijnsel, dat hij bedoelt, vinden we bij onzen Schrijver den nu zeer dubbelzinnig geworden term zonder nadere toevoeging gebruikt: iets, wat de duidelijkheid juist niet bevordert. Ik wil niet beslissen, of dr. H. te recht of ten onrechte van prof. Müllenhoffs theorie der *e*- en *o*-wording

afwijkt; maar betreur het als door de vrijheid, waarmede men eene door 't gebruik geijkte terminologie naar eigen inzicht wijzigt, beperkt of uitbreidt, eene dubbelzinnigheid wordt geboren, die telkens tot schromelijke vergissingen aanleiding kan geven. - Op pag. 6 wijst de Schrijver op het klankverlies, dat reeds de Gotische nitgangen hebben geleden. Maar waarom niet met een enkel woord het verschil tnsschen de Saksische of Frankische en de Gotische Auslant-wetten ter sprake gebracht? Waarom niet van de -*s* gewaagd, die in 't Gotisc h gespaard, in Saksisch en Frankisch afgeworpen wordt? Waarom niet het verlies der Saksische en Frankische *u* na lange lettergrepen aangestipt? De vrij vage mededeeling, dat er klankverlies *is* geleden, in 't Gotisch vrij wat minder dan in de beide andere talen, heldert geen der aangehaalde voorbeelden op. - Pag. 9 lezen we, dat het in 't Oudsaksisch twijfelachtig is, of bij de nitstooting der nasaal de klinker verlengd werd, met verwijzing naar pag. 24, waar aan de mogelijkheid van 't 'leise klingen' der nasaal door dnbbele vormen als *findan* en *fithan*, *kunst* en *kust* wordt gedacht. Maar de verlenging na uitstooting der *n* wordt waarschijnlijk gemaakt zoowel door de jongere talen (verg. ndl. *vijf*, *Zuiden* enz.) als door 't Gotisch: verg. *threihan* met ags. *thringan*; *sinteins* en *seiteins* (*fif* staat verkeerdelijk voor *feif*). De door Schmeller toegepaste acntus kan wel veilig door den circumflex worden vervangen. Voorbeelden van znlke dnbbele vormen is onze taal zijn *Zuid* (eigenlijk *rechtsch*) en (*ge*)*zwind; kluit* en *klont*, enz. - Op pag. 21 handelt de Schrijver over de uitspraak der osaks. media *g*, een even lastig pnnt als de wijze, waarop osaks. *b* tusschen vocalen geklonken heeft. Het Duitsch bezit namelijk geen teekens om de met 't Nederlandsch overeenkomende uitspraak van *g* en *v* weer te geven, en men moet zich dus in 't eerste geval met *j*, in 't tweede met eene omschrijving behelpen. Voor Nederlanders is dit veel eenvoudiger; dat *g* in enkele streken[1)] en *b* in dezelfde gevallen, als waarin wij *v* zeggen, geheel

1) Voor de explosieve uitspraak in andere streken pleit de verwisseling van *g* en *c*, zie SCHMELLER 185 *a*.

op onze wijze als *g* en *v* uitgesproken zijn, is aan geen redelijken twijfel onderhevig: schrijfwijzen als *magtig*, *drôrah*, *manah*, *mah*, *burh* bewijzen hetzelfde voor de *g*, als *hôbde* nevens *hôfde*, *liobes* nevens *lioves*, *lioblîk* nevens *lioflîk*, *wîf* naast *wîbe* voor de *b*. De Heer Heyne is er gelukkiger in geslaagd om de vermoedelijke uitspraak der *b*, dan die der *g* voor te stellen. Op de afwisseling van *g* en *h* is niet gewezen, en juist deze moet het punt zijn, waarvan men dient uit te gaan. Is in 't algemeen tot eene grondige behandeling van Nederduitsche talen een behoorlijke kennis van 't Nederlandsch onmisbaar, in 't bijzonder geldt dit voor de uitspraakleer, maar deze is voor vreemdelingen uiterst moeielijk, een veld vol voetangels en klemmen. - Ik zou mijn bestek te buiten gaan en den lezer nutteloos vermoeien door uit te weiden over nesterijen en kleinigheden, waartegen ik bezwaar heb. Ik teeken dus alleen maar in 't voorbijgaan verzet aan tegen de verklaring van *sus* uit *swaswa* (pag. 9); *hôdigu* uit *hiudagu* (pag. 99); *giak* uit *ge* en *ôk* (pag. 107); *hie*, *thie* enz. uit *hiu*, *thiu* (pag. 18); *hêld* uit *hê-ld*, *haihald* (pag. 37, verg. MÜLL.-SCHERER 519 en SCHERER *zGdDS*. 11, waar uit ags. *leolc*, *reord*, *leort* de juiste verklaring der got. *ai* geput wordt); *giuhu* als breking uit *gihu* (pag. 13); *wunnea* uit got. *vinja* in spijt van got. *unvunands* (pag. 26); *idisiu*, *wâdiu*, *brudiu* als datieven overgegaan tot *a*-stammen (pag. 76). Eindelijk verbeter ik pag. 42 *gipan* in *gîpan*, als nl. *gijpen* bewijst. Van meer belang is de geheel uit de lucht gegrepen bewering, dat de *p* als beginletter alleen in ‘Lehnwörtern’ voorhanden is (pag. 25), zoodat b.v. osaks. *plegan*, schoon consequent beantwoordende aan 't regelmatig verschovene hd. *pflegen*, een ‘Lehnwort’ zou zijn; naar 't bewijs zoeken we vergeefs, schoon het de moeite zeker dubbel en dwars beloond had den vreemden oorsprong aan te wijzen van een woord, dat in Hoogduitsch en Nederlandsch, Oudsaksisch, Angelsaksisch en Friesch of als sterk of als zwak ww. voorkomt en zelfs een eerbiedwaardig oud afleidsel *plicht* heeft opgeleverd: aan de mogelijkheid dat de *p* hier zeer

wel de voor liquida onverschoven indogerm. *p* kan zijn, evenals b.v in nl. *plek* (nevens *vlek*), schijnt niet gedacht. Even onjuist is de bewering (pag. 29), dat de *e* in *ginâcon* een ‘verharde’ *h* is[1]; de andere afleidsels met *k* als ags. *gearejan* van *gearo*, nl. *graken* van *grauw* en de menigte in het Onrd. bij GRIMM 2, 283 pleiten voor het tegendeel. Het zijn oorspronkelijk niets dan deminutieven of iteratieven; trouwens het deminutiefsuffix *ka* is overbekend. Eindelijk en ten laatste wijs ik op de vreemdsoortige verklaring der adjectivale declinatie, die volgens den Schrijver half substantivaal, half pronominaal, en in 't laatste geval een samenstelling met het pron. *ja* is. Er zijn waarlijk jaren genoeg verloopen sinds BOPP dit gevoelen ontwikkelde, er is genoeg tegen aangevoerd om er de onhoudbaarheid niet van in te zien. Vooreerst zijn dan de casusvormen, zooals ze zich in 't Gotisch zoo zuiver mogelijk voordoen, phonetisch onverklaarbaar; ten tweede staat deze onbepaalde declinatie in beteekenis lijnrecht tegenover de door BOPP ter vergelijking aangehaalde Slavische verbuiging der bepaalde adjectieven. Er schiet wel niets anders over dan te constateeren, dat de germ. adjectieven (de bekende got. dat. sg. fem., zoo het een oorspronkelijke datief is, uitgezonderd) zich in verbuiging aan de pronomina aansluiten, en dat de verklaring van dit verschijnsel nog niet gevonden is.

Ziehier in het kort mijne aanmerkingen op het werkje van dr. Heyne. Moge de vrijmoedigheid, waarmede ik ze heb meegedeeld, getuigen voor belangstelling in zijn arbeid, eene belangstelling wars van vitterij en kleingeestige bedilzucht. Mijn oprechte wensch is, dat het werkje ook hier in Nederland ijverige lezers zal vinden en dat de Schrijver zich bij een herdruk wachten zal voor feilen, die in een boek, dat in de eerste plaats voor de ‘studirende jugend’ bestemd is, moeten ontbreken. Nog liever zal het mij zijn, als de Auteur dat, wat

1) Naast den nl. vorm *genaken* komt ook de vorm zonder *k* voor t.w. in *naaien* (futuere), waarvoor ouwlings ook *genaken* (coire) gold.

hij nu gegeven heeft, uit den schat zijner kennis zal aanvullen en ons zoodoende een volledige spraakkunst der door hem behandelde talen schenken zal, waaraan zeer bepaaldelijk behoefte bestaat en die menigen beoefenaar van het Oudgermaansch veel zoekens en napluizens zal besparen. Dat in zulk een grammatica talen en tongvallen streng gescheiden moeten worden, is wel overbodig op te merken.

P.J. COSIJN.
Leiden 18 *Nov.*

Lexicon Frisicum. A-Feer. Composuit **Justus Halbertsma,** ***Hiddonis filius; post auctoris mortem edidit et indices adiecit*** **Tiallingius Halbertsma, Justi filius.**

In de laatste vijf-en-twintig jaren is er geen werk verschenen zoo gewichtig voor de kennis van 't Nederlandsch Friesch als het helaas onvoltooid gebleven woordenboek van J. Halbertsma, Hiddeszoon. De punten van aanraking tusschen de Friezen en hun naburen, de Frankische en Saksische Nederlanders, en de zeer nauwe verwantschap tusschen de Friesche tongvallen en 't Angelsaksisch moeten aan 't Friesch de belangstelling verzekeren der Germanisten, en in zooverre is 't Lexicon Frisicum eene belangrijke bijdrage tot de kennis der Germaansche talen in 't algemeen.

Het zou ons niet moeielijk vallen een tal van aanmerkingen op den inhoud te maken. Zoo wordt Holland kol. 10, verklaard als ontstaan uit Olland, wat poelland zou moeten beteekenen, en onder de bewijzen die 't voorgedragen gevoelen moeten staven wordt bijgebracht het Italiaansche Ollanda! In 't algemeen was wijlen Halbertsma niet doordrongen van 't gewicht der door Grimm op eene vaste rots gestichte historische taalvergelijking. Onder de bronnen door hem geraadpleegd zijn er enkele van

minder allooi, en zelfs de betere woordenboeken en glossaren behoorden niet als gezaghebbend te gelden waar men uit de letterkunde eener taal putten kon en moest. Halbertsma kende dezen eisch zelf wel en paste den goeden regel toe overal waar hij met de letterkunde eener taal vertrouwd was. Waar hij de beteekenis van twijfelachtige uitdrukkingen uit het Oudfriesch of Engelsch in 't licht stelt, beroept hij zich niet op Richthofen of Holtrop, maar op de teksten. Van taalvergelijking op een wijder veld zal ik in 't geheel niet gewagen, want het zou nergens toe dienen. Wat nut heeft het, aan te toonen dat het Friesche *efta* en ons *achter*, niet eene omzetting is van 't Grieksche *χατά*, zooals kol. 854 te lezen staat? De gebreken van 't Lexicon zijn talrijk, maar onschadelijk, en als men ze alle breed wil uitmeten, dan blijft er, na aftrek er van, over, dat het Lexicon een allermerkwaardigst en allernuttigst boek is. De schrijver was een man van zeldzame opmerkingsgave, en levendige verbeeldingskracht; hij was thuis in zijn geliefd Friesch, zooals misschien geen ander. Hij kende veel boeken, maar ook veel menschen en klassen van menschen. Hij verstond de kunst de taal af te luisteren in de hutten der armen en in de verblijven der rijken. Hij had smaak voor de taal der ware dichters en was vertrouwd met het landelijk leven en met de vrije natuur. Op elke bladzijde van 't Lexicon kan men merken dat de schrijver iemand was die de zaken niet uit het oog verloor om de doode woorden, en zoo er in 't boek veel zonderlings voorkomt, er is niets dufs of schoolvosserigs in.

Om de verdienste van Halbertsma's werk naar waarde te schatten, dient men het herhaalde malen ter hand te nemen. Gedurende verscheiden maanden ben ik in de gelegenheid geweest het op te slaan, niet om iets bepaalds te zoeken, maar om een gedeelte er van te lezen. Nooit heb ik zulks gedaan zonder iets te leeren. Het is een waar genoegen zulke stukken te lezen als over *brulloft*, 494, vgg. *boerekrijt* 558; *stadsbolle* 450; *bobbekop*, 416*; akke*, 74*; eart* 836; *bigraffenis*, 265; enz. enz.

Zoodra Halbertsma den Frieschen bodem en aangrenzende streken verlaat, begeeft hij zich op glibberigen grond. Bijv. wat hij van Donger, 711, zegt is al eene zeer ongelukkige gissing; men moet bijna er uit besluiten dat hem de plaatsnaam Tongeren in Limburg niet voor den geest zweefde, want hoe kan een taalgeleerde er een oogenblik aan denken om een Nederlandsch (Frankisch) Tonger met een Friesch Donger te vergelijken? Klaarblijkelijk was het hem ook onbekend dat *donk*, bijv. in Wachtendonk, ('t welk *niet* in Noordbrabant ligt) nog thans een gangbaar woord is juist in de omstreken van Wachtendonk en de meer dan 25 *donken* die in dat oord liggen. Het beteekent ‘huis, kasteel’. Het moet vroeger een bijzonder soort van huizen aangeduid hebben, doch dat hebben we hier niet verder uit te pluizen. 't Opmerkelijkste van 't woord is dat het in plaatsnamen voorkomt uitsluitend gelegen in Noordbrabant, Antwerpen, een deel van Limburg, en 't land van Gelder en Kleef.

De groote waarde van 't Lexicon Frisicum is gelegen in hetgeen een verstandig lezer in de eerste plaats daarin zoeken en vinden zal: in de vermeerdering van kennis van Friesland en 't Friesch.

We mogen deze aankondiging van 't Lexicon Frisicum niet besluiten zonder een woord van dank aan Dr. Tjalling Halbertsma, die voor de uitgave zorg gedragen, en 't werk met uitvoerige bladwijzers voorzien heeft. Zonder twijfel zullen die bladwijzers er toe bijdragen om voor menigeen 't boek bruikbaarder en nuttiger te maken, hoewel het te hopen is dat anderen ook zonder die hulpmiddelen 't werk zullen lezen tot leering en genoegen. Laat ieder die het onvoltooide woordenboek van den wakkeren Fries ten hand neemt, het lezen zooals de bij honing zoekt, en hij zal het nimmer onvoldaan uit de hand leggen.

Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon, *door* Johan Winkler, 2 Deelen, 500 en 449 bll. - 's Gravenhage, bij Martinus Nijhoff.

‘De lezing en beoefening van Stalder's uitmuntend werk *Die Landessprachen der Schweiz*’, zoo zegt de Schrijver, ‘heeft den lust bij mij opgewekt om een soortgelijk boek over de nederduitsche en friesche tongvallen samen te stellen’. Het boek ‘bevat 186 vertalingen van de gelijkenis des verlorenen zoons in even zoo veel onderscheidene tongvallen van de nederduitsche en friesche talen’. Behalve deze vertalingen bevat het boek aanteekeningen en uitvoerige overzichten over de verspreiding en indeeling en tegenwoordige gesteldheid der tongvallen.

Het werk, zooals het daar ligt, geeft een zeer goed algemeen overzicht over de Saksische, Frankische en Friesche tongvallen in Duitschland, ons koninkrijk, België en Fransch Vlaanderen. De bewerking van de gelijkenis des verloren zoons is grootendeels aan zeer bekwame handen toevertrouwd geweest, en 't aantal tongvallen waarvan proeven zijn medegedeeld is zeer groot, zoodat de lezer zich zeer goed een algemeen denkbeeld kan vormen van den toestand der behandelde tongvallen en van hun grenzen. Door de uitgave van 't Dialecticon heeft de Heer Winkler een nuttig werk geleverd dat strekken kan als grondslag voor verdere nasporingen. Het spreekt wel van zelven dan men uit een kort stuk als de gelijkenis des verloren zoons slechts eenige eigenaardigheden van een tongval leert kennen, en dat de rijke woordenschat zoo goed als onbekend blijft, maar juist om tot eene ontginning dier schatten te komen, is een algemeen overzicht als ons hier gegeven wordt van groot nut. De Heer Wink-

ler heeft een goed voorbeeld gegeven; laten anderen hem navolgen door 't ontbrekende naar vermogen aan te vullen.

Onder de tongvallen waarvan staaltjes zijn meegedeeld is er geen zoo ouderwetsch, en in zooverre opmerkelijk, als 't Wangeroogsch Friesch, N° 31 der verzameling. Op bl. 177 heeft Winkler deze aanteekening:

'*Hûs*, huis, meervoud *husu*; deze merkwaardige meervoudsvorm op *u* is slechts aan Wangeroog eigen en komt in geen der andere nieuwfriesche tongvallen voor. Zoo is het meervoud van *krûs*, kroes, *krusu*; van *bräd*, bord, *brüddu*; van *gläs*, glas, *glüsu*; van *skip*, schip, *sküpu*; van *blok*, blok, *blüku*; van *graft*, graf *grüvu*, enz.'

Het is volmaakt juist dat deze meervouden in geen der nieuwfriesche tongvallen voorkomen, doch in 't Oudfriesch is de *u* zeer gewoon als uitgang der onzijdige woorden, wier stamlettergreep kort is, bijv. *hef*, zee, *hefu*; *bod*, bevel, *bodu*; *gers* (voor *gres*), gras, *gersu*. Evenwel ook *mûth*, mond, *mûthu*, in weerwil van de lange lettergreep[1]. Strenger nog is de regel in 't Oudsaksisch, dat na korte stamlettergreep de onzijdige woorden der sterke verbuiging tot uitgang hebben *u*, terwijl na eene lange lettergreep de oude *a* geheel wegvalt; dus van *fat*, meerv. *fatu*; maar van *word* is het *word*. Evenzoo in 't Ags. *vord*, meerv. *vord*; maar *fat*, meerv. *fatu*[2]. In 't Oudnoordsch is de *u* wel is waar weggevallen, maar heeft ze een onuitwischbaar spoor van haar bestaan achtergelaten in de klankwijziging des stamklinkers; bijv. *ordh* woord, meerv. *ordh*, doch *fat*, meerv. *föt* (*faut*). 't Wangeroogsch komt met het Oudfriesch overeen inzooverre het *hûsu* met behoud der *u*, gelijk Oudfriesch *mûthu*, heeft. Het ware wel der moeite waard te weten hoe 't meervoud van *woord*, *been*, en andere langlettergrepige onzijdige woorden in 't Wangeroogsch klinkt; 't Oudfriesch heeft *bên*, beenen; *bern*,

1) Zie Grimm, D.G. I, 649.
2) Er komen uitzonderingen voor, waartoe echter niet behooren *rîcu*, en dgl. *ja*-stammen; *rîcu* staat voor *riciu*.

kinderen; *dôk*, doeken; *hêr*, haren; *hûs*, huizen. Met het Noordsch heeft 't Wangeroogsch dit gemeen, dat de *u* klankwijziging veroorzaakt in de voorgaande lettergreep. De wijze echter waarop dit plaats heeft, wijkt af, zoodat er tusschen Wangeroogsch en Noordsch eene gemeenschap van neiging bestaat, zonder dat aan wederzijdschen invloed te denken is.

Eene korte aankondiging van een lijvig boek is niet de geschikte plaats voor aanmerkingen of verbeteringen. Slechts op een paar minder juiste beweringen wil ik al de aandacht vestigen, van den schrijver zelven in de eerste plaats. Op bl. 424, D. I, wordt gezegd dat alleen de Friezen sedert een twintigtal eeuwen of meer in hun land gebleven zijn. Dat is onjuist; ook de Hessen wonen nog daar, waar ze vóór Chr. geboorte woonden, en de Zweden en Noren insgelijks.

In hetgeen op bl. 342. D. I, nopens de eigenaardigheden van 't Winterswijksch in tegenstelling tot de naaste buren gezegd wordt, is de schrijver verkeerd ingelicht. In de heele Graafschap bezigt men de woorden *schoer*, *schoppe*, *stork*. Van de grootere zuiverheid van 't Winterswijksch vergeleken met Dinxperloosch of Grolsch of Eibergsch blijkt uit het meegedeelde stuk niet. In allen gevalle is de taal van Grol, Eibergen, Enschede, Twente, Deventer heel wat ouderwetscher Saksisch. Ten bewijze daarvan strekke de *ô*, waar 't Winterswijksch en Hollandsch *oe* hebben, zoo ook de *e* in *te dône*, *te nèmene*, enz. die naar N° 69 te oordeelen, *in* Winterswijk althans volkomen onbekend is, evenals de klankwijziging *eu* van *ô*, in *neumen*, *heujen* enz. De opmerking dat er in Grol en Breevoort in der tijd Hollandsch garnizoen heeft gelegen, ten einde het waarschijnlijker te maken dat men in die twee stadjes meer op Hollandsche wijze spreekt kan toch niet gelden voor 't landvolk. De Grolsche boeren kunnen het niet van 't Hollandsch (*?*) garnizoen geleerd hebben dat na *te* de infinitief eene *e* aanneemt; dat ze zeggen *môder*, *gôd*, *neumen*, *zeuken* enz.

Wat de Hollanders betreft, omtrent hen oordeelt Winkler meer streng, dunkt mij, dan strikt billijk. Veel van de feiten

en eigenaardigheden die hij vermeldt zijn waar; doch onder alle hemelstreken hebben volken, steden, ja dorpjes de neiging om prat te wezen op de uitnemende liefelijkheid hunner uitspraak en op al hun overige uitstekende deugden. Nu zegt een Indische stelregel: ‘als twee menschen gelijke schuld hebben moet men niet slechts aan één van beide een verwijt er van maken.’ Bekrompenheid vindt men in Holland helaas genoeg, gelijk overal elders in de wereld, maar dat de Hollanders zich zooveel meer laten voorstaan op de voortreffelijkheid hunner uitspraak dan andere volken of stammen, meen ik te mogen betwijfelen. Ik voor mij heb er niets tegen dat men hekelt en laakt om 't verkeerde uit te roeien, doch ieder wachte zich dubbel, de slagen te laten neêrvallen op 't hoofd van den eenen en den anderen even schuldigen ongedeerd te laten.

H. KERN.

Over eenige vormen van 't werkwoord zijn in 't Germaansch.
Door H. Kern.

Wanneer we 't als futurum gebruikte *ero*, *eris*, enz. van 't Latijn overbrengen in den ouderen Arischen vorm, volgens welbekende regelen van klankovergang, dan krijgen we:

ero	=	asâ
eris		asasi
erit		asati
erimus		asamas
eritis		asatas
erunt		asanti

Men herkent hierin eigenlijke conjunctiefvormen, zooals we die uit vergelijking van Indisch, Iraansch en Grieksch kunnen opmaken. De meeste der boven verkregen vormen komen overeen met de in 't Oud-indisch voorhandene, mits men in aanmerking neme dat het eigenaardig Indisch en Iraansch is in bepaalde gevallen de uitgangen *tha* en *ta* niet te verwisselen, terwijl 't Grieksch zonder onderscheid van tijd of wijze τε, 't Latijn *tis* of *te*, 't Germaansch *th* bezigt. Ook hebben 't Indisch en Iraansch in den 1sten pers. meerv. eene lange *a* vóór de *m*, waar de overige

verwante talen de korte vertoonen[1]. Mut. mut. dan komen de Latijnsche vormen met de bekende Indische overeen. Ik laat hier den Indischen conjunctief, die in de Veda's meermalen 't futurum, en in 't klassieke Sanskrit de eerste personen des imperatiefs uitdrukt, volgen.

Enkelvoud.

[asâ, *opgemaakt naar analogie van*] bravâ *en* asam.

asasi	*en*	asas
asati	*en*	asat.

Tweevoud.

asâva	*en*	asâvas.

[asathas *opgem. uit*] pibâthas, dadhathas.

asatas[2]

Meervoud.

asâma	*en*	asâmas.
asatha	*en*	asâtha.

asan.

't Onderscheid dat de Europeesche spraakkunsten van 't Skr. maken tusschen *asasi*, *asati* enz., als ware dit een praesens conj. en *asas*, *asat*, enz., als ware dit een imperfectum, is zuiver denkbeeldig. Er bestaat niet het allergeringste verschil in beteekenis tusschen *asat* en *asati*, enz. Zoo *ma*, *va*,[3] het teeken van een imperfectum conjunctief ware, hoe komt het dan dat juist *ma*, *va*, en wat daarbij behoort dienst doet als imperatief? De proef op de som levert de conjunctief van den aorist. Het is

1) Uit gevallen als ἴωμεν naast ἴομεν kan men niet met zekerheid besluiten dat ook 't Grieksch wel eens *âman* (= *âmas*) heeft, vermits 't kenmerk des conjunctiefs zoowel *â*, als *a* is.
2) Het Petersb. Wdb. geeft op *satas* uit Çatapatha-Brâhmaṇa 3, 8, 2, 28. Doch daar staat *amuyâsatas*, d.i. *amuyâ* + *asatas*, en niet zooals de uitgever bij vergissing heeft laten drukken *amuyâ satas*. Het zal wel een drukfout wezen.
3) De uitgangen *s*, *t*, *va*, *ma*, gaan voor 'secondaire' door, *si*, *ti*, *vas*, *mas*, voor 'primaire'. Waarom? Klaarblijkelijk omdat in de spraakkunsten het praesens voorop staat, en 't imperfectum en de aorist later. Zou men meenen dat 't begrip van een praesens ouder is dan dat van een aorist? Dat *adâm*, *δότω*, *δούς* verkort is uit *dadámi*, *δίδωμι*, *διδούς?* Het lijkt wel zoo.

namelijk een bekend en erkend feit dat bijv. de 3de pers. enk. van den aor. conjunctief van *yu* luidt *yoshati* en *yoshat*, ad libitum, en in verzen naar behoefte der versmaat. Is nu *asati* een praesens en *asat* een imperfectum, dan is ook *yoshati* een praesens aorist conjunctief, en *yoshat* een imperfectum aorist conjunctief. De gevolgtrekkingen liggen voor de hand. Ook van 't Bactrisch geldt hetzelfde als van 't Indisch. Ik verwijs slechts naar ééne plaats, die alles afdoet, nl. Yaçna 31,5 (uitg. Spiegel), waar *aṅhat* (= *asat*) en *aṅhaiti* (= *asati*) gecoördineerd staan. Men leest er: '(om te weten) *yâ noitvâ aṅhat aṅhaitîvâ*', 'al wat niet wezen zal, of wel wezeṅ zal', gelijk Spiegel te recht vertaalt[1].

Behalve den 1sten pers. enk. op *â*[2] bezit het Skr. er een op *âni* (d.i. *â* + *v ἐφελχυστιχόν* + *i*), die tot *â* staat als *ti* tot *t*, *si* tot *s*. Deze vorm is in 't klassieke Skr. gespaard gebleven en geldt als imperatief. Ook *âva* in den dualis, en *âma* in den plur. heeten imperatieven. Daarenboven zijn bekend *âvas* en *âmas* die door Pâṇini (3, 4, 98) uitdrukkelijk als conjunctieven vermeld worden.

Of alle *a*'s oorspronkelijk denzelfden klank hadden, is moeielijk te beslissen; dat de *a* van den eersten persoon eene nasale *a* was, of althans dikwijls als zoodanig gehoord werd, is niet onwaarschijnlijk.

1) Prof. Justi heeft: 'was nicht sein kann und was sein wird;' de geheele kracht der zinsnede gaat daarvoor verloren, en 't dubbele *vâ - vâ* wordt weggeeijferd. Waarom wisselt dan *aṅhat* met *aṅhaiti* af? Omdat het stuk een vers is, en de dichter een lettergreep meer noodig had.

2) Bij de werkwoorden der 2de conjugatie in 't Skr. en voorts bij andere in die tijden welke in de toevoeging van persoonsuitgangen dezelfde regelen volgen, ontleedt zich *â* in 't conjunctief-kenmerk *a* (zeldzamer *â*) en 't voornaamw. des 1sten pers. *a-ham*, *a-smân*, *ἀ-μμες*, *ε*(*γα*), enz.; als uitgang in *bubodha*, *veda*, *οἶδα*, enz. Gaat de werkwoordelijke stam reeds op *a* uit, dan bestaat 1ste enk. conj. *â* uit stamuitgang *a* + conjunctief *a* + 1ste pers. *a*. In dit geval vallen conj. en indie. samen, bijv. in λεγω. In 't Slawisch is de *a*, product van stamuitgang en 1sten pers. *a*, vervangen door een nasaal *am* (*ṡn*) evenals de instrument. fem. *ayâ* door *ojam* (*ojoṅ*). De uitgang μι welke in 't Skr. geheel en in 't Iraansch bijkans de andere op *a* verdrongen heeft is natuurlijk Gr *μι*, Latijn *m* bijv. in *inquam*, *sum*; Slawisch *m[í]*, Germ. *m*, *n*. Mh.

Uit het Oudperzisch is alleen *ahatiy* = Skr. *asati* bekend; uit het Bactrisch of Oostiraansch *aṅho* = *asas; aṅhat* eṅ *anhaiti* = *asat* en *asati*; *anhĕn* en *hĕn* = *asan*. In beide talen wordt het futurum regelmatig door den conjunctief uitgedrukt en is 't eigenlijk fut., op enkele sporen na, verdwenen. Nagenoeg 't omgekeerde dus van hetgeen in 't klass. Skr. gebeurd is.

Alvorens de met *ero*, *eris*, enz. overeenkomstige vormen in 't Germaansch op te sporen, herinner ik aan de verwisseling der werkwoorden *asti* en *bhavati*. In 't spraakgebruik van 't Skr. is het nog duidelijk te bespeuren dat *asti* tot *bhavati* staat als 't gezegde van een voldongen feit tot een duratief. Terwijl 't eerste te vertalen is met ‘is nu eenmaal zoo, er is, heeft plaats, het is een feit,’ laat het tweede zich uitdrukken met ‘wordt, er komt, gedijt, groeit, wordt geboren.’ Vandaar dat de verleden tijd van *asti* een praeter. aorist[1] lijkt, terwijl *bhavati* zoowel een imperf. praet. *abhavat*, als een aorist praet. *abhût* bezit. Het is verklaarbaar dat de begrippen der twee werkwoorden in elkaar overgaan, zoodat men meermalen zinsneden aantreft waar *asti* door *bhavati* zou kunnen vervangen worden, en omgekeerd. In verre weg de meeste gevallen worden beide uiteengehouden en blijft *bhavati* krachtens zijn aard geschikt om in alle tijden voor te komen, terwijl 't gebruik van *asti* tot slechts enkele tijden beperkt is. In 't perf. echter zijn *âsa* en *babhûva* geheel hetzelfde.

Ook in 't Grieksch vertoont ἔφυν, πέφυχα kennelijk 't begrip van ‘worden, groeien’, en φύω de overeenkomstige actieve toepassing. In 't Latijn komt de zin van ‘worden’ uit in *amabo*, e. dgl. waarmede men 't Hoogd. ‘ich werde lieben’ vergelijke[2].

1) Anders begrepen door pânini; *âsam* in den 1sten pers. *kon* wel is waar ook imperf. wezen, maar dat het zulks niet is, blijkt m.i. uit de volgende personen: *âsîs* voor *âsis-s* en *âs* voor *as-s; âsît* voor *âsist* en *âs* voor *âs-t*. Het is echter niet te ontkennen dat er meer imperfecten of zoogenaamde imperfecten zijn met toegevoegd *is*.

2) In *ama-bo*, *ama-bam*, *ama-vi*, is *ama*, uit een ouder *amaja*, natuurlijk een nom. agentis, evengoed als bijv. Skr. *ejaya*, *pâraya*, *dhâraya*, enz. Dat *bo* uit *bvo*, en dit uit *buâ* voorgesproten is blijkt uit de lengte der voorafgaande lettergreep in *ībo*, *legēbam*, *faciēbam*, e. dgl, waarvan de stam ook een nomen agentis is, gelijk Skr. *jaya*; *i* in *pârami* (= *pâraga*), enz., dus uitgaande op een korten klinker.

Het is niet te ontkennen dat in 't Lat. de beteekenissen van *asti* en *bhavati* zich vermengen; dit blijkt het duidelijkste uit *forem* = *essem*. Als zelfstandig werkw. om ‘worden’ uit te drukken heeft het Latijn, zooals ieder weet, *fio*. Naar men onderstelt, is *fio* ontstaan uit *fuio*. Het laat zich wel hooren. Intusschen heeft ook 't Oudperzisch *biyâ*, 3 enk. fut., eigenlijk conj., in den zin van ‘zal wezen’. Als men de zelfstandigheid ook van dit *biyâ*, verondersteld te staan voor *bviyâ*, weggecijferd heeft, blijven er in 't Slawisch over: *bi*, *biste*, *bis'en*, *bimŭ*, (Miklos. Vgl. Form., 169) die hardnekkig aan alle pogingen om ze met *bhû* te vereenzelvigen hebben weerstand geboden. Ik voor mij heb geen vaste meening hieromtrent, doch acht de veronderstelling dat er in 't oudere Arisch geen *bhi* naast *bhû* zou kunnen bestaan hebben, door niets gewettigd. We mogen er gerust voor uitkomen dat we van den stamvoorraad in 't Arisch der vóórhistorische periode nog heel luttel weten.

De vermenging van *asti* en *bhavati* loopt in de Germaansche talen nog meer in 't oog dan in 't Latijn. Hier behoef ik slechts aan te voeren dat het Ags. *beón* zoowel ‘wezen zullen’ en, in bepaalde gevallen, ‘worden’, als ‘wezen’ uitdrukt; 'tOs. bezigt *bium*, *biun*; Mnl. *bem*, *ben*; Ohd. *bim*, enz. als 1sten persoon, waar ze als 3^{den} pers. *ist*, *is* hebben.

Veronderstellen we eens dat er in 't oudere Germaansch een fut. was van *asti*, hetzij een eigenlijk fut. als Gr. ἔσσεται, ἔσται, of een als fut. dienende conj. als Lat. *erit*, Operz. *ahatiy* enz., dan zal van zelf volgen dat zulk een vorm synoniem was met *beóm*, *beó*. Twee woorden die in ééne opvatting 't zelfde aanduiden, heeft men van lieverlede voor identisch in alle opvattingen gehouden, en zoodoende door elkander gebruikt, evenals wij doen met onze infinitiven *wezen* en *zijn*. Een verwisseling kan ons vooral dáár niet bevreemden, waar 't eigenlijk futurum, alsmede de Oudarische conjunctief, in onbruik geraakt waren, zooals in 't Germaansch, weinige overblijfselen daargelaten, 't geval geweest is. Werd van den eenen kant het fut. gelijk gesteld met het praes. ind., en kon aan den anderen kant het fut. vervangen worden

door 't praes. conj. dan is het verklaarbaar hoe ten leste 't praes. conj. de plaats innam van 't praes. indicatief. De vraag is maar, of de feiteu zooals we die in 't historisch tijdperk der Germaansche talen aantreffen, met de gemaakte veronderstellingen stroken.

In 't Oudnoordsch luidt het praes. ind. *em*, *ert*, *er; erum*, *erudh*, *eru*. Over den 1sten en 3den pers. enk. behoeft niets gezegd te worden; over *ert* later. *Erum*, *erudh*, *eru* kunnen geen oorspronkelijke indicatieven praes. geweest zijn, ten eerste wegens den stamklimker, ten andere wegens de persoonsuitgangen. Ik zal trachten 't hier beweerde te staven.

Het is een algemeene regel in 't Skr. dat de werkwoorden der 2de klasse in 't enkelv. praes. act. den sterken of geguneerden vorm hebben, doch in twee- en meervoud, en in 't medium, den zwakken. Bijv. *dveshmi*, *dveshṭi* maar *dvishmas*, *dvishanti*[1]. Nu is *as* de geguneerde vorm van *s* of *ĕs*[2]. Die vorm wordt vereischt in 't enk. act.; derhalve luidt de 3de pers. *asti*. Naardien de guna bestaat in de voorvoeging eener *a*[3], heeft men aan *as*

1) Men veronderstelt dat *dvishanti* verbasterd is uit *dveshanti*, omdat *dveshṭi* den klemtoon op *e*, doch *dvishanti* op *a* heeft. Men had met evenveel recht de zaak kunnen omkeeren en beweren: 't oorspr. *dvish* blijft omdat het geen accent heeft, maar wordt *dvesh*, zoodra het dien krijgt. Noch 't een noch 't ander is vatbaar voor bewijs. Alleen dit is zeker dat er evenveel gevallen zijn van *sterke* vormen zonder accent, als omgekeerd; *kartár* is evengoed oxytonon als *krṭá; hantár* als *hatá* enz.
2) Volgens de heerschende theorie is *as* 't oorspronkelijke, en *s* anorganisch, d.i. in gewone taal: verbasterd. Dewijl die theorie regelrecht in strijd is met de algemeene wetten van 't Sanskrit, heb ik een proef genomen met jonge kinderen die nog gebrekkig spraken. Ik liet ze mij *as* nazeggen; het lukte niet; daarop zeide ik hun *s* en *ĕs* voor; ze deden het zonder moeite na. Om me verder te overtuigen raadpleegde ik den Chinoloog Dr. G. Schlegel en legde hem, zonder mijne beweegredenen op te geven, deze vragen voor: 'kunnen de Chineezen den klank *as* uitspreken?' Antwoord*:* neen. 'Kunnen ze dan *s* of *ĕs* uitbrengen?' Antwoord: ja. Dit pleit niet voor de oorspronkelijkheid van *as*. Maar eigenlijk doet het niets ter zake wat 't oorspronkelijkste is; de vraag is alleen: wat *algemeen* Arisch was, als gewrocht van gemeenschappelijke ontwikkeling, vóórdat er een splitsing kwam.
3) In den zin dien de Indische spraakkunst aan den teṛm hecht; eigenlijk verdienden *ia*, *ua*, *ra*, *la*, evenzeer guna te heeten van *i*, *u*, *ṛ*, *ḷ*, als *ai*, *au*, *ar*, *al*. Vandaar dat bijv. uit *ug*, waarvan *ugra*, streng, forsch', zoowel *vajra*, *vâja*, Germ. *wakker*, *woekeren*, enz. komt, als *ojas*, Lat. *augere*, *augustus*, *αὐγή*; *αὐξειν* Germ. *aukan*. Vgl. voor den phonetischen samenhang tusschen *ai* en *ia* Slawisch *ê* overgaande in *ia*.

de *a* te ontnemen om tot den zwakken vorm te komen, evenals *dvesh* minus de *a* wordt *dvish*. Neemt men van *as* de *a* weg, dan schiet er *s* of *ĕs* over en dit verbonden met *anti* geeft *santi*.

Enkele uitzonderingen op den regel komen voor, 't meeste in de jongste talen. Een opmerkelijke uitzondering levert Skr. *atti*, eet. Dit heeft in 't meerv. *adánti*, terwijl de regel *danti* zou eischen. Vergelijkt men echter Gotisch *ita*, *itis*, enz., dat in 't Skr. *adâ*(*mi*), *adasi*, *adati*, *ádanti* zou luiden, en houdt men in 't oog dat 't Grieksch als duratieven vorm ἐσθίω bezigt en slechts gewestelijk ἔδοντες, dau mag men vermoeden dat naast *admi*, *atti* eenmaal bestond, ook in 't Indisch, *adâmi*, *adati*. Inderdaad bezit het Latijn beide vormen, al wordt daarin 't duratieve en 't aoristische niet meer onderscheiden.

We hebben zelfs iets beters dan een vermoeden. Dat *atti* eenmaal regelmatig *danti* vormde blijkt uit het woord *dant*, Lat. *dens*, ons *tand*, doch Grieksch met voorslag ὀδούς. Ik beweer niet dat de eigenlijke beteekenis van *dant* eter is; integendeel, eten wordt gewoonlijk duratief opgevat, en *admi*, *atti*, *danti*, moet juist het tegendeel beteekend hebben, namelijk ‘bijten’, of iets dgl. Ten bewijze dat woorden voor *tand* gevormd zijn van stammen die buiten kijf ‘bijten’ beteekenen, haal ik aan Skr. *dança*, *danshtrâ*, wier stameenheid met *daç δάχνω* niemand loochent.

In 't Grieksch komen meer uitzonderingen voor dan in 't Skr. Misschien zijn ἐσμέν, ἐστέ, ἐών, enz. als uitzonderingen te beschouwen. Dit zou zelfs vast staan, indien de theorie dat *elke* Grieksche ε uit eene Oudarische *a* ontstaan is, juist ware. Maar die theorie is te algemeen gesteld[1)]. Het is toch moeielijk aan

1) Volgens dezelfde theorie is elke Skr. *ṛ* eene verbastering van *ar*. Alsof *kartar*, *çrotar*, *jetar*, *bhara*, *bhava*, *jaya*, niet op denzelfden trap staan! Uit *bubodha* en *viveça* als grondvorm af te leiden *budh* en *viç*, maar uit *dadarça* een *darç*, is zuiver willekeur. Alwie weet dat *kṛtvâ* z.v.a. ποιήσας, lijnrecht het tegendeel is van *kartum*, *ποιεῖν*, behoorde niet eene theorie te huldigen, waaruit volgen zou dat *mṛtá*, dood, eene verbastering ware van *márta*, sterveling. Kortom, bij *kṛ* bijv. denkt ieder die Skr. kent aan een feit, bij *kar* aan eene handeling; *kar* is duratief, *kṛ* niet; vandaar dat een feit, bij *kar* aan eene handeling; door te zeggen *kṛtvâ kṛtvâ* vermag uit te drukken wat korter door 't eenvoudige *kâram* wordt te kennen gegeven. Frequentatief en duratief zijn begrippen die in elkaar kunnen overgaan.

te nemen dat de Grieksche ε in ἐλαχύς, ἐρυθρός, en in κεράννυμι (maar κέκραμα), in κελεύω, stam κελευσ (= Bactr. *çraosha* en *çĕraosha*, 'bevel, maning' en 'oproeper, opwekker'), e. dgl. uit iets anders ontstaan is dan uit een *ĕ*. Soms is ook in 't Grieksch de *ĕ* overgegaan in ι, wat in 't Skr. gewoonlijk 't geval is; bijv. κιρνημι voor κĕρνημι; Skr *kirîṭâ*, helm, voor *kĕrista*, Lat. *crista*; *tiras* uit *tĕras*, Lat. *trans*; enz. enz. In allerlei talen vindt men de neiging terug, om bij liquidae een voorslag van *ĕ* te laten hooren, en dat daaruit eene heldere *e* ontstaan kan, leert ons 't voorbeeld van 't Spaansch, bijv. in *estar*, van 't Fransch in *été*; ook een heldere *i* ontwikkelt zich daaruit, bijv. Magyaarsch *iskola* uit *schola*. Kortom, het is volstrekt onzeker of ἐσμέν ooit als ἀσμεν geklonken heeft.

Van 't Lat. *estis*, voor 't regelmatige *stis*, geldt hetzelfde. Niemand zal toch wel beweren dat de vóór eene liquida staande *e* van *Alexander*, *ager*, e. dgl. ooit eene *a* geweest is. Daarentegen is *sum* eene onbetwistbare onregelmatigheid voor *esm*, doch het toont terzelfder tijd dat eene *u* in 't Lat. uit *é* kan voortspruiten, hetgeen trouwens uit voorbeelden als *periculum* = *periclum* enz. duidelijk genoeg is.[1)]

Het is niet te ontkennen dat er onbetwistbare afwijkingen van den algemeenen regel voorkomen. Zulk eene afwijking is 't Oudperz. *amahiy* wij zijn, voor *hmahi*, en omgekeerd Lat. *sum* voor *esum*, *esm*. Doch zulke uitzonderingen die blijkbaar niet met elkaar in eenig verband staan, vermogen den regel niet te niet te doen, volgens welken *asti* in de sterke vormen *as*, en in de zwakke *s* heeft, derhalve *asti*, *asati*, *asat*, maar *santi*, *siâm*, klass. Skr. *syâm*; *sant*, *sat*[2)]. Maar, zal wellicht iemand vragen,

1) Ook in 't Skr. is *ĕ* vaak genoeg in *u* overgegaan, buiten allen invloed van een lipletter; bijv. *guru* uit *gĕru* = *gru*, welks gunavorm is *gariyas*; vgl. *kshipra*, maar *kshepîyas*; *dûra*, maar *davîyas*. Voorts is *tulâ* uit *tĕlâ* = *τλας* enz.; ook in 't Latijn *opitulari* voor *opitĕlari*; in 't Vedisch *sruti*, pad, voor *sṛti*. In sommige streken van Indië wordt Skr ṛ regelmatig als *ru* uitgesproken.

2) In Prof. Benfey's Kurze Skr Gramm. welke in volledigheid en nauwkeurigheid alleen voor de Volkständige Gramm. van denzelfden schrijver onderdoet, wordt als Vedisch opgegeven *asyâs* voor *syâs* (bl. 129). Mij is die soloecistische vorm nooit ontmoet, en ook aan de bewerkers van 't Petersb. Wdb. is hij ontsnapt.

mag men den strengen regel van 't Skr. uitstrekken over 't oudere Arisch in 't algemeen? Ik aarzel niet met te antwoorden ja. Zonder dien regel zijn de verschijnselen der conjugatie en der woordvorming volstrekt onverklaarbaar. Alwie beweert dat *santi*, *syâm*, enz. anorganische vormen zijn, behoort vooraf aangetoond te hebben dat in 't Germaansch vormen als *staig*, *stigum*, *gaut*, *gutum*, *band*, *bundum*; enz. 'anorganisch' zijn. In één woord, de heele conjugatie en woordvorming aller Indogerm. talen is dan eene aaneenschakeling van 'anorganismen', die met verwonderlijke consequentie aan bepaalde wetten gehoorzamen. De ervaring leert dat in verloop van tijd zich bij alle talen een streven openbaart om 't schijnbaar onregelmatige op te ruimen en te nivelleeren. Maar dat onregelmatige was eenmaal volkomen regelmatig, en juist uit de weinige sporen die er van 't gewaande onregelmatige overblijven moet men besluiten tot het vroeger bestaan van een regel. Hoe ware het te verklaren dat bijv. 't Grieksch εἶσι, maar ἴμεν, ἴασι, ἴϑ, ἴτω, zegt evenals 't Skr. *eti*, *imas*, *yanti*, *ihi*, *itât*, zoo men niet aannam dat wat in 't Skr. vaste regel gebleven is, ook eenmaal algemeen in 't Grieksch gold? Wijzen δέδοικα, δέδιμεν, ἔοικα, ἐΐκτον, εἴξασι, enz. enz. niet terug op dienzelfden algemeenen regel?[1].

Passen we 't hier aangevoerde op *erum*, *erudh*, *eru* toe, dan zien we dat *er*, in stede van *s*, in 't meerv. praes. ind. het tegendeel zou wezen van 'organisch'. Het zou eene verbastering zijn die altoos mogelijk ware, doch die men niet moet veronderstellen zonder noodzaak. Gelukkig bewijzen de persoonsuitgangen dat die vormen onmogelijk tot het praes. ind. kunnen behooren. Ze hebben, gelijk W. Scherer in zijn leerrijk werk: Zur Geschichte der Deutschen Sprache', bl. 205 te recht opmerkt het voorkomen, den schijn van een perfectum. Ook de Ags. meervoudsvorm *earon*,

1) Ook in andere gevallen vindt men in 't Grieksch als uitzondering, als schijnbare grilligheid terug, wat in 't Skr. volgens een vasten regel geschiedt; bijv. Gr. ἠια imperf. van ἰέναι, is een overblijfsel van den algemeenen regel, dat het augment bij werkwoorden die met een klinker beginnen, niet is *a*, maar *â*; dus van *i*, imperf. *âyam* (uit *âiam*); pl. *âima*, *ἠιμεν*.

earun, Nordhumb. *aron*, onderscheidt zich, wat de uitgangen betreft, uiterlijk niet van een perfectum. In geen geval dus kunnen *erum*, enz. eigenlijk een tegenw. tijd van den indicatief uitgedrukt hebben. Moeten wij er dan eigenlijke perfecta in zien?

Hoewel de beteekenis van *asti* van ouds her niet dezelfde is als die van *bhavati*, zijn de perfecten *âsa* en *babhûva* toch één geworden van beteekenis, en hoe 't perf. van *bhû* den zin van een praes. kon aannemen, leert het Gr. πέφνκα. De 2de pers. enk. *ert* in 't On. pleit voor deze opvatting, te meer omdat ook de zoogen. opgeschoven perfecten in 't On. tot uitgang *t* hebben, bijv. *kann*, *kannt*, *kunnum*, enz. Over de omstandigheid dat *ert* denzelfden klinker heeft als 't meervoud konden we heenstappen, doch op een grooter bezwaar stuiten we als we de Gotische vormen vergelijken.

't Got. meervoud *sium*, *sijum*, *siuth*, *sijuth;* en tweevoud *siu*, *siju; siuts*, *sijuts*, behooren stellig niet tot het perf., al komen de persoonsuitgangen overeen. De *i* of *ij* is een ondubbelzinnig kenmerk van den optatief. De overeenkomstige Oudindische vormen luiden *siâma*, *siâta*; *siâva*, *siâtam*, klassiek Skr. *syâma*, enz.; de Latijnsche *siêmus* en *sîmus*; *siêtis* en *sîtis*. Hetzij we aannemen dat reeds in 't ouder Arisch naast *siâma*, *siâta* een *siama siata* bestond, of *sîmus*, *sîtis* voor veel latere ontwikkelingen houden, in elk geval staat er tusschen *siêmus* en *sîmus* een *siêmus* in. Het Gotisch vertoont dezelfde korte, of verkorte, en samengetrokken vormen als 't Latijn, want *eima*, *eith*, *eiva*, *eits*, in den optatief perf. kan niet onmiddellijk uit *iâma*, *iâta*, enz. gesproten zijn, maar uit *iama*, *iata. Sium*, *siuth* zijn ook uit *siama* enz. gekomen, maar er heeft nog geen samentrekking plaats gehad, zooals in *nemeima*. Wel verklaarbaar, dewijl *sium* een zelfstandig woord is, terwijl *eima* alleen als uitgang gevoeld werd. De brug tusschen *iam* en *ium* is *iĕ*. Inzonderheid vóór een neusklank is de doffe *ĕ* overgegaan in *u*. Bijv. Got. *vitum* staat voor *vitĕm*, terwijl in 't Skr. in een dergelijk geval de *ĕ* tot *i* is geworden; bijv. in *bubudhima* = Got. *budum*, beide voor *bhubhudhĕma*. Evenzoo schijnt *nas*, acc. pl. van *ik* geworden *ĕns* en daarna *uns*; immers uit *nas* moest anders in 't Got. worden *ns*, gelijk *brothrs* uit *brothras*.

Ns wordt van zelf tot *ĕns* in de uitspraak. Ik vermoed dat de accus. pl. *auhsuns*, gespeld *auhsunns*, welke in Cor. I, 9,9 voorkomt niets anders is dan de volkomen regelmatige vorm, want bij gen. pl. *auhsne* behoort als regelmatige accus. *auhsns* = Skr. *ukshṇas*. Om de uitspraak gemakkelijker of liever mogelijk, te maken, moest men wel *auhsĕns* zeggen en dit ging over in *auhsuns*.

In overeenstemming met het Gotisch hebben ook het Mnl. en Nnl. het meervoud van den indicatief vervangen door den conjunctief: *sijn*, *sijt*, *sijn*; *zijn*, *zijt*, *zijn*. Deze hebben zich ontwikkeld uit *sijam*, *sijath*, *sijan*, gelijk *vrij*, Got. *freis* uit *frijas*, en zouden in 't Got. luiden *seima*, *seith*, *seina*, met dezelfde uitgangen, die in 't Got uit een Arisch *iâma*, *iâta*, *iant* of *iĕnt* gesproten zijn, bijv. in *nemeima*, *vileima*, enz.

Het Nederlandsch is één stap verder gegaan dan 't Gotisch in zooverre het ook den 3^{den} pers. meerv. door een conjunctief heeft vervangen. Het Mhd. en Nhd. hebben daarentegen eene schrede minder gedaan; ze hebben alleen den 2^{den} pers. meerv. ind. vervangen door den conj. *sît*, *seid*. Dialectisch echter heeft ook Mhd. 1sten ps. meerv. *sîn*. Het verste gevorderd in dezelfde richting is op Ndl. taalgebied de tongval van Noordbrabant en de Bommelerwaard, waarin zelfs *ik ben* plaats gemaakt heeft voor *ik zij*.

De aangetoonde overeenkomst tusschen Gotisch en Nederlandsch wettigt de gevolgtrekking dat On. *erum*, Ags. *earon*, enz. conjuctieven zijn die op gelijke wijze als in 't Got. en Ndl., en ten deele ook Hoogd., de rol van den indicatief hebben op zich genomen. 't Onderscheid is alleen dit, dat *sium*, *zijn* een als conjunctief dienende optatief is, maar *erum* een oude conjunctief. Het verdient bijzondere opmerking dat als 3de pers. meerv. van den conj. van *as*, noch in 't Indisch noch in 't Bactrisch ooit anders voorkomt dan *asan*, *anhĕn* (en *hĕn*). *Asan* vindt men ontelbare malen, *asanti* nooit, en daar 't Lat. *erunt* niet noodzakelijk uit *asanti* behoeft ontstaan te wezen, mag men veilig 't besluit trekken, dat een *asanti* ongebruikelijk, of althans zeer zeldzaam was. Dat in den conj. *asan* en niet *asanti* gebruikelijk was, levert den sleutel tot de verklaringen van On. *eru*, Ags. *earon*, en

heldert ons tevens op hoe het komt dat de On. en Ags. persoonsuitgangen in 't praes. meerv. uiterlijk zich niet van die in 't perf. onderscheiden.

Hoe de conj. *asama*, *asata*, *asan* in 't On. *erum*, *erudh*, *eru* kon worden, daarvoor beroep ik mij op 't Got. *sium*, *sijuth*. Wat het Ags. *earon* betreft, vergelijke men den conj. (opt.) meerv. *seon* naast *sien*, *sîn*. Een 1 pers. meerv. van den ouden conj. is in 't Ags. *vuton*, *uton*, *vutan*, 'gaan we!' Mnl. *weten*, gespaard[1)], en hieruit zien we, dat *on* in *earon* insgelijks zich uit *âma* ontwikkelen kon. In den 3^{den} pers. is *earon* = *asan*.

De grootste of liever de eenigste zwarigheid, welke de gegeven verklaring in den weg staat is 't enkelvoud *ert* in 't On., *eart* en *eardh* in 't Ags., *arst* en *ardh* in den Nordhumb. tongval. De *dh* weet ik niet anders te verklaren dan door verwisseling van den sisklank *z*[2)] met de gelispelde *dh*; vgl. Nordh. *ve gesprecas* = *gesprecadh*; *forgefes*, Eng. *forgives*; Ags. *baezere*, 'bader, dooper' voor *baedhere*[3)]. De klanken *z* en *dh* werden dus dikwijls met elkaar verward, zoodat *eardh*, *ardh*, vermoedelijk voor *ears*, *ars* = *asasi* staat. Van een perfectum *eardh* kan in geen geval sprake wezen. Daarentegen heeft On. *ert* wel degelijk, wat den uitgang betreft, 't voorkomen van een perf., gelijk we hierboven reeds opgemerkt hebben. Alvorens dit moeielijke vraagstuk bevredigend te kunnen oplossen, moesten we de duistere geschiedenis van 't Germaansche *st* en *t* in den 2^{den} pers. enk. kennen, en dat is niet het geval. Daarom zal ik eene poging doen om een deel dier geschiedenis op te sporen.

Zoover mij bewust is, wordt het als een zaak die van zelf spreekt aangenomen dat 't Got. *t*, bijv. in *namt*, hetzelfde is

1) Op den imper. meerv. van 't Gotisch dien men niet zonder grond voor een ouden conj. gehouden heeft, zal ik me niet beroepen, daar die vorm uiterlijk niet van den indic. verschilt. In 't Ags. daarentegen is 't verschil tusschen *adh* en *on* in 't oog vallend.
2) Men weet dat in 't Engelsche *has*, *leaves*, e. dgl. de slotletter als *z* wordt uitgesproken. In den 3den ps. enk. der werkwoorden kan de Engelsche *s* nooit hard geklonken hebben, want de klank waarvoor ze in plaats is gekomen, nl. de *dh* is zacht, in tegenoverstelling van *th*.
3) Zie Bouterwek, Die vier Evang., bl. CXLVI, en Grimm, DG. 1, 253.

als de *tha* van den 2^{den} pers. enk. perf. van 't Skr., bijv. in *pecitha*, *papaktha*. Doch 't eenigste wat van zelf spreekt is dit, dat bij geen mogelijkheid een Skr. *tha*, zooals het daar staat, aan een Got. *t* kan beantwoorden, in gevallen waar vóór die *t* in 't Got. een klinker gestaan heeft. Uit vormen als *magt*, *sokt*, e. dgl. blijkt met volkomen zekerheid dat er vóór de *t* een klinker is uitgevallen in betrekkelijk jongen tijd, want een Arisch *gt* is onbestaanbaar; *gt* werd *kt*, en ging even als elke andere *kt* in de Germaansche talen in *ht* over. Misschien spraken de Goten nog *magĕt*, *sokĕt* uit, en in allen gevalle heeft er zoo'n klinker eenmaal vóór de *t* gestaan. Het ligt voor de hand dat het dezelfde klinker was dien we in 't Skr. *pecitha* als *i* terugvinden. Met vormen als *papaktha* mag men het Got. *namt* niet vergelijken.

Al is derhalve de Got. *t* in 't perf. onmogelijk uit een Arisch en Skr. *tha* ontstaan, toch kunnen *t* en *tha* in oorsprong één geweest zijn. Het is niet te loochenen dat er verwantschap is tusschen Skr. *tha* en *itha* (uit *ĕtha*) en Lat. *sti*, *isti*, Gr. σϑα. Met behulp van 't Skr zelve kan men bewijzen dat de Skr. uitgang *tha* niet oorspronkelijk is, of althans een bijvorm moet gehad hebben. Want de 2de pers. van *âha* luidt *âttha*. Het is onmogelijk volgens de klankwetten van 't Skr. dat uit een verondersteld *âhtha* ooit een *âttha* kon voortspruiten; *âhtha* kon in 't Skr. niet anders worden dan *âḍha* of des noods *âgdha*. De uitgang was derhalve oudtijds niet *tha*, maar *ttha*. Aan Skr. *ttha* zou regelmatig in 't Grieksch σϑα, Germaansch *st* beantwoorden. De vraag blijft, wat oorspronkelijker is, in dit geval: Skr. *ttha* of Gr. σϑα? Dat is moeielijk uit te maken, omdat een Arisch *ttha* in 't Gr. en Germ. σϑα en *st* wordt, en een Arisch *stha* eveuzeer. Omgekeerd blijft gewoonlijk een Arisch *ttha* in 't Skr. onveranderd, maar het gebeurt ook wel dat een Arisch *stha* in 't Skr. tot *ttha* wordt. Zoo b.v. in *açvatthâman* voor *açvasthâman*, *açvattha*[1]. In de Prâkrits is die overgang tot regel

1) In *âttha* was de *stha*, verondersteld dat die oorspronkelijk is, reeds tot *ttha* geworden, anders kon *âh* + *stha* geen *âttha* opleveren.

geworden; Skr. *asti* wordt *atthi*, enz. Wat men in de Prâkrits volledig ontwikkeld ziet, zal men in 't Skr. voorbereid vinden. Zoo is bijv. Skr. *kirîṭa*, 'helm,' geheel op Prâkritsche wijze ontstaan uit *krista*, Lat. *crista*; *jaṭhara* uit *jastara*, *γαστηρ*; *bhaṭa* uit *bhṛta*; *hita* uit *dhita*, enz. enz. Den Skr. uitgang *tha*, *itha* mogen we, na vergelijking van 't Gr., Lat. en Germ., voor eene Indische ontwikkeling van *stha* of *ttha*, houden. En mocht *tha* al van overouden tijd een bijvorm van *stha* of *ttha*, gelijk b.v. *stag* van *tâg*, *skṛ* van *kṛ*, *stud* (stooten) van *tud*, enz. zijn, dan is *tha* toch uit de overige talen verdwenen.

In 't Grieksch mag *stha* in allerlei tijden gebruikt worden. Ook in 't Germaansch moet zulks 't geval geweest zijn, want het Ags. *st* in *canst* naast *cunne* = Got. *kannt*, alsook in den 2^{den} enk. ind. praes., en in den 2^{den} enk. pers. der zwakke werkwoorden, kan kwalijk voor iets anders gehouden worden. In 't Gotisch is mij slechts één perfectum bekend dat in den 2^{den} enk. *st* bewaard heeft, nl. *saisost*, 1ste pers. *saiso*. Anders luidt èn in 't Got. èn in 't Noordsch de uitgang *t*. Hoe heeft zich die verandering van *ĕstha* of *ttha* in *t* toegedragen? Daarop moeten we vooralsnog 't antwoord schuldig blijven, want een beroep op 't voorbeeld van onderscheidene talen, zooals 't Fransch, de Prakrits en eenigermate 't Skr., waarin *st* licht de *s* verliest, zou weinig afdoen. We moeten echter niet vergeten dat bepaalde klankwetten slechts voor korter of langer tijd geldig zijn en dat in 't leven van één en dezelfde taal geheel andere, soms zelfs geheel tegenstrijdige wetten heerschen Wij kennen evenmin den regel volgens welken de *s* weggevallen is in *im*, hoogstwaarschijnlijk ook in *thamma*, e. dgl., en toch betwijfelt niemand het feit, al is het onverklaarbaar. Gelijk Got. en Noordsch *namt* zich herleiden laat tot *namĕstha* of *namĕttha*, zoo voert ons *ert* tot *isastha* = *asas*; te vergelijken, wat den uitgang betreft, met ἐϑέλησϑα, e. dgl. Het Ags. *eart* lijkt in geen enkel opzicht op een perfectum; integendeel het vertoont eene treffende overeenkomst met *vilt*, *vylt*, 2^{den} pers. van *ville*, dat in geen geval iets met een perf. te maken heeft.

Zeer zonderling op het eerste gezicht is Ohd. *birum*, *birut* enz.

Zou de *r* hiervan een middel wezen om den hiaat te vermijden[1)]? Dat is mogelijk op zich zelf, maar niet zeer waarschijnlijk, als men de bijvormen *birin*, *birn*; *birint*, *birnt*, vergelijkt. Een perfectum kan *birum*, *birut* niet wezen, omdat Notker in den 2^{den} ps. meerv. *birint* schrijft, en nu is *nt* bij hem wel een uitgang van den 2^{den} ps. in 't praesens, maar niet in 't perfectum[2)]. Om kort te gaan, ik houd *birum* = *birin*; *birut* = *birint* voor ontwikkelingen van *bisiamas*, *bisiata*, 1ste en 2de pers. meerv. van 't eigenlijke futurum van *bi* = Slawisch *bi*, Lat. *fi*, Operz. *bi*. Of dit *bisiamas* voor *bvisiamas* staat of niet, doet niets ter zake.

In klank hebben *birum*, *birut* zoo'n groote overeenkomst met On. *erum*, *erudh* dat deze of gene wellicht op den inval zou kunnen komen, *birum* te verklaren voor *irum* met voorgevoegde *b*, naar valsche analogie van *bium*. Hij zou kunnen aanvoeren dat de Ohd. imperatief *bis* handtastelijk eene verbastering is van *wis*[3)]. Doch de laatste verandering is van gansch anderen aard dan de toevoeging van een klank, zoodat aan zulk eene verbastering niet te denken valt. Nochtans geloof ik dat er in Hoogduitsche gewesten eenmaal een *irum*, *irut*, bestaan heeft, en dat deze vormen op den klank van *birum*, *birut* invloed hebben uitgeoefend. Naast *um*, *ut*, komen inderdaad *am* en *in*, *int* voor; deze laatste zijn regelmatiger ontwikkelingen van *bisiamas*, *bisiata*, maar ze zijn tot een kleiner gebied beperkt, omdat, naar ik vermoed, een *irum*, *irut* met *biriam*, *biram*, *birim; birit*, verwisseld werd.

Aan eene verwisseling, die in 't Nederlandsch 't duidelijkste en consequentste zich openbaart, en over 't gansche Germaansche taalgebied begonnen is reeds in 't voorhistorisch tijdperk, aan de

1) Over zulk eene *r* zie Müllenhoff en Scherer, Denkmäler, bl. 301. In de Polynesische talen is de *r* een zeer gewoon middel ter vermijding van hiaat; bijv. *tu-ut* wordt even vaak *tût* als *turut*; *uas* gaat over in *uwas* en evengoed in *uras*, waaruit dan later *wras*, eindelijk *bras*. De ephelkustische *n* speelt in die talen een nog veel grooter rol dan in de Arische.
2) Volgens Grimm, DG. I, 858.
3) Een waardig tegenhanger van dit *bis* voor *wis* is 't plat Hollandsche *bel zeker* voor *wel zeker*.

verwisseling namelijk van 't meerv. conjunctief en indicatief, is het toe te schrijven dat in 't Ags., Os. en Ohd. naast *sind* ook *sindon*, enz. gehoord werd. De uitgang toch van den conjunctief was *on* in 't bewuste geval, zoowel in *earon* als in *seon*. Waar *sind* verward werd met *seon*, zoo niet overal en altoos, dan toch door een deel van 't volk, daar kon ook *on* licht achter *sind* gevoegd worden.

H. KERN.

Sprokkelingen.
Door Eelco Verwijs.

Deluwen.

In den *Lev. ons Heren*, vs. 1620 vlgg., vinden wij Jezus in den tempel, waar ‘sine herte waent clieven’ bij de gedachte aan het lijden dat hem wacht. Vs. 1627 vlgg. bevat een weeklacht die aldus luidt:

> ‘Ay herte’, seit hi, ‘ay lase, o wach,
> Herte, dattu hier *delven* salt
> Al sijn bloet dat hem verwalt;
> Ay suete herte, wat sal dijns sijn,
> Hoe sal sijn die passie dijn?
> Du salt an den cruce saen
> Scoren, clieven sonder waen!
> Herte, mochstu spreken als een man,
> Hoe herde soutstu claghen dan
> Dine passie ende dinen noot,
> Die in corten tide sal wesen groot!’

Vs. 1628-29 zijn, zooals ze hier gelezen worden, niets dan onzin. Het ww. *deluen* komt nogmaals voor in vs. 3001:

Ay cruce, ic hebbe ane di vercoren
Te stervene om die sijn verloren,
Dies ic *deelven* sal an di,
Cruce, daer omme saltu sijn so vri,
Dat die gemene werelt al
Di vleien ende aenbeden sal.

Deluen, *deluwen* is *verbleeken*, *verwelken*, *verkwijnen* (zie Oudemans, *Bijdrage*, II, 51). De boven aangehaalde plaats leze men aldus:

Herte, dattu hier *deluwen* salt!'
- Al sijn bloet dat hem verwalt. -
'Ay suete herte, *enz.*

Vs. 1629 wordt niet door Jezus gesproken; het is een tusschenzin: Zijn bloed raakt geheel in beroering.

Ducken.

In den *Lev. ons Heren*, vs. 2245 vlgg., wordt ons de verloochening van Petrus verhaald.

Peter sach vier in midden die sele.
Al was hi serich ende ververt,
Nochtan gine hi ten viere wert.
Daer hi bi den viere staet,
Hem dochte datmen riep: 'Vaet!'
Hi *durkede* als die besculdich was:
Al vroes hem, hi sweette als een das.

In het Gloss. wordt het woord vragenderwijs verklaard: 'D u r k e d e , *boog zich*, *kroop weg*, om niet gezien te worden?' Die verklaring is onberispelijk en verdient de voorkeur boven die van den Heer Oudemans, *Bijdrage*, II, 178: 'D u r k e n , *beven*, *sidderen*, *suizelen*, *wankelen*.' Hierbij wordt de plaats uit den *Lev. o.H.* aangehaald. Hij voegt er nog bij:

'Verschillende dialecten (zegt Dr. De Jager in de Konst- en Letterbode van 1843, N° 24) van de Duitsche taal kennen het frequentatieve d o r k e l e n en t o r k e l e n , voor: *eene draaiende beweging maken*, waarmede *wankelen* en *suizelen* eenige overeen-

komst heeft.' Ondanks dat frequentatief aarzelen we niet het woord bij den Heer Oudemans te schrappen, en in plaats van *durkede* te lezen *duckede. Ducken* is *wegduiken*, als iemand doet die zich schuldig gevoelt. De aangehaalde plaats geven wij liever een onderkomen bij het woord D u k e n , somtijds ook d u c k e n (*Bijdrage*, t.a.p. 172).

Krieke.

In den *Wap. Rog.* vs 1235 vlgg. worden de plichten van den ridder en den priester opgesomd. Beiden moeten noch 'ledich' zijn, noch 'der weerelt weelde soucken.' En nu volgt op hetgeen den ridder te doen staat, vs. 1241 vlgg:

> Papen moeten singhen, lesen,
> Gheestelike zielen ghenesen,
> Naer tleere der boncken.
> Eist dat se ledich goet verteesen,
> Haer loen *ne* wert krieken no fresen,
> Maer binnen den helschen houcken
> Sal die duvel haers roucken.

De uitgever wil hier onze taal verrijken met een woord dat wij als een indringer zullen moeten verwijderen. Hij teekent aan op vs. 1245: '*Krieken*, dem Sinne nach scheint es dasselbe zu sein, was *kroeghen*, *cauponari* (d.h. saufen), vgl. Kil. unter diesem Worte und unter *kroegh* und *kruycke* (hd. Krug, wovon sich etwa das Wort *krügeln* bilden liesse)'.

We laten de ww. *krieken* en *kroegelen* voor hetgeen ze zijn, en lezen liever met eene geringe verandering:

> Haer loen *nes* wert krieken no fresen.

De zin is: Zoo de priesters in ledigheid goed doorbrengen, is hun loon geen kers noch aardbei, d.i. geen lor waard[1)].

1) In vs. 986 bezigt onze dichter hetzelfde woord, doch verkeerdelijk als rijmwoord op *dyke*.

> Al vloeyde twater over den dyke,
> En holpe hem niet van eere *kryke*,

het zou hem geen *kriek* helpen.

Verspuwen.

In Kausler's *Denkm.* III, 111-113, vinden wij eene goede boerde *Van der weldaet die de duvele dede*.

> In de ordine te Cleofas
> Eene nonne woende, goet ende scoene,
> Maer so plach met fellen doene
> Den duvele te *verspuwen* zeere,
> Ende seide: 'Spy di, vule heere! enz.

De duivel wreekt zich en brengt het nonneke ten val. Op een 'hoghen nacht', terwijl de anderen te metten waren, bezoekt de biechtvader het vrome zusje. De duivel, die dit berokkend had,

> Was harde blide, ic segghe u hoe,
> Dat hi dese feeste hadde brocht toe;
> Want altoos, als sone *verspaen*,
> So was hi tebarenteert ende *flaen*.

Kausler teekent bl. 455 op vs. 35 aan: '*Verspaen*. Der Sinn ist nicht zweifelhaft, wohl aber die Ableitung von *spijen*, spotten (s. oben), oder von *spaenen*.' Bij vs. 10 brengt de schrijver met het tusschenw. *spy* het bij Kil. opgegeven *spijvogel*, spotvogel, in verband.

Op vs 40 vinden wij de volgende aanteekening: '*Flaen*, *vlaen*, *vlaeden*, *vlaghen* (Kil. *deglubere*, *pellem detrahere*) wäre hier bildlich zu nehmen.'

Wij zullen zoo vrij zijn zoowel over *verspaen* als over *flaen* den grooten ban uit te spreken, en verbieden een iegelijk ze voortaan als Mnl. woorden te begroeten. Een enkel lettertje is voldoende om den waren zin te herstellen. Lees:

> Want altoes, als sone *verspaeu*,
> So was hi tebarenteert ende *flaeu*.

Verspaeu is het impf. van *verspuwen*, het woord door den dichter reeds vroeger gebezigd. Verg. *LSp.* II, 51, 111, waar van de Joden gezegd wordt, dat zij

> riepen lude dese dinc:
> 'Ic gruete di, der Joeden conine!'
> Ende *bespouwen* sijn soete anschijn.

en *Sp.* III^{3}, 47, 32.

> Dien name van Jhesum Criste
> *Verspau* elc heidijn.

Even korte metten zullen wij maken met een anderen indringer. In de Marialegende *Van eere vrauwen die niet node vygilyen seide over doode* (Kausler, III, 104, 104) maakt eene vrouw afspraak met een ridder om tot hem in haar boomgaard te komen. De ridder begeeft zich er heen, en

> Die vrauwe peinsde oec om de dinc,
> Ende hevet hare meysniede ghedaen
> *Naetene* slapen gaen.

Wat is hier toch wel dit raadselachtige *naetene*? Risum teneatis, amici! '*Naetene* ist dem Sinne nach hier s.v.a. mit Anbruch der Nacht, nachts. Das hd. n ä c h t e n bed. in vergangener Nacht.'

De lezer verkiest zeker met mij eene verklaring 'dem Worte nach', en heeft reeds lang verbeterd:

> *Na etene* slapen gaen.

Mamerie.

- *Lanc.* II, 1809. - Toen Joseph van Arimathea 'onder die heydene ginc castien', kwam hij ook in het land van koning Agestes. Deze bekeert zich in schijn, doch zoodra de geloofsprediker de hielen heeft gelicht, roept hij 'die meeste van sinen lande' samen en zegt hun dat het nieuwe geloof hem niet bevalt, en gelast weder de oude goden te aanbidden. Die dit niet verkoos, moest er zijn hoofd om verliezen; en zoo werden er velen gedood. Van de anderen evenwel heet het:

> Omdat si noch niet vast ne waren,
> Die cleine lieden, ter kerstijnre wet,
> So hebben si hen alle geset
> Ter *manieren* te keerne saen.

Daar *ni* en *m* in de Hss. haast niet te onderkennen zijn, waren *manieren* en *mamerien* licht te verwisselen, als nog blijkt uit de door mijn vriend De Vries verbeterde plaats van den *Alex.* V, 943 (*Taal- en Ltb.* I, 53). Ook hier leze men *mamerien*, doch niet in de beteekenis van *afgodstempel*, maar in die van *afgoderij*, in welken zin het o.a. voorkomt bij Stoke, I, vs. 146:

Tien tiden, lesen wi, ende in dien daghen
Waren vele Bisscoppen, de plaghen
Te vaerne after lande castien,
Omme van den *mammerien*
Te bekeren dat heidine diet.

Vgl. Oudemans, *Bijdrage*, IV, 258.

Niel.

In den *Parth.* 4670 ontmoetten wij voor de eerste maal het zeer merkwaardige woord *niel*. In het tornooi, waarin Parthonopeus en zijn genoot Gaudijn zich zeer onderscheiden, wordt Gaudijn door den Koning van Siere van ter zijde aangevallen en van het paard gestoken. Dit wordt aanstonds door Parthonopeus gewroken;

Want hi den coninc van Siere stac,
Dat hi van sinen orse viel
Sonder hoverde ende bleef int *niel*
Ligghende int groene gras.

De geleerde uitgever, de Hoogleeraar Bormans, voegt hierbij: ‘Wat *int niel blijven* is, weet ik niet; en niets meer wat *nel*, rijmende met *vel*, zijn zou. Aen *mul* laet het gras niet denken.’ In de Voorrede XXXIII, deelt hij nog eene plaats mede uit Jan Praet's sedert in 't licht verschenen *Speghel der Wijsheit*, vs. 2986, waar wij het volgende lezen:

Die Scalchede
sloech Edelhede
met haren zwerde,
so dat soe viel
ende lach al *niel*
plat up die erde;
soe ne mochte gaen:
soe hadde ontfaen
mynke ende smerte.

In de aant. wordt *niel ligghen* verklaard door *in bezwijming liggen*, gelijk ook reeds geschied was in de Voorrede van den *Parth.*, waar we het volgende lezen:
‘Eindelijk het woord *niel*, vs. 4670, dat ieder met mij ver-

moeden moest *bezwijming* te beteekenen, maar dat ik uit gebrek van bewijzen onvertaeld liet, mogt mij niet vreemd schijnen, daer ik het sedert lang ontmoet had in Jan Praet's *Speghel der zaligheit* (of *der wijsheit?*) een west-vlaemsch gedicht, thans nog van 4929 verzen....' Dan volgen de boven aangehaalde verzen, en eindelijk de vraag:

'Het eenig verschil is, dat men zou kunnen vragen, of *niel* op beide plaetsen gelijkelijk een substantivum is?'

Hoewel de beteekenis *bezwijming* met den zin der beide plaatsen niet in strijd is, zullen we tot eene andere verklaring moeten komen, die niet op den blooten gis af geschiedt, maar gesteund wordt door eene der verwante talen, waarin we het woord aantreffen.

In het Ags. toch vinden wij een bnw. *neovol*, *neól*, *nyvol*, dat *pronus*, *proclivus*, *prostratus*, en bij uitbreiding *profundus*, *imus*, beteekent. Zoo leven we *Josua* 7,10[1]: 'Arîs nu Iosue! hvî lîst dhu *neovel* on eorthan?' d.i. 'Surge! cur jaces *pronus* in terra?' Zie verder *Aelfreds Metra*, I, 80[2]:

> Ac he *neovol* âstreaht nither of dûne
> feól on dhâ flôre.
> Sondern *ausgestreckt* lag er, auf die Erde nieder
> gefallen auf die Flur.

Verg. nog Grein, *Glossar*, II, 292; Ettm. *Gloss. Ags.* 237.

Dit Ags. *neovol*, *neol* beantwoordt volkomen aan ons *niel*, dat in de uit Jan Praet aangehaalde plaats een bnw. is, en *pronus*, *voorover* beteekent. Op de plaats uit den *Parth.* wordt *int niel* adverbialiter gebezigd, in den zin van *in de diepte*, *op den grond*, d.i. *voorover*.

Inhertelike.

In den *Parth.* 4181. vlgg. lezen wij:

> Sine scone woort ende soet
> Daden die vrouwe *int herte like*
> Weenen.

1) Grein, *Bibl. d. Ags. Prosa*, I, 243.
2) Grein, *Bibl. d. Ags. Poesie*, II, 297.

De Aant. op de plaats luidt aldus: ‘God.: *Int hertelike weenen* (sic), waer *herte like* in twee woorden moest geschreven zijn. De zin is: deden de vrouw in haer hert schier weenen, zoo goed of zoo veel als weenen. *Like* is lijk, dat bij Kiliaen staet, in 't latijn en in 't fransch *quasi*, in gansch Limburg *lek* of *glek*, scherp en kort uitgesproken, en levendiger dan zijn synoniem *bijna* of *bijkans*.

Wij mochten hier den Hoogleeraar het motto zijner Nalezing wel toeroepen:

> Discite grammaticam moniti et non spernere sensum
> Communem.

De vrouw toch weende niet *bijna* en *in 't hart*, maar heusch en wel degelijk met de oogen des lichaams, als blijkt uit den Franschen tekst vs. 7692:

> La dame en pleure de pitié;
> Si l'a sus trait et acolé,
> Et sor lui *longuement ploré*.

't Schijnt dat den Hoogleeraar het bijw. *inhertelike* niet bekend is geweest, dat toch zoo zeldzaam niet is, gelijk we aanstonds zullen zien. We hebben hier toch eenvoudig te lezen:

> Daden die vrouwe *inhertelike*
> Weenen.

Op eene andere plaats, vs. 5216, wordt zelfs het ware woord veranderd en uit den tekst gebannen. Men leest er:

> Maer hem was nie dinc so heet
> Ende *nie* so *hertelike* leet.

De aant. is werkelijk curieus: ‘Cod.: *Ēn so in hertelike leet*. Met dit *in* of *ni*, want het is zonder stip en twijfelachtig, weet ik niet wat doen, ten zij ik er enkelijk *nie* van make, gelijk in den voorg. regel reeds staet, en het vóór *so* plaetse dat tot *hertelike* behoort. De wijziging, die wij aen dit laetste boven, vs. 4182, toebragten, kan hier niet helpen.’

Men herstelle naar 't Hs. eenvoudig:

> Ende so *inhertelike* leet,

d.i. innig leed, leed tot in den grond des harten, evenals *inhertelike weenen* den zin heeft van bitter, uit den grond des harten weenen. Wij vinden het woord o.a. *Wal.* 7850:

Noch ne was joncfrouwe in erderike,
Die so sere *inhertelike*
Enen rudder minde ende so sere,
Als soe Waleweine dede.

Ald. 8131:

Mettien bevinc hise in sinen armen:
Inhertelike, doe ic ju cont,
Custe hise an haren roden mont.

Lanc. IV, 3007:

Hets groet scade na min vermoeden,
Na dien dattie beste van den goeden
U minnet soe *inhertelike*,
Dat gine moget haten so swaerlike.

III. 4606

Hi dancte daer *inhertelike*
Den here sere van hemelrike.

7649.

Hi dankets doe *inhertelike*
Den here van hemelrike.

Dit voorvoegsel *in* is volstrekt geen ongewoon verschijnsel als versterking bij bnw., evenals ook *door* gebezigd wordt. We spreken van *infatsoenlijk*, d.i. door en door fatsoenlijk, *inmooi*, *inleelijk* enz. Zoo was *inhertelike* niets anders dan *door en door hartelijk*, *inhartelijk* in verschillende schakeeringen van beteekenis, naar gelang van het ww. dat het vergezelde.

Een termijn legghen.

Parth. 861:

Tote dien termine ende ter wilen,
Dat *gheseit* es bi der consilen
Mine hoghe liede, mine hoghe manne,
Dat ic u mochte hebben danne
Ghecoren teenen brudegome.

De Hoogleeraar verandert weer geheel eigendunkelijk *gheleit*, dat in 't Hs. staat, in *gheseit*, en verbetert daardoor zeer zeker den tekst n i e t . *Gheleit* is onberispelijk. *Enen dach legghen*,

een termijn leggen is de geijkte term voor *een dag*, *een termijn vaststellen*, *bepalen*. Verg. *LSp.* IV, 4, 54:

> Ende alse dit dus enen tijt
> Gheduert heeft, so sullen si
> *Enen dach legghen* daer bi,
> Daer si alle vergadren selen.

Zie nog Oudemans, *Bijdrage*, II, 69, en de daar aangehaalde plaatsen. Dezelfde verandering make men in vs. 1157:

> Na etene brocht men hem den horen.
> Alst hem was *gheseit* te voren,
> Dien.....

Het verdere van den regel en een paar volgende verzen ontbreken. Dat men in plaats van *gheseit* moet lezen *gheleit*, blijkt uit het origineel, vs. 1811:

> Après disner a le cor pris,
> C'on ot al dois devant lui *mis*:
> Bien fait le voit.

Trinen.

Onder de tot nog toe onbekende woorden, waarmede door de uitgave van den *Parth.* onze Middelnederlandsche taalschat verrijkt is, behoort ook het ww. *trinen*, waarvan wij de beteekenis zullen trachten op te sporen.

In het groote tornooi spot Koning Clarijn tegen Cursoud met Parthonopeus, die zijn schild in het gevecht had verloren. Cursoud laat dien spot onbeantwoord, in de hoop hem dien later betaald te zullen zetten; en de dichter vervolgt hierop (vs. 4533):

> [*Daer ooc*] was Melioer, diere af no toe
> [*Gheen*] woort niet ne seide doe;
> [*Want*] soe en hoorde woort negheen,
> [*Sint h*]aer die herte binnen *treen*.

De verklaring op dit vers luidt aldus: '*Treen*, impf. van *tranen* weenen.' Melior hoorde alzoo geen woord meer van hetgeen om haar heen gesproken werd, sedert haar hart in haar binnenste w e e n d e . Wij hebben dus hier ook al weder een voorbeeld van

een *weenend hart* evenals bij *inhertelike*, doch ook hier zal 't geween plaats maken voor iets anders.

Reeds aanstonds toch stuiten we op een nog al gewichtig bezwaar. Het ww. *tranen*, als denominatief van *traan*, is zwak evenals ohd. *trânjan* (GRAFF V, 512), mhd. *trehenen* (BEN. III, 81). Wij moeten dus naar eene andere verklaring zoeken, en vinden die gelukkig in ons gedicht zelf, waar het woord nog eens voorkomt, zonder aanteekening van den uitgever. Vs. 5148 lezen wij:

> Die Alemanne waren al ondaen
> Met groter cracht ende som ghevaen,
> Dat hem sere int herte *treen*;
> Ende droeghen alle over een,
> Stappans wrake te doene.

De Almannen hadden in het tornooi het onderspit gedolven, terwijl zelfs sommigen gevangen waren. Onzin zoude het nu zijn zoo we het volgende verklaarden door: ‘Dat hun zeer in 't hart *weende*!’ Wij verwachten iets als: ‘dat hun zeer ter harte *ging*.

Het imperf. *treen* moet zijn van een sterk ww. *trinen* of *trijnen*, dat elders tot nog toe bij onze Mnl. schrijvers niet is voorgekomen, doch dat wij in het Deensch vinden. Daar is het ww. *trine*, imperf. *treen*, bekend in den zin van *treden*, *gaan*.

Die beteekenis past volkomen op de laatst aangehaalde plaats, doch minder op de eerste. Maar men bedenke, dat het woord *sint*, evenals de eerste woorden der vorige regels, weggesneden is, en door den uitgever *ex conjectura* ingevoegd. Vervangen we dus het door den Hoogleeraar Bormans gekozen *sint* door *dat*, en lezen wij:

> *Dat* haer die herte binnen *treen*,

dan is de zin volmaakt gezond. Melior sprak geen woord, want zij hoorde niets dat haar ter harte ging, dat haar hart binnendrong en trof. Verg. den Franschen tekst, vs. 8090:

> C'est Mélior qui ne dist mot,
> *Rien ne li plaist* de quanqu'ele of.

Connen aen ene dinc, aenconnen.

In den *Parth.* vs. 1478 vlgg. lezen wij:

> Die Fransoyse sijn hier in haer lant;
> *Aen* die orloghe *connen* si bet dan wi.
> Boven al desen hebben si
> Met hem Parthonopeuse van Bloys,
> Den starcsten enten scoonsten Fransoys,
> Die noyt quam in Vranckrike.
> Door sine doghet natuerlike,
> Die men aen hem hevet vernomen,
> Es so groot volc totem comen,
> Dat sijs mee hebben dan wi,
> Ende *comen* bet *aen* dan wi; bedi
> Bewanic nie wighes, so help mi God.

In den voorlaatsten regel leze men:

> Ende *connen* bet *aen* dan wi, *enz*.

welke verbetering bevestigd wordt door vs. 1479 en door den Franschen tekst, v. 2390:

> Plus ont jà gent que nos n'avons,
> Et plus *sevent* que ne savons.

Connen aen ene dinc beteekent *zich op iets verstaan*, *er verstand van hebben*, zooals uit tal van voorbeelden bij Oudemans *Bijdrage*, I, 185, 211, genoegzaam blijkt[1)]. Onbegrijpelijkerwijze heeft deze er een ww. *aenconnen* van gemaakt, al wordt er overal de zaak bij genoemd en gesproken van *connen an die wapenen*, *connen an gevenijnde wonden*, enz. Waar de zaak er bij genoemd wordt, van welke men verstand heeft, hebben wij te doen met het ww. *connen aen ene dinc*, niet met *aenconnen*. In de door ons verbeterde plaats, waar de zaak verzwegen wordt, hebben wij evenwel het ww. *aenconnen* voor ons, dat, absoluut gebezigd, den zin heeft van *verstand hebben van* hetgeen uit den zin genoegzaam blijkt[2)].

1) Zie nog *Grimb. O.* I, 2612, 2926.
2) In den *Limb.* II, 1923 vlgg. worden de bondgenooten van den Hertog van Limborch genoemd tegen Trier. Aan het einde der opsomming (vs. 1928):

> Ende noch graven die*re ane connen*.

Het aanw. vnw. bedoelt natuurlijkerwijze *strijd*, *wapenspel* of iets dergelijks hoewel het zuw. niet voorafgaat.

Ghebringhen.

Parthonopeus heeft een verwoeden strijd met den soudaan, dien hij deerlijk toetakelt. Nu vervolgt de dichter, vs. 4575:

> So sere dreef hine metten slaghen,
> Dat uten helme die spaerke springhen.
> Nie saghedi prince so *ghedringhen*
> Als Parthonopeus dede dien:
> Al nickende moesti voor hem vlien
> Ende was blide, dat hi ontvlo.
> Tsinen ghesellen quam hi weder doe
> Teblouwen ende ghedrinct met slaghen.

Wij zullen zien wat de Hoogleeraar hierop aanteekent:

'Cod.: *so gebringen* dat men zou kunnen uitleggen, maer het zal wel misschreven zijn voor *gedringen* (hier *gedrongen worden*), dat men vijf regels verder (4582) nog wel mogt erkennen, al staet er *gedrinct*, en niet *gedrongen* en, daer het slagen geldt, men te gelijk aen 't meer gekende correlatief *scinken* denkt. Hoe men dit ook neme, op de eerste plaats schrijf ik *ghedringhen*. Eéne zaak verwondert mij, namelijk dat de dichter op dezelfde plaets zijn zeggen niet liever op een' ridder in 't algemeen dan op een *prince* toegepast heeft. Wat doet de hoedanigheid van prins hier? Dat zal wel van den kopist zijn die meer meende te zeggen.'

De *prince* is hier wel degelijk van den dichter, en wanneer men den tekst van 't Hs.: *gebringen*, voor *gedringen* in de plaats stelt, geven ons deze verzen eene fijne ironie, die in 't origineel geheel ontbreekt. Daar leest men alleen, vs. 8133:

> Ferant l'*enmaine* sains retor
> Desci bien près de le grant tor.

(Het Fransch *enmainer* wijst al op ons ww. *gebringen*.)

Wat zegt toch onze dichter: 'Nooit zaagt ge een *vorst* zoo *begeleiden*, nooit werd een' vorst zóó uitgeleide gedaan als P. dezen deed', en om zijn spot nog bitterder te maken, voegt hij er bij: 'Al buigende moest hij voor hem vluchten.' *Enen ghebringhen* toch is de gewone term voor *iemand uitgeleide doen*,

altijd met het bijdenkbeeld, dat dit geschiedt om hem eer te bewijzen, het Lat. *prosequi*. Verg. *Rijmb.* 1833:

> Die III ingle metter vaert
> Ghingen te Sodoma waert,
> Ende Abraham *ghebrachtse* mede.

Zie nog *Rijmb.* 7258; *Sp.* III[6], 54, 67; III[8], 53, 59.

Wij laten alzoo de vage verklaringen èn van *gedringen*, dat hier *gedrongen worden* beteekenen moest, en dat ook eigenlijk sterk zou behooren te zijn, èn van *gedrinct*, dat naar believen *gedrongen* of *gedrenkt* mag heeten, voor 't geen ze zijn. Als geleerde uitgevers zóó met een tekst omspringen, waar moet het dan heen? *Gedrinct met slaghen* beteekent niets anders dan *gedrenkt met slagen*, *volop er mede gezegend*, zoodat hij er zijn bekomst van had[1].

Bane.

In den *Parth.* 6524 vlgg. leest men:

> Wi moeten utetrecken te velde.
> Eer si ons met ghewelde
> Helme ende scilde so scoffieren,
> Dat wi dore noot moeten keren,
> So eest ons een wel mate lachter,
> Dat wi met staden trecken achter
> Binnen onsen *b arbakaren*.
> So wie soet ons wert te *baren*,
> Daer moetewi emmer houden strijt.

Het woord *barbakare*, zooals in het Hs. schijnt te staan, komt ons reeds aanstonds verdacht voor, daar we òf *barbacanen* òf *barbecanen* verwachten. De *barbecane* is de *voormuur van een burcht*[2]; doch wat is *te baren*? De Hoogl. teekent op vs. 6531 aan: '*Wert te baren*, zich vertoont, voor ons opdoet of verwezenlijkt.' Den geheelen zin verklaart hij aldus: 'Wij moeten

1) *Drinken*, in den zin van *drenken*, vinden wij o, a. in den *LSp.* II, 53, 53; 60, 20; *ghedrinct* met veniue; III, 3 (bij I, bl. 22), 39.
2) Zie Dr. DE VRIES, *Taalz.* 12; *Rose*, 3825, 14033; DU CANGE I, 585, VII, 55; OUDEMANS, *Bijdr.* I, 307 enz.

de vijanden te gemoet trekken; maer eer zij ons door hunne overmagt zoo overvallen dat wij door nood moeten vlugten, kunnen wij zonder onneer bij tijds en in goede orde naer ons kasteel terugwijken, waer wij in alle geval, *hoe zich de zaek ook voordoet*, ons zullen te verdedigen hebben.'

Dit is zoo ongeveer de vrije vertaling van den tekst, en ook het Fransch geeft iets dergelijks[1)].

> Et quant maiz ne porrons soffrir le fereiz,
> Qu'aurons bien estroéz cez escus et croissiz,
> N'erte honte de fouir çà très-qu'à cest clotiz.
> Ci lor rendons estor dur et fort et rehiz.

Doch dat 'ongeveer' laat ons nog altijd in verlegenheid met den vorm *barbacare*, en vooral met de uitdrukking *te baren werden*, d.i. *zich vertoonen*, *zich opdoen*, volgens de verklaring van den Hoogleeraar. Noch de uitdrukking noch de verklaring wil mij bevallen: de eerste houd ik voor niet Middelnederlandsch, de tweede tegen den *sensum communem*. Wij houden ons aan den vorm *barbacane* en zoeken daar een rijmwoord op. En dan lezen wij:

> Binnen onsen *barbakanen*.
> So wie soet ons wert te *banen*,
> Daer moetewi emmer houden strijt.

We verkrijgen dan een uitstekenden zin: 'Hoe het dan ook tot ons *verderf* moge uitloopen, dáár moeten wij altijd strijden.' *Bane*, ohd. *bano*, *bana*, mhd. *ban*, eng. *bane*, is *verderf*, *ondergang*, en onze uitdrukking *enen te banen werden* wordt het best opgehelderd door *enen te banen comen*, dat, geheel in denzelfden zin, in de tweede bewerking der *Rose*, II, 16[2)3)], voorkomt:

> Mettesen segetsi, dat ic ga
> Up dien torre, daer mi die soete
> Heeft gemaect te sprekene moete
> Met hare, so wien *comt te banen*.

1) MASZMANN, *Part*. 199.
2) GRAFF III, 126; BEN. I,82.
3) *Rose*, 253 *b*; verg. *Sp.* I^{3}, 43, 14; II^{1}, 47, 26.

Enen verleden.

Parth. vs. 4685 vlgg.

> Bin dien es die tornoy ghesceden,
> Die lichte niet en mochte verleden,
> Door ghenen arbeit daer in te sine,
> [*Van*] Parthonopeus ende Gaudine.

De aant. luidt: '*Van* ontbr. in beide (Hss.); ik vind de gedachte zelve ver gezocht en duister.' Wanneer we nu eenvoudig het door den Heer B. in den tekst gevoegde *Van* weglaten, is de gedachte noch gezocht noch duister meer.

Het tornooi kon Parthonopeus en Gaudijn niet onaangenaam zijn, namelijk om er met moeite, met gevaar, in te zijn. *Verleeden* beteekent *onaangenaam* of *hatelijk zijn*, als blijkt uit *Limb.* I, 2418:

> Ic hebbe leets soe vele ontfaen,
> Van u gehadt ende selc doghen,[1)]
> Dat mi daer omme *verleiden* moghen
> Alle manne die leven.

Zie verder *Limb.* Gloss. en *Sp.* I[4],33, 9.

In vs. 4793 is de lezing van het Groninger fragment boven die van den tekst te verkiezen. Wij vinden er:

> Dat ne was Cursoude niet leet,
> Ende bespotte den coninc Clarine
> Van sinen hoochghemoeden Sarrasine,
> Ende tooghedem *dat* hi lach int gras.

Meer overeenkomstig het Mnl. spraakgebruik is: *waer* hi lach int gras. Wij voegen hier nog eene kleine tekstverbetering bij, en wel op 5001 vlgg.:

> Soete suster! dat en voeget niet wale.
> Hebbic iet jeghen u mesdaen,
> Des willic gherne in boeten staen:
> Siet hier in boeten minen hantscoe!
> Ende metten *biddene* weende soe
> Vele serelike met droeven sinne.

Melior biedt Urake 'in boeten' haar handschoen aan: van *bidden* is hier geen sprake. Lees dus ook:

> Ende metten *biedene* weende soe,

1) *Lees*: Ende van u gehadt selc doghen.

welke lezing door den Franschen tekst, vs. 8491, bevestigd wordt:

> A ço li a *tendu* son gant,
> Moult à caudes larmes plorant.

Te nieute werden.

In Jan Praet's *Speghel der Wijsheit*, vs. 1002 vlgg. lezen wij het volgende:

> Die doot die nopet onder voet
> Gheslachte, lechame, eere ende goet,
> So datmer niet af hoort een twint,
> Dus es hier tleven maer een wint:
> Weerelt vroescap ende weerelt lof
> Wart al te *metten* oft ware stof;
> Maer wie dat hier wel heeft ghedaen,
> Sijn loon sal sonder ende staen.

Deze verzen zijn de vertaling van het Latijnsche:

> Forma, genus, mores,
> Sapiencia, res et honores
> Morte ruunt subita:
> Sola manent merita.

De zin is duidelijk, maar wat is *te metten*? De uitgever teekent er op aan. '*Al te metten*, welligt in een woord te schrijven, is mij vreemd, maer schijnt mij "het een na of met het ander" te beteekenen, - *wart* is niet minder vreemd, en het voorg. *wint* doet mij een schrijffeil voor *wayt* en zelfs *al* voor *af* vermoeden; de lezer oordeele.'

De lezer oordeelt zeker met mij, dat deze gissingen 't vreemdst van alles zijn, en kant noch wal raken. Met eene kleine verandering is de zaak gezond: lees in plaats van *te metten* het zeer gebruikelijke *te niete* of *te nieute*, door den dichter of afschrijver verkeerdelijk met de *n* verrijkt. *Te nieute werden* is hier de juiste uitdrukking voor *vergaan*. Vgl. Dr. Verdam, *Tekstcritiek*, 63. De uitdrukking *te nieute*N *gaen* leest men vs. 4153:

> Du souts alle quade sticken
> Duer mi *te nieuten* laten gaen.

Ook hier vindt men de *n* er achter gevoegd, en er zal dus wel geen bezwaar meer zijn om *metten* in *nieten* te veranderen.

Ook de Vlaming De Wevele bezigt in zijn *Lev. v. St. Amand*, I, 1731 *te nieuten* met de *n*:

> Ende mids dat ghi dafgoderye
> Te *nieuten* doed.

Bont ende grau.

Bij Jan Praet, vs. 4154, wordt Jezus aldus sprekende ingevoerd:

> Want als ic van der zuvere maghet
> Gheboren was van cleeuen kinde,
> Daer ne was bont no *graen* bejaghet,
> Daer men mi in soude winden.

En vs. 4166:

> Baervoet ghinc ic al mijn leven,
> Bont no *graen* ne droech ic an.

De Hoogleeraar verklaart *bont no graen*, als ‘met boutwerk gevoederde noch purperverwige doeken,’ en haalt ter vergelijking vs. 3 aan, waar men leest van de roos(?):

> Jeghen de zonne verscoont soe hare
> Van ghedane ende van coluren:
> Blakende root oft *greyne* ware
> So dinct soe gloyen van naturen.

De verklaring luidt aldus: ‘*Greyne*, grein, graen, fr. *kermès* dat de scharlaken kleur geeft.’

Ware het niet om de verklaring, 't zou haast overbodig schijnen, eene tekstverbetering als deze op te nemen, die elke aandachtige lezer reeds gemaakt heeft. In plaats der *n* toch heeft het Hs. eene *u*, en moet men *graeu* voor *graen* lezen. *Graeu*, *grau*, is niets anders dan *grijs bontwerk*, als blijkt uit den *Flor. en Bl.* vs. 1448, waar gesproken wordt van de kostbaarheden, welke Floris op de twaalf ‘someren’ zoude medevoeren:

> Die twee selen draghen goede cleder,
> Pellene, samite, scarlaken diere;
> S[...] willic dat draghen de viere
> Bontwerc, *grau* ende sabelijn.

Ook elders worden *bont* en *grau* samengevoegd, als in den

Lev. o.H. vs. 97:

> Selen wy dragen *bont ende grau*,
> Ende ons sieren als enen pau,
> Ende die arme sal sijn in selc bedwanc,
> Dat hi ne sal hebben spel no sanc?

Amand, 2, 1899:

> Dat sy niet rykelike en waren ghecleet,
> Noch met costeliken paerden ghereet
> Ne quamen, no *bont no graeu* ne brochten.

en 1911:

> ghecleet wale
> Met *bonten*, met *grauwen* ende met sondale.

Vgl. ook *LSp.* I, 24, 61; 31, 13; *Belg. Mus.* II, 62 en 239.

Ook in het Mhd. is de vereenigde uitdrukking zeer gewoon, als: 'Si truogen *grâ unde bunt*,' *Lampr. Alex.* 5719; 'Ouch was dâ gereit wol drîer hande kleit, *grâ*, härmîn unde *bunt*,' *Iw.* 88; 'Dô gap man sînen degnen ze kleidern *grâ unde bunt*,' *Nib.* 60, 4 enz.[1].

Het door den Hoogleeraar aangehaalde *grein* is de scharlaken verfstof, mlat. *grana*, ofr. *graine*, mhd. *gran*[2]. Verg. *Parth.* vs. 6201:

> cousen hevet hi ane sijn been,
> Die in *greinen* ghevarwet sijn.

Dit *grein* wordt door den Heer Oudemans, *Bijdr.* II, 736, geheel verkeerdelijk door *bloed* verklaard in de twee door hem aangevoerde plaatsen uit den *Wal.*

> Dat gras was oft met roden *greine*
> Besperst was.

vs. 8686.

> Hi hadde ene wonde.....
> Die sere bloede.....
> Ende dat gras in corten tiden
> Wart ghevaerwet na den *greine*.

vs. 9919:

Het was niet *alsof* het gras met bloed besprenkeld was; want het was er werkelijk mede besproeid, maar alsof het met *scharlakenkleur* was geverfd.

1) Zie Benecke, *Mhd. Wtb.* I, 135.
2) Ald. I, 565.

Terwijl de Hoogleeraar hier de *u* en *n* verwart, veroorlooft hij zich elders geheel willekeurige veranderingen van den tekst, welke meestal geene verbeteringen zijn. Alzoo vs. 1444, waar gesproken wordt van hen, die ‘reven,’ wijl ze ‘coren om caf ende mout om draf hier willen gheven.’ Dat zijn zij,

> Die hier van scatte
> Hare God maken.
> Alsulke ghiere
> In helschen viere
> Sullen zi doot *blaken*.

Wat teekent de uitgever hierbij aan: ‘Hs.: *sullen zij doot smaken*, dat geenen zin geeft; het moest ten minste *sullen die doot smaken* wezen, maer dat heeft ook veel tegen zich. Ik verbeter (?!): *sullen zi dood* (zijnde, na hun dood) *blaken*, branden.’ Wij houden liever de lezing van het Hs. met de geringe verandering van *zi* in *die. Die doot smaken* is overbekend.

Eene andere tekstverandering maakt den zin zelfs belachelijk. De dichter spreekt van de Hoovaardij, die den nijd doet ontwaken. Hij vervolgt vs. 1971: Als twee hoovaardigen te zamen zijn,

> Lammes tonghe ende wulves herte
> Bliven daer ooc niet vergheten:
> Die nijt zwellet hen *toten* sterte;
> Want elc wilde an dren hebben gheten.

De hoovaardigen schijnen bij den Heer Bormans als baarlijke duivels met *staarten* voorzien te zijn. De nijd toch zwelt hun tot *den staart*. Waarom dan niet liever gelezen tot *onder* den staart, dreigende met eene nijdcholerine? Een klein, klein aanteekeningetje meldt ons het volgende: ‘Hs. *toter sterte*.’ Meer niets. Nu is *stert*, staart, van het mannelijk geslacht (verg. vs. 3215: ‘Ic salse u leveren bi *den sterte*’), maar volgens 't Hs. hebben we hier met een vrouwelijk *sterte* te doen. Dit *sterte* nu is niets anders dan het meer gewone *storte* (dat b.v. voorkomt *Sp.* IV^2, 77, 53; 59. Den vorm *sterte* vinden wij o.a. III^2, 42, 81), met wisseling van *o* en *e*, als in *werden*, *worden*; *versten*, *vorsten*; *derst* voor *dorst* (*Rose* C. 5695); *vermorghen* voor *vermerghen* (*Mlp.* II. 1626) enz., met metathesis der *r* het tegenwoordige *strot*, Mnl. *strote*, dat vrouwelijk is.

Die nijt zwellet hen *toter* sterte,

de nijd zwelt hun tot in den strot, dat is het, wat wij hier noodig hebben, terwijl we den onzinnigen staart den duivel en zijnen gezellen laten.

Elders weder wordt van valschheid en bedrog gesproken, bij onzen Jan steeds onder het beeld van die *Valewe* voorgesteld, en daar heet het, vs. 3236 vlgg.:

Oec es zoe van so starker macht,
Dat soe van on[v]redene maket zacht,
Up dat zoe es gesproken voren
Met ghelde, miede of aerfcoren.

In de Aanteekening vindt men: 'Hs. *van onredene* (sic) *maket racht* (sic), dat ik in mijnen tekst verbeter in zoover dit de letters betreft.' Maar nu, in zoover d e n z i n betreft Volgens den geleerden uitgever staat er thans: 'Ook is zij (de valschheid) van zoo sterke macht, dat ze van *onvrede*, van vijandschap, zachtheid maakt.' Dit zal zoo ongeveer de bedoeling zijn, die vrij krassen onzin oplevert. En dan de vorm *onvredene*, in plaats van *onvreden*, van den nomitatief *onvrede*. Een kniesoor, die op een lettertje ziet, denkt gewis de Hoogleeraar. Behouden wij vooreerst met het Hs. *onredene*, d.i. onrechtvaardigheid, onbillijkheid. Zie o.a. *Van den Lev. o.H.* 4372:

Nu brecti dat ghi hadt geset,
Gi doet *onredene*, gi doet onwet.

Verg. nog *Mlp.* II, 2799 enz.

De valschheid is zoo machtig, dat zij van hetgeen tegen recht en billijkheid strijdt, van onrecht,.... r e c h t maakt. Houden wij nu de lezing van het Hs.:

Dat soe van *onredene* maket racht,

dan hebben wij een onberispelijken zin, en laten den vorm *racht* voor rekening van onzen Vlaming, die misschien om 't rijm *racht* in stede van *recht* bezigde. Maar ook bij den schrijver van de *Cluyte van Playerwater* komt meermalen de vorm *racht* voor, als vs. 168: *rachts* tonvreen; 186: Nu benix properlic *racht* te ghereke; 229: *racht* oft ghy quaemt van buyten; 237: de sake es *racht* wel verwaert; 330 Wy sichten *racht* al hadden wy den moet verloren.

Te hoofde bringhen.

Reinaert is ter dood veroordeeld, en Bruun, Isegrijn en Tibert begeven zich op weg om de galg in gereedheid te brengen. Hoe wanhopig het ook met den ‘fellen roden’ geschapen scheen, nog geeft hij den moed niet verloren. Zijne vijanden ziet hij ‘springhen ende lopen,’ en zegt bij zich zelven, vs. 2040 vlgg.:

> Deus, wat joncheren!
> Nu laetse springen ende lopen:
> Levic, si sullent noch becopen,
> Hare overdaet ende hare scampie,
> Mine ghebreke reinaerdie;
> Nochtanne sijn si mi
> Liever verre danne bi,
> Die ghene die ic meest ontsach.
> Nu willic proeven, dat ic mach
> Te *hove* bringhen een baraet,
> Dat ic, vor die dagheraet,
> In groter sorghe vant te nacht.

Reinaert wil nog als laatste redmiddel beproeven een bedrog a a n h e t h o f te brengen dat hij 's nachts vond. Doch wat beteekent *aan het hof? Te hove*, hoe ook opgevat, geeft geenerlei zin. Een paar letters zijn ongetwijfeld weggevallen, en door den dichter is geschreven: *hovede*, in plaats van *hove*. De uitdrukking *te hoofde bringhen*, in den zin van *voltooien volvoeren*, *ten uitvoer leggen*, is te bekend om nadere verklaring te behoeven.[1)] Reinaert wil trachten een bedriegelijken streek te volvoeren, een zet te doen, en dit wordt door onze verbetering juist uitgedrukt.

Hoerscheit.

In de tweede biecht van Reinaert aan Grimbert lezen wij het volgende, B. II, vs. 3996 vlgg.:

1) Verg. Oudemans, *Bijdr.* III, 147.

Met recht claecht over mi die roec,
Want ic at sijn wijf Scerpenebbe,
Lieve neve; ende ooc so hebbe
Ic mi bedocht van enen dinc,
Dat ic vergat, doe ic lest ginc
Te biechten; dat moet ic seggen mede:
Het was een *hovescheit* die ic dede
Den wolf; mi ware leet deedt men mi.

En nu volgt de bekende fabel van den wolf en de merrie, die dezen den prijs van het veulen onder hare hoeven laat lezen. Spottenderwijs kon Reinaert zijn aandeel in de grap een *dienst* noemen, zooals Willems het opvat. ‘Ik deed eens den wolf eene beleefdheid, die het mij leed zou zijn, zoo men ze mij deed.’ Hoewel tegen den zin niets is aan te merken, doet de tekst van den Nederduitschen *Reineke* en van het oude proza ons vermoeden, dat in den oorspronkelijken tekst een ander woord heeft gestaan. Ook staat in het Hs. niet *hovescheit*, zooals Willems in den tekst opneemt, maar *hoescheit*, terwijl de *Reineke* h o r n s c h e i t en het proza h o e r s s c h e y t hebben. Zoo stond misschien oorspronkelijk in onzen tekst *hoerscheit* (hoe'fcheit) in plaats van *hoescheit. Hoerscheit*, *horenscheit*, *herrenscheit* beteekent *baldadigheid*, *boosheid*, eene beteekenis die in onzen zin uitstekend te pas komt. Bij *Hild.* 35, vs. 220, lezen we in de sproke van *Reinaert ende ver Ave:*

hi (*Reinaert*) bleef selver in der noot
Mitter pinen van der doot.
Ende alsoe moeten si alle bliven,
Die *hoorscheit* ende scalcheit driven.

Zie verder *Mlp.* II, 3525 en var.; III, 120 en var.; *Brab. Y.* 7, 12370.

Met den ernst der biecht komt meer het woord *baldadigheid*, *boosheid*, overeen, dan het ironische *hovescheit*, hoewel niet kan ontkend worden, dat Reinaert ook in de eerste biecht ondeugend genoeg is te zeggen (vs. 1654 vlgg.):

ic verriet
Vrouwe Hersinde, sijn scone wijf,
Die hi liever dan sijns selfs lijf
Hadde: God moet mi vergheven!
Haer dedic, dat mi liever bleven
Ware te doen, dant es ghedaen.

Dracht.

In het 2e Boek van den Reinaert komt onder de vele verhalen, waarbij Isegrijn het kind van de rekening blijft, die van de ontmoeting met de leelijke apin en hare jongen voor. Reinaert dringt in het walgelijke hol door, vleit de moeder in hare kinderen en krijgt ter belooning een stuk vleesch van een hinde. Daarop komt Isegrijn binnen, en roept bij het zien der jonge apen uit (vs. 6671 vlgg.):

> Wopen! mi gruwelt sere!
> Si sien hier oft die duvel were,
> Dese lelike ickers jongen,
> Wanen comen si uter helle gesprongen?
> Men mochter duvels mede vervaren.

De wolf moet met bebloeden kop, ‘sere gecrabbet ende gebeten,’ het hol verlaten, en komt bij Reinaert terug, die hem vraagde (vs. 6713):

> Of hi hem liegens onderwant.
> Hi sprac: ‘Ic seide so ic vant,
> Een lelike teve, een vuul *vracht!*’
> ‘Neen, oom, gi soudt hebben gesacht:
> Hoe staet met u, wel lieve nichte?
> Dit sijn mijn mage na den rechte,
> Ende mijn scoon neve dese jongelinc.’

Isegrijn maakt geen complimenten met moeder en kinderen en spreekt onverholen zijn oordeel over hen uit. ‘Een leelijke moer, leelijke jongen,’ zegt hij in vs. 6715. ‘Een vuul *vracht*’ moet wel het laatste uitdrukken. Doch *vracht* schijnt mij niet te zijn het rechte woord op de rechte plaats. Waarschijnlijk zijn *v* en *d* (v en d) met elkander verwisseld, en moet men *dracht* lezen:

> Een lelike teve, een vuul *dracht*.

d.i. een leelijke teef, een vuil gebroed. *Dracht* is juist het verachtelijke woord, dat de wolf moet bezigen, en wordt o.a. door Kil. als *monstrifica soboles* verklaard[1)]. *Vracht* daarentegen geeft hier volstrekt geen zin.

Menton, Jan. 1874.

1) Vgl. *Nat. Bl.* IV, 333, 521, 599, enz.

Iets over tekstcritiek.
Door J. Verdam.

Het is een alleszins verblijdend verschijnsel, dat de belangstelling in onze Middelnederlandsche letterkunde steeds toenemende is. Altijd groeit het getal aan van hen, die er zich op toeleggen, niet alleen om de teksten te leeren verstaan, maar ook, om ze te zuiveren van de smetten, die er meestal alleen op rusten door de onhandigheid of hardhoorendheid van den eenen of anderen copiïst. Meestal, zeg ik, want het gebeurde ook meermalen, dat een Middelnederlandsch schrijver, of liever vertaler, zijne bron geheel verkeerd verstond, en zoo kwam er in onze teksten op verschillende plaatsen een zin, die verre van gezond was, en dien men met behulp der bron kan herstellen, doch indien men dit deed, zou men wel den schrijver verbeteren, maar tegelijk de eigen woorden van den auteur doen verdwijnen. De tekstcritiek mag zich evenwel daarmede niet inlaten; die moet alleen de oorspronkelijke hand van den schrijver herstellen, of aantoonen op welke wijze eene verkeerde lezing in onze teksten is ingeslopen. Het valt dus in het oog, dat men vooreerst de uiterste behoedzaamheid moet aanwenden, omdat het emendeeren van den tekst zoo licht ontaardt in het emendeeren van den schrijver, en dan zou de criticus de grenzen van zijne bevoegdheid overschrijden.

Aan eene groote behoedzaamheid moet de beoordeelaar van letterkundige voortbrengselen een helder oordeel paren. Hij moet zich vooreerst nauwkeurig rekenschap weten te geven van de bedoeling van den zin, en het deel, dat ieder woord daartoe bijdraagt, of, om zoo te zeggen, de betrekking die elk woord in den zin bekleedt. Hij moet als het ware bij instinct vatten, welk woord de schuld is, dat de zin op den lezer eenen indruk maakt, verschillend van dieu, welken de schrijver er door wilde te weeg brengen. Een helder oordeel verhindert verder den criticus, om eene fout te zien, daar waar er geen is, en den schrijver iets te wijten, wat alleen veroorzaakt wordt door de kortzichtigheid van den beoordeelaar zelven. Elk woord moet juist worden gevat, tot zelfs het kleinste, omdat het onnauwkeurig begrijpen van ieder woord schade doet aan de voorstelling, die de zin bij ons moet opwekken.

Evenwel - ook eeu helder oordeel, gepaard met behoedzaamheid is voor den criticus niet voldoende. Deze twee eigenschappen vormen met elkander alleen nog maar het negatieve element der critiek. Zij kunnen vereenigd wel afbreken, maar niet opbouwen. Zij kunnen wel fouten opsporen, maar niet verbeteren. Om dus de tekstcritiek met vrucht toe te passen, mag het positieve der critiek niet ontbreken, en dit bestaat in de juiste kennis van de taal onzer voorvaderen. Deze kan worden verkregen, niet door het raadplegen van woordenboeken of glossaria, maar alleen door de bestudeering der gedenkstukken zelven. Belezenheid is dus de eerste voorwaarde voor tekstcritiek. Immers eerst wanneer eene uitgebreide en grondige lectuur vooraf is gegaan, kan men op de hoogte zijn, wat het ‘rechte woord op de rechte plaats’ is. Eerst dan kan men tegen eene of andere uitdrukking het anathema slingeren: ‘dat zegt men niet.’ En in geval een woord foutief is, kan men eerst dan het woord weten, dat er voor in de plaats moet worden gesteld. Dan zal er namelijk kans bestaan, dat het vereischte woord, hetwelk men ook bij andere schrijvers ontmoet heeft, in onze gedachten oprijst juist op het oogenblik, dat er door verwerping van een of ander woerd of uitdrukking in een schrijver eene lacune is ontstaan.

Die belezenheid zal ook nog eene andere goede zijde hebben. Men zal dan bemerken, dat er schier op iedere bladzijde van de uitgaven, die uit de eerste kindschheid van het Middelnederlandsche studievak dagteekenen, verbeteringen te maken zijn, maar dat niet elke dier verbeteringen belangrijk genoeg is, om afzonderlijk te worden vermeld. Wanneer b.v. een ander Handschrift, dan dat, welks lezing in den tekst is opgenomen, eene betere lezing bevat, dan behoeft men deze laatste niet nog opzettelijk aan te prijzen. Ieder verstandig lezer is uit zichzelven in staat, tusschen eene goede en eene slechte lezing te kiezen, en voor iemand, die daartoe niet in staat is, is toch eene gezonde tekstcritiek niet voldoende; hem zou men eenen schrijver geheel en al moeten uitleggen, om de zekerheid te hebben, dat er geen enkele verkeerde gevolgtrekking zal worden gemaakt.

Over het algemeen moet men zich bij de critiek onzer Mnl. teksten onthouden van de vermelding van al zulke verbeteringen die een gewoon lezer zelf kan maken. Wanneer er b.v. in een of anderen tekst staat ‘*hij hadden*,’ kan men zich de moeite besparen te zeggen, dat men moet lezen *hij hadde*. Wie dat niet zelf ziet, dien moet voorloopig de lectuur van Mnl. schrijvers ontraden worden. Zulke emendaties komen uitstekend te pas bij eene nieuwe uitgave, maar behoeven niet gemaakt te worden, om iemand een tekst beter te leeren verstaan.

Deze gedachten rezen bij mij op bij het lezen van het stuk van den Heer te Winkel, geplaatst in eene vroegere aflevering van den *Bode*, onder den titel ‘Tekstkritiek op het eerste boek van den Roman van Limborch.’ Mijn vriend te W. zal het mij ten goede houden, dat ik mijne aanmerkingen op het door hem geschrevene niet achterhoud, omdat ik geloof, dat het in het belang is van de Middelnederlandsche taalwetenschap, die mij boven alles na aan het hart ligt. Belezenheid is het voornaamste, wat aan te W. ontbreekt. Indien hij bekend geweest was met het Middeln. werkwoord *verstoren* in den zin van *vergoeden*, *herstellen*, zou hij dan bij *Limb.* I, 1652:

Al haddi mine suverheit ghenomen,
Ghi mochtet mi tenen male
Met uwen goede *verstoeren* wale,
Dat ghi mi of u vader gave,

aangeteekend hebben (*Taal- en Lettb.* IV, bl. 251): '*Verstoeren* heeft hier, dunkt mij, geen zin'? Toch vindt men het woord in het Glossarium op den *LSp*, dat door ieder, die zich met het Mnl. bezig houdt, in de eerste plaats wordt nageslagen. Te W. heeft alleen gedacht aan het Ndl. *verstoren* d.i. *vernielen;* maar ook het uitheemsche *restorer* (*restaurare*) is in het Mnl. *verstoren* geworden (vgl. *vernoyen* van *ennuyer*, *vercoeveren* van *recouvrer*, *vernoyert* van *renegatus*.). Dit woord *verstoren* is in alle Mnl. rechtsbronnen het gewone woord voor *schadevergoeding geven*. In de Mnl. dichters vindt men het woord o.a.

Teesteye 1115.

Ofte si moeten hem *verstoren*
Also vele, dat verstaet,
Als hem nam dat vonnesse quaet.

LSp. III, 3, 1233.

Bevelet onsen here God al
Ende hoopt, dat hijt *verstoren* sal,
Als hi den goeden Job dede
Om sine grote verduldichede.

Lanc. II, 6373.

Daerbi biddic u sere dies
Dat gi hem *verstoert* sijn verlies.

waar het origineel heeft (*Wal.* II, bl. 331): Si vos pri por l'amor de moi, que vos li *restoraiz* sa perte.'

Zie verder Meyer, *Leven van Jezus* c. 156; *Ferg.* 1912, *LSp.* Gloss. Ook het ww. *restoreeren* komt voor, b.v. *Amand* I, 5458.

Nu keere ic weder daer ic 't liet
Van Baven, die *restoreerde* al
Van den mesgrype, groot ende smal
Dies hi te voren hadde gheploghen.

en II, 4563.

die mensche die mesdaen
Heeft in sturtinghen van menschen bloede,
Dat hy nemmermeer met goede
't Bloet *restauwereren* mach.

Ook de uitdrukking

Ghi voert *mi liever* hinderwaert

(*Taal- en Lettb.* IV, 254) is door te W. verkeerd begrepen. Hij verklaart *voert* als praesens van *voeren*, en maakt nu naar aanleiding daarvan eene uitdrukking *hinderwaert voeren* voor *in het verderf storten*. Wanneer hij aandachtig de plaats uit den *Wal.* had beschouwd (vs. 1597 vgg.):

Suldi van mi die toolne ontfaen.
Ghi sult over uwe voete staen,
Eer ic se jou gave, up u paert,
Ghi *voert* mi liever hinderwaert.

dan zou hij gezien hebben, dat de bedoeling geene andere zijn kan, dan deze: 'Zult gij van mij tol ontvangen, dan zult gij u slink moeten houden. Ik had liever, dat gij met paard en al naar de hel *gingt*, dan dat ik u dien tol gaf.'[1] *Voeren*, is op deze plaats niet, zooals te W. zegt, praes. van *voeren*, maar impf. conj. van *varen*. Het pronomen *mi* is niet het obj. van *voeren*, maar behoort bij *liever*. Bij het woord *liever* wordt in het Mnl. een voornaamwoord in den datief gevoegd, wanneer men wil zeggen *ik wou liever* of *had liever dat gij*. B.v. onze uitdr: *ik had liever dat gij zweegt* luidt in het Mnl.: *Ghi sweghet mi liever*. De plaats uit den *Wal.* beteekent dus: 'Ik had liever dat gij op uw paard *hinderwaert voert*, d.i. naar de hel gingt.' Voorbeelden van *liever* met een voornaamw. vindt men
Amand II, 3450.

Ghi hads *mi* vele *liever* onboren
Dat ghi sceeden wilt van mi.

1) Wanneer men, zooals ik bij mijne verklaring gedaan heb, de twee laatstgenoemde regels onderling van plaats doet verwisselen, krijgt men een veel gezonder zin, dan zooals in den tekst van den *Walewein* wordt aangetroffen.

Brab. Y. VI. 6088.

Want doer liden, noch doer noet.....
En woude hi rugge geven no vlien,
Hi en bleef *hem liever* vele gevangen.

Wal. 5051.

Nochtan waric *mi liever* doot.

9202.

Her mordenare,
Ghi hadt *mi* vele *lievere* scande,
Dan ic quame onder uwe hande.

Yst. Bloeme 1546.

Doen keerdi weder
Ende seide den coninc, dat hi niene can
Vinden den armen man,
Dien hi tvingerlijn heeft gegeven,
'Het mochte *u liever* sijn bleven.'

Troje 9669. Var.

Sy maecten my met consten soe dore,
Dat ic *mi lievere* tlyf verlore,
Dant noch gheduerde.

Lanc. II, 40760.

Si was op hare selven gram
Ende hadde verdriet ende rouwe groot,
Dat si *haer livere* ware doet.

III 8955.

Si haddens bi aventuren so sere
Verdient jeghen onsen here,
Dat si *hem liver* doot waren
Dan si ons waren ontvaren.

Limb. IV. 1498.

Noch waric *mi liever* onder derde
Begraven vele, dan si
Haren wille hadden van mi.

V. 896.

Ic ware *mi liever* in die helle
Dan ic hier alteuen laghe,
Ende ruste mi van daghe te daghe.[1)]

1) In de beide laatste voorbeelden heeft de tekst ten onrechte *nu liever*.

Zie verder *Limb.* I, 1152; IV. 968, 2016; *Ovl. Ged.* I, 75, 136; *Rein.* 1658 en 2045.

Uit de aangehaalde voorbeelden blijkt voldoende de kracht der behandelde uitdrukking, en tevens dat men even goed zegt: *mi liever* als *mi vele liever*, welk *vele* ook achter *liever* kan staan,[1] ja zelfs, blijkens *Limb.* IV, 1499, door eenige woorden er van gescheiden. Wanneer wij nu nog eens *Limb.* I, 1773 beschouwen, welke plaats door te W. geëmendeerd wordt, dan zien wij, dat slechts het voornaamw. *hi* in *hem* behoeft veranderd te worden, om den zin geheel te herstellen. Men leze:

> Dat *hem* moeder ende vader
> *Liever* voeren beide gader
> Hinderwaert *vele* dan ghi.

d.i. (Onze zoon is zoo behekst,) 'dat hij liever had, dat zijn vader en moeder ongelukkig werden dan gij.' Ook hier staat *vele* van *liever* gescheiden en komt de uitdrukking *mi liever* in vereeniging voor met *hinderwaert varen*, evenals *Wal.* 1600.

Dat vervolgens *men* (*Ltb.* IV, 257) niet staat voor *men ne*, maar samengesmolten is uit *men en*, en dus niet behoeft geëmendeerd te worden, leeren o.a. de volgende plaatsen.

V.d. L.o. Heeren 2094.

> Wat hadde dijn meester di mesdaen,
> Dattune verrieds, dat *men* ginge slaen?

2314.

> Nu keren wi weder tonsen here,
> Die al dit was in groten sere,
> Hoe *men* lachtert ende sleet,
> Hoe *men* in groten rouwe leet.

Partonop. 6180.

> Doe brocht *men* voor die vrouwe gheleet[2].

1) Ook elders vindt men *vele* achter het adj. of. adv., b.v. *Velth.* IV, 50, 86; V, 5, 53; VI, 24, 33; *Stoke* VI, 1075; *Limb.* I, 881; 1115; 1921; VI, 209; 1878; VII. 1628; VIII, 1102; *Brab. Y.* VI, 6090.

2) Aldus leze men in plaats van hetgeen de heer Bormans ons aaubiedt.

6197.

Alleene brocht *men* voortgheleet.

Wat eindelijk het woord *torenmoet* betreft, welks bestaan door te W. (bl. 262) slechts uit een paar plaatsen wordt afgeleid, het komt o.a. voor:
Troje 8766.

Pentheseleye, die vrouwe, doet
Ontgelden haren *toernenmoet*.

Brab. Y. VII, 3951.

Des hertoghen vriende zekerlike,
Die.....
Den hertoghe Anthonise excuseerden,
Ende sconincs *toornenmoet* paiseerden.

Brandaen 547 (*OVl. Ged.* I, bl. 102.)

Sijn leven ic hem doen nam
Om minen *tornenmoet*.

Limb. VII, 724.

(Si) wederstonden met pinen
Van Salensen die coninc goet
Ende daden hem groten *tornenmoet*.

Sp. III[3], 1, 45.

(hi) slouch die jongelinge doot
In den *tornemoede* groot.

Partonop. 7133.

Dore alle die ghene, die hier sijn.....
Noch in eneghen *torenmoede*
Wat so hi mi hadde ghedaen,
Dien man en hildic niet ghevaen.

ib. 7477.

dat ghi sijt bevaen
Te hem wert al in *torenmoede*.

Grimb. II, 6047.

Met *tornemoede* is hi gesmeten
Aldair in sire vianden scare.[1)]

1) *Grimb.* II. 4856 vindt men in dezelfde beteekenis *torenghedochte*.

(hi) es tegen hen gerant
Met enen spere in sijn hant.....
Weldichlike met *tornengedochte*.

Wal. 9955.

> Dus peinsde Walewein alse die vroede,
> Ende die swaerte met *toorenmoede*
> Die sloech emmer slach in slach.

Vierde Mart. 761.

> Jacob, wetti wat mi doet
> beide pine ende *torenmoet?*

Alex. I, 910.

> Alexander was goedertieren,
> Ende vergaf hem allen sciere
> Sinen groten *tornenmoet*.

Op deze laatste plaats staat *torenmoet* of *tornenmoet* geheel gelijk met *evelen moet*, hetgeen ook als één woord *evelmoet* voorkomt, b.v. *Wal.* 10009, *Lanc.* II, 31622, *Brab. Y.* Dl. II bl. 587 m.

Ten slotte breng ik een woord van hulde aan hetgeen te W. in het midden brengt over de woorden *werelt* en *scemde* (t.a.p. bl. 257-260).

De vorm *scemde* komt ook voor *Brab.* Y. VI, 8146.

> Unt rechter *schemden* hi hem stelde
> Tot den storme, met snellen keere.

Velth. VII, 21, 40.

> met haren ambachte mede
> Maken se ons arm ende vremde.
> Gi ne hebt des gene *scemde*
> Dat gi u ende ons verslent.

De tekst heeft *sceemde*, maar daar het op *vremde* moet rijmen, leze men *scemde*, ten zij men verkieze *vreemde-sceemde* te lezen, evenals *Ovl. Ged.* III. 109, 353.

> Nu es si met vele lieden vreemde.
> Die derde vrouwe hiet *Sceemde*.

De var. heeft *vremde*, evenals bij *Velthem*. Vgl. nog *Ovl. Ged* III. 111, 507.

Leiden, Januari 1874.

Verstooren.

Toen ik in den T. en Ltb. IV. bl. 251 het woord *verstoeren* uit den tekst van den roman van Limborch verwijderde, en er de variantlezing *vertroesten* voor in de plaats stelde, dacht ik er evenmin aan als vermoedelijk de schrijver van handschrift B. deed, dat het woord *verstoeren* wel verre van afkeuring te verdienen, integendeel als rechtswoord in de middeleeuwen geenszins onbekend was, en den zin had van *iets beteren*, *iets vergoeden*.

In de Leidsche Keuringboeken moet het in dien zin herhaaldelijk voorkomen; ik vond het slechts in Jans Teesteye (uitg. Snellaert) vs. 1115 en in de plaatsen, aangehaald in de Jager's Archief IV bl. 265-268 en in het Gloss. op den Lsp. Daar wordt op het lat. *restaurare* gewezen, en het is dan ook inderdaad dit woord, maar door middel van het Fransch, waar het *restorer* luidt, in onze taal gekomen. In het Fransch heeft het zoowel de oude beteekenis van *restaurare*, namelijk die van *rétablir*, *rebâtir*, *refaire*, als den zin van *dédommager*, *vergoeden* (misschien door invloed van het uiterlijk en ook in beteekenis niet ver afwijkende *restoier* = *restituere*). De subst. *restor* en *restorement* beteekenen *dédommagement* (zie Rocquefort in vocibus). *Storer* werd *stooren* en het voorvoegsel *re* vervangen door het nl. *ver*, dat echter gewoonlijk met *her* vertaald wordt. Wij hebben dan ook hier niet zoozeer met eene vertaling van het voorvoegsel te doen, als wel met een gewoon verschijnsel in de spreektaal. Men wist, dat *restorer*, al begreep men 't woord ook niet, den zin had van *beteren*, *vergoeden*, *vergelden*, en tevens dat *re* een partikel was, 't welk men dus van 't woord scheiden mocht. Men meende alzoo vanzelf, dat *storer* gelijk stond aan *gelden*, en in plaats van nu *re* als *her* te vertalen, gaf men aan *stooren* hetzelfde voorvoegsel, dat *vergelden* bezat, zoodat onwillekeurig het vreemde woord *verstooren* eenigszins naar analogie van *vergelden* ontstond. Eigenlijk hadden wij *verstooreeren* moeten maken, doch de dubbele *r* en de bijgedachte aan het gelijkluidende *verstoren* (= *verwoesten*) zal het woord wel van den vreemden uitgang beroofd hebben.

Dit zij voldoende ter herstelling eener vroeger gemaakte fout.

J. TE WINKEL.

Schijnbare frequentatieven in het Nederlandsch.
Door A. de Jager.

V.

Bogchelen.

Volgens De Taalgids, IV. 30, is *bogchelen* in het taaleigen van Dordrecht zeker jongensspel, waarbij de een krom gaat staan en de ander dien eenen bal tegen den rug gooit. Het znw. *bogchel* beteekent zulk een' gebogen of krommen rug, en van dat woord is blijkbaar het werkw. *bogchelen* genoemd, dat zooveel zegt als: *tegen den bogchel gooijen*.

Hetzelfde werkw. maar anders toegepast, heeft Van de Venne, Belacchende Werelt, bl. 68:

> *Straalt je oogen op den Aap*,
> *Die soo tuymelt*, *springt en kogchelt*,
> *Die sijn kaale-gatje* bogchelt.

d.i. even als eenen krommen rug opzet of uitsteekt, zooals de bijgevoegde uitnemende gravure van des Dichters stift het te aanschouwen geeft.

Aan den bultenaar vindt men den schertsenden naam van *bogchelioen* gegeven in De Regts Mengeldichten, 83:

> *Ik wil*, *ik wil*, *geen albedil*,
> *Geen trony vol van rimpels*, *vol van rimpels*,
> *Geen* bocheljoentje, *met een bril*.

Het middelned. zeide evenzeer met eenen vreemden uitgang, misschien wel gevormd naar het fransche *bossu* of het lat. *gibbosus*, daarvoor *bochus* en *bocheus*. Dus Maerlant, Rijmbijbel, vs. 5241:

Hine moeste doof sijn no blint,
Noch crepel, *noch* bochus,
Noch manc, *nochte camus*,

Varianten dezer lezing zijn: *bocheus* en *bootseus*, welke laatste schrijfwijze aantoont dat men ook de *ch* op zijn fransch uitsprak. *Bocheus* heeft mede Melis Stoke, B. I. vs. 1187:

- *Godevaerde* den Bocheus,
Die sere vrome was ende preus.

en vs. 1197:

Die bocheuse *Godevaert*.

Ook *boecheus* komt voor, Lancelot, B. II. vs. 1064:

- *voer hen reet een naen*
Cleine ende boecheus *sonder waen*.

Voorts als varianten van het vermelde *bootseus* ook *bodseus* en *boedseus*; Maerlant, Spieg. Hist. D. III. bl. 346:

Entie bodseuse *Godevert*.

Brabantsche Yeesten, B. II. vs. 1405:

Pippijn soe hiet die ghone.
Boedseus *soe was hi*.

Het aangeh. werk van Maerlant, ald. bl. 225 duidt Govaerts bult nog anders aan:

Die buulriggede *Godevaert*

d.i. de bolgerugde.

Bogelen.

Door dit woord wordt een spel aangeduid, dat bestaat in het werpen van een' kogel door een' ijzeren ring op eene effen baan.

In het hoogd. heet dat *buglen*; zie Hoffmanns Horae Belgicae, VI. 177. Het w. komt van *bogel*, meer gewoon *beugel*, d.i. ijzeren ring. Zie ook Kil. op wien Van Hasselt een voorbeeld geeft van *beugelen*, dat hetzelfde spel zal aanduiden.

In Oudemans Bijdrage, I. 652, is *beugelen* eene vrouw mis-

handelen, zooals *ringelen* dat ook is, en waarbij aan het aanleggen van een' ijzeren beugel of ring gedacht kan worden. Ogier heeft daarvan *afbeugelen*; De Seven Hooftsonden, bl. 227:

> *Dat hem eens iemantt van Ulie moeyt*, *dat ick myn Wyf soo* afbeugel.

Netelen.

In den Taal- en Letterbode, IV. 27, stelt Dr. Van Helten ons werkw. *netelen* gelijk aan *neutelen*, afgeleid van het onderstelde oudduitsche *nitan*, kwaad doen, stooten, steken, kwellen. Zoo dit wel gezien is, dan zijn de beide genoemde nederlandsche werkwoorden als frequentatief aan te merken.

Wat *neutelen* betreft, kan ik dit toegeven; doch het primitief komt mij niet voor te liggen in *nitan*. Wij kennen het werkw. alleen in den zin van talmen, dralen, en niet in dien van steken of kwellen. Ik houd het daarom met prof. De Vries voor een' nederlandschen vorm van *nusselen*, dat hetzelfde beteekent, en licht die verwantschap in mijn Woordenb. der Frequent. nader toe.

Netelen echter heeft mijn Woordenboek niet; het komt niet onmiddellijk van een primitief *neten*, maar is gevormd van het zelfst. *netel.* Kiliaan geeft de beteekenis er van juist op; niet, zooals Dr. Van Helten zegt, *obtundere clavum*, maar: *urere urticis*, d.i. met netels steken. Zoo leest men bij De Brune, Bancketwerck, I. 335: *De grootste van de weereld*, *die van dat bern-kruyd* ghenetelt zijn. - *Bernkruyd* doet aan onze gewone benaming *brandnetel* denken, en *netelen* duidt niet aan een steken in het algemeen, maar een brandend of prikkend steken, zooals die netels plegen te weeg te brengen. Zulk een prikkend of kwetsend steken wordt bij overdracht bedoeld, in den Wetsteen van De Brune (de Jonge), D. I. bl. 184 (druk van 1658): *Het is dan van noo dat men* (*der vrouwen*) *eer altijd betracht*, *van welke zy gemeenlyk een zeer scherp gevoelen hebben*, *boven dat wy*, *deur dat middel*, *in haar ongena noit zullen vervallen*, *zalmen ook het perikel ontgaan*, *van*, *schamperlik met haar omspringende*, *tegen ons te zien gebruiken*, *'t geen waarmee wy haar meinden te* netelen. - Er is hier sprake van het *kwetsen* der eer van de schoone sekse, iets,

waarop deze, naar den Schrijver, uiterst gevoelig is. In Dautzenbergs Verspr. en Nagel. Gedichten leest men bl. 322:

> *Verwaentheit moet* ghenetelt
> *Ende uutgefloten sijn*.

d.i. als met netels gestraft of gebrand.

Netelen is dus van *neutelen*, talmen, beuzelen, geheel onderscheiden; die beteekenis heeft wel het nedersaksische *netelen*, doch dit wordt door Tiling erkend hetzelfde te zijn als het hamburgsche *nöhlen* en *nüsseln*, woorden alzoo van *netelen* ook etymologisch afwijkende. *Neteler* voor langzaam, talmend mensch, en *netelig*, talmachtig, verdrietig-langzaam, kent ons taaleigen niet. Wij kennen ja het adjectief, als wij spreken van *een netelig humeur*, *eene netelige zaak*, maar bedoelen daarmeê dan evenmin verdrietig als talmachtig. Zeer juist omschrijven Weiland en Bomhoff het woord; de laatste door 'vol netels, stekelig, fig. korzel, lichtgeraakt: *een netelig mensch;* moeijelijk, waaruit men zich niet gemakkelijk redden kan: *eene netelige zaak*, *netelige omstandigheden*.' Zoo spreekt Hooft, met geheel dezelfde toepassing, van *splinterige zaken*, *een splinterig stuk*, d.i. zaken of een stuk, waaraan men zich lichtelijk kan kwetsen, zooals dit én bij splinters én bij netels het geval is.

Dat ons znw. *neet* tot *netel* behoort, zooals Dr. Van Helten meent, als wordende daarmede een *stekend* insekt bedoeld, is wel niet waarschijnlijk. Het woord, dat zooveel als *luisei* zegt, beteekent eigenlijk iets zeer klein; zie Adelung en Kaltschmidt op het w. alsook Grimm, Gramm. I^2, 1075, en Bilderdijks Geslachtl. II. 273.

Zadelen.

Men ontmoet dit werkw. tweemaal in Der Vrouwen Heimelijkheid; vs. 645:

> *Willic claghen over dat ongheval*,
> *Dat mi dus* sadelt *overal*,
> *Ende mi niet en begheven en wille*.

En vs. 676:

O wi! gevloect zij dat ongheval,
Dat mi dus ghesadelt *heeft*,
Ende mine vriendinne niene begheeft.

Met den uitgever Blommaert denk ik hier aan ons gewone werkw. *zadelen*, d.i. van een' zadel voorzien; doch genomen in den overdrachtigen zin van beladen, overladen, een drukkenden last opleggen, verdrukken; zooals ook het eng. *to saddle* dergelijke beteekenis heeft, die Bailey onder anderen omschrijft door *to oppress*.

Koeveren.

Het werkwoord *verkoeveren* of *verkoveren* komt in het middelnederlandsch voor als bedrijvend, voor verkrijgen. Maerlant, Spieg. Hist. D. I. bl. 438:

Sulke swemmên van oever toevere,
Waer elc sinen wille vercoevere.

Kausler, Denkmäler, Th. II. S. 427:

(*Hi*) *claecht ende weent nacht ende dach*,
Ende peinst, *hoe hi* vercoeveren *mach*
Die vriheit, *die hi verloren heeft*.

Taalk. Magazijn, D. III. bl. 173:

Men machse nemmer so nauwe houden...
Sine soeken wech dus ongeloge,
Hoe si harre vriheit vercoveren *mogen*,

Lancelot, B. II. vs. 40661:

Want sine mochte vercoveren *no oec sien*
Beteren broder, *verlore si dien*.

Dus ook nog bij den rederijker Rodenburgh, Vrou Jacoba, bl. 35:

Mijn ziel die soud die wil seer vaerdigh doen verkeeren,
En mijn geheyde liefd verkoev'ren, *en vermeeren*.

en bij Anna Rodenburgh, Trouwen Batavier, bl. 16:

De droefheyd bond heur ziel door 's herts benaude smert:
En zo haest als heur stem verkoeverden *weer krachte*,
Zy barsten droeflijck uyt dees jammerlijcke klachte.

Wederkeerig gebruikt beteekent het werkw. zich herstellen Vaderlandsch Museum van prof. Serrure, D. II. bl. 79:

Ay! coninck, *seyde hy*, *edel heere!*
Ick moet my vercouveren *ende te ruste keeren*.

Meermalen echter komt het woord onzijdig voor. Maerlant, Spieg. Hist. D. I. 96:

Dies scaemden hem die Persiene,
Ende vercoeverden *van dien vliene*.

d.i. zij kwamen tot verhaal, herstelden zich van die verwarring. D. II. bl. 218:

Doch vercoeverden *de Goten*
Ende hebben Stillicoene verstoten,
Ende wonnen hem af den zeghe.

Kausler, Denkmäler, III. 152:

Heere, *laet ons ter vlucht gheven;*
Dat es beter dan wi vochten,
Want wi niet vercouveren *ne mochten*.

Rijmkronijk van Jan van Heelu, bl. 281:

Baenrotse, *riddere*, *ende knapen*...
Daden weringe alsoe groot,
Dat her Rase ende sine baniere
Vercoeverden *weder sciere*.

Karel de Groote en zijne XII Pairs, bl. 211:

- *mede Fyau quam met crachte*,
Ende stac man ende ors ter neder...
Doch vercoeverde *ors ende here*.

Episodes uit Maerl. Hist. van Troyen, door Dr. Verdam, vs. 1676:

Al toter zee wordsi ghedreven,
Dat coste menghen man syn leven;
Vercoevert *en waren sy nemmermere*.

Vs. 2493:

Vercoevert *sijn wel die Troyene*.

Vs. 4777:

Quam Menelaus die coninc
Met wel meneghen hoghen man,
Daer die Griecken wel vercoeverden *an*
Want sy hem te staden quamen.

Vs. 4815:

- *alse die coninc Menelaus*
Vercoeveren *waende*, *quam Troylus*
Ende stacken soe onsachte enz.

En vs. 5079:

By desen vercoeverden *die Troyene*.

Roman van Limborch, D. II. bl. 34:

Die Grieken vercoeverden *sere*,
Ende van Saleucen die here
Dreefse weder achterwaert.

Het Glossarium zegt: *terugkrijgen*, wat niet juist is. Der Leken Spieghel, D. I. bl. 166:

(*Si*) vercoeverden *weder also;*
Dat si die van Carthago
Alte niete strueerden.

D. III. bl. 30:

Cume vercoevert *hi mere*,
Is hi knape of is hi here.

Parthonopeus van Bloys, door prof. Bormans, bl. 177:

Die van buten teersten vloen,
Vercoeveren *weder ende keren*.

En bl. 330:

Ghi heren, *seit hi*, *nu verstaet*,
Ghi sijt al mijn toeverlaet....
Mijn vercoeveren, *mijn ghestaen*
Ende mijn socors sonder waen.

Hier is het werkwoord als zelfstandig gebezigd. Ook bij latere schrijvers komt de vermelde onzijdige beteekenis voor. Rodenburgh, Ecce Homo, bl. 9:

Want hoe mildt dat ghy gaeft, *ô Aldermilsten Heer*,
Noch woeckert uw genaed' en koeverdt *uw mildt geven*.

d.i. uw mild geven wint nog aan, neemt nog toe. Dez. Vrou Jacoba, bl. 51:

Nu ik de waerheit weet, *nu* koevert *meer mijn blootheyt*.

d.i. nu neemt mijn schroom of verlegenheid toe. En bl. 59:

Den Hemel gun u ernst mach koevren *en vermeeren*.

Anna Rodenburgh, Trouwen Batavier, bl. 84:

De ziekte mijnes zoons, *'k verhoop hem zo te vinden*,
Verkoevert *na zyn wensch*. -

d.i. herstelt. Spieghels Hertspieghel, bl. 74:

Zo koeverde *'t getal der lieve-kunsts verstanden*,
Dat bergh, *noch bosch*, *noch beek*, *in heel Pelasghers landen*,
Bleef onvermaart.

d.i. nam toe, wies aan, hetzelfde dus wat door *aankoeveren* is uitgedrukt bij Rodenburgh, Vrou Jacoba, bl. 41:

So dat de zyde-keur in 't eynd te hoope bracht
Veel-voudelijck ghetal van beyd de twisters sijden,
En koeverden *staegh* aen: -

Het werkw. komt ook voor met den basterduitgang *eeren*; Kausler, Denkmäler, I.S. 254:

Dit dochte den Fransoisen wonder groet
Naer tferlies ende wederstoet
Van den Vlamingen up ende neder,
Hoe si mochten vercoevereren *weder*
Binnen xl. daghe naer haer verlies.

Ook met het fransche voorvoegsel; Der Leken Spieghel, D. III. bl. 240:

- *des anders daghes daer naer*
Sullen die viande recoevereren
Ende tes Gods zoons kindre keren
Met so groten moede dat enz.

Aldaar bl. 243:

Sullen die viande recoevereren....
Ende versamen ghemeenlike
Om te verslanen algader.

En, zonder eenig voorvoegsel, Roemer Visscher, Sinnepoppen, bl. 33, *als zij wat* koevereren *met sparen of deur goede neringhe* enz. D.i. als zij wat vooruit komen, en het is in dergelijken zin, dat het woord in onze volkstaal nog wel gehoord wordt met den vorm *kuivereeren* of *verkuivereeren*.

Als afleiding van *koeveren* trof ik *koevering* aan bij Coornhert, Wercken, D. I. fol. 270: *de groote verscheydenheydt van meyninghen in saken des gheloofs*, *die nu al is*, *daghelijcx toeneemt*, *ende by* koevering *aanwassen sal*.

Kiliaan heeft de werkwoorden *koeveren* en *koevereeren* voor verwerven, verkrijgen en dus in bedrijvenden zin; doch tevens het woord *koever* als adjectief voor overvloedig. Nog ouder echter was dit woord als substantief, en dus leest men Horae Belgicae, III. 52:

Van so scoonre herberghe ende so goeder
Vant men quaden coever *daer*.

Roman van Limborch, I. bl. 77:

Dat mijn jonfrouwe bleef op doever,
Ende mijns beiden, *want* coever
En hadde si niet wel te gane.

De beteekenis van *overvloed* moet hier met die van *kracht* verwisseld worden. Bredero, Roddrick, bl. 23:

Wanneert hier vloeyt, *en ginder ebt*,
Heeft men van water koever.

Het adjectief ontmoet men Antwerpsche Spelen van Sinne, bl. 80:

Wat begheerdy meer, *tis hier toch al* coevere,
Weest dezer vruchten proevere, *elck neem zijn deel*.

En bl. 454:

- *nochtans en derren sijt som niet verteiren*
Diet coever *hebben van erven van haven*.

Houwaert, Lusthof der Maechden, D. II. bl. 89:

Datmen koever *heeft*, *en acht men niet zeer*.

Roemer Visscher, Sinnepoppen, bl. 63: (*hij*) *gheboot den schenc-*

ker, *soo de wijn* koever *en overvloedigh was*, *elck te gheven soo veel hij eyschte*. De Brune, Bancketwerck, D. I. bl. 354: *'t ghekruiste dier*, *daer van Arcadien* koever *placht te wezen*. Van Mander, De Gulden Harpe, bl. 389:

- mijn sonden zijn seer coever
Al boven 't zant daer dat leyt aen den oever.

Oudaans Toneelpoëzij, bl. 154:

Geen dwerssen dommekracht hoe dertel of hoe woest,
Hoe koever *in den draf zijns onbescheyds*, *hoe noest*.

Men vindt daarvoor ook *koeverig*; De Harduyn, Goddelijcke Wenschen, bl. 368:

- dat ick erghens hier een (*boomken*) *vondt*,
't Welck koeverigh *vol appels stondt!*

Eindelijk vindt men van *koever* nog de afleiding *koeverheid*, mede voor overvloed; Janssen en Van Dale, Bijdr. tot de Oudheidk. en Gesch. D. VI. bl. 330:

Couverheyt *hebbende binder sille*
Van neerrynghe ende wasdom te mijnen wille.

Ald. bl. 333:

Al hebt ghy by tyden couverheyt *van ghelde*,
Scamel Ghemeente! ic moet hu verwijten.

De Harduyn, Uitgelezene Dichtst. (door Schrant) bl. 104:

- de groen vett'olijven,
Die langhst heen de Jordaen in coeverheydt *beklijven*.

Ald. bl. 138:

De biekens cleyn op d' inckel tipkens,
Haelen hun aes, *en heunigh soet*....
In coeverheydt *en overvloedt*.

Dez. De Goddelijcke Wenschen, bl. 455: *O gewenschte liefde die de behoeftighe vervult met alle* koeverheydt! Goedthals, Les Proverbes Anciens, (door Meijer) bl. 73: Couverhede *is verleydinhe*.

Ziedaar wat mij bij onze schrijvers van het werkw. *koeveren* voorkwam. Doch het woord is niet uitsluitend nederlandsch; het

is ook, en van ouds, hoogduitsch. In Graffs Sprachschatz vinden we, Th. IV. S. 357, *koboron* en *ankoboron* als oudduitsch voor verkrijgen. Bij Benecke, I. 855, *koberen* en *koveren* voor verkrijgen, benevens *sich koberen*, *bekoberen* en *erkoberen* (met de afleiding *koberunge*, *koverunge*) voor herstellen, in kracht of gezondheid bijkomen, als middelhoogduitsch. Grimms Wörterbuch heeft de werkwoorden *erkobern* en *kobern* opgenomen, doch ik meen dat zij alleen in de dialecten bestaan. Schmeller heeft als beijersch (II. 276) *sich erkobern* en (S. 286) *sich kofern* voor herstellen, in krachten toenemen. Von Schmid als zwabisch (S. 321) *kobern* voor verkrijgen. Tobler (S. 170) als zwitsersch *erchofera erküfere*, zich verkwikken of te goed doen. Zoo ook zegt het zweedsch *förkofra* voor toenemen, vooruitgaan. Het engelsch zegt *to recover* bedrijvend voor weder bekomen of wederkeerig voor herstellen, en onzijdig voor gezond worden, van eene ziekte herstellen, bij Halliwell *to covere*. Het fransch *recouvrer* voor herkrijgen, wederbekomen, oudfransch *recovrer*, *recouvrir* en *recuvreir*, herkrijgen en herstellen.

De vraag is nu, waar is het nederl. woord *koeveren* van afgeleid? De Hoogl. De Vries beweert, dat *recoeveréren* een anderen oorsprong heeft dan *verkoeveren*; het eerste zou komen van het fransche *recouvrer*, het laatste, zooals reeds Bilderdijk meende in zijne Geslachtlijst, D. I. bl. 134, van het subst. *coever;* zie het Glossar. op Der Leken Spieghel, bl. 572. Ik kan deze meening niet in allen deele bijstemmen. De vorm van *recoeveréren*, die zooals boven bleek ook *vercoeveréren* en *koeveréren* luidt, is gesmeed naar het fransche *recouvrer*, dit is zoo; doch men zou van *vercoeveren* hetzelfde kunnen zeggen. Den uitgang daargelaten, blijkt er zoo nauwe verwantschap tusschen *vercoeveren* en *recouvrir*, dat men beiden voor hetzelfde woord moet houden. En geen wonder! Beide werkwoorden, benevens al de elders aanwezige vormen, hebben eenen gemeenen oorsprong, te weten in het latijnsche *recuperare;* zie Diefenbachs Vergleich. Wörterb. II. 484. Het fransch heeft dan ook nevens *recouvrer*, niet alleen *recuvreir*, maar ook *récuperer* in dezelfde beteekenis. Met *recuperare* komt

overeen het bedrijvende weder verkrijgen of bekomen, en met *reeuperari* het onzijdige zich weder herhalen, herstellen; beteekenissen die, als wij zagen, in de verschillende talen telkens afwisselen, en het is wel niet denkbaar, dat sommige vormen des werkwoords in oorsprong met andere zouden verschillen.

Om aan te nemen, dat het werkw. *koeveren* afstamt van het zelfst. naamw. *koever*, moet bewezen worden, dat het laatste eerder dan of althans gelijktijdig met het eerste bestaan heeft. Noch het middel-, noch het oudhoogduitsch kennen zulk een substantief, en toch hadden zij de werkwoorden *koberon* en *koberen*: moet men niet aannemen dat het middelnederlandsch zijn werkwoord *koeveren* naar die beiden heeft gevormd, zooals de andere talen en tongvallen elk het zijne? Het zelfst. naamwoord *koever*, dat elders geheel onbekend schijnt en dat Kiliaan niet eens vermeldt, is ook in het nederlandsch van iets later en veel minder gebruik dan het werkw. *koeveren.* Dat van een bestaand werkwoord de wortel als zelfstandig naamwoord wordt gebruikt, is dan ook niets vreemds. Het werkwoord had nu eens de beteekenis van toenemen, aanwassen; dan van in kracht hersteld worden; welnu, het naamwoord kwam in zwang voor overvloed en voor kracht, en de adjectieven *koever* en *koeverig* volgden.

Het werkwoord, als van het latijn genomen, behoort niet tot onze frequentatieven.

Klaveren.

Zekere dichter H. Buysen zingt in een lijkdicht op den verdienstelijken Lukas Schermer, achter 's Mans Poëzij, bl. 480, van vaderlandsche zangers die:

> *Der helden lof verheffen booven 't swerk*
> *Van 't Sterredak*, *of anders neêrgeseten*
> *In* 't klaavrend groen, *uitgalmden herd'ren werk*.

Bij dit *klaavrend* zal men niet te denken hebben aan het werkw. *klaveren* voor klimmen, klauteren, dat een frequentatief is; maar

aan een ander *klaveren*, gemaakt van het zelfst. naamw. *klaver*, de bekende plant. Het werkwoord zegt dan: klaver maken, bevatten of vertoonen, en *klaverend groen* zooveel als het bij onze dichters meer bekende *klavergroen*.

Vondel maakte ook een denominatief *klaveren* voor: in de klaver weiden; Herscheppinge van Ovidius (uitg. in quarto) bl. 64: *een stier die heene en weder* klavert. - De groote Dichter is daarover berispt door Huydecoper, Proeve van Taal- en Dichtkunde, D. I. bl. 391, en latere deskundigen hechtten aan die afkeuring hun zegel, namelijk prof. Siegenbeek, uitgave van Hoofts Ned. Historien in (8vo) D. I. bl. 251, en Van Lennep, De Werken van Vondel, D. XI. bl. 371.

Onberispelijk is *beklaveren* voor met klaver bedekken, dat mij voorkwam in de Nagelaten Gedichten van Mr. R.H. Arntzenius, D. I. bl. 132:

Zoo, gelijk de blijde landman
De akkers wel voorzien van graan,
Zijne weiden wel beklaverd,
D'ooftboom ziet in bloesem staan.

Liefhebberen.

Dit werkwoord komt in den laatsten tijd meermalen voor, b.v. De Gids van 1864, D. I. bl. 513: *hetgeen mij zeer toelachte, daar ik* liefhebber *in historische studiën van de zeventiende en achttiende eeuw*. Dr. Verwijs, in de Handelingen van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde over 1869, bl. 55: *Dit is vooral het geval met het beuzelen en* liefhebberen *op etymologisch gebied*.

Niemand zal, vertrouw ik, in deze uitdrukking een frequentatief zien. Zij beteekent toch niet: een herhaald liefhebben, maar voor liefhebber spelen, d.i. eene zaak behartigen of oefenen als iemand, die haar als uitspanning of bijzaak ter hand neemt en niet als man van het vak of uit roeping.

Kluchten, Kluften.

Kiliaan heeft dit werkw. voor eene klucht maken, kluchtig zijn. Weiland zegt, dat Brune het woord in dien zin gebruikt, doch geeft de plaats niet op. Oudemans geeft in zijne Bijdrage een voorbeeld uit de Gedichten van Van Beaumont. Het komt ook voor bij Anna Rodenburgh, in haren Trouwen Batavier, bl. 103:

> *Vriend Roemert wat goed nieuws? is Woudheer dus verlieft*
> *Op Theodora? zeght my doch zoo 't u belieft*,
> *Is 't waar of is 't* geklucht? -

Het antwoord op deze vraag geeft eene afleiding van het werkwoord:

> - *Het kan geen* kluchting *wezen*.

Eene andere afleiding heeft Kiliaan, t.w. *kluchter* voor speler, potsenmaker, boertig mensch.

Kluchten is geen versterkte vorm van een vooraf bestaand werkwoord, maar komt van het zelfst. naamw. *klucht*, dat oulings ook *kluft* luidde. Dus Erasmus, Lingua, Dat is de Tonge enz. bl. 177: *En spreeckt geen oneerbaer* kluften, *maer een Goddelijcke sprake laet van u gehoord worden*. Ook Hooft gebruikte dezen vorm; zie het Woordenb. des Instituuts, waar het bijvoeg. naamw. *kluftig* ontbreekt, dat bij denzelfden Schrijver voorkomt, Gedichten, folio 291:

> *Hij die 't Moye mal zoo* kluftigh
> *Loofde*.....

welke regels de heer Oudemans in zijne Bijdrage te onrecht aan Huygens toeschrijft. De beteekenis in tusschen is niet zoozeer grappig of boertig, als wel aardig, geestig, en zoo komt het woord ook elders voor. Dus Camphuysen, Stichtel. Rijmen, (druk van 1677) D. II. bl. 270:

> *Het is wel soo*, *uw breyn*, *ô Schilder is vernuftigh*,
> *En maeckt* (*ick ken 't*) *uw handt in schynkonst kloeck en* kluftigh.

Friesche Volksalmanak van 1846, bl. 114:

Uyt het bloemcken daer de spinnecop cluftigh
Een giftich venijn can properlyck wercken.

Het bijv. naamw. gaf wederom het zelfst. *kluftigheid* bij Hooft; zie het Woordenb. des Instituuts.

Vanwaar komt het woord *klucht*? Weiland denkt met Tuinman aan *lagchen*. In het middelhoogd. komt eenmaal *cluft* voor in den zin van spel, en Lexer, die het in zijn Handwörterbuch aanhaalt, brengt dit tot *kluft*, spleet. Hildebrand doet in Grimms Wörterbuch hetzelfde; doch geen van beiden geeft ons te kennen, hoe spel met spleet samenhangt. Oudemans zegt in zijn Woordenboek op Bredero, bl. 181: '*Kluft* komt van *klieven* en beteekent.... een deel of brok van 't geheel. Zoo werden de *sotte kluyten* slechts als naspel en dus als gedeelte van een geheel opgevoerd.' Ter bevestiging van deze, mijns inziens zeer aannemelijke, verklaring kan dienen, dat het middelhoogd. voor *kluft* ook den vorm *kluppe* heeft voor afgespleten stuk, met toepassing op de deelen, waarin eene rede is afgedeeld; zie Lexer, Kol. 1640. Eenmaal de identiteit van de beide woorden uitgemaakt zijnde, laat de afleiding van het werkw. *klieven* geen twijfel meer over. Weilands Woordenboek, Bilderdijks Geslachtlijst, Grimms Grammatiek (II. 18) en Graffs Sprachschatz (IV. 546) zijn hier eenstemmig.

Met *kluchten* etymologisch nauw verwant is *kluften*, bij Kiliaan opgenomen voor vergaderen, bijeenkomen. Ook dit werkwoord is een denominatief van het genoemde *kluft*, dat niet alleen spleet maar, ook kaveling en schare volks aanduidt, zooals Bilderdijk t.a.p. opmerkt. *Kluften* zegt dan letterlijk 'eene *kluft* maken' en moet alzoo onderscheiden worden van het hoogd. *klüften*, hout kloven, dat eene versterking is van dit *kloven*, causatief van *klieven*, hoogd. *klieben*, oudhoogd. *chlioban*, angelsaks. *chleofan*, *clufan*, enz.

Voor het werkw. *kluchten* heeft Plantijn ook *kluiten*, in welken vorm een overgang is op te merken als in *vrucht* en *fruit*. Het zelfst. naamwoord *kluit* voor *klucht* was vroeger vrij gewoon. B.v. Van de Venne, Belacchende werelt, bl. 71:

Nou is Veel en Fluyt, *en* kluyt,
Sangh, *en deun*, *en springen uyt*.

Westerbaen, Gedichten, D. II. bl. 135:

Het leven van den mensch is maar een sotte-kluyt.

Camphuysen, Stichtel. Rijmen, II. 244:

't Malen is de potsenmaker in des werelts zotte kluyt.

Wolsschaten, De Doodt vermaskert, 26:

Ick hebbe lest een wonder cluyt,
Van Claes ons naest ghebuer ghehoort.

Houwaert, Lusthof der Maechden, II. 578:

Alle de beloften, *loghenen en* kluyten,
Die de vryers de dochters toezegghen en uyten.

Van Ghistele, Heroid. Ep. 85 verso:

... *Ten zijn droomen oft* kluyten.

Ald. 109 verso:

Doen sy in Calidoniën, *ten zijn geen* kluyten
Zandt het wilde Vercken afgrijsselijc.

Anna Bijns, Refer. III. 133:

Maer lacen ick hercke meer naer sotte cluyten.

Bredero, Schijnheylig, bl. 14:

Dat sy uyt haar hooft speelen soo nuwen kluyt.

Allen rijmwoorden, zal men zeggen; doch bij Hooft buiten het rijm, Gedichten, fol. 233:

Den lachert speelen, *als 't de zotte* kluyt *vereischt*.

En in het proza-werk Twespraack van de Nederd. Letterkunde, bl. 60: *spelen*, *'t zij sinspelen*, *treurspelen* ... kluyten *of tafelspelen*.

Epea pteroenta,
door W.L. van Helten.

XXV. hij weet niet waer 't hiert of miert.

Deze uitdrukking, welke men aantreft in de volgende regels uit BREDEROO's *Griane*:

> De dorstige Dirck die leydt en roept en raast en gilt en tiert,
> In al hoort hij watmoys, *hij weet* seper *niet waer 't hiert of miert*.

heeft de heer OUDEMANS vertaald door: *hij heeft de klok hooren luiden*, *maar weet niet waar de klepel hangt*. Beter ware, geloof ik, de zin der woorden weergegeven door *hij weet niet waar het hapert*, *waar de moeilijkheid zit*; oorspronkelijk toch schijnt de spreekwijze niets anders beteekend te hebben dan: *hij weet niet op welke plaats de pijn of smart geleden wordt*, *waar de wonden te zoeken zijn*, alzoo uitsluitend van het lichaam gebruikt te zijn, om later meer algemeen op zaken en omstandigheden overgedragen te worden.

Het eerste der bovengenoemde werkwoorden *hieren*, 't welk ik nergens dan in deze uitdrukking bij de oudere schrijvers gelezen heb, vindt zijne verklaring in het nog heden in Beieren gebruikelijke subst. *hir*, smart (zie SCHMELLER ed. FROMMANN, I, 1155) en beteekende dus als denominatief eenvoudig *smarten*. (Vgl. voor den vorm, waarin de oorspronkelijk korte *i*, in plaats van zooals gewoonlijk in *e* te veranderen, door invloed der *r* verlengd werd ons *gierig* met het mhd. *giric* ohd. *girîg*).

Het andere verbum ontmoeten we in de twee volgende plaatsen.

Gij weet niet, waert *miert*,

COL. VAN RIJSSELE, *Spiegh. der Minnen*, 315.

Maerick belooft hem, en 't Fortuyne gave,
Dat Venus eens haren kloot vertierde,
Ick son Vulcanum ontdeeken, waert *mierde*,
Omdat hij soo sterck sijn wijf betrout.

HOUWAERT, *Handel der Amor. Venus en Mars*, 76.

In beide stemt de opvatting van het ww. nagenoeg overeen met die van bovengenoemd *hieren*; *mieren* namelijk schijnt een denominatief te zijn van het subst. *mier* (gewoonl. plur. *de mieren*), eene vuile huid- en venusziekte, en dien ten gevolge eerst door *genoemde ziekte pijn lijden* beteekend te hebben, om later bij overdracht, evenals *hieren* ongeveer den zin van *haperen*, *niet in orde zijn*, aan te nemen.

XXVI. 't is van 't varcken.

Deze spreekwijze, die we een paar malen bij onze oude schrijvers ontmoetten, had, gelijk uit de volgende plaatsen blijkt, ongeveer den zin van *'t ziet er niet gelukkig uit*, *'t is een misse boel.* B.v.

gans eele weken,
t Wil hier op 't land waeyen, ho *'t is nu* voorseecker *van 't varken*;
Als dit volck geen gelt heeft dan treen zij sarcken.

COSTER, *T. de Boer*, 3.

Ick sorg he, 't is hier van 't vercken.

v. GHISTELE, *Terent. Com. Heaut.* 50

Verklaring vindt de uitdrukking in den volgenden versregel:

Neen, neen de koe is op, 't is al van 't vercken.
Spel v.s. op de vraghe: Wie den meesten troost oyt quam te baten, bl. 152.

XXVII. Beschoven.

Geheel ten onrechte heeft de heer OUDEMANS in zijn *Mnl. Wb.* het oude verb. *beschoven* in de onderstaande, uit het *Constth. Juw.* (bl. 15) aangehaalde, regels met *in schoven binden*, *verzamelen* vertaald:

> Ende siet daer vertoont hem nog een mett en bloote hoofde
> Die oyt veel *beschoofde* van udeuchdig opstel.

De beteekenis van het woord is hier niets anders dan *waarnemen*, *opletten*, *achtslaan*, evenals in de volgende plaatsen:

> 'T is beter met rijpheyt alle dinck beschooft.
>
> CASTEL. *Conste v. Rhet.* bl. 80.

> Zij loopen, dat huerlier bezaetsen clueturen,
> Daer zij huerlieder dreelken hebben b*eschooft*.
>
> DE ROOVERE, *Rhet. W.* bl. 97.

> Hij (Simson) zeydt haer (Delila), midt dat hij ze wel gheloofde.
> Cortelicx daernaer soe dien tijt *beschoofde*,
> Daer hij lag slapende in haren schoot,
> Zij schoer hem zijn haer van den hoofde, enz.
> *Ibid.* bl. 23.

> Cleynen troost can ic daer in bemercken,
> Gheen weldaet dat ic in mi *beschove*.
> *Sp. v.S. op de questie*: *Welcke den mensch*
> *stervede meesten troost is*, bl. 223.

> Dat Christus ges proken heeft om ons comfoort,
> Dat is: den wille mijns vaders *beschooft*, enz.
> *Ibid.* bl. 255.

Evenzoo het verbale subst. *beschoof*, opmerkzaamheid, oplettendheid:

> Vaet mijn vermaen met goeden *beschoove*,
> Want ghi zijt al kinderen Gods doert geloove.
> *Ibid.* 246.

Noch als simplex noch in eene andere afleiding heb ik dit *schoven* ergens ontmoet, behalve in het volgende *ontschoven*, ontkomen:

> Agamem on, die soo veel perijckels swaer
> Te water, telande was vromelijck *ontschooft*, och,
> Wert thuis door zijn wijf van 'tleven berooft noch.
>
> CASTELEYN. *C.v. Rhetor.* II.

Hieruit maakt men op, dat het grondwoord *schoven* de opvatting van *gaan* of *loopen* moet gehad hebben, iets wat volkomen overeenstemt met de bet. (*doen gaan* of *gaan*) van SKUB, den wortel, die noodwendig als oorsprong van *schoven* is aan te nemen en verschijnt in de afleidingen, got. *skiuban*, nhd. *schieben*, ndl. *schuiven*, welk laatste in het mnl. ook de opvatting van *wegloopen* heeft[1]. En dien ten gevolge beschouwe men dan *beschoven*, de met het *toenadering* aanduidende voorvoegsel *be* gevormde afleiding, als oorspr. *naar iets toegaan*, waaruit met overdracht van het lichaam op den geest later de abstr. opvatting *zich in den geest op iets richten* ontwikkeld is. (Verg. het lat. *attendere* (*animum*), uit *ad* en *tendere*, richten, het gr. ἐπιστρέφεσθαι, op iets letten, uit ἐπι, naar, en στρέφεσθαι zich richten, enz.).

XXVIII. beklassen.

'Vreemd woord, waarvan mij de ware beteekenis vreemd is, maar ook is het gebruikt door *Houwaert*, wiens werken van gedrochtelijke woorden overvloeien. Bij gissing zou ik zeggen, dat het beteekenen kan, *drukken*, *bezwaren*, *beladen*.' (OUDEMANS, Mnl. Wb. i.v.)

In het midden latende, of de hier tegen *Houwaert* gerichte beschuldiging van woordensmederij gegrond is of niet, hoop ik aan te toonen, dat, zoo ook al de geopperde gissing omtrent de beteekenis van *beclassen*, ten deele althans, niet geheel onjuist mag genoemd worden, de vermeende vreemdheid van den vorm daarentegen niet is toe te geven, dewijl het woord op de meest regelmatige wijze in de wereld is gekomen. Wij vonden het in den

1) Verg. b.v.

> Daer wart gevochten bitterlike;
> Maer die Fransoyse wordens te boven,
> En tie ander weken ende *scoven*.
> *Sp. Hist.* III, 19, 30.

Zie verder Dr. JONCKBL, *Gloss. op Rein.* in voce.

bovengenoemden zin van (*geestelijk*) *bezwaren*, *belasten* in de volgende plaatsen:

Icroepe tot uarm sondare *beclast*,
Diet al hebt ont last den duyvel ten spijte.
Sp. v.S. op de questie: *Welck den mensche stervende meesten troost is*, 330.

Wattingh zoudy ons nu ontrepelen,
Daer ghijse totter doot *beklast* hebt!

HOUWAERT, *Hand. der Amor.* 194.

Want 'therte onlustich en *beclast* met vaer is.
Ibid. 214.

Ostranghe fortu yne, omij, wat brast ghy!
Mijn sinnen *beclast* ghi, met siecten verlast ghi
Den lichaem.

COL. V. RIJSSELE, *Spiegh d. Minnen*, bl. 122.

Helaas mijn sinnen zijn soo *beclast*,
Wat ick ordonnere, ten houdt geen ste.
Ibid. bl. 2.

Evenzoo *onbeclast* = *niet bezwaard*;

Wel hem, die onghebon den von den zijn
Als ick God danc; oock die *onbeclast* brast, enz.
Ibid. bl. 13.

Hiernaast vertoont ons *beclassen* verscheidene malen de opvatting van *besmetten*, *bezoedelen*, evenals in de voorgaande plaatsen evenwel slechts in *geestelijken* zin:

ic vin de mij *beclast*.
Met veel quader begeerten enz.

A. BIJNS, III, ref. 54.

Mijn vleesch is *beclast* met veel boosheden.

HOUWAERT, *De vier Uutersten*, 135.

Al ben ick met veel stinckende sonden *beclast*,
Ibid. 205.

Beide begrippen iutusschen, zoowel *bezwaren* als *bezoedelen*, zijn te abstract om oorspronkelijk te kunnen zijn en doen ons dus naar eene concrete uitzien, die we werkelijk aantreffen in het Limburgsche en Brabantsche *beklatsen*, *beklassen*, bemort en bevuilen SCHUERM *Alg. Vl. Idiot*). En zoo doende verschijnt ons de geschiedenis

van het woord in het ware licht; want terwijl de overgang van het concrete *bezoedelen* op het abstracte geen verder betoog behoeft, ligt ook de verklaring der onderlinge verhouding van de beide bovengenoemde beteekenissen voor de hand. Vergeten we namelijk niet, dat, gelijk uit de aangehaalde plaatsen blijkt, het verbum bijna steeds in den participialen vorm gebruikt werd, dan wordt het ons, met 't oog op de bekende *volksetymologie*, klaar, hoe *beclast*, besmet, d.i. van iets slechts voorzien, en *belast*, bezwaard, d.i. met iets onaangenaams voorzien, die èn in vorm èn in opvatting zoo nabij liggen, niet zonder wederzijdschen invloed konden blijven, en hoe dien ten gevolge *beclast* bij zijne regelmatige beteekenis ook die van *bezwaard* aangenomen heeft.

Dat eindelijk de vorm *beclassen* alles behalve vreemd is, zien we, uit de vergelijking met de in mijne *Proeven* (bl. 18) besproken vormen *brutsen*, *brussen*, *ritsen*, *slitsen*, *slissen* enz. van *bruuden*, *rijden*, *sliten*, enz. Op gelijke wijze toch sproot *klassen* uit het bekende en nog gebruikelijke *kladden*.

Nog een woord over het ‘Vlaamsche gebraden peertjen’.

Toen ik den heer Cosijn een afschrift van dit vlaamsch gedicht voor den Taal- en Letterbode ter hand stelde, wist ik niet, dat het ook door Van Lennep was opgenomen in zijne uitgave van de werken van Vondel, dl. II, bl. 327-329; het was mij ontgaan, dat het ook in vroegere uitgaven van Vondels gedichten voorkomt, ofschoon ten onrechte aan hem toegekend. Ik schreef het geestig gedichtje af naar een handschrift, dat berust op de bibliotheek van de remonstrantsche gemeente te Amsterdam.

Zoo als aan ieder bij vergelijking blijken zal, is er een klein verschil in de spelling, hier en daar ook in de lezing. Het versje dat van Lennep liet afdrukken, telt nog een paar regels meer. Doch er is nog een ander verschil. Van Lennep zegt dat het gedicht vervaardigd is door Reaal. Op welken grond? Dat is mij niet gebleken. Onder het handschrift te Amsterdam, dat stellig dagteekent uit den tijd waarin het gemaaktis, leest men: ‘gemaakt door J. Narsius,’ den afgezetten predikant van Bommel, die daarna als colporteur van remonstrantsche geschriften in en buiten de Republiek rondreisde. Dat hij, en niet Reaal, de auteur zal zijn, daarvoor pleit de dagteekening ‘Parisiis VIII Aug. 1623’. Hij had de theologie langzamerhand laten varen en was in Frankrijk in de medicijnen gepromoveerd. In 1620 zal hij vermoedelijk wel te Parijs geweest zijn, toen hij, na zijne ontvluchting uit de gegevangenis te Rotterdam, voor goed het vaderland had verlaten. De Remonstranten schijnen het meermalen betreurd te hebben, dat hij ‘meer werk maakte van de poëzie dan van de godgeleerdheid’.

H.C. ROGGE.

Ware en schijnbare frequentatieven, door A.B. Cohen Stuart.

De verschijning van een prospectus en proeve van bewerking van Dr. A. de Jager's *Woordenboek der Frequentatieven* laat mij niet langer toe, zekere bedenkingen te verzwijgen, door zijne vroegere mededeelingen over dat onderwerp bij mij opgewekt.

Met bevreemding zag ik in der tijd - ik meen in den *Tijdspiegel* van Nov. 72? - in eene beoordeeling der *Nederlandsche spraakkunst* van de Groot door Dr. de Jager aanmerking gemaakt op de afleiding van ‘verouderen’ van ‘onder’, en het eerste opgevorderd als freq. van ‘verouden’. Ik beken geen stellig bewijs te kunnen aanvoeren voor de juistheid van de eerste en de onjuistheid van de laatste opvatting. Inderdaad is die afleiding uit een comparatief in 't Hollandsch misschien niet zoo gewoon als in 't Hoogduitsch (*verkleinern*, *vergröszern*, *ältern*); maar wij hebben er toch ook voorbeelden genoeg van, in ‘vermeerderen, verminderen, verergeren, verslimmeren, verbeteren’ enz., en met het oog op deze analogie ligt het m.i. wel het naast vóór de hand, ‘verouderen’ af te leiden van ‘ouder’, gelijk ‘verouden’ van ‘oud’. Ook moet ik bekennen in 't begrip van ‘verouderen’ niets te bespeuren, wat den freq. vorm wettigen zou.

Om gelijke redenen komt de freq. natuur van 't woord ‘herinneren’ mij zeer verdacht voor, en zou ik veeleer de gissing

wagen, of het niet zou af te leiden zijn uit ‘inner’, in den zin van ‘inwendig’, waarbij weder te vergelijken valt het HD. ‘*äuszern*’, zoodat ‘herinneren’ eenvoudig beduiden zou: ‘op nieuw te binnen brengen’, wat ook het best aan 't spraakgebruik van 't woord schijnt te beantwoorden.

Aan den anderen kant vrees ik, dat menig *waar* freq. tot de *schijnbare* gebracht wordt door den eisch van een primitief werkwoord, waaruit het freq. door de daaraan eigene kenteekenen moet gevormd zijn. Bedrieg ik mij niet, dan vertoonen die kenteekenen een bij uitnemendheid symbolisch, ja in den grond buiten twijfel klanknabootsend, karakter, en laat zich zeer wel denken, dat een aantal echte frequentatieven zich op eens gevormd hebben, zonder tusschenkomst van een zoogenaamd primitieven vorm.

Misschien verdient het opmerking, dat juist dezelfde trilletters *l* en *r*, die bij ons de frequentatieven kenmerken, in 't Javaansch dezelfde rol vervullen; met dit onderscheid, dat zij zich daar, als *al* of *ar*, *el* of *er*, achter de *eerste* letter van 't grondwoord indringen, als in *parelik*, ‘vonkelen’, van *pelik*, ‘vonk’; *djalerit*, ‘herhaald geschreeuw’, van *djerit*, ‘schreeuw’. Van vele van die freq. vormen is echter de grondvorm niet in gebruik, en, voor zooveel bekend, nooit in gebruik geweest.

Vergelijk ook het volgende uit Hensleigh Wedgwood, *On the origin of language*, Londen 1866, blz. 123. Na te hebben opgemerkt, dat in weinig ontwikkelde talen herhaling gewoonlijk eenvoudig door herhaling van denzelfden klank wordt uitgedrukt, waarvoor in meer beschaafde talen eene minder volkomen reduplicatie in de plaats treedt, als b.v. in 't Latijnsche *susurrus*, ‘gefluister’, vervolgt hij aldus - let wel, zonder iets te weten van de Jav. frequentatieven -:

‘Wij [Engelschen] bezigen tot hetzelfde einde een toonloozen klinker met den medeklinker *l* of *r*, waarop de stem een tijd lang met meer of min voelbare trilling verwijlen kan, tot voorstelling van de uitwerking op het gehoor, wanneer eene snelle opvolging van slagen zich oplost in een aanhoudend geruisch. Zoo wordt in het *pattering* (“kletteren”) van regen of hagel, dat den val van eene snelle opvolging van droppels op eene weerklinkende oppervlakte

uitdrukt, het geluid van elken droppel voorgesteld door de lettergreep *pat*, terwijl de trilling van de *r* in de tweede lettergreep het ratelend geruisch van den slagregen uitdrukt, wanneer de aandacht niet gevestigd is op elk van de lichte slagen waaruit het is samengesteld. Evenzoo is *to clatter* (“klateren”) iets doen, vergezeld van eene opeenvolging van geluiden, die zouden kunnen worden voorgesteld door de lettergreep *clat; to crackle* (“knetteren”) het maken van eene opeenvolging van *cracks*; *to rattle* (“ratelen”), *dabble* (“broddelen”), *bubble* (“borrelen”), *guggle* (“klokken”) het voortbrengen van eene reeks van geluiden, die ieder zouden kunnen worden voorgesteld door *rat*, *dab*, *bub*, *gug*. - Voorts wordt dezelfde wijze van uitdrukking ook uitgestrekt tot het vertegenwoordigen van voortdurende *handelingen*, aan geen bijzonder *geluid* verbonden, b.v. *grapple* (“worstelen”), eene opvolging van *grabs* (“grepen”) maken; *shuffle* (“doorschudden, wasschen”, van speelkaarten), eene opeenvolging van *shoves* (“verschuivingen) maken; *draggle* (“sleuren”), *waggle* (“waggelen”), *joggle* (“schudden”), bij voortduring *drag* (“trekken”), *wag* (“schudden”), *jog* (“stooten”)....’

Het behoeft wel geen betoog, dat hier, althans in sommige der aangevoerde voorbeelden, niet gedacht is aan de vorming van frequentatieve uit vooraf bestaande primitieve werkwoorden, maar veeleer uit bloote natuurklanken, welke eerst in dien freq. vorm, als klanknabootsende woorden, om zoo te zeggen, in 't leven getreden zijn.

Zoo, meen ik, bezit ook onze taal menig waar freq., waarvan de wortelklank nooit op zich zelf als werkwoord in gebruik is geweest.

Leiden 24 Nov. 1873.

Boekbeoordeeling.

Dr. W.L. van Helten. *Ueber die Wurzel lu im Germanischen*. - 55 blz. - Rotterdam, J.H. Dunk; Leipzig, Richter & Harrassowitz. 1873.

De schrijver begint met te verklaren dat hij tot onderwerp genomen heeft: ‘die geschichte der wurzel *lu*(oder *ru*), in bezug auf ihreu einfluss im Germanischen.’ Deze wortel - zoo gaat Dr. van Helten voort - is tot nog toe deerlijk miskend, en daarom heeft hij zich aangegord om aan *lu* recht te doen wedervaren. Als verzachtende omstandigheid voor die algemeene miskenning wordt aangevoerd dat de meeste afleidingen van *lu* dermate van de *twee* grondbeteekenissen van *lu* zijn afgeweken, dat alleen ‘bei ganz specieller behandlung der wurzel und absichtlicher vergleichung der entwickelung ähnlicher bedeutungen’ iemand er in zal slagen 't voor ieder verborgene te ontsluieren.

We vernemen verder dat *lu* niet één, maar twee grondbeteekenissen heeft. Hoe de Schr. aan die wetenschap gekomen is, vernemen we niet. De eerste grondbeteekenis, volgens den Schr. die ‘der näherung oder verbindung,’ welke zooals hij zelf zegt, nog nooit door iemand bevroed was, zal volgens belofte in § 16 en 17 aangetoond worden. Ik moet bekennen dat ik na lezing en h erlezing geen bewijs voor die ‘grondbeteekenis’ iu die twee paragraphen heb kunnen opsporen. Wel wordt daarin aan de algemeen bekende feiten herinnerd dat *komen* en *bekomen*, *reiken* en *bereiken*, en soortgelijke, met elkaar samenhangen, en ook worden Arische woorden genoemd voor zaadveld, buit, gewin, vangst, van *lu* afgeleid, maar daaruit volgt niet dat *lu* de beteekenis der ‘näherung’ moet gehad hebben, vermits uit *lunâti* ‘hij snijdt, hij plukt;’ *lava* ‘stuk; deel,’ enz. al de overige beteekenissen zich kunnen ontwikkeld hebben.

Voor de tweede grondbeteekenis welke reeds aan andere bekend was, worden op bl. 2 enkele voorbeelden aangehaald. Daaruit schijnt te blijken dat de beteekenis ‘snijden, afbreken’ ouder is dan die van ‘scheiden,’ doch anders valt er niets op aan te merken; ze berusten althans niet op onderstellingen.

Het is moeielijk, in weinig woorden den aard der voor ons liggende verhandeling te kenschetsen. Ik zou het noemen eene poging om allerlei Germaansche woorden die met *l* of *sl* beginnen, tot gezegden wortel *lu* terug te brengen. Onder andere zou van *lu* ‘scheiden’ - men herinnert zich dat de Schr. aan *lu* twee grondbeteekenissen toekent - van *lu* ‘scheiden’ afstammen Nederl. *slabben*, Vlaamsch *slabberen*[1)] Beiersch *schlufern*, Nederl. *slubberen*, Vlaamsch *sloeberen*, enz. Uit *schlufern* ontstaat dan weêr ‘door metathesis’ *schlurfen*, gelijk in 't Nederl. *slurven* uit *sleuveren* (*sluveren*).

De verhandeling in haar geheel te ontleden zou een dik boekdeel vereischen. Het is een betrekkelijk lichte taak den gang van een betoog te critiseeren, doch eene eenvoudige reeks van beweringen, hetzij ware of valsche, onttrekt zich aan eene met gronden gestaafde weerlegging of bevestiging. 't Eenigste wat men in de verhandeling als poging tot bewijs zou kunnen aanmerken, is de aanhaling van voorbeelden die, indien ze werkelijk analoge voorbeelden zijn, zeker veel gewicht in de schaal leggen. Doch het is niet altoos zoo duidelijk te merken of twee gevallen wel analoog zijn. Men denke slechts aan de door den Schr. veronderstelde analogie tusschen *lu* en woorden die ‘komen, bereiken’, beteekenen. Waar de Schr. een overeenkomstig geval meent te zien, zullen andere een groot verschil waarnemen. Nu en dan worden zelfs analoge voorbeelden als ballast over boord geworpen. Naarmate hij zelf vaster overtuigd is van de waarheid zijner meening, acht hij het te minder noodig zijn gevoelen te

1) Waarom *slabberen* uitsluitend Vlaamsch heet, is niet duidelijk; 't woord is ook in Noordnederland gebruikelijk en staat in de woordenlijst van de Vries en te Winkel.

staven. Zeer kenmerkend voor de geheele verhandeling is de volgende zinsnede op bl. 25.

‘Obgleich die entwickelung der hier besprochenen begriffe (namelijk van ons *lui*, en *loer* en *lodder*, enz.) aus *lu*, solvere keinem zweifel unterliegt und durch keine analoge beispiele bestätigt zn werden bedarf, kan ich hier nicht umhin einige von der wurzel *lubh* oder *luf* herkommende Bildungen zu nenneu, deren wahrer ursprung öfters verkannt ist.’

De wijze waarop de Schr. aan de in de verhandeling genoemde wortels beteekenissen toekent, zal bij philologen weinig bijval vinden. Slechts op eenige voorbeelden wil ik den lezer opmerkzaam maken. Op bl. 8, in de noot, heet het dat Gotisch *laufs*, van *lubh* scheiden, komt. Met dit *lubh* is, blijkens 't woordregister, een Arisch *lup*, Skr. *rup*, *lup*, Lat. *rumpo*, enz. gemeend. In geen van deze talen beteekent die zoogenaamde wortel ‘scheiden,’ wel iets waaruit zich de beteekenis van scheiden ontwikkelen kon, maar den Schr. moest het juist te doen wezen om aan te toonen, dat ‘scheiden’ 't oorspronkelijke, en ‘breken, scheuren’, euz. 't afgeleide is. Nu is de eene overgang even goed mogelijk als de andere, en daar ons geen historische oorkonden ten dienste staan, om ons den gang van zaken aanschouwelijk te maken, moet men één van beide doen: òf door redeneering aantoonen dat de eene beteekenis ouder *moet* wezen dan de andere, òf, wat wel zoo goed is, zwijgen over dingen die men niet weet.

Van Skr. *vancayati* wordt op dezelfde bladzijde verzekerd dat het eigenlijk beteekent ‘cause to go astray.’ We zullen trachten de onjuistheid dier bewering aan 't licht te brengen. Skr. *vakra* bet. ‘krom, niet recht, scheef, slinksch’; *vancati* ‘kromgaan, wankelen, waggelen’, *vancayati* ‘uit den weg gaan’, en ‘misleiden, bedriegen.’ Het is nog al duidelijk dat de zin van ‘uit den weg gaan’ nagenoeg dezelfde is van ‘een *om*weg maken.’ Zoo ook beteekent 't Ags *bibugan*, een nog al duidelijk woord: vermijden, uit den weg gaan. *Vanivancîti*, 't frequentatief, bet. ‘draaien en wenden, al draaien.’ De beteekenis ‘cause to go astray’ is louter denkbeeldig; ze komt nooit voor en is evenmin door redeneering uit de bekende be-

teekenissen of toepassingen af te leiden. Wie weet niet dat niet alle werkwoorden der 10de klasse in 't Skr. causatieven zin hebben?

Van Skr. *murch* (liever: *mûrch*, *mûrcch*) heet het op bl. 31 dat het ‘nur noch in der abgeleiteten bedeutung *schwach werden*, *ohnmächtig werden* anzuweisen ist.’ Volstrekt onjuist; het woord komt passim voor, en bet. *nooit* ‘zwak worden’, maar ‘dik worden, stollen, vast worden, zich tot eene massa ophoopen’; voorts ‘dof worden’, en ‘bewusteloos worden’ en ‘in zwijm vallen’; ook beteekent het ‘weerkaatsen (van stralen’). Van denzelfden stam komt *mûrta*, geronnen, gestold, hard, vast; compact; eene massa, een lichaam vormende; dof, bewusteloos’; *mûrti* ‘compacte massa; lichaam.’ Een woord waarin in verschillende toepassingen 't begrip ligt van dik worden, wordt t.a.p. aangevoerd als bewijs hoe uit ‘los zijn,’ de beteekenis van ‘dom’ kan voortvloeien.

Over de afleidingen of etymologieën die er in 't werk voorkomen zou ik, ook al verbood mij 't gebrek aan ruimte zulks niet, niets weten te zeggen dan dat ze in den gewonen trant der meeste taalvergelijkers zijn; bijv. ‘dit of dat woord komt van wortel zoo en zoo; of van wortel NN, ‘weiterbildung’, van wortel zoo en zoo. De ontleding der bestanddeelen eens woords blijft achterwege.

Het is niet meer dan billijk te erkennen dat de vergelijkende taalstudie nog zeer zwak is in de kennis der woordvorming; des te meer echter heeft ze tot stand gebracht in de vergelijkende klankleer. Om dezen grondslag, die door andere zoo stevig gelegd is, bekreunt zich echter Dr. van Helten heel weinig. Eene Nederl. *oe* en *ui*, *uu* laat hij telkens in elkaar overgaan, als geschiedde zulks volgens bekende regelen. Een ander voorbeeld levert bl. 42. Daar wordt verkondigd dat het Grieksche ʿρυ, ʿρεϜειν identisch is met *lu*. Ieder die geen vreemdeling is in de allereerste beginselen der vergelijkende taalstudie weet dat Gr ρʿυ = Skr. *sru* is. Zoo iets was waarlijk bij Fick wel te vinden. -

Hoeveel leemten een boek ook hebben moge, het kan waarde hebben om 't gronddenkbeeld dat er aan ten grondslag ligt. Is dit soms van toepassing op ‘die wurzel *lu*’? De schrijver,

de voetstappen drukkende van de meeste oudere, en van sommige der nieuwere etymologen, gaat uit van 't denkbeeld dat wij in staat zouden wezen den volstrekt oorspronkelijken zin en vorm der wortels op te sporen zonder behulp van historische gegevens. Historische bescheiden toch brengen ons slechts tot een betrekkelijk jong tijdperk, verre verwijderd van dat der wortelvorming. Waartoe gezegde meening leiden moet, is licht te voorzien. Niet bij machte om door onderzoek en redeneering 't begeerde te vinden, gaat men er toe over, wortels te scheppen. Zoodra men uit enkele bekende of gewaande feiten zekere beteekenis, liefst zoo algemeen en kleurloos mogelijk, afgeleid heeft, begiftigt men daarmeê den pas gefabriceerden wortel. Het spreekt van zelf dat men uit zulke algemeene begrippen, als ‘bewegen, gaan’, e. dgl. alle mogelijke beteekenissen kan afleiden, mits men aan de verbeelding vrij spel late en nooit vrage hoe zich alles historisch heeft toegedragen. Bij Fick, Wtb., zal men bijv. wel negen wortels *kar* aantreffen, van zeer verschillende beteekenis. Hoe men zich den gang van zaken bij zulk eene homonymische wortelvorming voorstelt, is moeielijk te gissen. In 't voor ons liggende werk van Dr. v. Helten worden aan één wortel twee *oorpronkelijke* beteekenissen toegekend. Mij lijkt dat, alsof men zeide dat een jaar begint met twee eerste Januari's.

Dr. van Helten is zoo vriendelijk geweest mij een exemplaar van zijne verhandeling te schenken. Liever had ik daarom eene beoordeeling van bevoegde hand, hetzij in 't buitenland of hier te lande, gelezen dan zelf er een geschreven. Maar de schrijver heeft bij de Redactie van dit tijdschrift er bepaald op aangedrongen dat ik mijne meening over zijn werk zou uitspreken. Ik heb dat dan gedaan, hoewel noode Indien ik den schrijver een raad schuldig ware, zou het deze zijn: ‘tracht meer zelf te onderzoeken, en minder in allerlei woordenboeken op te zoeken, en poog tevens uwe stellingen op zulk eene wijze te staven, dat de lezer zich overtuige hoe gij eerst na 't voor en 't tegen gewikt en gewogen te hebben tot eene slotsom gekomen zijt.’

H. KERN.

De grammatische vormen der Limburgsche Sermoenen.

Op pag. 64 van dezen jaargang handelde ik over het woord *fone*, dat ik aangetroffen had in het handschrift N°. 377 der Haagsche Koninklijke Bibliotheek. Door de uitnemende heuschheid van den Heer Campbell in staat gesteld met den codex op mijn gemak kennis te maken, heb ik de grammatische vormen en de merkwaardigste woorden daarvan opgeteekend. Gelijk ik reeds t.a.p. heb aangemerkt, bestaat de inhoud van het handschrift uit sermoenen opgesteld in het Limburgsch der 14de eeuw. De taal van het gewest, gelegen tusschen Brabant en het gebied van den Nederrijn, vormt als het ware den overgang tusschen het Middelnederlandsch in engeren zin en het Nederrijnsch van Duitschland. Buiten den Servaes (om van de in een soort van Middelhoogduitsch overgeschreven Eneït van Veldeke niet te gewagen) bestaat er, voor zoover ik weet, geen Limburgsch werk dat in even oude en (betrekkelijk) zuivere taalvormen met de Sermoenen kan worden gelijkgesteld. Ik achtte het daarom van belang een nauwkeurig onderzoek in te stellen aangaande de grammatische vormen en den woordenschat van het handschrift. De eerste komen me om bekende redenen nog merkwaardiger voor dan de laatste, zoodat ik daarvan voor onzen Bode een kort overzicht heb opgemaakt, dat ik thans den belangstellenden lezer aanbied. De groote moeilijkheid er van lag natuurlijk hierin, dat aan deze zijde duidelijk

het *verschil*, aan de andere zijde de *overeenkomst* der Limburgsche taalvormen met de algemeen Middelnederlandsche moest worden aangewezen: om nu niet noodeloos den lezer te vermoeien, heb ik de afwijking in phonetiek en flexie zoo getrouw mogelijk opgegeven, doch van de overeenkomstige gevallen alleen die meegedeeld, welke mij om hunne bijzonderheid vermeldenswaard voorkwamen; de overige heeft dus de taal der Sermoenen met het Mnl. gemeen. De beteekenis der woorden is, waar 't noodig scheen, aangewezen, en wel in het Latijn, omdat daardoor casus en numerus terstond in het oog vallen. De cijfers geven de bladen van den codex aan, voor welks beschrijving ik kortheidshalve verwijs naar Haupt's Zeitschrift 2, 350, waar tevens als proeve een paar sermoenen, schoon niet in allen deele juist, door ZACHER zijn medegedeeld; elk blad bevat vier kolommen, door mij aangewezen als *a*, *b*, *c* en *d*. De eerste preek begint fol. 3*a*, de 47ste en laatste breekt fol. 232*b* onderaan halverwege af: het laatste gedeelte van het handschrift bevat een Nederrijnsch Osterspiel, t.a.p. eveneens door ZACHER, doch verkeerdelijk als een Middelnederlandsch rijmwerk, uitgegeven. De inhoudsopgave stel ik uit tot de behandeling van het glossarium, waaraan evenwel wegens de uitgebreidheid voorshands niet te denken valt.

Ten slotte een enkel, maar welgemeend woord van dank aan den heuschen en voorkomenden bibliothecaris, den Heer Campbell, die mij de nadere kennismaking met het handschrift zoo gemakkelijk gemaakt heeft.

1) De *a* beantwoordt aan germ. *ă*, deels in open, deels in gesloten lettergrepen: *alecort* (brevissimus), *adere* (vipera), *ane*, *wale* nevens *wal*, *walle* (bene), *nase* (nasus), *gewant* (vestis) 21 *b*, *rasten*, *sagten* (mitigare) 195 *a*, enz. Tegenover *mact* (facit), *gemact* en andere gevallen staat de r e k k i n g in *staerc*, *swaerde* (cutis) 169 *a*, *saeps* (suci) 36 *a*, *laem* (claudus) 147 *c*, *gelaes* (vitrum) 88 *b*, *saet* (satiatus) 85 *d* en in perfecta als *aet* 168 *b*, *maech* 20 *c*, *saet* 134 *a*

140 *a*, *vergaet* 170 *b*, *plaech* 160 *c*. Het hedendaagsch Maastrichtsch rekt op gelijke wijze *saap*, *glaas*, *zaat* en heeft in perfecta de *ao*, als *aot*, *vergaot* enz. *Al* komt voor in *halden*, *gewalt*; *a* blijft meest voor *r*: *arg* (malus), *artcetrie* (medicamen) 33 *c*, *sich ervarmen* (misereri) 127 *d*, *varwe*, *dusentech warven*, enz. Op ééne plaats leest men *såden* (satiare), doch de *o* lijkt met anderen inkt geschreven en dus van later tijd.

2) De *e*, als umlaut van *a*, is schering en inslag; over de *e* in de buiging van znw. en ww. later; als de merkwaardigste gevallen in de afleiding vermeld ik: *andegteg* 66 *b*, *beheldere* (servator), *beheldenisse*, *better* (melior), *degelics*, *egterste* 45 *c*, *eenveldeg*, *gensen* (sanare), *gederen* (coire) 178 *d*, *crechteg*, *megteg*, *nemelike* (praecipue), *sedde* (satietas) 17 *c*, *selme* (psalmus), *scedélik*, *twelf*, *vegevur*, *velleg* (caducus) 56 *b*, *velscen* enz. In *weremde* (calor) 179 *c* kan de *e* door den invloed der *r* ontstaan zijn, als in *ermude* 175 *a* 178 *d*, verg. maastr. *erm*, *werm*. In *gesteerct* 157 *a*, *geleenct* (longior factus), *scheemde* (pudor) is zij gerekt. Bnw. als *segte* hebben bijw. zonder umlaut: *sagte* 52 *a* 70 *c*.

3) De *e* beantwoordende aan got. *i*, wisselt met *i* in vele woorden, als *beldunge*, *bildunge* 80 *c*; *denc*, *dinc*; *gebergte*, *gebirgte*; *kent*, *kint*; *mede*, *mide*; *nederen*, *nideren*; *de selve*, *silve*; *seker*, *versikeren*; *sengen*, *singen* (canere); *temmerman*, *timmeren*; *venden*, *vinden*; *vretsam*, *vritsam*; *went*, *wint* (ventus), enz. Doch in den regel staat *e* zoowel in gesloten lettergrepen, als *bet* (cum), *better* (amarus), *decke* (saepe), *dwengen*, *erquecken* (recreare), *gender* (illic), *helpe* (auxilium), *lest* (astutia), *ret* (fissura), *sen* (sensus), *schep* (navis), *slengere* (funda), *vesch* (piscis), *wessel* (commutatio) enz.; als in opene: *beden* (precari), *vee* (pecus), *weder*, *wedewe* (vidua) enz; eveneens voor *r*: *erde*, *herte*, *iegenwerdeg* enz. R e k k i n g wordt graphisch uitgedrukt in *leet* (membrum), *weert* (hospes); in *enweeg*, *gebeets* (precationis), *beetde* (precavit) kan zij het gevolg zijn van apocope of syncope, doch verg. maastr. *weeg* (via). Opmerkelijk is *teen* (onl. *tên*), *teende* (decem, decimus).

4) De *e* ontstond uit *ö* in *vere*, *evel*: aldus in de zegsw. *nit*

vere evel nemen (aequo animo ferre) 152 *b*, *ver gut nemen* 210 *a* en *verwert* (protenus) 185*c*; evenzoo heeft het ndl. *evel*, *knekel*, *krekel* nevens *euvel* enz.

5) De *i*, germ. *i*, wijkt in de meeste gevallen voor *e*. Ze blijft in *himel* en staat voorts in *bilde*, *sigel* (sigillum), *geviderte*, *sigeloes*, enz.; dat *vergifenisse* nevens *vergiffenisse*, *onbilike* nevens *onbillike* op de Duitsche uitspraak der *i* wijzen, acht ik onwaarschijnlijk: *wiilt* (vult) 86 *a* bewijst niets, omdat de verdubbeling der *i* aan den nieuwen regel, waarop *ilt* staat, te wijten is; intusschen overwege men *bijt* (precatur) 109 *c* en de schrijfwijze *i* voor *ie*, got. *iu*. Soms staat *y*: *hymelsch* 223 *b*, *lylie* 33 *c*, *sygeloes* 230 *b*. Door verkorting ontstond *i* in *hitte*, *witte*; door umlaut in *dincken*, *kinnen*, *pinsinge*, *sinden*, evenals in 't Maastr. Het suffix -*nisse*, dat neutra vormt, is zeer geliefd: *begernisse* 182 *d*, *bekinnisse* 35 *a*, *berigtenis* 32 *a*, *besinnisse* 62 *d*, *besittenisse* 220 *d*, *darfnisse* 179 *b*, *gebrukenisse* 196 *c*, *dodenisse* 180 *d*, *gedenckenisse* 39 *b*, *gelifnisse* 182 *b*, *geuůlnisse* 173 *a*, *komenisse* 116 *b*, *mengenisse* 178 *a*, *nakenisse* 194 *b*, *reinisse* 177 *d*, *treckenisse* (cupido) 193 *b*, *vergifnisse*, *vergifenisse*, *vergiffenisse* (venenum) 13 *c* 16 *b*, *vergettenisse* 178 *d*, *verlancnisse* 196 *a*, *b*, *d*, *vinsternisse*, *vlitenisse* (fluxus) 179 *c*; -*inge* wisselt met -*unge* (zie *u*); doch *eg* is constant: *ontfermeg* enz.

6) De *u*, germ. *u*, is in vele gevallen bewaard gebleven: uit de schrijfwijze blijkt de umlaut niet. Voorbeelden zijn: *iude* (judaeus), *mugelic*, *druncken*, *iungeling*, *umbe*, *kumber*, *sunder*, *sundegen*, *hundert*, *burste* (mamma); *hulde*, *dure* (porta), *menegfuldeg*, *tuchteglike* (pudice), *vullechlike*. Soms wisselt ze met *ue*, wat umlaut kan zijn, in *het duenct mi* 27 *b*, *ervuelt* (repletus) 39 *c*, schoon *ue* elders hd. *u*, got *o*, is. In veel gevallen vindt men *ů*: *gesůnt*, *sůgten* (gemere), *můnt*, *nůt* (utilitas), *orkůnde*, *sůnde*, *ervůllen*, *gůlden* (aureus), *vrůgt*, *gevůgelte*. Het suffix -*unge* komt voor in *sinunge* 21 *b*, *wonderunge* 71 *d*.

7) Met *u* of *ů* wisselt *o*, als *e* met *i*: *mogge* (culex), *mugge*; *kortelike*, *kurtelike*; *sonde. sunde*, *sůnde*; *dompheit*, *dumpheit; vrogt*, *vrůgt*; evenzoo in 't suffix *onge*: *pruuonge* 103 *d*, *erlosonge* 96 *a*. De *o* heeft *logter* (sinister) 183 *a*. Rekking wordt

zelden aangeduid, als blijkt uit *son* (filius); evenwel: *brudegoem* 3 *a*, *hoel* (cavum) 201 *c*, *roest* (quies) 116 *d*, *doegter* 104 *c*. - Of *loet* (sors) 10 *d*, *gescoet* 101 *d* 220 *c*, *sloet* 105 *a* aan mhd. *lôz*, *geschôz*, *slôz*, dan wel aan *loz*, *geschoz*, *sloz* of ndl. *lot*, *geschot*, *slot*, beantwoorden, is niet zeker te zeggen.

8) De *â*, beantwoordende aan germ. *â*, is door den umlaut *ê* beperkt: *archwenech* 27 *d*, *wenen* (putare), *gedende* (figura) 88 *d* 178 *c*, *geneme* (acceptus) 28 *d*, *neken* (appropinquare), *onderdeneg*, *onseleg*, *tege* (lentus) 119 *b*, *trege* (tardus) 14 *b;* evenzoo in de suffixen -*ere* en -*bereg*: *sondere*, *predekere*, *sceppere*; *wandelberg* (mutabilis) 79 *a*, *vrochtberch* (ferax) 6 *d. Onweragteg* 50 *b* wijst op een grondwoord *wâri*, niet *wâr*. Niet altijd is de *â* gewijzigd: *tracheit* (tarditas), *onsailde* (miseria) 12 *d*, waarin de *i* de bekende wijze is om de rekking uit te drukken. In *alwerech* (stupidus) is aangaande de quantiteit der *e* niets zekers te zeggen: verg. hd. *álbern*.

9) De *ê*, got. *ai*, is niet zoo consequent ontwikkeld als ndl. *ê*, gelijk uit *ei* zal blijken. Voorbeelden: *bleec*, *eneg*, *gest*, *hemelie* (familiaris), *ledere* (scalae), *onderscheet*, *teken*, *vlesch*, *wenen*, *weet* (scit), *gesceden* (separatus). *Sele* wisselt met *sile*, als *erst* met *irst*.

10) De *î* wordt in den regel door eene enkelvoudige *i* uitgedrukt, welke intusschen ook de waarde heeft van *ie* (got. *iu*). Vandaar de verwarring van *ie* met *î* in *blieft* (manet), *drieft* (agit), *geliec*, *geliect* (comparat), *lief* (corpus), *lieflic* (corporeus), *scient* (videmini), *siet* (estis), *tiet* (tempus). De *ij* en *y* zijn zeldzaam: *lijt* (fatetur), *nyt*, *vygboem*.

11) De *ô* is ontstaan óf uit germ. *au*, en dan deels *o* deels *oe* geschreven, als *groet*, *doef*, *roet*, *sconheit*, *dropen*, *stoten*, *oege*, *bogen* (flectere), *odevare*, òf uit germ. *â*, doch alleen in zes gevallen: *mone* (luna) 6*c*, *te moten* (modice), *roets* (consilii) 216 *b*, *romeg* (aeruginosus) 22 *c*, *versmoheit* 207 *b*, *sot* (semen) 163 *c*, óf wel, ze is de got. *o* en bleef bewaard voor *i* in *bloyen*, *groyen*, *royen* (remigare); alsmede in *moten* (debere) 77 *c*, *vogen* 72 *d*, *voren* (ducere) 45 *d*. Doch nevens deze vormen staan andere met

12) *ů* of *u*, de regelmatige vertegenwoordigster der got. *o*.

Voorbeelden: *almusene*, *buc*, *blut*, *dun*, *muder*, *oetmut*, *rude*, *rupen*, *suken*; umlaut in *beruren*, *besuken*, *druve*, *gluien*, *huden*, *mude*, *pruvonge*, *sut*, *uffen*, *uffenen*, *sut*, *vugen* is te betwijfelen wegens schrijfwijzen met *ů*: *blůyen*, *grůien*, *grůn*, *můde*, *vůgen*, vergl. *můten*, *nů* (nunc), *rům*, enz. Evenmin is *ue* of *ůe* teeken van umlaut in *vůeden*, *vůeren* enz., wegens *blůet*, *due* (tunc), *duen*, *guet*, *stuel*, *scuep* (creavit), *tue*, enz. In één geval staat *u* voor *ô*, germ. *au*, *strum* (fluctus) 208 *b*. Eindelijk valt op te merken het suffix -*dum* in *erdum* (error), *magdum*, *ricdum* en *uuisduem*.

13) Het gebied der *û* wordt verder uitgebreid, doordien in dien klank ook got. *û* en *iu*, waar deze tweeklank niet tot *ie* is overgegaan, samenvallen: *brut* (sponsa), *buten*, *duren*, *dusenteg*, *kusch*, *crut*, *suckede* (morbus), *scuwen*, *spuwen*, *tun*, *u*, *vur* enz. Ook hiernevens gelden *ů* en *ue*: *getrůwen*, *cůme* (vix), *mueren* (aedificare), *natůre*, *nůheit*, *scůwen*, *vůr*, *vuer*, *tůn* (sepimentum). *Lutter* (purus) en *luchten* nevens *ligten* (lucere) schijnen klinkerverkorting te hebben ondergaan; verg. ook osaks., oudfri. *hlutter*, ags. *hluttor*.

14) De tweeklank *ai* komt alleen voor in Romaansche woorden: *fontaine* 185 *c* 187 *d*, *fornayse* (fornax) 229 *a*, *palais* 19 *c*, *plain* (campus) 132 *a. Ei* is nu eens ndl. *ee*, dan weer ndl. *ei*: *breide*, *deilen*, *ei*, *einboren*, *einode*, *gebeinte*, *heit*, *heilen*, *cleiden*, *leilike*, *meisterscap*, *meininge*, *reine*, *veile*, *screien*, *weinen* enz. Opmerkelijk zijn *eimer* (situla) en *kasteien*. Wisseling met *ê* is gewoon: *gemeine*, *gemene*; *heisch*, *heesch*; *heten*, *geheiten*, enz. Evenzoo weifelen *ei* en *âi*: *weyen*, *dorwait* 34 *b*. Op zich zelf staat *gescheit* nevens *geschiet* (fit) 53 *b* 59 *a* en als part. perf. pass. 54 *c* 67 *c*. Nevens *teen* (decem) vindt men *dertein* 85 *a*.

15) Germ. *iu* is hetzij in *û*, hetzij in *ie* overgegaan. *Ie* wordt geschreven in open monosyllaba: *ie* (unquam, semper), *sie* (sit, videat), *vlie* (fugiat), *wie* (quomodo); voorts in *siet* nevens *sit* (videt), *sien* (vident), *viende* (hostes), *besliet* (claudit) en in praeterita als *liet*, *hiet* nevens *lit*, *lip*, *rit* enz. De gewone schrijfwijze is eene enkele *i* zoowel in opene als in gesloten

lettergrepen: *divel* (diabolus), *dirne*, *Ditsch*, *hiden* (hodie), *hir*, *kiken*, *niwet*, *nit* (nihil), *nirgen*, *ciren*, *sile* enz. Evenals de korte *i* met *y* en *ij* wisselt, zoo ook de eigenlijke tweeklank: *fyr*, *wijs* (crevit), *vlijt* (fugit); verg. ook *liigt* (lux) 85 *a*. De bastaarduitgang -*iren* heeft naast zich -*eren*: *ordeniren*, *ordeneren*, doch -*eren* is meer gewoon: *formeren*, *contempleren*, *prophenteren* 77 *b*. Eindelijk staat *ie* in *kaniel* (canalis) 31 *b*.

16) Den tweeklank *oi* hebben *floite* (tibia) 174 *b* en *joie* (gaudium) 176 *a*. Over *ôi*, zie bij *ô*.

17) De tweeklank *au* beantwoordt òf aan ndl. *au*, als in *lau* (tepidus), òf aan ndl. *ou* uit *al* voor *d* of *t*, waarin het Maastrichtsch *aau* heeft, als in *aut* (vetus), *baude* 58 *c*, *dusenfaut*, *gewaut* (ook *gewaůt*), *hauden*, *kaut*, *saut*, *smaut* (adeps), *sauter*. Daarentegen beantwoordt *ou* òf aan ndl. *ouw*, als in *trouwe*, *vroude*, *vrouwe*, *ervrouwen* (ook *ervrowen*) (laetificare), òf aan ndl. *ou* uit *ol* (*ul*) voor *d* of *t*, gelijk in het Maastrichtsch: aldus in *gout*, *gescouden*, *gedout* (patientia), *hout*, *scout* enz. Voorts staat *ou* in *douw* (ros), *ousten* (metere). Naast *bogen* (flectere) komt *bougen* voor. *Orlouge* (bellum) vindt men 44 *c*, 66 *c*, 204 *c*.

18) Aangaande de d e n t a l e n valt in de eerste plaats op te merken, dat *d* ook na scherpe tenues standhoudt, waarover men zie bij de zwakke vervoeging: daar dus ook na *t* de *d* behouden blijft, als in *sweitde* (sudavi), is de schrijfwijze *td* voor *dd*, als in *gebitden* (precari), ja zelfs voor eene enkelvoudige *d*, als in *reingetde* (purgavi), *vritdag* (dies Veneris), *mestdun* (malefacere) 42 *c* gereedelijk te verklaren. Deze *td* herinnert weder sterk aan de Psalmen; verg b.v. *in der mitder nagt* 127 *a* met *an mitdon dage*, *Ps.* 54, 18. Verwarring van *t* met *d* had plaats in *leventech* 169 *d* 171 *a* 180 *d*, *behutinge* 5 *d*; weifeling heerscht in *seste* (sextus) en *sesde*, *vifte* en *vifde*; verg. ags. *fîfta*, doch eng. *fifth*; ags. *sixta*, *sihste*, eng. *sixth*; daarentegen steeds *agde* (octavus). Twee voorbeelden van apocope der *t* na een consonant, welke met uitzondering van *lt* (*ld*), *nt* (*nd*) *rt* (*rd*), regelmatig in het Maastrichtsch voorkomt, zijn *lig* (lux) 100 *b*, *ernstach*, *ernstag* (industrius) 173 *c* 222 *a*. Het ndl. suffix -*te* luidt steeds -*de*: *bedrufde*, *begerde*, *breide* (got. *braidei?*)

en *breidte*, *dipde*, *gescefde*, *genugde*, *gemeinde*, *gutde*, *gerde* (cupido), *hogde* of *hochde*, *cromde*, *lencde*, *schonde* (pulcritudo), *sedde* (satietas), *smecde* (gustus), *stercde*, *sucde* (morbus), *verdinde*, *wermde*.

19) De labialen staan evenals de overige mutae geheel op mnl. standpunt. Dezelfde schrijfwijze van tenuis + media, die we in *td* aantroffen, vinden we in *pb* voor *bb: dopbelen* (alea ludere) 134 *b*, *stupbe* 164 *a* = *stubbe* 164 *a* (pulvis); verg. *bi Jacobpe* 170 *c*. De verbinding *mb* wisselt met *mm* in *comber*, *commer*; *nember*, *nemmer; mp* komt voor in *lamp* (agnus) 170 *a* enz., *domp* (stupidus), *domplike* (verg. onl. *dumpeide*, *gl.* 216). De *v* is zeldzamer dan *u*, maar ook de vocaal *u* wordt door *v* uitgedrukt in *orlovge* (bellum) 44 *c*, *avden* (veteribus) 137 *b.* - *F* wordt behalve in *fone* (auster) niet als beginletter geschreven dan na tenues: *met fusten* (pugnis) 155 *a*. - Aan ndl. *b* beantwoordt de *v* in *ervarmen* (misereri) 127 *d*: verg ndl. *ontfermen*. Met *anvilte* 119 *a*, ndl. *aanbeeld*, vergelijke men ags. *anfilt*, eng. *anvil*; ohd. *anevalz* (GRAFF 3, 467)?

20) Van de gutturalen beantwoordt *g* aan ndl. *g* ook wat de uitspraak betreft, blijkens *dag* en *dach* (dies), *seleg* en *selech*, *dog* (tamen), *sig*, *susschedaen* (talis) 189 *d* 191 *a*, enz Eene schijnbare afwijking is *eenke* (ullam) *creiature* 81 *b*; verg. echter ndl. *enk-el*, met dubbel deminutiefsuffix. *Ng* wordt op 't eind of voor scherpe consonanten *nc*: *lanc*, *dinc; verlauct* (desiderat), *gehenct* (sinit); zoo ook *geuenckenisse* uit *gevenc-nisse* (carcer) 171 *b*. Daarentegen *penninch* 213 *a*. De schrijfwijze *gh* vóór *e* komt ook voor, zelfs in stede van *ggh*: *seghen* (dicere) 90 *c*, *lighen* (jacere) 204 *d*; daarnevens *cg* in *mucge* (culex), zelfs onnoodig in *iuncgeren* 118 *b*; of *chg*: *lechgen* (ponere), *sechgen* (dicere). Voorts beantwoordt *g* aan germ. *j*, als in *gene* (ille), *gi* (vos), *geden* (runcare), *vergagen* (abigere) 178 *c*. De *c* of *k* bleef in *sculdeg*, viel weg in *sullen*, *sal*. - De *ch* wordt vaak *g* geschreven: *dag*, *seleg*, *sig*, *dog*, *delagteg* enz.; als tusschenletter dient *gh*, *cgh* of *gg*: *laghen* (ridere), *lighame*, *licghame*, *liggame*. Zij ontstond uit *f* in *brulogt* (verkeerdelijk door ZACHER *bruloyt* geschreven), *ogte*, *hegtinge*, *lugt* (aer),

gecnocht, *geknoegt* (nexus), *gedogt* (baptizatus) 200 *a*, *gigte* (donum) 190 *a* 195 *c*. Het wegvallen der aspirata is merkwaardig in *gesleten* (generationibus) 45 *d*, welken vorm men in 't Limburgsch niet verwachten zou. Na *s* valt *ch* in vele gevallen weg: *mensche*, *mensheit* 186 *a*; *kusg* 85 *c*, *kusheit* 72 *d*, *der kuste* (castisssimus) 110 *a*; *hons* (cynicus), *vals* enz. Ook de *h* ondergaat, evenals in de Psalmen, vaak syncope: verg. *tracheit* (tarditas), *onkuscheit*, *gehorsamgede*, *wareit*, *sterkede* enz.; ze is anorganisch in *helpenbeen*, *erloshere* (servator), *tharge* (te arge) 102 *a*. De *h* bleef in *ombevehet* (amplectitur) 20 *b*, viel weg in *nit* (nihil), *vlo* (fugit), enz. en voor *s*: *wassen* (crescere), *hesenen* (mhd. *hehsenen*), enz.

21) Van de overige consonanten vermeld ik slechts: de *l* in *verdonckelen* 8 *a*, de *n* in *tukunst* (futurum) 113 *a b*, de *r* in *beren* (baccis) 17 *c*, de *w* in *swalwe* (hirundo), *selewen* (inquinare), *verdilwen* (delere) 69 *a* Het ndl. pronomen *men* luidt *mi*. De *z* is zeldzaam: *zayen*, *zanders* (des anders), *zavonts. Tc* = *ts* in *ertcetrie*, *ertsetrie* (medicamen). *Wugen* 51 *a* 79 *b* zal wel een schrijffout zijn voor *vugen* (aptare).

22) Aangaande de v e r b u i g i n g der substantieven valt op te merken:

a) Van den g e n . s g . smelt de *s* met de *s* (*sch*) van het stamwoord, na uitstooting der *e*, samen: *des gelas* 88 *b c*, *dins vlesch* 202 *b*, verg. 10 *d*, *dis verdumenis* 199 *b*, *ons verloesenis* 199*c*; soms ook na *st*: *dis gest* 195 *a d*.

b) De d a t . s g . van *herte* is *herten*, hd. *herzen: metten herten* 65 *a* 73 *d*, *in sinen herten* 87 *d*, vgl. 37 *c* 62 *c* 88*c*, 89 *a*; doch den vorm *herte* leest men 43 *a* 113 *d*. Mnl. *herten*, als datief, ken ik alleen van 't fem. (*die*) *herte*. Van de masculina *lighame* en *wille* komen datieven sg. op *n* alleen voor 107 *a*, 73 *b*.

c) Vrouwelijke *i*-stammen hebben den dat. en acc. òf op -*e* òf gelijk aan den nom.

d) De m e e r v o u d e n

α) der neutra, als *graf*, *gebod*, *wort*, *dinc* nemen in nom. en acc. geene *e* aan; de gen. plur. gaat steeds op -*e*, de datief op -*en* uit: *dinge*, *worden*, als in 't oudste Mnl. De uitgang

-*ere* (niet *er*) komt voor: *bladere*, *bladere*, *bladeren*, *bladere*; daarnevens *kent*, *kende*, *kenden*, *kent*.

β) der masc op *ere* zijn òf -*ere* òf -*eren*: *lerere* (magistri), *lereren*.

γ) met u m l a u t vindt men in *bank*, plur. *benke*; *maget*, plur. *megede*; *vader*, plur. *vedere*; *cragt*, plur. *cregte*; *tran*, plur. *trene*.

e) De uitgang -*enen* van den dat. plur. wordt vaak vereenvoudigd tot -*en*: *teken* (signis) 98 *b* 116 *d*, *wapen* (armis) 178 *b* 228 *d*; wat misschien aan weglating van het bekende streepje te wijten is: wel is waar luidt zelfs 't ww. *beteken* 4 *c*, maar den dat. plur. *wapenen* vindt men 178 *d*.

23) De v e r b u i g i n g der adjectieven is voor de naamvallen, die op -*e* uitgaan, niet streng af te deelen in zwakke of sterke flexie, doordien naar de bekende mnl. wijze *e* vaak wordt afgeworpen en oorspronkelijke zwakke naamvallen daardoor het voorkomen der sterke declinatie krijgen: ten duidelijkste blijkt dit uit *XII gemein sterren* 4 *d*, waar zelfs de -*e* van 't stamwoord wegvalt; evenzoo uit den plur. *wereltlic lide* 227 *a*. Zoo lezen we na 't bepaalde lidwoord: *der gehorsam boegart*,... *der sonderlic*,... *der speciael* 223 *a*. Evenzoo is na -*el* en -*er* de apocope allergewoonst: *der seker wech* 209 *a*, *dese edel reve* 109 *a*, enz. Terwijl in 't Mnl. de sterke genitief sg. masc. en neutr. regel is en de zwakke uitzondering (voorbeelden zijn: *des derden Otten*, STOKE 1, 866 en 992, *des vetten graven zone* 2, 135; *mijns reynen lichamen*, *Disput. v.d.h. cruce* 2, 7), worden hier beide door elkander gebruikt: *sheilges geests* 231 *b*, *des betstes guts* 64 *c*, *dic oetmudegen menschen* 104 *c*, *ens igelics seleges menschen* 102 *a*, *des edelen gots* 90 *a*, enz. In den gen. dat. sg. fem. en gen. plur. is de sterke vorm regel: *der hoger gotheit* 115 *b*, *eenre igeliker selen* 85 *b*, *der bernender minne* 115 *c*, *der quader* 231 *c*. Ook de comparatief wordt sterk verbogen: *cranckers herten* 69 *c*. Eindelijk wijkt het adjectief van het Mnl. in zooverre af, dat het, substantive gebezigd, meestal de *n* der zwakke declinatie in den nom. en acc. plur. aanneemt: *die heilegen* 9, 10 enz.

24) P r o n o m i n a .

a) P e r s o n a l i a : *Ic*, *mins*, *mi*, *mi*; *wi*, *onser*, *ons*, *ons*.

Du, *dins*, *di*, *di*; *gi*, *ure*, *u*, *u. Hi*, *sins*, *heme* of *hem*, *heme* of *hem*; *si*, *hars* of *hare* (29 *d*), *hare*, *hare* (*har*) of *se*; *het*, *sins*, *hem* (91 *c*), *het; si* of *se*, *hare* of *hore* (127 *a*), *hen*, *hen* of *se*. Enclitisch acc. sg. masc. -*ene*, -*en*, -*in*. Het reflexief in den dat. en acc. sg. en plur masc. of neutr. is vaak *sig* (*sich*). Fol 161 *b* staat *he es* (is est), maar de *e* is eene latere correctie van *i*. Merkwaardig is de enclitische vorm -*er*, beantwoordende òf aan hd. *er* òf aan hd. *ihr*; voorbeelden: *due segender den win* 56 *a*; *es di arm? ja er* 213 *a*, *darre* (ubi is) 222 *c*, *canre* (potest is) 216 *d* enz. enz.; *wis beitder* (quem exspectatis)? 4 *b*; *sulder* = *suldi* 15 *d*; *geloueder* (polliciti estis) 198 *b*; *sugter* (quaeritis) 217 *c*, terwijl elders *gi*, encl. *i*, staat. De hd. vorm *dig* (te) staat 69 *c*; ook 38 *a* en 38 *b*, doch in de beide laatste gevallen als correctie van later tijd. Het Maastrichtsch kent thans de vormen *ich*, *mich* (mihi, me); *ver* (nos), *us* (nobis, nos); *dich* (tu, tibi, te), *geer* (vos), *uuch* (vobis, vos), *heer* (is).

b) P o s s e s s i v a : *min*, *din*, *sin*, *har*; *onse*, *ons*, *unse*, *uns*; *ur*, *ůr*, *or* (vester) nevens *uw* (gen. sg. masc. neutr. *urs*, *ors*, *ues*, fem. *ure*, *ore*, enz.); *har*.

c) Behalve de regelmatige vormen van *di* (ille; qui), en *wi* (quis) vindt men: *de* (qui) 47 *d*, *de* (is) 81 *b*, *we* (quicunque) 12 *d*, *we* (quis) 123 *c*, *wee* (quis) 48 *a* 116 *a*, *weme* (quem) 93 *d* 101 *c*; *win* (cui) veranderde eene latere hand in *wim* 41 *d*. Van het artikel is de nom. sg. masc. regelmatig *der* (gen. *des* en *dis*, enz.); evenzoo luidt 't pron. demonstr. *dergene di* (is qui) 232 *b*.

d) De overige pron. zijn aan 't Mnl. gelijk. *Allet* leest men als neutr. 4 *b*; *derre* staat naast *deser*. Maar nevens *welk* en *sulk* staan de germanismen *welg* 3 *a* (bis), *willig* 33 *b*, *willech* 41 *c*, *willeg* 42 *c* en *sulg* 15 *b* 18 *b* 27 *b* 74 *a*, *sullech* 37 *a*, *suleg* 40 *c*.

25) C o n j u g a t i e der sterke ww. I *dwingen*, *dwanc*, *dwongen*, *gedwongen*, daarnevens als part. *gehůlpen* 200 *b*, *gebunden* 6 *a*, *verscrunden* (fissus) 47 *a*, *berůnnen* 97 *d*, *verlusschen* (exstinctus) 145 *d*. II *spreken*, *sprac*, *spraken*, *gesproken*. III *steken*, *stak*, *staken*, *gesteken*. IV *schinen*, *scheen* en *schein*,

schenen, *geschenen*; als praeterita voorts *nederseich* (defluxit) 149 *c*, *geleic* (comparavit) 226 *b*. V *drugen* (210 *b*), *droech*, *drogen*, *gedrogen*; *verlisen*, *verlos* 74 *c*. VI *staen*, *stunt*; *dwaen*, *dwug*, *gedwagen*; *sceppen*, *scup*, *gescapen*; *heven* of *heffen*, *huf*, *erhaven*. VII *hangen*, *hinc*; *spannen*, *spin* 19 *c*. VIII *slapen*, *slip*. IX *lopen*, *lip*. X *heten*, *hit*. Opmerkelijk zijn *plegen*, part. *geplogen* 180 *c*; *bespien* (consputare) 204 *c*, part. *bespuwen* (consputatus) 97 *b*, praeter. *bespuden* 169 *a* (consputaverunt); *vlien* (fugere), part. *gevluwen* 145 *b*, praet *vlo* 230 *a* naast *vlude* (fugi) 145 *b* of *vloude* 145 *c*. Zie verder bij § 1.

26) De 2de en 3de ps. sg. praes. ind. der I, II en III klasse hebben als themavocaal *i*, zelden *e*; die der VI, VII en VIII klasse hebben umlaut. Voorbeelden: I *birget* 65 *c*, *gilt* 200 *c*, *hilpet* 21 *c*, *hilpt* 202 *c*, *nimpt* 17 *c*, *rinnet* 17 *b*, *scilt* (solvit) 206 *d*, *smilt* 172 *a*, *stirft* 67 *c*, *swimt* 20 *a*, *vicht* 86 *c* 102 *b* II *bricht* 19 *b*, *briket* 96 *b*, *verhilt* 216 *c*, *sprict* 123 *c*, *spriket* 40 *a* 217 *c*, *pligt* (solet) 192 *c*. III *gift* 16 *b*, *it* 180 *a* 223 *d*, *list* 6 *b*, 16 *b*, *liset* 5 *d*, *mit* 202 *a*, *stict* 4 *a*, *trit* 66 *c*, *vergit* 185 *b* 206 *a*. VI *dregts* (fers) 19 *a*, *dregt* 122 *b* 184 *b* 225 *b*, *dreget* 13 *b* 19 *a*, *vers* 208 *b*, *vert* 14 *a* 120 *a*, *dweet* (lavat) 129 *b* 179 *b*, *sleet* (ferit) 101 *d*, *wescht* (lavat) 224 *b*. VII *west* (crescit) 115 *d* 121 *b*, *helst* 18 *a*, *helt* 16 *b*, *beheldet* 13 *b* *velste* (cadis) 28 *c*, *velt* 116 *b*, *hengt* 143 *d*. VIII *ontfeest* 7 *d*, *ontfeet* 128 *b*, *verleetst* (confidis) 208 *c*, *leet* 161 *c*, *reet* 141 *c*, *sleept* 127 *a* 203 *b* 229. Het Maastrichtsch heeft hetzelfde klankverschijnsel, doch op uitgebreider schaal, ontwikkeld; zie FRANQUINET § 23.

De imperatieven hebben den klinker van den infinitief: *sprec* Opmerkelijke vormen zijn: *sech* (vide) 136 *d* 188 *d* 189 *a* 226 *a* nevens *sig* 94 *a*, maastr. *zuch*, *zuuch*; *tuch* (trahe, duc) 195 *d*; *stant* (sta) 101 *b*. Met -*e: come* (veni) 205 *c*.

27) Het praeter. conjunctivi der II en III klasse heeft deels umlaut: *queme* (veniret) 6 *c* 19 *a*, *spreke* (loqueretur) 4 *d*, *sprekes* 20 *c*, *neme* 80 *d*, *sege* 4 *a*, deels den ongewijzigden klinker: *stake* 40 *a*, *sprake* 80 *b*, *sage* 80 *d*, enz. Evenzoo de 2 sg. praet. ind. met umlaut: *seghes* (vidisti) 63 *d*.

28) Het praeteritum en het verl. deelwoord der regelmatige

zwakke ww. worden, evenals in 't Maastrichtsch, gevormd door achtervoeging van -*de*, -*d*, welke ook de sluitletter van den stam zij: *wachten*, *wagde*, 19 *a* 168 *c*; *achten*, *agde* 112 *c*; *berigten*, *berigtde* 31 *d*; *vrochten* (timere), *vrochde* 144 *c*; *erligten*, *erligde* 88 *b*; *sweiten*, *sweitde* 103 *d*; *leiden*, *leitde* 114 *b*; *haten*, *haetde* 186 *c*; *smeden*, *smetde* 199 *a*; *bespotten*, *bespotde* 156 *c*; *tasten*, *tasde* 115 *b*; *spreiden*, *spreitde* 116 *c*; *scaden*, *scatde* 95 *b*; *planten*, *plantde* 33 *b*, *plande* 33 *d*, 223 *b*; *vuden*, *vutde* 232 *a*; *rosten* (quiescere), *rosde* 222 *d*; *rasten*, *rasde* 167 *d* 207 *c*; *stigten*, *stigde*, 232 *c*; *maken*, *macde* 31 *c*, *mactde* 138 *d*, *met gemacder sconheide* 17 *b*; *trecken*, *trecde* 109 *d*; *merken*, *meretde* 96 *a*; *predeken*, *predecde* 36 *a*; *bedecken*, *bedecde* 223 *c*; *bevlecken*, *ene onbevlecde magt* 77 *c*; *recken*, *met opgerecden halse* 164 *a*; *wenken*, *wencde* 96 *c*; *raken*, *wol geracde* (egregia) 90 *d*; *neigen*, *neichde* 51 *b*; *velschen*, *velschde* 32 *d*; *lachen*, *lachde* 167 *d*; *gehengen*, *gehencde* 103 *a*; *outfenken*, *met ontfencder devotien* 222 *c*; *berespen*, *berespde* 128 *a.* - *Geschin* (fieri) wordt zwak vervoegd *gescide* 14 *d*; *seggen* heeft *segde* nevens *segede* 160 *d*, *gesegt*.

29) Daarentegen hebben de onregelmatige de *t* na verscherpte stamsluitletter en met zoogenaamden rückumlaut, welke in den conjunctief vaak weer in umlaut overgaat. Voorbeelden zijn: *suken*, *sugte*, *gesugt* 64 *b*; *dunken*, *dugte* 83 *c*; *brengen*, *bragte* 226 *c*, conj. *bregte* 226 *a*, enz.; *werken*, *verwragte* 20 *c*, *gewargt* 215 *c*; *dopen* (baptizare), *gedogt* 200 *a*; *kopen*, *gekoegt* 145 *a*; *knopen*, *geknoegt* 181 *c*; *denken*, *dagte*, conj. *gedechte*, 20 *c* 167 *a*; *setten*, *satte* 89 *c*, conj. *sette* 139 *a*, *gesat* 231 *b* 232 *c*; *senden*, *sande* 43 *b*, *gesant*; *kennen*, *kande* 177 *a*.

30) De 2 sg. praes. imper. der zwakke ww. eindigt op *e*: *sechge* (dic) 52 *b*, *sege* 178 *d* 179 *b*; *erlose* (libera) 77 *c*, als in het Mnl. Evenzoo *heve* 182 *b* van *heven*, *huf*.

31) De 2 sg. eindigt op *s* of *st*: *geves*, *gevest*, *givest*; *maken*, *makest*; *merken*, *merkes*; *du sants* (misisti); inzonderheid op *st* na de bekende vormassimilatie: *ogtste makest* (si facias) 123 *d*, *daste ontfeest* 7 *d* enz. Tusschen de *t* (der 3 sg. en 2 plur.) en de *m* van den stam wordt vaak *p* ingelascht: *compt* (venit,

venite), *getempt* (decet) of *teempt* 201 *d*; hiermede verwarre men niet de sluitletter des stams in *clemp* (ascende) 137 *b*, 149 *b*, *clamp* (ascendi) 78 *d* 137 *b*, zelfs met epenthetische *t* in *clampt* (klom) 231 *c*, daar deze *p* op den vorm *klimben*, ohd. *climban*, eng. *to climb*, berust. Daarentegen valt *t* vaak weg na *nc*, *c dwinc* (cogit), *ondermenc* (permiscet) 40 *b*, *ontpluc* (aperiatis) 172 *c*.

32) Het part. perf. pass. komt zonder *ge-* voor in: *bleven* 11 *b* 171 *b*, *comen* 171 *b*, *leden* 7 *b*, *vonden* 9 *d* 190 *b*, *wont* (vulneratus) 148 *c* 170 *c*, *gewar worden* 19 *a*.

33) Opmerkelijke vormen der anomala zijn:

a) *hebben* (gerekt in *heben* 37 *c* 203 *d*), *du hest* 5 *a* 37 *d* 109 *b*, *du hefs* 7 *a*, *ic hadde* (plur. gerekt in *haden* 119 *d*), conj. *hedde* 88 *c*, imper. *heve* 103 *a*.

b) *willen* (velle), *du wilt*, *hi wil* of *wilt*, praet. *waude*, *wolde*.

c) *mogen*, *du mogs* of *magt*, conj. *můge*, praet. *mogte*.

d) *dun*, *ic dun* 54 *d*, *dun ic* 55 *b*, praet. *dede*.

e) *sulen*, *ic sal*, *du salt* of *saut*, *hi sal*, *salt* of *sol*, *wi sulen*; conj. *ic sule;* praet. *solde*, *sulde*.

f) *dorven*, *darft* (debet), *bedoerste* (egeret) 112 *a*.

g) *weten*, *du weest* of *weist* 95 *c*, praet. *wiste*.

h) *gaan*, *gaen ic* 54 *d*, *hi gaet*, *geet*.

34) O n v o l k o m e n assimilatie komt voor bij 't lidwoord: *dwerc*, *dlicht*, *dbeginsel*, zelfs voor klinkers: *donse* (nostrum) enz. Voorts *stivels* (diaboli), *scheens* (ilius rei), *stags* (diei), *schees* (spiritus), *sfleisch* (carnis), *sonders* (des sonders). Zoo ook bij 't pron. *du* na voegwoorden als *dat*, *ogte*, of met verba: *daste ontfeest*, *ogtste meinst*, *heste* (habes tu) 10 *d* enz. Ten derde in woordverbindingen: *wed wale* (bene scito).

35) V o l k o m e n assimilatie valt op te merken:

a) bij 't lidwoord, inzonderheid na voorzetsels: *toegen* ('t dogen), *mettin*, *tin* (te din) enz.

b) bij encliticae: *siwi* (sumus), *moge wi*, *sule wi*, *vende wi*; of met syncope: *mogwi*, *minwi*, *hebwi*, *vendwi* enz.; *weddi* (scitis), *mudde* (debetis); inzonderheid voor *s*: *verse* (vert-se), *suecse*, *ontfese* (ontfeet-se), *bragse*, *crencse*, *weesse* (weet-se) enz.

c) In woordverbindingen: *hen* (het ne), *dan* (dat ne), *og si* (ogt si).

d) In consonantengroepen: voor *s*: *te verges* (gratis), *geveest* (falsus), *best* nevens *betst*, *vriscap*, *vrinscap* (amicitia, *hons* (cynicus), *kinsch* (puerilis), *vins* (invenis); voor *m: coman* (mercator); voor *r*: *ere* (eenre), *dusdaere* (talis); voor *v*: *eveldeg* (simplex), *evoldelike*; voor *l*: *eigelik*, *besceidelike*, *onweselic*, *volkomelik. Nd* wordt *nn* in *orkunne* (testimonium), *opvenstennisse* (resurrexio).

36) S y n c o p e treft de *a* (*e*) in *drin*, *drop*; de *e* in *gnug* (satis), *brechten* (certiorem facere) en in 't praefix *ge-* voor klinkers in de part. perf. pass.*: garbeit*, *gacht*, *geert*, *geten*, *gordeelt*, *gufent*; en voorts in 't algemeen den klinker van 't suffix *-eg* (*-ig*): *hungerch*, *wandelberg*, *scemelch*, *onnoselgheit*, inzonderheid voor toonlooze syllaben: *inge* (innige), *mengerhande*, *vromge*, *ongelofge*, *onderdenge*, *iamerge*, *leventge*, *ellentge*, *dusentgen* (millibus), *reingen*, *heilgen*, *pingen* (cruciare), *sontgen*, *hem gewertgen* (dignari), *bescultgen*, *verkuntgen* enz.: evenzoo van 't suffix *ik* in *horncke* (anguli) 163 *d*. Eiudelijk consonanten: *sechmudeg* (mitis), *boegart* (boomgaard), *notdorte* (uooddruft), *allentalven*, *vercongen* (nuntiare) 136 *b*, *sogestes* (supremi). Zie verder bij *h*.

37) E p e n t h e s i s komt voor: van *e gelorie* (gloria), *geluien* (ardere), *gelas* (vitrum), *kenegt* (minister) 67 *a*; van *i* in *creiature* nevens *creature*; van *t* voor *s* in *dis levents* (vitae) passim, *van verrents* (procul), of voor *n*: *minnentlike*, *innentlike*, *verholentlike*, en in samenst. *in beidenthalven*, *allenthalven*. Zeer gewoon is eene *t* tusschen den toonloozen uitgang *en* van den 1 of 3 ps. plur. in 't praes. ind. (mogelijk onder invloed der slotletter van den ouden praesensuitgang *end*, *ent*), en 't enclitisch vnw. *ene* (eum) of 't adverbium *der* (daar). Voorbeelden zijn: *si treckenter sich gerne af* 27 *b*; *si wassentere mede* (wassen er mede) 68 *b*; *wi sulentier ons af huden* 45 *c*; *si erdentene* (eerden hem) 89*d*; *si hebbenten* (hebben hem) 166 *c*, *hebbentene* 85 *b*; *si becorentene* 95 *b*; *si litentene loepen* 165 *c*; *si slugenten* 8 *a*; *si mutentene minnen* 48 *a*; *si behaudentene* 66 *d*; *si loventene* 71 *c* 72*c*, *si minnenten* 72 *b*; *si woudenten nederstoten* 168; *si namentene ende steindentene* 10 *d*; zoo ook bij *sin* (videre) en *gan* (ire): *wi sintene* 116 *c*; *si sintene* 85 *a*; *si ganten* (begaan hem) 208 *d*. Een

enkel voorbeeld van zulk een inlassching tusschen *n* en *s* vindt men 6 *a*: *hofsce vrouwen plegent sich te verwene met witter varwen*. Eene *p* wordt ingelascht tusschen *m* en *t* in de vervoeging: *neempt*, *nůmpt*, *compt*; ook tusschen *m* en *n* in*columpne* (columna) 8 *a*.

38) De e p i t h e s i s der *t* in *clampt* (ascendi) is reeds besproken. Andere voorbeelden van toevoeging der *t* zijn: *in der middelt* 28 *c*, *die middelt* 51 *b*, *dumpt* (stupidus) 29 *c*, *werct* (opera) 119 *a*, *die iunct* (pulli) 113 *b*. Niet minder opmerkelijk is het toevoegen eener toonlooze *-e* aan adjectieven, die praedicatief gebruikt worden, inzonderheid op *-lic*: zoo leest men praedicative: *dat die stat hoge es* 70 *c*, *di mact den weg effene* 50 *b*, *dat hi regte sie sonder cromde* 48 *b*, *het es ommugelike* 9 *b*, *est onbillike* 22 *c*, *du salt hare heimelike werden* 40 *b*, *so wert ane den mensche gestelike dat ten irsten was vleschelike* 90 *a*, *hi sie geestelic ogte wereltlike* 11 *a*, *hi wart teganclike* 112 *c*, enz. Over een dergelijk verschijnsel in 't Zuidbevelandsch, zie *Taal- en Letterb.* 4, 225.

39) Daarentegen valt vaak eene toonlooze *e* vooral bij monosyllaba weg: *hin com* (nisi veniat) 3 *d*, en zoo gewoonlijk bij 't onkennende *ne*; *als mis* (men ze) *warnt* 210 *d*, *omb sin broet gaen*; zoo ook voor vocalen: *dat mis* (men ze) *ere* 210 *d*, *dar mis* (men ze) *an bekennen mach* 210 *d*, enz. Hoe deze apocope de declinatie der bnw. onduidelijk maakt is reeds gezegd.

40) G e r m a n i s m e n zijn *der* (art., nom. sg. masc.), *-er* (is), *-er* (vos), *welg*, *sulg*, *sig*, *dig*, zie de pron. In plaats van ndl. *k* staat *g* (*ch*) in *sugt* (quaeritis), *versugt* (tentat) 15 *b*, *bestricht* (illinit) 17 *b*, *vervlucht* (exsecratus) 143 *d*, *geswacht* 11 *b*; doch of hier de *g* (*ch*) de hd. verschoven tenuis is, is zeer te betwijfelen met het oog op *tregt* (trahit) 16 *b* of *trecht* 22 *d*, part. *getregt* 139 *c*, *rochten* (avulserunt) 149 *c*; verg. b.v. gelderschsaksisch *mi ducht* voor *mi dunkt*, en de ndl. syncope's in *zocht*, *docht* enz. Doch zeer zeker is de *s* de hd. *z* in *vlis* (industria) 60 *c* nevens *vlit* 61 *b*, *sig vlischen* 43 *b c* 108 *c* of *vliscegen* 20 *c* (operam navare) nevens *vlitgen* 86 *c*. Verder strekt zich de Hoogduitsche invloed niet uit.

41) De eigenaardigheden der grammatische vormen behoeven wel geen afzonderlijke vermelding; nog duidelijker vallen de met het Nederrijnsch overeenkomstige of daarvan afwijkende woorden en vormen in 't oog. Ik wijs alleen maar op *seggen*, *geschide*, *nůmen* (vocare) 72 *d*, *geweest*, *branden*, alsmede op de partikel *er-*, waarover men het glossaar nazie: op twee plaatsen komt (geheel congruent met de Psalmen) de omzetting *re-* voor: *en reveer di nit* (ne timesce) 132 *a* en *onreverlike* (intrepidus) 51 *a*. Eene zonderlinge s c h r i j f wijze is *ts* voor *st*, gelijk we reeds bij *dregts* (fers) opmerkten; andere voorbeelden zijn *du woents* 216 *a*, *du macts* 179 *b*, en voorts bij superlatieven *alre lovelicts* 68 *d*, *alre orberlicts* 75 *b* 211 *c*, *geheelicts* 108 *d*, *alrenuts*[*t*] 75 *b*; eene even fraaie omzetting vertoont *himelechs* (coelestis) 11 *c*.

P.J. COSIJN.

Het Sliedrechtsch taaleigen door K. van der Zijde.

Reeds geruimen tijd geleden, verzocht ik aan Dr. Verwijs een plaatsje in den Taal- en Letterbode voor het taaleigen van een plaats, die ontegenzeglijk onder de dorpen van Zuid-Holland een van de voornaamste rangen inneemt. Weinig plattelandsgemeenten toch kunnen op meer welvaart en vooruitgang roemen dan Sliedrecht, een uur boven Dordrecht aan de Merwede gelegen, en toch vindt men hier een menigte woordeu en vormen van ouden datum, die aan groote afzondering doen denken.

Het raadsel is licht op te lossen. De Sliedrechter, hij zij een ruim bemiddeld aanuemer of wel een dijkwerker, vindt door het heele land heen zijn bestaan, maar leeft meest afgezonderd in zijn *keet*, zonder met de '*vremden*' auders dan tot aankoop van zijn benoodigdheden in aanraking te komen. Daar dit echter den Sliedrechter niet belet, alle straatliedjes en algemeene volksuitdrukkingen - als b.v. 'nog al gek' - van '*buitenaf*' mee te brengen, mag men met recht vermoeden dat er ook enkele woorden als buit worden meegevoerd. Dit vermoeden wordt bevestigd door de afwijkende uitspraak van woorden, die te S. minder populair zijn, daar hij deze op dezelfde wijze uitspreekt als die, welke hij slechts uit boeken of couranten kent.

Deze opmerking heeft bij mij de overtuigiug versterkt, dat de

uitspraakleer van een dialect voor de kennis der taal van evenveel belang is als het lexicograpische gedeelte. Daarom meende ik dan ook, bij het behandelen van het Sliedrechtsche taaleigen, die woorden niet te mogen vergeten, die alleen door hun uitspraak de vermelding verdienen.

Het overtollige in de onderstaande woordenlijst is van die beschouwing een gevolg. Om intusschen niet breedvoeriger te worden dan noodig is, laat ik aan de woordenlijst een korte beschouwing over de klanken en sommige medeklinkers, alsmede enkele spraakkunstige opmerkingen voorafgaan. Wat dààraan of aan het geheel ontbreekt, zal misschien deze of gene Sliedrechtsche onderderwijzer wel in een nalezing willen aanvullen. Immers, daar ik al sedert dertien jaar niet meer tot Sliedrechts inwoners behoorde, is het licht te begrijpen, dat ik het een of ander vergeten, of nu en dan den bal misgeslagen kon hebben. Daarom heb ik dan ook de hulp ingeroepen van mijn hooggeachten vriend en gewezen leermeester, den Heer DULLBURG SCHLIEF, die sedert bijna 30 jaar als onderwijzer in genoemde gemeente met de gunstigste resultaten werkzaam is. Hem zij voor die vriendelijk verleende hulp bij deze openlijk mijn hartelijke dank betuigd.

Door de vele schakeeringen en overgangen tusschen de verschillende klanken is het moeilijk, ze ieder in het bijzonder met de vereischte juistheid te omschrijven. -

a. De *a* heeft vierderlei klank: *ao*, *ae*, *â* en *à*. De *ao* komt voor als volkomen en als (zeer) gerekt: *vaoder*, *staol* en heeft altijd den klank van de Italiaansche a. De *ae* komt, zoover ik weet, alleen als gerekte klank voor. In de meeste woorden wordt zij gevolgd door een *r*: *paerd*, *staert*, *waer*; in twee door *ch* en in één door *l: naechie*, *straechie*, -*ael*. De *â* heeft bijna den onvolkomen, maar gerekten klank van het Eng. *man*, wordt steeds gevolgd door een *i*: *gâie*(*n*) en is langer en voller dan de *à* of onvolkomen *a*, die te S., - geen ongewoon verschijnsel in platte tongvallen: - tamelijk gerekt wordt uitgesproken. De *a*, die men door onderwijs, lectuur of omgang heeft overgenomen, is zonder uitzondering *ao*, hetgeen daar van daan komt, dat de *ao* voor beschaafder dan *ae* doorgaat.

e. De *e* heeft vijfderlei klank: *é*, *ee*; *ê*, *ea* en *è*. De twee eerste hebben niets bijzonders; zij komen overeen met de *e* in *leven* en *leef*. De *ê* is nagenoeg gelijk aan de Hd. *ä*: *rêpe*, *kês*. De *ea* klinkt nagenoeg als *iea* en is dus een tweeklank, b.v. *bieast*, *stiean*. Het duidelijkst wordt de tweeklank gehoord vóór *l*, *n* en *r*. De *è* klinkt nagenoeg als de gewone onvolk *e* in *melk*.

i. De klank van de *i* is drieërlei: *iea*, *ie* en *ì*. De *iea* komt bijna overeen met de *ea*: de *i* is in *iea* duidelijker, de *a* minder der duidelijk dan in *ea*.

o. De *o* heeft drieërlei klank: *ó*, *oa* en *ò*. De *ó* is de zachtheldere: *boven*, *jood*. De *oa* wordt nagenoeg als *oe-a* uitgesproken, en vertegenwoordigt geregeld de scherpheldere *o*: *groat*, *koal*.

De *oe* wordt bijna evenals de scherpheldere *o* uitgesproken iets langer dan deze.

eu. De *eu* wordt eenigszins met een *i* aan het einde uitgesproken, wanneer zij in open lettergrepen voorkomt: *kneui*, en met een zweem van een *u*, wanneer zij door een *r* gevolgd wordt: *deuur*.

De overige klanken hebben niets bijzonders, behalve de *ei*, die geregeld als *aai* wordt uitgesproken, en zich daardoor zeer gemakkelijk van de *ij* laat onderscheiden, wier uitspraak de gewone is.

Aangaande de medeklinkers is het volgende op te merken:

b. De *b* assimileert zich met een voorafgaande *m* of *n* tot *m* in het woord *bietjie* (beetje), b.v. wâcht *emietjie* (wacht een beetje, een weinig), en heeft de zwevende Spaansche uitspraak in de woorden *kaobele* en *gaobel*.

j. De *j* verdwijnt geheel of bijna geheel in sommige deminutieven, als mooi *wêêrtie* (mooi weertje).

k, *ng*. De *k* en *ng* krijgen in deminutieven een *s* achter zich, b.v. *aoksie* (aakje), *kettingsie*, ofschoon de *ng* niet duidelijk hoorbaar in *nk* overgaat. De *ng* treedt dikwijls in de plaats van *nd* in de sterke werkwoorden van de eerste klasse: *bingen*, *vingen*, *wingen* (binden, vinden, winden).

s. Bij eigennamen, die op *s* eindigen, wordt deze letter in

de casus obliqui een *z*, wanneer zij door een vokaal voorafgegaan wordt, b.v. Heb-i *Keeze* niet gezien? Waer is *Maonuz-en* bol? (Waar is de hoed van Manus?) Zij blijft *s* na een medeklinker, b.v. *Geef Corse ok 'n stiksie*. (Geef Cors-Corstina, Christina ook een stukje.)

t. In hetzelfde geval verandert *t* in *d*, mits ze voorafgegaan wordt door een *r*; somwijlen met herstelling der syncope. Een voorbeeld ook van die toevalligheid is: Nominatief *Gart* (*Gerrit*), Gen. *Garreden*, Dat. *Garrede*, Acc. *Garrede*.

De meervoudsvormen der substantieven zijn vier in getal: enkelen blijven onveranderd, als *appel*, *aerpel*, *haos*; de overigen krijgen *e*(*n*), *s* of *er* achter zich, als *korre*(n) (varkens), *kaomers*, *spaon*der, *kâlv*er.
De naamvallen zijn nog duidelijk te herkennen in de eigennamen van personen en in de substantieven die zonder lidwoord gebruikt worden, b.v.:

Pieter[1)]	vaoder
Pietere(n)[2)]	vaodersen
Pietere	vaoders
Pietere	vaoders

De woorden *een*, *mijn*, *zijn*, *je* worden, als zij niet den klemtoon hebben in de casus obliqui en soms ook in den casus rectus, uitgesproken: *ene*, *mene*, *zene*, *jene*, allen toonloos.
De verbuiging der persoonlijke voornaamwoorden, voor zooverre zij van het beschaafd Holl. afwijkt, is als volgt:

N. hij	zij	het	wui (wellie)
G. ontbr.	-	-	-
D. hum	heur	hum	ons
A. hum	heur	het (hum)	ons
N. zellie(heulie)	jellie		
G. -	-		
D. heulie	-		
A. heulie	-		

1) De verkorting Piet komt zelden anders dan als scheldnaam voor, b.v. *rooie Piet*.
2) De *n* is slechts hoorbaar voor een lipletter: *Pieteren boek*, *Dirken vaoder*.

Het praeteritum van de zwakke werkwoorden krijgt op vele plaatsen in ons land in het enk. 1e en 3e persoon een euphonische *n* achter zich, b.v. hoorde-n-ik, hoorde-n-i (= hij). Te Sliedrecht plaatst men die *n* (*en*) onmiddelijk achter den stam: hoorend'-ik, hoorend'-i.

Evenzoo hebben alle zwakke praeterita een ingelaschte *n*, wanneer de stam van het werkwoord op *t* of *d* eindigt, b.v. *hij praote*n*de*, *ze schelde*n*de*.
In de vervoeging of uitspraak der sterke werkwoorden komen nog enkele merkwaardige afwijkingen voor, die niet onvermeld mogen blijven. Ze zijn, hoofdzakelijk althans, de volgende:

	Praes.	**Praet.**	**Part. Praet.**
1e Kl.	bingen[1)] (binden)	bong	gebongen
	vingen (vinden)		
	wingen, wengen, (winden)		
	bargen (bergen)	burg	geburgen
	karven	kurf	gekurven
	starven	sturven	gesturven
	zwarven	zwurf	gezwurven
	helpen	holp	geholpen
	worden (ook *worren*)	wier	geworden
2e Kl.	steken	stook, stakken	gestoken
	stelen	stool, stallen	gestolen
de overige: e - à, à - o.			
3e Kl.	bidden	zwak	gebejen
	leggen (liggen)	lag	gelegen
	wezen	was, wazzen	gewist
	zien	zaog, zaggen	gezien
4e Kl. } zonder afwijkingen.			
5e Kl. } zonder afwijkingen.			
6e Kl.	draogen	droog	gedrogen
	vraogen	vroog	gevrogen
	slaon	sloog	geslogen

1) De *n* wordt in de uitg. der werkw. en naamwoorden niet gehoord.

7e Kl.	hângen	hong	gehângen
	vângen	vong	gevângen
8e Kl.	(ader) laoten	*zwak*	gelaoten
	(na)laeten	liet	gelaeten
9e Kl.	roepen	roop	geropen
10e Kl.	schaaien (*scheiden*)	scheê	geschaaien.

Woordenlijst.

A o k, schuit of praam; verkleinw. a o k s i e. A e l, aal, paling. A e l s t i k k e n, aal steken met den elger. A e r p e l of e e r p e l, aardappel. A o r, ander. A o r s, anders, de tweede; het staat tegenover *êêst* en wordt veel bij kinderspelen gebruikt om den tweeden speler aan te duiden, b.v.: 'h i j i s a o r s e n i k b i n ê ê s t;' het wordt in die beteekenis ook vervangen door â n d e r s. â c h e r, achter. â f j a k k e n, â f j â k k e r e n [1], afmatten, van menschen en beesten gezegd. â g d e, achtste. A o k e l i k, akelig. â l l e b a a i e n, aalbessen. A l l o z i e, horloge. â n d e r â n d, verschillend. â n v â t t e n, aannemen, vooral in den zin van *giften aannemen*, b.v.: 'i k m â g n i k s a n v a t t e n v a n m o e d e r s.' A p p e l k r o o s, appelmoes. â r g, kwaadaardig, vooral van honden. A o r i g, aardig, vreemd, zonderling. â r r e m o e i e n, tobben, b.v.: w a t z i t j e t o c h t e â r r e m o e i e n!' A r t e, erwten. â s, als. A s c h p i t, haardkuil. B a o i e, uitroep, b.v.: 'n i e t h o o r, b a o i e!', 't is niet waar, hoor [broekje!]. B a o k s t e r, baker. B a o n, weg, u i t d e b a o n!, uit den weg! op zij! B a o s, aannemer. B a o t, mansborstrok. B â n d, rijs voor manden, hout voor hoepels, k i t t e b a n d, hoepels voor klein vaatwerk, t o n n e b a n d, grooter hoepels, w e t b a n d, rijs dat geschild (gewit) moet worden. B a n d ' o k, bandhaak, soort van bijl; (zie h a a k). B a n d w e t t e n, rijs

1) Ofschoon van den uitgang *en* alleen de *e* wordt uitgesproken, heb ik toch overal de *n* geschreven, omdat ook in het beschaafde Holl. hetzelfde plaats vindt.

(wit-)schillen. B è j a o t , wel ja het! B e k a a i e n , bekeeuwen (van stank). B e k a n t en b e k a n s t , bijkans. B e k s i e , zoentje. B e l , b e l , b e l !, wel, wel! - spottende uitroep van verwondering, b.v. over steedschen opschik. B e m i e t e r d , klein, gering, ellendig. B e u i , zat. B e u t , broer. B i b b e r , béving, b.v.: '*ik heb den bibber*' B i e t j i e (m i e t j i e), beetje, een weinig. B l a o i e r , meerv. v. blad. B l ê z e n , vezels van onvolledig gepelde gort. B l i n d e k o e , blindeman, in het bekende kinderspel. B l i n d h o k k e n , blinddoeken. B o f k o n t e n , iemand met de knie tegen zijn achterste stooten. B o o g e n , buigen (transitief). B o l , manshoed. B o n k e r t , linnen buisje. B o r d e n , planken in een kast, vgl. Eng. (*cup*)*board*, Zeeuwsch *boorden*. B o t , (vlieger)touw. B r a o m b ê z e n , braambessen. B r e m b o z e n , frambozen. B r e u r , broeder. B r i j e n , brouwen; de *r* als keelkl. uitspreken. B r i j , gewone bet.; het woord wordt altijd mannelijk gebruikt, b.v.: 'I s de b r i j a l g a o r ? - H i j p r u t a l . - 'Z e h e e t v a n d e n b r i j g e s n o e p t' is een spreekwoord, dat van zwangere vrouwen gezegd wordt. B r o e n e t e l , brandnetel. B r o k s i e , kussentje, babbelaar. B u c h t , bult, bochel. B ù c h i e , bultje, bocheltje. B u i t e n â f (g a a n), naar elders. B u l t , bed (bijeengebonden om het mee op reis te nemen). B u u l , beurs, zak. C i t r o e n â p p e l , sinaasappel of citroen; naarmate de eene of de andere vrucht bedoeld wordt, zegt men een zoete of een z u r e citroenappel. C o r s , Chris. C o r s t i a a n , C o r s t i n a , Christiaan, Christina. D a o s , horzel, paardevlieg. D a o l i j k , dadelijk. D a o n i g , erg. D ê l , menigte, hoeveelheid. D e i n k e n , denken. D e m e e (c h i e s), meteen, flusjes. D e r p , dorp. O p d e n d e r p , op of in het dorp. D e u n b i j , dicht bij. D e u s , deze. D i e p , onz. z. nw., water, rivier. D i j n s d a g , dinsdag. D i k , dikwijls. D i k k e r , vaker, meermalen. D i n g s i g , verliefd, preutsch, coquet, trotsch. D o f k o o l e n , doove kolen. D o e n , bevallen, in de uitdr.: 'Z e m o t w a t d o e n ,' (zij moet bevallen). D o e s , droomer, suffer. D o e z e r i g , droomerig. D o r d e , derde, in een reeks, b.v.: d e n d o r d e

Juli. Dortien, dertien. Drenzen, dreinen, leuteren, b.v.: 'Wat leet dat jong toch te drenzen!' Dribbelen, met de twee beenen te gelijk (over een sloot) springen. Drijfelft, dwarsdrijver. Dul, dol. Dutte, dit. êsie!, (ik ben) de eerste! êst, de eerste. êzde in den -, in eens (raden b.v.). Ent, mv. enten, eend, eenden. Enters, einden, lappen, stukken. Eten, knok -, een soort boete voor den verliezer bij het knikkeren, daarin bestaande, dat men hem met een knikker driemaal tegen de kneukels schiet. Wordt de verliezer te teer geacht voor dat pijnbankproefje, dan moet hij pap eten, d.i. hij tracht in het kuiltje te schieten, terwijl de winners zijn knikker voortdurend wegschieten, totdat hij eindelijk in het kuiltje aanlandt. Faolie, een kleed, door vrouwen bij begrafenissen over het hoofd gedragen. Zie Dr. Verwijs, *Sp. Brab.* Fail, dweil. Ferom, from, weerom. Fijtel, voorspelddoek bij kleine kinderen. Fikfakkerijchies, fikfakkerijtjes, nuttelooze pronk. Fitelen, vioolspelen, ook wel voor andere muziek in gebruik, b.v.: 'Wat staot me die lamme vent daer mit z'nulleger te fitelen. Flensen, uitgooien, van vuil water, en altijd in afkeurenden zin gebruikt. Flenters, vodden, lorren; van enters tot flenters gescheurd, aan stukken en brokken gescheurd. Fleppen. gedurig drinken, in afk. zin; vgl. J.H. van Dale, *Wdb. der Ned. Taal*, op flep en feppen. Floppert, kaole -, wordt gebezigd van jonge vogels zonder veeren. Fokken, opkweeken, van menschen en dieren gebruikt. Frunneken, peuteren, frommelen. Furt!, voort, weg! Futeren, rommelen. Gâien, bezwangeren. Gabel (gawel), gaffel, hooivork met twee tanden; ook een gespleten stok met een dwarshoutje er tusschen gebonden, door de jongens gebruikt, om appelen en peren van de boomen te rukken. Gabelen, op de boven omschreven manier appelen of peren plukken. Gampót, kapot, aan stuk. Gantel, kleine kreek, deminutief van het volgende woord. Gat, kreek. Gaeter, gaten, meerv. van gat, opening. Gat-rig-toot, achterste, rug, hoofd, een

soort van formulier, waarbij den verliezers in het een of ander kinderspel respectievelijk op ieder der genoemde lichaamsdeelen een klap of tikje wordt gegeven. G e k o f t , gekocht. G e l l i n g , mannelijke hennep. G e n o c h t , genoeg. G e r o c h t , van r o c h t e n , intensief van raken. G e w i s t , geweest. G i e r l e g ô i , slappe koffie. G o e d , geneesmiddelen; e e n f l e s s i e g o e d , een drankje. G o e d v a n d e n m ê s t e r , middelen van den dokter. G o f f i e l , uitroep bij wijze van *gosje!* G o k k e n , zakken, gezamenlijk bij het dobbelspel gewonnen geld bergen, b.v. in een klomp van een der winners. G o l p , gulp, broeksluiting. G o o r , verzuurd, van melk en vruchten. G o o r w â i , zure wei of hui. G ô ô r e a l l e b a a i e n , verzuurde aalbessen. G o r d i j n e n (nog toe!), zie *goffie*. G o r t ! zie *goffie*. G o r t i n g ! zie *goffie*. G o r z e n , schorren, b i e s g o r z e n , rietgorzen. G o s s i e m e n n e , zie *goffie*. G r â f t , graf. G r â u w , algemeen in gebruik in plaats van *grijs*. G r â u w e m u n n i k e n , grauwe erwten, capucijners. G r i e n d , wilgen-kreupelbosch of hakhout. G r o f f (a)d e r , grootvader; de *a* is bijna toonloos. G r o m m (o e)d e r , grootmoeder; de *oe* bijna toonloos. G u n s e n f e r o m , heen en terug. G u n s e n w e e r , heen en weer. G u n t , g u n t e k a n t , gene kant. G u n t e r w i j d , ginder. H a o k , mes, in samenstellingen: b â n d ' ô k , w i e ' ô k , r i j s ' ô k . H a i s t , kreet tot aanhitsing van honden, in den zin van: ‘pak ze!’ H â p , 't i s m e e e n h a p ! verachtelijke naam voor een onzedelijk of lastig mensch. H a r m e , o c h h a r m e !, o wee! H a r t , borst; ‘ik heb pijn voor me hârt.’ H a o z e j a o g e r , jager. H a o z e l a o r , horzel (horzelaar?). H e e t , heeft, in de uitspraak duidelijk onderscheiden van h ê t (warm) en h ê t ([hij] heet). H e u l i e , haarlui, hen, hun, zoowel bezittelijk als pers gebruikt, b.v.: ‘d a 's h e u l i e t u i n ; h e u r , haar. H i l l i k , schapekootje, bikkel. H i l l i k e n , bikkelen. H o b b e l e n , glijden op het ijs of den besneeuwden weg. H o e k e , hoedanige, vgl. z u k k e . H o e p , h o e p e n , hoepel, hoepels. H o e p m a o k e r , h o e p s c h u u r . H o e r e j a k k e r , hoerejager, vgl. a f j a k k e n . H o a t , hoofd. H o a t s t o o f , kop-

of knot-wilg. Hopper, hooiopper, hoop hooi. Hort, poos Hortjie, poosje. Houwaar, ziedaar. Huiken, hurken. Hujen, zie vinken hujen. Hutsen, hutselen, schudden. Iederendên, ielkendên, iedereen. Iederendurig, ielkendurig, gedurig, telkens. Iemet, eemet, mijt in kaas enz. Ietewât, iet of wat, iets. Ieuwerstaer, ergens. Int, inkt. Inten, (in)enten. Jaot, beljaot, ja het, wel ja het! Jâk, buis, vgl. schobbejak. Jâkken, jâkkeren, ritten, ravotten, met het bijdenkbeeld van *iets bederven*, b.v.: 'wât zitte die duufkersche jongens in het hooi te jâkken!' Jengelen, frequentatief van janken, huilen, schreien. Jô!, jongen! Jochie, jongentje, in een toespraak. Jongchie, jongentje, in den 3^{en} persoon. Jullie, jellie, jelui, gijlieden. Kâkkestoelemâien, iemand met de tweeën op samengevouwen handen dragen. Kaolegezichten, komische term voor teemen: 'leg niet te kaolegezichten. Kaolis, sukkel, tobbert, sul. Kâlven, vomeeren. Kâlver, mv. van kalf. Kaomíés, kommies. Kant, op zij, bij het kootspel; vgl. stoof en schijt. Karkesaotie, catechesatie: een niet onaardig staaltje van volksetymologie. Karkepítjie, kerkhof, alleen gebruikt wanneer men met kinderen spreekt. Karksie makken, stil van de catechesatie wegblijven. (Vgl. schooltjie makken.) Kastíé, een balspel, waarbij degene die zich aan de wetten van het spel bezondigt, 'kastie' - kastijding - krijgt, welke daarin bestaat, dat men hem met den bal tegen zijn rug gooit. Als naam van de strafoefening wordt het woord kastie ook vervangen door 'pokkel'. (Zie aldaar.) Kemmet, hennep. Ketsen, kaatsen. Keu, bigge. Kijnd, kind, mv. kijnder, hoewel de *i* in kinderachtig den gewonen klauk heeft. Klaauwen, krabben. Klêchies, gordijntjes voor de ramen. Kletsen, klikken. De ts wordt te S. altijd zeer duidelijk uitgesproken; nooit hoort men, gelijk b.v. te Rotterdam, *mus* voor *muts*, *schasen* voor *schaatsen* (Sl. schetsen.) Kletsbek, klikspaan. Kloek, groot, stevig,

van kinderen en volwassen personen. Kluitrijf, hark. Kluiven - â'k-iin me kluive krijg! als ik je in mijn handen krijg. Knarsen, krassen, b.v. met een griffel over een lei. Knoersen, knarsen (met de tanden). Koddebaaier, houtvester, opzichter van de jacht en visscherij. Koffereutuur, kaft, omkleedsel van een boek. Koffietr.., een vrouw of meisje, die veel koffie drinkt. Deze en dergelijke namen worden door de Sliedrechtsche dames tamelijk ongegêneerd gebruikt. Kol, voorhoofd, en pit van perzikken, enz. Koloog, bijnaam voor menschen met groote oogen. Kommen (bij een meisje), vrijen. Koornbout, waterjuffer. Kor, varken. Korsweggen, kerstkoeken. Kouchie wijnd, koeltje. Kraolies, koralen. Krengen, dringen, in den eig. zin. Krepel, kreupel. Kriemelen, kittelen, ook fig., b.v.: 'het begon me âl te kriemelen,' ik werd al ongeduldig of driftig. Kriemelig, korzelig. Kriemeltje, kruimeltje, weinigje, beetje. Kriesdorens, kruisbessen. Kroos, gew. bet., ook moes, in de samenst. appelkroos, pruimenkroos, zuringkroos. Krot, slecht huis. Krothuzen, bordeelen. Kubbechies, fleschvormige mand, om paling in te bewaren. Kulkestop, kurk van een flesch. Kuuskalf, vrouwelijk kalf. Lamfer, reep floers, bij begrafenissen gedragen. Lawaai, oproer van het werkvolk tegen den aannemer; afkomstig van fr. levée en overgenomen van de Vlaamsche polderjongens, die het lewei uitspreken. Lêeg, laag in den eig. zin; in de fig. bet. wordt het uitgespr. laog. Lêlik doen, twist maken, zich onfatsoenlijk aanstellen. Lêren, preeken. Leet, (hij) ligt. Lel, komisch voor water, met het bijdenkbeeld *koud;* b.v.: 'bel, jô', was 't frisch in 't lel?' Letterwijs, geletterd, geleerd, vooral gebruikt van predikanten die een academische opleiding genoten hebben, in onderscheiding van ongeletterde predikanten bij afgescheidenen. Leuk, lauw. Leut, pret. Liegbast, leugenaar. Lochem, stoom. Lomp (veul), lomp (rijk), zeer, geducht. Lummel de pâpzâk, lomperd, lummel. Lupen, gluipen. Lupert, gluiper. Mao, mand. Mao-

chie, mandje. Mâkke, mijn 'n mâkke, 't is mij onverschillig. Maltoot, dwaashoofd, malle meid. Mankeliek, ziekelijk, teer, hypochondrisch. Mantel, jak. Mârgen, morgen (landmaat) en fr. *demain*. Meet, begin; bij het knikkeren enz., een streep vanwaar men begint. Meezikken, muggen. Mengen, mennen (van paarden). Mergen, morgen, fr. *matin*. Meuken, broeien, stoven; onrijpe vruchten laat men in het hooi rijp 'meuken;' - aardappelen, die niet flink gekookt hebben, zijn gaar 'gemeukt; - linnengoed laat men soms, alvorens het te wasschen, in heet water 'meuken'. Meulenaer, meikever. Middallen niet, in 't geheel niet. Mier, het mier hebben, het *land* hebben; - hij heet een mier in zene kop, hij heeft een nijdige kuur in zijn hoofd. Mierig, landerig, nijdig. Mikken, kijken, loeren, spionneeren bij buren enz. Moedermuts, plooimuts (?). Moeiig, buigzaam, van linnen, zijde, zeem enz. Moerbêzen, moerbeien. Mug, vlieg. Mui - Kee-mui, Aochie-mui, tante, tante Kee, tante Aagje Muie, tante, als aangesproken persoon. Muieren, vermengen, van koopwaren, in afkeurenden zin. Muizig, blommig, van aardappelen. Mulver, knikker. Naevend!, goeden avond! Neeë, neen. Nênt, bel neent, neen, wel neen het, versterkte ontkenning. Neutelig, netelig van humeur. Niedis, 't is niedis, 't is niet waar. Niepnaers, nufje. Nijg, nijdig, kwaad. Noersch, ik ben noersch as 't niet waer is, of enkel: 'k ben noersch! Noom, oom; in samenstellingen als Aaiom (oom Arie) hoort men van het woord oom bijna niets dan de *m*. Nuuft, nieuw. Oeievaor, ooievaar. Ommântel, mantel. Onneurzen, oneerlijk, onheusch spelen. Ont, vuil, onzindelijk (onnet?). Onten dwâil, onte klets, vuilik. Ontig, vuil, morsig. Op alle manier, wegkruipertje spelen. Op den boer gaan, het land ingaan om te bedelen. Opbossen, takken of biezen samenbinden. Opmieteren, weggaan, wegloopen. Opsalamanderen, wegloopen. Opsassen, aanhitsen, ophitsen van honden. Opstoppen, een

pijp stoppen, een visite maken. O p t r e k k e n , uitrukken, weggaan. O p z e g g e n s g a o n , naar de catechisatie gaan. O t t e r d o k s , orthodox. O v e r l e e f d , overleden. P a l d e g a r s t , gepelde gerst. P a p z a k , laf, langzaam mensch. P a r m e t a z i e , verwantschap. P a s s i e s , eventjes; d a e r p a s s i e s , zoo even. P e e , peen, wortel. P i j p e s l u i f i e , pijpedop. P i j n g s t e r , pinkster. P i j n t , pint. P l e k , plaats, zitplaats. p o k k e l , rug. P o l , bijzit, mannelijk; l e v e n a l s h o e r e n p o l . P o l l é p e l e n , zachtjes of traag roeien. P o p p e c h i e , blauwseldotje. P r â k , kliek; zoowel overschot van een maaltijd als verachtelijke troep. P r a k k e n , aardappelen met de vork fijn maken. P r u t t e n , d e b r i j p r u t , pruttelen, zacht koken. P u n n e k e n , pulken, peuteren. R a o m d e n , ramen. R a o s h o o t , raagshoofd, raagbol. R a k , een smal eind van de rivier; k a r k e r a k , een eind van de rivier dat langs de kerk loopt en smaller is dan het overige vaarwater. R a a u w , onrijp. R e c h f a e r d i g , recht en slecht. R e c h t w o o r d i g , tegenwoordig. R ê ê , - o p r ê ê , opgeruimd, aan kant, R e e ë n , w e z e l l e n 't w e l r e e ë n , klaar krijgen; o p r e e ë n , opruimen; u i t r e e ë n , uitkammen. R e e k a m , kam om het haar uit te kammen. R ê p e n , zie j a k k e n . R i g , rug; t r i g -u i t , terug, achteruit. R o o t e n , doen rotten, van hennep. R u c h t , onkruid. R u i l e b u i t e n , ruilen. R u i l e n , r o o l , g e r o l e n . R u n n e n , rennen, hard loopen. S c h a a i , schade, schede en scheiding in het haar. S c h â n d , schande. S c h a o p i e -b l ê , kinderspel, waarbij ze elkaar op den rug of op de schouders dragen. S c h â r r e l e n , zonderling, ongeregeld of insolide handelen. S c h ê ê l (schedel?), deksel van een ijzeren pot. S c h e l d e n , lasteren, kwaadspreken; wanneer men het gewone *schelden* bedoelt, zegt men u i t s c h e l d e n . S c h e l f t , mijt, zelden anders gebruikt dan in samenstellingen: h o o i s c h e l f t , s p a o n d e r s c h e l f t , t a k k e n s c h e l f t . S c h e n d b r o k , lasteraar. S c h e t s e n , schaatsen. S c h i j t , d e k o o t l e e t -, de koot ligt voorover. S c h u r r e w i t s e l e n , platte steentjes over het water laten scheren, zoodat ze verscheidene malen weer opspringen. S c h o e r ,

schouder. S c h o l l e c h i e s , scharren. S c h o o i e n , bedelen. S c h o o i e r , bedelaar S c h o o l (mosschen of zwaluwen), troep, verzameling. S c h o o l t j i e m a k k e n , stil uit de school wegblijven, spijbelen. S c h o o n d e r , e e n s c h o o n d e r e j o n g e n , een flinke, gezonde jongen; van kleine kinderen gezegd. S c h o u t e r j a o n e n , afgescheidenen; de naam is afkomstig van den bekenden Ds. Scholten, die ter wille van zijn godsdienstige beginselen naar Pella in N. Amerika vertrokken is. S c h o u w , schoorsteen en bootje. S c h r e e f i e g o o i e n , pleien, met centen naar een op den grond getrokken streep (schreef) gooien. S c h r ê ê u w e n , schreien. S c h r e t t e n , schreeuwen, gillen. S c h r e u v e n , kanen van uitgebraden vet. S c h u d d e k o p , pop (van een rups). S c h u i v e l i n g e n , s c h u i v e r s , schijvers, een appelsoort. S i k , geit; vgl. N. Brab. b e r t (baard). S l a b a k k e n , luieren (van personen), niet voorspoedig gaan (van zaken). S l i e t , lange dunne stok, van ± 10 M. lengte, naar mijn gissing. S l i m , *scheef* en *slecht*. S l i n g e r d e s l a n g , bijw., slingerend, ook zigzagsgewijze. S m i j i g , geleiachtig. S m o u t , uitgesmolten varkensreuzel. S n a a r , schoonzuster. S n o e p , snoepgoed. S n u b b e k e n , snuffelen, heimelijk zoeken. S n u u t , snoet. S p a o n d e r , meerv. van s p a a n . S p r i n g e n (trans.) bevruchten, meest van dieren gebruikt. S t a p , plankiertje aan den waterkant, gebruikt tot vatenwasschen en waterscheppen. S t e e , plaats, zweer, roof van een zweer. S t e e a o p , scheldnaam voor stedelingen. S t e e a o p e r i g (spreken), gemaakt, pedant. S t e e g , pad van den dijk naar den zoogenaamden tientweg. S t e k k e n , breinaalden. S t e l l i n g , vuil, rommel: r i j f d e w â r f i s w a t â n , d ' r l e e t z o o v e u l s t e l l i n g o p , hark de werf wat op, er ligt zooveel vuil op. S t i e m b e u g e l , stijgbeugel. S t i k , boterham. S t i k , bijw., geheel, totaal; b.v.: ‘d e b o e l i s s t i k v e r b r â n d .’ S t i n k , bijv, bedorven, van eieren; d e a a i e r z i j n s t i n k . S t o e p , afloop van den dijk naar den binnenkant. S t o m m o t (de tweede *o* bijna ouhoorbaar), stoomboot. S t o o f , - de koot leet, - de koot ligt achterover, vgl. s c h i j t (Brederoo, *Sp.*

Br.)[1] Straechie, straatje (stoep). Streen (garen), streng. Strôpen, villen. Taolie, ⅓. Teejen, toonen. Teng, tijding, teng doen, schrijven, berichten. Tiend, tienden van landbouwproducten. Tienten, decimeeren. Als de appelen of peren geplukt worden, laat men er soms eenige aan, die dan afgeplukt mogen worden door jongens, aan wie de eigenaar daartoe verlof geeft. Ook vóór het plukken gaan echter de jongelui soms uit 'tienten', hetwelk de eigenaar met eenig recht stelen noemt. Tienegt (de *e* toonloos), tientweg, een landweg, waarlangs oudtijds de tienden vervoerd werden. Tijen, gaan: an 't wârk tijen; naetijen, hard naloopen. Til, snuivertje, een vertrekje dat tot keuken en bergplaats dient en waaronder benedendijks een schuur of woninkje is. Tinteldoos, tonderdoos. Toffel, muiltje. Toot, hoofd, in enkele uitdr. Totebel, leelijke muts, kruisnet en slordige vrouw. In het plat Amsterdamsch is dit woord: totebol; zou dit de oorspronkelijke vorm wezen, zoodat het beteekent hoofdebol? of zou integendeel bel oorspronkelijker zijn en zijn verklariug vinden in het Oudewatersche poortklok voor slaapmuts. Trappen, - de blâuwe trâppen [van het gerechtsgebouw] laeten tellen, iemand doen dagvaarden. Trulen, rollen. Tuin, waterkeering, van wilgentakken gevlochten. Tumpie, topje, puntje, van den neus, de vingers, enz. Twijn, garen. Uithoûen (zich), zich ergens niet mee inlaten. Uit-jie, - van

1) Dr. Verwijs teekent in zijne uitgave van den *Sp. Br.* op dit woord aan: '*Stoof raden*, wat hiermede bedoeld wordt, is moeilijk na te gaan.'
Ik meen dat de moeilijkheid zoo groot niet is, mits men met het kootspel van de plattelands-jeugd bekend is. De kooten uit de pooten der koeien dienen n.l. tot tweeërlei spel: 1°. om er een, die overeind gezet is, op een afstand met andere kooten om te smijten; 2°. om, bij wijze van kruis-en-munt bij centen, te raden hoe een opgeworpen koot zal neerkomen: met den rug naar boven ('*schijt*') of omgekeerd ('*stoof*').
De jongens (*Aert* en *Krelis*) stellen dus ongetwijfeld aan *Aeuwen*, als spot op zijn kromme beenen voor, met hen te kooten, waarvoor zij (reg 285) het werkw. *klaeuwen* gebruiken, terwijl het subst. *klaeuwen* (reg. 287) de *kooten*-zelf zal beteekenen. De afkomst der kooten maakt, dunkt mij, dit vermoeden bijna tot zekerheid.

een uitjie houen, van uitgaan houden. Uittijen, uitloopen bij kinderspelen. Ulleger, orgel. Vâtten, nemen. Veer, ver. Verdeur, buiten, buitenshuis. Vergelden, bekostigen. Verlâmmen, niet willen doen, verdoemen. Verzinkens, waarachtig. Verzuipe, waarachtig. Verzuipies, waarachtig. Vinken, allerlei kleine vogels. Vinken hujen (hoeden), de vogels wegjagen, b.v. van een graanveld. Vluchten, zeer gewoon in den zin van hardloopen. Vluchten (over een sloot), met een loopje springen. Vremd, vremde, vreemd, vreemdeling. Vrollie, vrouwen, vrouwlui. Vurrel, vierendeel. Waofel, mond, klap in het gezicht. Waffer (wat voor), wat, welk; meerv. waffere, welke. Waoneker, groote groene kikvorsch. Wârf, erf, plaats achter het huis Watjiekâuw, oorvijg. Weelig, weerlicht. O, te weelig, o, weergaasch. Wegescheet, zweertje op het oog. Weinsbrauw, wenkbrauw. Weiuschen, wenschen. Wellie (wullie), wij. Weugert, wijngaard. Wetten, slijpen, witten en wedden. Weunsdag, Woensdag. Wîn, wijn. Wijnd, wind; ook een vischsoort. Wijs, verwaand, ook geleerd. Wit (waoter), troebel. Zaoi, kleine uiterwaard. Zâil, houten duiker. Zaling, vrouwelijke hennep. Zellle (zullie), zij(lieden). Zitten,-in de âppel,in de kemmet zitten, stelen. Zoft, zacht. Zukke, zulke. Zuur (wêêr), guur. Zuutjies, zachtjes. Zwaolefies, zwaluwen.

Rotterdam, Juni 1874.

Is moot = snee zalms, etc. verwant met 't Gothisch maitan?

Onder veel merkwaardigs dat Dr. Van Helten ons in den laatsten tijd te lezen heeft gegeven, komt ook een kleine onjuistheid voor, die echter bij 't ontbreken van behoorlijke woordenboeken van de Nederlandsche tongvallen voor iemand, die niet uit eigen ondervinding met de betrokken gewestelijke dialecten bekend is, al moeilijk was te vermijden.

Bij het behandelen van bovenstaande vraag, of 't Nederlandsch *moot* met Gothisch *maitan* (*snijden*) in verband staat, beweert Dr. Van Helten, evenals Te Winkel (Taalgids, 9^{e} jaargang, 4), voor hem, dat het substantief *moat*, in den zin van *moot* = snee zalms etc. nergens is te ontdekken, en dat dientengevolge het verband van *moot* met *maitan* onuitgemaakt moet blijven. Het zal Dr. Van Helten zeker genoegen doen te vernemen, dat niet alleen in Groningerland, maar ook in ten minste sommige streken van Overijsel een schijf uit een dikken visch gesneden, die de Hollanders *moot* noemen, steeds met den naam van *maote* wordt bestempeld.

In mijn jeugd werd te Winschoten, d.i. in 't Oldampt, een schelvisch gesneden in *kop*, *steert en twij of drij* MOATEN; en zooals het in mijn jeugd ging, zoo gaat het daar nog.

De Overijselaars, die erg veel met verkleinwoorden ophebben,

gebruiken van *maot* ook veel het verkleinwoord *maötien*, evenals van *straot* het deminutief *straötien*[1].

In 't Overijselsch en Groningsch *maote* is ons dus de vorm gegeven, die er noodig was om van Goth. *maitan*, On. *meita* (snijden) tot het Nederlandsche *moot* te komen. *Moot* is namelijk een verplompte uitspraak van *maot*, welke verplomping (*moot*) onder anderen te Zutphen wordt gehoord[2].

Moot beteekent dus blijkens zijn verband met *maitan* letterlijk een *snee*, *snede*, en komt dus in zijn beteekenis volkomen overeen met het Grieksche woord voor *moot*, namelijk τέμαχος, dat evenzoo van τέμνω (ἔταμον en ἔτεμον)[3] snijden afstamt, als *moot* van *maitan*.

Waard, woord, woerd; zwaard, zwoord, zwoerd.

Van 't verplompen van *ao* (spr. uit als Engelsch *aw*) tot *o* zijn meer voorbeelden aan te wijzen. In 't Groningsch zelf gebeurt het soms reeds. In mijn jeugd hoorde ik menigmaal zeer ouderwetsche menschen *proten* bezigen in plaats van *praoten*, Nedl. *praten*. '*Proot* in de *wiend*,' was een zeer gewoon gezegde van een Winschoter joffer van den ouden stempel, als zij onzin hoorde uitslaan; en zij zou dat zeker nu nog zeggen in plaats

1) De in het verkleiningssuffix aanwezige *i*-klank brengt in Overijsel geregeld den *Umlaut* meê, in Groningerland daarentegen niet. *Straat - straatje* is dus in 't Groningsch *straot - straotien* of *straotje*, en in 't Overijselsch *straot - straötien*. Deze *aö* klinkt als de *ö* van 't Hoogduitsche *Götter*, gerekt uitgesproken, of als de *u* van 't Engelsche *turn*. Die Overijsselsche *aö* staat tot de *ö* van *Götter*, gelijk de *u* van 't Eng. *gutter* tot de *u* van *turn*. 't Groningsch *strötte* (*strot*, Ags *throte*), heeft de korte *ö* van *Götter*.

2) *Moes* naast *moete* laat zich vergelijken met Zwartsluisinger *klasse* (Nedl. *klesse*, *klisse*) naast Groninger *kladde*, ook met Deensch *meisel* (beitel) naast On-*meitil* (van *meita*). Ook bij Kiliaan vindt men *kladde* (= *klis*). Een nog al vreemde vertooning maken Nedl. *kladde* Ohd. *kletta* (vr. zw.), *kletto* of *kleddo* (m. st.) naast Ags. *clate*. 't Latijnsche *glit* (stam van glis = humus tenax) en 't Gr. γλιττόν (kleverig) wijzen op een Germaanschen stam *klith* of *klid*, want *t* kan in *glit* voor een oorspronkelijke *d* staan.

3) Het geslonken ἔτεμον staat tot het oudere ἔταμον als het On. geslonken *meita* met *e* tot het onverzwakte Goth. *maitan* met *a*.

van ‘*praat* in de *wind*,’ ware de goede ziel thans niet zoo allergeweldigst doof, dat zij boven alle *praotjes*, of, zooals de Overijselaars weer zeggen, boven alle *praöties* is verheven.

Dat een Groningsche *ao* en Overijsselsche *aö* zich in de zoogenaamde beschaafde Nederlandsche schrijf- en spreektaal als *oo* vertoont, daarvan levert ons een ander woord een merkwaardig voorbeeld; merkwaardig ook hierom, omdat het ons zoo recht duidelijk laat zien, door welke verschillende trappen heen een oorspronkelijk korte *a* in *oe* overgaat. Dit woord is het Groningsch *zwaor* = de dikke huid van 't spek. We vinden 't met den korten *a*-klank in 't Oudnoordsch *svardhr*[1] en 't Engelsch *swarth*, en met voorgeschoven *e* in Ags. *sveard* f. (= huid); ook met *a* in Ohd. *svarte* f. (behaarte Haut, besonders Kopfhaut); Nhd. *Schwarte*, *Speckschwarte* en Ndd. *swarde*; Deensch met Umlaut *svaer*, evenzoo in Overijsel *svaöre*. 't Groningsch heeft *ao*, dus zooals gezegd is, *zwaor*, dat, evenals het Overijselsch en Nederlandsch woord, onzijdig is. De Groningers en Overijselaars hebben natuurlijk vroeger ook *zwaord* gezegd en het is dit *zwaord*, dat door verplomping van *ao* tot *oo* het woord heeft opgeleverd, dat men nu in de meeste Nederlandsche woordenboeken, onder anderen in de Woordenlijst van Dr. De Vries en Te Winkel voor de dikke huid van 't spek vinden opgegeven, namelijk *zwoord*. Doch de Nederlandsche taal is in dezen geenszins op het *o*-punt blijven staan; zij is, zooals dikwijls, nog een stap verder gegaan, en zoo hoort men velen niet van het *zwoord* van 't spek spreken, maar van 't *zwoerd*.

In een ander woord wisselen *a*, *o* en *oe* zóó, dat het Groningsch den *o*-klank heeft, terwijl het Nederlandsch tusschen *a*,

1) De Oudnoordsche *dh* is onorganisch blijkens Ags. *d* en Oudh. *t*. *Svardh* in *svardhlaus* beteekent de dikke *grashuid* van den grond = *graszode*, Deensch *grônsvoer* = groenzwoerd; in *swardhreip* (zwoerdreep) touw of riem van vel, vooral van walrusvel. Het Deensch heeft *svaer* in beide beteekenissen bewaard, want *svaer* is ook spekzwoerd. De Zweden gebruiken *svål* en *grönsvål* in al de beteekenissen van *svardh*. In 't Oudn. komt *svardh* buiten zamenstelling met den Umlaut voor, namelijk *svördh* m. Het Deensch weifelt tusschen *svaer* en *svaerd*; de Groningers en Overijselaars hebben de *d* voor goed laten vallen.

oo en *oe* weifelt. Ik bedoel den naam van de mannetjes eend, die in Groningen *woord* heet, maar in Nederlandsche woordenboeken *waard* en *woerd* wordt genoemd, terwijl in de Woordenlijst van Dr. De Vries en Dr. Te Winkel alle drie, *waard*, *woord*, *woerd*, als Nederlandsch worden opgegeven. Kiliaan geeft alleen *woorde* = endtrick[1)].

Wodan.

Daar, zoo als Dr. Van Helten terecht opmerkt, drie hoofddialecten, het Friesch, het Saksisch en het Frankisch, invloed op de vormen van onze algemeene taal hebben uitgeoefend, zoo is het volstrekt geen wonder, dat in het zoogenaamde gemeenlandsche dialekt woorden onder verschillende, d.i. Friesche, Saksische en Frankische vormen worden aangetroffen. Ook dient men wel in 't oog te houden, dat de op een gegeven tijd bestaande uitspraak zich eerst door een langzamen overgang uit een vroeger heerschende heeft ontwikkeld, en dat zulk een overgang zelden of nooit volkomen zijn beslag krijgt. Steeds zal men een of meer woorden aantreffen, die, om een of ander reden in den overgang of in 't geheel niet hebben meegedaan, of ten minste in *the struggle for life* zich in den ouderen vorm naast den nieuweren hebben gehandhaafd. Zulke achterblijvers hebben dan allicht een zeker provinciaal uiterlijk, doch niemand heeft daarom het recht om ze met minachting

1) D.i. *enderik* = eendeman; evenzoo Hd. *Gänserick* = ganzeman, en Deensch *Duerik* = duiverik = duiveman = doffer. *Waard* = *woord* = *woerd* = eendeMAN zal wel 't zelfde woord zijn als *waard* = huisman, huisheer, Ohd. *wirt*, huisman, echteman, mannetje; Goth. *vairdus*, Ofri. *werda*, Zw. *värd*, Dn. *vaerd*. De *woerd*, heet in 't Zweedsch *andbunde* = eendeman, evenals *husbunde* = huisman, ook wel *andrike* = *anderik*. Men zou den oorsprong van *woerd* ook in het Goth. *vards* (waarder, hoeder) kunnen zoeken, indien de mannetjes eend in 't Ohd. *wart* werd geheeten. Nu echter de *waard* in 't Ohd. *wirt* wordt genoemd, kunnen we niet wel anders dan het er voor houden, dat Ohd. *wirt*: Goth. *wairdus* = Ohd. *wirdida*: Goth. *vairthida*. Evenals het Goth. *vairdus* in 't Ned. met *waard* en *woord* overeenstemt, zoo beantwoordt het Goth. *vairths* aan 't Nederl. *waard* en *woord* in weder*waardig* en tegen*woordig*.

te bejegenen en ze voor Onnederlandsch te verklaren, of te eischen dat hun met geweld het nieuwe pak worde opgedrongen.

In 't Engelsch is met de oude Ags. *ô* hetzelfde gebeurd, wat in 't Nederlandsch met de Saksische *ô* heeft plaats gehad; beide zijn in *oe* (= Hd. *ū*) overgegaan, maar in beide talen vindt men voorbeelden van sommige woorden, die niet hebben kunnen mee komen, en dus nog met den ouderen *oo*-klank in gebruik zijn gebleven. In 't Engelsch is dit b.v. het geval met *floor*[1)], dat nog altijd uitgesproken wordt, zooals het geschreven is, namelijk met *oo*, klinkende als de Nederlandsche *oo*, welke *oo* anders in 't Engelsch de taak op zich heeft moeten nemen, waarmee bij ons de *oe* zich heeft moeten belasten, namelijk met het voorstellen van een klank gelijk aan de Hoogd. *ū*, dus den klank, dien wij in het Nederlandsche *koe* hooren volgens de tegenwoordige beschaafde uitspraak. Niemand denkt er natuurlijk aan om dit *floor* wegens zijn *oo*-klank voor minder beschaafd Engelsch te verklaren dan b.v. *foot*, *book*, *mood*, luidende als Nederlandsch *foet*, *bŏek*, *moed*. Deze Engelsche *oe*-klank is evenzoo uit de *ô* van de Angelsaksische woorden *fôt*, *bôc*, *môd* geboren als de *oe* van de overeenkomstige Nederlandsche woorden uit een ouder *foot* (voot), *book*, *mood*, zooals ze veel in 't Oosten van ons land en in de aangrenzende Duitsche streken nog altijd worden uitgesproken.

Wijlen Dr. Te Winkel oordeelde over zulke achterblijvers anders. Hij ging, blijkens Taalgids VII, van het beginsel uit, dat zoo er een Nederlandsche *oo*- en *oe*-vorm naast elkaar bestaan, dat dan de *oe*-vorm uitsluitend als Nederlandsch was te beschouwen en de *oo*-vorm als gewestelijk of Platduitsch te verwerpen. En zoo een woord om een of ander reden op het *oo*-punt was blijven staan, dan eischte hij dat ieder, wien Neerlandsch bloed door de aderen vloeide, zich onmiddelijk van zijn burgerpligt zou kwijten en zulk een achterblijver voortaan met den *oe*-klank uitspreken. Zoo eischte genoemde, ontegenzeggelijk groote, maar, even als wij allen, niet onfeilbare taalkenner, dat elk en een iegelijk, die op

1) Nedl. *vloer*, Gron. *vlour* of *flour*.

den naam van rechtschapen Nederlander aanspraak maakt, voortaan niet meer van den God *Wodan* moest spreken, maar van *Woedan*, omdat we ook den vroegeren *Wodansdag*, later *Woonsdag* luidenden naam van den middelsten dag der week in *Woensdag* hebben veranderd. Ware die redenering juist, dan zouden we voortaan wegens het in de welbekende oorkonde van het jaar 1040 voorkomende *Cruoninga* en het in Lacomblet's archieven te vinden Grůning, alsook wegens het in Oud-Friesche wetten gebezigde *Grêninga*, voortaan niet meer *Groningen* moeten zeggen, maar *Groeningen*. Evenzoo zouden we de rivier, die, onder anderen bij Tacitus (Germ. p. 1), *Danuvius* en in de Ohd. vertaling van Boethius *De Consolatione Philosophiae* tweemaal *Tuonowe* heet, niet meer *Donau* moeten noemen, maar *Doenau*. Daargelaten echter dat eigennamen zich gewoonlijk aan de algemeene klankwisseling onttrekken, iedereen moet erkennen, dat die oude *o*, daar in *Wodan* bijzonder goed op haar plaats staat naast die ouderwetsche *a* in den uitgang *an*. In *Wodan* zijn *o* en *a* als twee oudtjes in harmonie, terwijl *Woedan* een anachronisme zou zijn, ja, de *oe* in *Woedan* zou een nieuwe lap op een oud kleed zijn. *Woensdag* is wèl met den tijd mee gegaan, maar *Wodan* niet; en het is volkomen in den haak, dat we den ouden, ja verouderden god noemen met den ouden naam[1)]. Oud bij oud - *das reimt sich*, zoo

1) De oorzaak, dat men *Wodan* (niet *Woedan*) zegt, verklaart Te Winkel t.a.p. uit de omstandigheid, dat die naam eerst meer bekend is geworden uit een geschrift van een *Nedersaks*, SAXO GRAMMATICUS. 'Dat deze *Wodan* sprak en schreef,' zegt T.W., 'dat bragt zijn dialect, het Neder-Saksisch of het zoogenaamde Plat-Duitsch mee.'
Hierbij dienen we op te merken, ten eerste, dat SAXO, bijgenaamd GRAMMATICUS, een der grootste en vroegste geschiedschrijvers, proost van Roeskilde (waar hij ook begraven ligt), een DEEN was, en zoo ook steeds genoemd wordt, onder anderen door Jacob Grimm en door den, helaas! te vroeg ontslapen, degelijken Noordschen geschied-, taal- en oudheidkenner P.A. Munch. Opmerkenswaardig is het zeker ook, dat in al de door Grimm uit Saxo aangehaalde plaatsen de God aan wien *Woensdag* zijn naam ontleent niet *Wodan* heet, maar, zooals men dat van een Deen natuurlijk kon verwachten, goed en wel *Othinus!!!*
Saxo stierf ± 1204, en toen sprak men te Roeskilde, evenals nu, geen Nedersaksisch, maar Deensch of Ondnoordsch.
Wodan vinden we daarentegen reeds bij *Paulus Diaconus*, die in de 8ste eeuw leefde.

als Herr Ahrends zou zeggen, van wien Claudius in zijne *Wansbecker Bote* zoo veel melding maakt[1].

Bomer en roemer.

Behalve de bovenaangevoerde woorden *zwoord* en *zwoerd*, *woord* en *woerd* zijn er nog wel andere voorbeelden van Nederlandsche woorden, die naast den nieuweren *oe*-vorm den ouderen *oo*-vorm hebben aangehouden. Een zoodanig voorbeeld vinden we in *romer* (buikig glas) naast *roemer*, welke beide vormen te recht in de woordenlijst van Dr. De Vries en Dr. Te Winkel zijn opgenomen. Indien we, ten einde den aard van de *o* in *romer* uit te maken, de verwante talen raadplegen, dan komen we al tot zeer zonderlinge uitkomsten. Vergelijken wij *romer* met het Engelsch *rummer*, dan zouden we naar de analogie van *zomer*, Engelsch *summer*, Ags. *sumor*, tot het besluit komen, dat de *o* van *romer* uit een *u* werd geboren en dus zacht is. Raadplegen we echter het Duitsche *Römer*, dan komen we afgaande b.v. op *höhnen*. Goth. *haunjan* en *hören*, Goth. *hausjan*, in verzoeking de *o* van *romer* uit een *au* ontstaan te achten en dus voor scherp te houden. Zien we echter dat met het Nederlandsche *romer* in 't Zweedsch *remmare* overeenkomt, dan staan we geheel verlegen en weten niet meer wat we van de *o* van *romer* moeten denken. ‘Wel,’ zal iemand ligt zeggen, ‘het middel om in dezen tot een bepaald resultaat te komen is immers aangewezen. Indien de verwante taaltakken in hunne latere gedaante den oorspronkelijken vorm niet meer laten herkennen, dan behoeft men immers, om tot zekerheid te geraken, eenvoudig die verwante taaltakken in hun ouderen vorm te raadplegen.’ Ja, dat is waar ook. Laat ons dus met het Gothisch, het Oud-Saksisch, het Oudhoogduitsch en het Oudnoordsch te rade gaan. En wat

1) Niet onaardig is wat omtrent een dergelijke kwestie te lezen staat in een *Advertissement* voor de *Zaïre* van VOLTAIRE, waarin van 't verschijnsel, dat de Franschen steeds *Gaulois* met *oi*, en *Français* met *ai* gebruiken, als reden wordt opgegeven: *parce que l'idée d'une nation grossière inspire naturellement un son plus dur*, *et que l'idée d'une nation plus polie communique à la voix un son plus doux!!* Si non è vero è ben trovato.

zeggen deze vijf oudjes? Volstrekt niemendal, want het woord *romer* is in geen van deze oudere taaltakken aanwezig. Maar dan is de aard van deze *o* niet uittemaken? Alle middelen om achter den waren aard van de *o* in *romer* te komen schieten dus te kort? Zoo geheel wanhopig ziet het er in dezen nog niet uit. Er blijft ons nog *een* middel over om den sluijer op te ligten. En dat middel is? Het raadplegen der gewestelijke uitspraak. In Overijsel spreekt men van een *rümertien* en in Groningerland van 'n *ruimer*. Wat hebben we aan die Overijselsche *ü* en die Groningsche *ui?* Vrij wat. We weten namelijk dat met een Groningsche *ui*, die aan een Overijselsche *ü* en Oud-Saksische *ô* beantwoordt, in 't Nieuwnederlandsch een *oe* moet overeenkomen.

Gron.	-	Overijs.	-	Ouds.	-	Nnedl.
vuilen	-	vülen	-	fôlian[1)]	-	voelen;
bluijen	-	blüjen	-	blôian	-	bloeijen;
ruiren	-	rüren	-	hrôrian	-	roeren;
gruin	-	grün	-	grôni	-	groen;
bedruifd	-	bedroefd[2)]	-	drôbhi	-	droef;

1) De *o* van *fôlian* brengt Holtzmann, Altdeutsche Grammatik, pag. 142, verkeerdelijk tot de *ô*'s, die aan Goth. *au* beantwoorden, en omgekeerd Grimm, Dt. Gramm. 1^3, p. 242, de *ô* van *dôpian* onjuist tot de *ô*'s, die met Goth. *ô*, Ohd. *uo* overeenstemmen. 't Groningsch, en 't Nederlandsch in 't algemeen, is hier een zekere gids. *Dôpian* is Groningsch *deupen*, Nedl. *doopen; fôlian*, Gron. *vuilen*, Nedl. *voelen*. Een Ouds. *ô*, die aan Goth. *áu* beantwoordt, is in 't Gron. en Nedl. *ô* of *eu*. Ontbreekt in 't Groningsch de Umlaut in een woord, dat volgens 't Os. wegens de volgende *i* dien moest hebben, dan is dat ontbreken een bewijs, dat zulk een woord oorspronkelijk in 't Groningsch niet in gebruik was, maar uit 't Nederlandsch is in gevoerd, (zoo *vouden* = *voeden*, Os. *fôdian*), of in onbruik is geraakt en later uit de schrijftaal weer opgenomen. Merkwaardig is 't altoos dat 't Groningsch *vluiken* (d.i. *vläuken*) en 't Overijselsch *vlüken* beide den Umlaut hebben, schoon 't Os. *flôcan* dien niet meebrengt. Ook in 't Mnl. werd *vloeken* evenals in 't Os., sterk vervoegd, blijkens de twee volgende, mij door Dr. Cosijn welwillend medegedeelde plaatsen: Sp. III^7 55, 42: *si vliekense alle beghene*, en *Rose*, pg. 255, vs. 169: *si vlieken ende si swoeren*. 't Gron. *vluiken* en 't Overijs, *vlüken* zijn zwak.

2) Hier, d.i. in het westelijk gedeelte van Overijsel, hoort men *bedroefd* (*oe* = Hd. *ū*); hier stemt dus 't Overijselsch, op het punt van den Umlaut, niet met de verwanten overeen.

vluiken	-	vlüken	-	flôcan	-	vloeken;
zuit	-	züte	-	suôti	-	zoet;
muide	-	müde	-	môdhi	-	moede;
ruikeloos	-	rükeloos	-	rôkian[1]	-	roekeloos.
zuiken	-	züken	-	sôkian	-	zoeken.

Hieruit blijkt nu dat we in *romer* en *roemer* een Saksischen en een specifiek Nederlandschen of wel een ouderen en nieuweren vorm naast elkaar hebben, even als in *woord* en *woerd*, *zwoord* en *zwoerd*. Het Engelsche *rummer* laat zich hier mee zeer goed vereenigen. Het is namelijk wel meer gebeurd, dat een oorspronkelijk Ags. *ô* in 't Engelsch tot *u* is verkort; zoo heeft het Ags. *rôder* (Ndl. *roeder*) in 't Engelsch *rudder* opgeleverd. Het Zweedsche *remmare* ziet er zeker wel wat vreemd uit, maar laat zich toch ook nog wel met de overige vormen in overeenstemming brengen. Nemen we de Nederlandsche en Groningsche vormen als grondslag aan, dan zou het Zweedsch woord eigenlijk *römmare* moeten klinken. Immers is het gewone suffix van een nomen agentis in 't Zweedsch - *are*, b.v. Nedl. *renn*ER, Zw. *renn*ARE, terwijl Nedl. *oe* = Gron. *ui* in 't Zweedsch *ö* oplevert, b.v. Nedl. *groen*, Gron. *gruin*, Zweed. *grön*; Ned. (ont) *moeten*, Gron. *muiten*, Zw. *möta*; Nedl. *zoet*, Gron. *zuit*, Zw. *söt*; Gron. *tuimig*[2], Schotsch *toom* (ledig), Zweedsch *tömma* (ledigen), Oudn. *tômr*. Uit dit *tömma* met zijn dubbele *m* vergeleken met *dömma* (doemen, oordeelen) en *hemma* (On. *heima*, Ndl. *heim* = t'huis), ziet men, dat het Zweedsch een neiging heeft om voor een *m* den klinker te verkorten; dus in plaats van *römare* op te leveren *römmare* met korte *ö;* welk *ö* in klank zeer digt bij de gesloten *e* komt en er gemakkelijk in kon overgaan[3]. Het zou dan zoo'n wonder niet zijn, zoo een ouder *römmare* in *remmare* was veranderd.

Is het bovenuiteengezette juist, dan berusten alle verschillende vormen, waaronder zich *roemer* in de verschillende taaltakken

1) *Rôkian* beteekent *zich bekreunen*.
2) Vindt men in een herberg weinig of geen volk, dan zegt men in Groningerland, ten miuste in sommige streken, ''t is hier *tuimig*.'
3) In 't Hd. hoort men soms minder beschaafd *Kenig* voor *König*.

vertoont, op een woord, dat in 't OSaksisch een *ô* en in 't Oudhd. een *uo* moest hebben, dus respectievelijk *rômari*, *ruomari* moest heeten. Jammer maar, dat in de oudere verwante taaltakken, ten minste in bronnen die mij ten dienste staan, geen woord van dien vorm, met de vereischte beteekenis, voorkomt. Wel bestaat er een woord van een andere beteekenis, uit welks verschillende vormen zich alle de boven opgegeven gedaanten van *roemer* volgens bekende klankwetten vrij geleidelijk laten verklaren. Ik bedoel het Oudh. *ruomari*, waarnaast *hromari*, mhd. *ruomoere*, *ruomer rüemer*, Nnl. *roemer* = *pogcher* = SNOEVER. *Romer* en *Römer* staan dan op het standpunt van *hromari*; *roemer* en *ruimer* op dat van *ruomari*. Immers is *ruimer* eigenlijk door Umlaut geboren uit *roumer*, dat de versterking van *roemer* is[1]. *Roumer*: *roemer* = *mouder*: *moeder* = *bounen*: *boenen*, en het w.w. *roumen: roemen. Ruimer* is op dezelfde wijze uit *roumer* voortgekomen als Mhd. *rüemer* uit *ruomer*. 't Gron. *ruimer* staat op 't zelfde standpunt als het Ags. *hrŷman hrêman* (schreeuwen, pogchen, roemen), die blijkens Ags. *hream* door Umlaut zijn geboren[2]. 't Oudnoordsch vertoont vormen die deels met *ruimer*, deels met *romer* en *roemer* overeenstemmen. Twee, *hreimr* (= hreym) (onaangenaam gedruisch, gerucht) en *hreimsamr* (ei = ey, onaangenaam weergalmend) stemmen met *ruimer* overeen; en van deze twee kunnen we *reimleikr* (gedruisch, rumoer, en *reimt* (gebruikelijk in ‘thar er *reimt*’ het spookt er = het gaat daar luidruchtig, onstuimig toe) kwalijk scheiden. De Oudnoren *rôma* (roemen, toejuichen) en *rôma* (geschreeuw, ruzie[3] en *rôma*

1) *Roumer* wordt eerst *roümer*, dan *roïmer* en eindelijk *röimer*, doordien de *i* den Umlaut van *ŏ* bewerkt. In vele Nederduitsche streken blijft de *ŏ* bestaan; daar zegt men *groin* = Gron. *gröin* (gruin) = Nedl. *groen*.

2) Zoo Ags. *y* als *ü* klonk, dan moet hrŷman uit *hr*$\ddot{\bar{o}}$*mja* ($\ddot{\bar{o}}$ = Nhd. *ū*) zijn ontstaan; want *ü* is de Umlaut van $\ddot{\bar{o}}$ (Ned. *oe*). Is dus Ags. *ea* = oorspronkelijk *au*, dan moet *au* achtereenvolgens *â* - *ô* - $\ddot{\bar{o}}$ (= Nedl. *oe*) en eindelijk *y* = *ü* zijn geworden. Stelt men Ags. *î* en *ŷ* = een *i*-klank, dan gaat alles eenvoudiger in zijn voegen; *hraum* wordt dan achtereenvolgens *hrâm*, *hrêam*, *hrêm* of *hrŷm*.

3) Ook in den zin van luidruchtig getwist = Fr. *noise* in ‘chercher *noise* à quelqu'un’ = ruzie met iemand zoeken.

(luide toejuiching) strooken met *romer* en *roemer*, wat den stamklinker aangaat.

Nemen we nu in aanmerking, dat *roemer* gewoonlijk van een groot buikig, bomvormig en dus luidklinkend glas wordt gebezigd, dat men in 't Engelsch een groot glas een *bumper* (d.i. bumber) en in 't Nederlandsch een *bom* of een *bommert* en zelfs een *bel* noemt; dat men zinspelend op ijdele pogcherij zegt - lege vaten *bommen* 't meest, dan schijnt het niet onmogelijk, dat het bovengenoemde *hrômari*, uit welks verschillende vormen zich alle gedaanten, waaronder ons *roemer* zich vertoont, behoorlijk laten verklaren, ook in beteekenis met dit woord verwant is. Ik wil echter in dezen niets beslissen; want het is zeer licht mogelijk, dat voor iemand, wien meer bronnen ten dienste staan dan mij, de zaak veel eenvoudiger is te verklaren.

Zeer eenvoudig zou bij voorbeeld de zaak worden, indien het bleek dat *romer* met Hd. *Römer* (Romein) in verband stond, en eigenlijk *scyathus*, *scyphus* of *calix* of *modiolus Romarius* beteekende. Alle vormen lieten zich dan geleidelijk uit Ohd. *Rômarî* en *Rûmâri*. Mhd. *Rômâre*, *Roemare*, Nhd. of liever Mnd. *Römer* verklaren. *Roemer* zou dan van vreemden oorsprong zijn; dat wegens het eerst laat voorkomen, en het minder gewone der vormen[1)] (*rummer* in 't Eng, *remmare* in 't Zweedsch) wel aannemelijk wordt.

Nemen wij echter in aanmerking dat *roemer* ook voor een bepaalde maat wordt of werd gebezigd, zoodat *romerke* bij Kiliaan door *modiolus* een *een romerken drancks* door *scyathus unus et dimidius* (1½ beker) wordt vertaald, dan wordt het niet onwaarschijn-

1) Naar Nedl. *romer* en *roemer* en Gron. *ruimer* gerekend, is 't Duitsch *Römer* meer Neder- dan Hoogduitsch.

. s O . d h O . n O . i r f O . r f N . d n N . n o r G . s j i r e Ø . d h N . l d n N

inôrg -inourg -meorg -enêrg -neirg -niörg -niörg -nürg -nürg -neorg

.hcsneeD . s g A . N
. g n E

neorg enêrg neerg
= (
)*neirg*

.hcsdeswZ

nörg

't Nhd. zou dus *Rümer* moeten hebben; *römer* is de Umlaut van *Rômer*.

lijk dat *romer* in verband staat met het ww. *râmen* (Overijs. *roamen* Ohd. *râmen*[1)], Osaks. *rôman* en *ruomôn*), dat wel eerst hoofdzakelijk *mikken op*, *streven naar*, maar later ook *schatten*, *bepalen* beteekent, b.v. ‘de kosten *ramen;* den afstand *ramen*’; dat al zeer nabij *meten* komt; en gelijk van *meten* het woord *meter*, zoo zou van *rômen* ook *rômer* met de beteekenis van *maat* gevormd kunnen zijn. Alle vormen *romer*, *roemer*, *römer* en *ruimer* laten zich hieruit gevoegelijk verklaren, zelfs de Umlaut; want in 't Mhd. vindt men naast *râmen* ook *roemen* en in 't Md. zelfs *rêmen*, waaruit men tot een oorspronkelijk *râmjan* mag besluiten.

Hoe dit ook zij, altoos hebben we in 't Nederlandsche *romer*, naast *roemer* en *ruimer* weer een voorbeeld, dat een oudere of Saksische *ô* naast een latere, meer specifiek Nederlandsche *oe* in gebruik blijft.

Spook.

Er is nog ander zeer merkwaardig, maar, wat zijn afleiding betreft, vooral niet minder lastig woord, waarin het gemeenlandsche dialect, d.i. de beschaafde Nederlandsche spreektaal niet *o* naast *oe*, maar uitsluitend *o* heeft bewaard. Dit zoo merkwaardige en zoo geheimzinnige woord is *spook*. Te Winkel heeft aan dit woord door al de uitgaven van zijn Nederlandsche spelling heen, steeds een zachte *o* toegeschreven met verwijzing op het Hoogduitsche *spu*CK*en*. Dit is een vergissing, en, misschien ten

1) HOLTZMANN, Altdeutsche Gr., p. 143, zegt: ‘*Rômon* (affectare) ist Ahd. *râmen*, aber beide wörter sind dunkel, nnd est ist viellicht *romôn* mit kurzem *o* zu schreiben’. De Overijselsche uitspraak *raomen* bewijst, dat de *o* van *rômon* wel degelijk *lang* is. Met recht verwerpt H.t.a.p. Grimm's gissing, dat namelijk Os. *adôgian* uit *âdrogian* zou ontstaan zijn; met recht vergelijkt hij het met 't Ag. *dégan*. Richthoven wist reeds, dat het de Os. vorm van 't Nedl. (*ge*)*doogen* en 't Ofri. *daia* was. Richthoven vergist zich echter op zijn beurt, als hij opgeeft, dat het Nieuwfriesch voor *daia* nu *doogen* zegt. Te Beetsterzwaag ten minste, in 't hartje van Friesland, heb ik tallooze malen ‘ik kan 't net *daie*’ = ik kan 't niet uithouden (= lijden = het is mij te heet) hooren gebruiken. Of men, zooals R. opgeeft, in de buurt van Groningen *daaien* zegt, is mij niet bekend, maar wel mogelijk.

gevolge van deze vergissing, merkte de anders zoo schrandere man niet, dat de *o* van dit *spook* vooral niet minder Platduitsch of gewestelijk of liever Saksisch is dan de *ô* van *Wôdan*. Ons s*pook* is namelijk in 't Hoogduitsch niet *Spuck* (*Spucke*, *f.* beteekent *spuw*, *spog*, en *spucken* is *spuwen*), maar *Spūk*, met een lange *ū* en evenzoo *spoken-spūken*. Het Duitsche woord *Spūk* is alweer meer Nederduitsch dan Hoogduitsch. Immers beantwoordt aan een rechtschapen Nederlandsche *k* in 't Hoogduitsch niet *k*, maar *ch*;

ik	-	*ich*;
rijk	-	*reich*;
boek	-	*Buch*;
doek	-	*Tuch*;
rook	-	*Rauch*;
kook	-	*koche*

en zoo diende aan *spook*, indien de *o* uit *u* of *au* onstaan was, ook te beantwoorden *Spauch* of *Spoch;* en evenwel is het *Spūk*.
Hoe gaat dit in zijn voegen? Zeer eenvoudig. *Spook* is een Nederduitsch woord, dat in 't Hoogduitsch is overgenomen zonder de *k* in *ch* te veranderen, en wel uit een streek waar de *ô* reeds in *ū* was overgegaan. Het Nederlandsche woord is op het *o*-punt blijven staan, het heeft nog denzelfden klinker, dien het reeds in Reineke Vos vs. 6032 vertoont. *Spook* is dus bepaald een achterblijver. Dit blijkt ten eerste uit het Duitsche *Spūk* vergeleken met

Hd.		Nedl.
Buch	-	boek;
Grusz	-	groet;
Blut	-	bloed;
Hut	-	hoed; enz. enz.

Hieruit zien we dat aan een Hd. *ū* een Nederl. *oe* beantwoordt. Hoogduitsch *Spuk* eischt dus Nedl. *spoek*. Verder blijkt de achterlijkheid van *spook* ook uit een vergelijking met de gewestelijke uitspraak. In 't Groningsch klinkt *spook* namelijk *spouk* en aan een Groninger *ou* beantwoordt geen Nedl. *oo*, maar *oe*:

Gron.		Nedl.
bouk	-	boek;
kouke	-	koek;
houd	-	hoed;
moud	-	moed;
mout	-	moet;
rout[1)]	-	roet, etc. etc.

Dus eischt ook Gron. *spouk* geen Nedl. *spook*, maar *spoek*. Ook het Nederduitsch in de buurt van Göttingen zegt *Spauk*. Zoowel het Groningsch *spouk* als 't Nedd. *Spauk* berusten op *spoek* d.i. *spūk*; want beide zijn door versterking uit *spūk* geboren.

Het onversterkte *spoek* (*spūk*), dat aan het versterkte Groningsche *spouk* ten grondslag ligt, hoort men in een groot deel, van Overijsel waar men *spoek* (= *spūk*) gebruikt met het verkleinwoord *spükien*. De Groningsche en de Overijselsche vormen staan weer in hunne gewone verhouding, d.i. de Groningsche vorm is de versterking van den Overijselschen.

Ten opzigte van den Umlaut trekken de verwante taaltakken geenszins ééne lijn, zooals uit de hier volgende vergelijking is te zien.

Kleefsch.[2)]	Nedd.	Hd.	Nedl.-Over.	Gron.	Zw.	Dn.
spoick.	*spôk.*	*spūk.*	*spook - spūk*,	*spouk*,	*spöke*	*spög.*
	spauk.					

Ook in de werkwoorden is geen overeenstemming:

Ndd.	Hd.	Ndl.	Overijs.	Gron.	Zweedsch.	Dn.
spöken - spoken	*spūken* -	*spoken* -	*spūken* -	*spouken* -	*spöka* -	*spöge.*

Of deze Umlaut op een ouderen vorm steunt of niet, laat zich niet uitmaken, want het gaat met *spook* evenals met *romer* - tot nu toe is er in de oudste overblijfselen van onze taalverwanten

1) Niet te verwarren is deze Gron. *ou* = Nedl. *oe* met *au* = Nedl. *ou*,

Gron.	Nedl.
vrauw,	vrouw;
tauw,	touw;
bauwen,	bouwen.

Niet overal worden *ou* en *au* = Ned. *oe* en *ou* op dezelfde wijze uitgesproken; hier meer *au* en daar meer *ou*. Tjaauwelaars zeggen *kaauke*.

2) Uit den Teuthonista.

geen spoor van te ontdekken. 't Woord is, zooals de Duitschers zeggen, *dunkler Herkunft*. Ik heb in den laatsten tijd veel, zeer veel moeite gedaan om den sluijer, die den oorsprong van dit woord verbergt, een weinig op te ligten; ik heb alle mogelijke vormen, waaronder het woord zich vertoont, zooveel mogelijk bij een gebracht; menscheu uit verschillende hoeken van dit land en aangrenzende streken het leven erg lastig gemaakt door allerlei arglistige vragen, ten einde achter de oorspronkelijke, zinnelijke beteekenis van dit raadselachtig woord te komen, en ik geloof wel dat ik eenig licht in de duisternis begin te zien schemeren, doch de geschiedeuis is zoo lang en zoo vreemd, dat ik mijn schemerlichtje voor dezen keer maar niet *op* de korenmaat zal zetten. Ik zal mij vergenoegen, met te hebben aangetoond, dat de *oo* in het door ieder beschaafd Nederlander in de landstaal gebezigde woord *spook* van denzelfden aard is als de *oo* van de boven behandelde woorden *zwoord*, *woord* en *romer*; namelijk een Sakser of Nederduitscher die het niet tot den Nederlandschen *oe*-klank heeft kunnen brengen, maar stug op het ouderwetsche *o*-punt is blijven staan.

J. BECKERING VINCKERS.
Java, XIX Februarij 1874.

Middelnederlandsche varia, door J. Verdam.

XVI. Prijch.

Zoover mij bekend is, is over het woord *prijch* nog nooit opzettelijk gehandeld. Ik wensch daarom de aandacht der taalkenners op dit woord te vestigen, en zal de beteekenis trachten vast te stellen uit de talrijke voorbeelden, die het Mnl. ons er van oplevert. Uit den woordvorm zelven zou de beteekenis niet aanstonds duidelijk blijken, maar de bewijsplaatsen zullen voldoende zijn, om den waren zin des woords op te sporen.

Vooreerst treffen wij in het Mnl. op vele plaatsen de uitdrukking *met groten prighe* aan, b.v. *Alex*. II, 137.

> Si quamen daer *met groten prighe*,
> Die men sal nomen, in dien wige.

Brab. Y. II, 3685. (= *Sp.* IV[1], 24, 78):

> Dese quamen *met groten prighe*,
> Ende hebben die kerstene bestaen.

Sp. IV[1], 64, 26:

Bi Ludeke quamen si te wighe
Jeghen die kerstene *met groten prighe*
Ende wonnen met ghewelt
Beede den zeghe ende dat velt.

Zoo ook IV[2], 4, 32; 25, 38; 68, 74; III[6], 18, 14; *Stoke* I, 276.[1)]
Ook zonder *grote* komt de uitdrukking voor, b.v. *Alex.* III, 1018:

Dattie coninc Daris ware
Anderwerf gereet te wige
Met groten *nide*[2)] ende *met prige*.

Sp. I[8], 29, 32:

Somwilen so wan deen *met prighe*
Up den anderen dat velt.

I[4], 39, 3:

Dat hi Porruse *met prighe*
Bestaen wille.

III[5], 6, 18:

Want si wilden *met enen prighe*
Die Hunen sekerlike bestaen.

1) Men zou geneigd zijn deze uitdr. ook te lezen *Brab. Y.* II, 4576:

Bi Sessoen quamen si te wighe,
Daer vachtmen *met groten crighe*
Ende grave Robrecht blever doot,

ware het niet, dat men ook I. 1415, in drie Hss. las:

Aldus quam hi met sinen here
Jeghen hen tenen wighe
Daer si vochten sere *met crighe*.

en *Stemmen* 162: *mit* enen sterken *crighe* so pijn dy dit. *Crych* is dus door deze drie plaatsen voldoende bewezen in de beteekenis *uitspanuing*.

2) Het woord *nide* ontbreekt, maar is m.i. zeer te recht door Snellaert in zijne Aanteekening op deze plaats ingevoegd.

Zoo ook IV^2, 67, 15; III^5, 27, 17; *Alex*. V, 360.

Het is uit al deze voorbeelden met voldoende zekerheid op te maken, wat *prijch* beteekenen moet. Het komt volkomen overeen met het Lat *impetus*, en het Mnl. *druest*, en beteekent *aandrang*, *vaart*. Evenals men de uitdrukkingen *met groter druest* en *metter druest* vindt[1)], zoo vindt men ook *met groten prighe* en *met prighe*. De verklaring, die Willems in de *Brab Y*. t.a.p. van het woord geeft, nl. die van *verschrikking*, *schrikverwekking*, kan dus geschrapt worden.

De beteekenis van *prijch*, nl. die van *impetus*, gaat gereedelijk over in die van *strijdlust*, b.v. *Stoke* IV, 135:

> (Si) vochten aldaer enen wijch.
> Dat dede alder Heren *prijch*,
> Die si onderlinghe droeghen.

En *Alex*. VII, 432:

> Die Grieken waren van groten *prige*,
> Ende hadden al den sin te wige.

Vervolgens neemt *prijch* den zin aan van het *gevecht*, den *strijd* zelf Hiermede kan men vergelijken de subst. *vaert* en *rese*, die denzelfden overgang van begrip vertoonen. In dezen zin vinden wij het woord *Alex*. II, 725:

> Want die knechte die willen *prijch*
> Houden jegen sinen here.

851:

> Hi riep: ‘Wapent u te *prige*.’

Partenop. 3683:

> daer soude een *prijch*
> Groot af comen, ende werden wych
> Entie tornoy waer quaet.

Sp. I^5, 19, 48:

> Aldaer wart in ghenen *prijch*
> Hannibal onderghedaen.

1) Zie mijn *Teksteritiek*, bl. 72.

III[5], 5, 62:

> Daer verloren si in dien *prighe*
> Bi naer XX dusent man.

Deze beteekenis heeft *prijch* ook in de uitdrukking *te prighe*, d.i. *om strijd. Sp.* I[4], 22, 24:

> Die baroene verre ende naer,
> Die vernamen van desen wighe,
> Quamen jeghen hem *te prighe*.

Alex. IV, 1041:

> Begonsten si al vlien *te prighe*.

VII, 253:

> Die heren riepen al *te prige*,
> Dat si dor vrese noch dor noet
> Hem lieten in eenger noet.

Zoo ook *Stoke* III, 626, en IV, 411; *Velth*. IV, 33, 62.

Eindelijk heeft *prijch* de beteekenis aangenomen van *krijgsroem*, of in 't algemeen *roem*, b.v. *Alex*. II, 980:

> Vecht, als ic doe, om *prijch;*
> Deelt met mi den starken wych.

VII, 509:

> Die here met groten *prige*
> Was van Persen ende van Meden.

Partenop. 1613:

> Ic rade wel bi goeden rade,
> Dat wi nember dore enghenen *prijch*,
> Jeghen die Fransoyse en hebben wijch.

Sp. I[2], 18, 34:

> Daer na quam die XIIIde wijch,
> Daer men in hadde groten *prijch*,
> Ende men oec an beeden ziden
> Vele verloes in dien tiden.

Deze beteekenis heeft *prijch* ook in het samengestelde *prijchspel* (*Alex*. I, 1148), dat *strijd* beteekent; evenals *nijtspel*, eig. een *spel* of *wedstrijd om roem*.

Ook van het ww. *prighen*, waarvan *prijch* de als subst. gebruikte wortel is, levert het Mnl. voorbeelden. De oudste beteekenis is *op iets losgaan*, en overdrachtelijk *zich begeven*, b.v. *Limb*. XI, 865:

> daer af willie vort swighen,
> Ende wille tere andre materien *prighen*.

Ook bij *prighen* gaat deze beteekenis over in *strijden*, *vechten*, *zich verzetten*, b.v. *Stoke* VII, 28:

> Doe begonde Her Jan te *prighen*
> Teghen den grave.

Deze beteekenis gaat weder geleidelijk over in die van *streven*, *trachten*, *zijn best doen*. Men vergelijke slechts *pogen* met het Fr. *poigner* en het Lat. *pugnare*. Van de bet. *streven*, *zijn best doen*, vindt men voorbeelden *Limb*. XI, 182:

> Nochtan en can ic niet ghewanen,
> Dat ies nemmermeer geerighe,
> Wat ic droeve of wat ic *prighe*.[1)]

Sp. I[3], 47, 37:

> Hets beter leren, dan worden rike;
> Nochtan eist nutteliker sekerlike,
> Die noot hevet, dat hi goet gecrige,
> Dan hi omme leren *prighe*.

I[6], 50, 27:

> Nochtan en canie niet geswigen,
> In wille hogelike *prighen*,
> Mi voerttrecken ende togen,
> Ende meester maken vor die ogen,
> Snel int spreken, traech in 't horen!

Rijmb. 31757 C.:

> Entie Joden begonden striden
> Ende *prighede* elc vor sine vorste.

1) Met *prighen* kan men vergelijken het ww. *genieden*, (afgeleid van *niet*, dat hetzelfde beteekent als *prijch*, maar van het gemoed gezegd), dat ook de bet. van *streven* aanneemt. Zie mijn *Tekstcritiek*, bl. 29. Dit is dus al weder een bewijs voor de juistheid der aan *prijch* toegekende beteekenis.

Eindelijk schuilt dit ww. in eene corrupte plaats van den *Partonopeus*. Vs. 6386 vgg. klaagt de dichter over de hardheid en wreedheid zijner beminde in de volgende bewoordingen:

> Soe begheert mijn leven ende mine doot,
> Want ic doghe pine groot
> Dore haren wille dach ende nacht,
> Daer ic ane hebbe cleine macht.
> Het ghevet haer pine dat si mi siet,
> Ic ben doot ende nighe om niet.

D.i. ‘Het is haar zelfs onaangenaam, mij te zien. Ik ben dood voor haar en...’ Wat nu de woorden ‘*ic nighe om niet*’ betreft, daarvan zegt Bormans het volgende: ‘*Nigen*, ons *nijgen*, *zich* of *het hoofd buigen*, *groeten*. De zin is: Ik ben dood van haer, en het is te vergeefs, dat ik hare aendacht door mijne gebaerden op mij zoek te trekken.’ Nog daargelaten, dat de geleerde uitgever zich in zijne vertaling al zeer weinig houdt aan de beteekenis, even te voren door hem vastgesteld, komt mij de zin uiterst gezocht voor. Wanneer die beminde het al onaangenaam vond hem te zien, zou het hem zeker al zeer weinig helpen, al stond hij ook te buigen als een knipmes. Om deze reden kunnen de woorden door den dichter niet zoo geschreven zijn, als wij ze in den tekst vinden. Wanneer wij bedenken, dat eene *n* en *p* zeer weinig verschillen, en de *r* door eene komma werd aangeduid, dan zal het duidelijk worden, dat *nighe* eenvoudig eene verschrijving is voor *prighe*, en dat de regel moet gelezen worden:

> Ic ben doot ende *prighe* om niet.

D.i. ik ben dood voor haar, en *doe* voor niet *mijn best*, *streef* te vergeefs om hare ‘hulde’ te winnen. Dit *prighen* bestond voor den dichter niet het minst in het werk dat hij deed, in het vervaardigen van zijn gedicht, zooals hij zelf een oogenblik te voren zeide.

Het ww. *prighen* komt alleen in praes. en impf. voor en was zwak, blijkens *Rijmb.* 31757 C. Later heeft men er wel een mipf. *preech* van gemaakt, b.v. in een vers, aangehaald bij Kil., bl. 306, noot:

Daerom so *preech* elck syn best,

maar dit vers draagt alle kenmerken van verval, en kan dus niet als autoriteit worden aangemerkt

Wat den oorsprong van *prighen* betreft, het hangt samen met ons ww. *prikken*. Beiden zijn afkomstig van een Oud-Germaanschen vorm *preihan* of *prihan. Prijch* is de stam van *prîh-an* en *prikken* komt er van af, evenals van Goth. *theihan* ons *dik* en van *tiuhan* ons *tukken*[1)].

Prijch beteekent dus *steek*, *prikkeling*, *aandrift* Met dit ww. *prighen* hangt ook nog samen ons ww. *priegelen* (*prijgelen*), dat in dialect nog bestaat in den zin van *fijn naaien*, de *steken* dicht op elkander laten volgen, Er straalt dus nog duidelijk de beteekenis van *steken*, *prikken* in door.

Over *prijch* zie men de Aant. van Snellaert op *Alex*. VII, 509, en Huydecoper op *Stoke* I, bl. 36, wiens verklaring van *prijch* en *prighen* veel goeds bevat.

1) Naar aanleiding van dit laatste woord moet ik even terugkomen op een vorig artikel in den *Bode*. Deel IV, bl. 42, heb ik het woord *ghetuc* veranderd in *getruc*, maar ten onrechte. Naast *trucken* bestond een vorm *tucken*, die o.a. ook *Brab. Y.* VI, 7951 voorkomt, en *Cron. v. Vlaend.* (Biblioph.) II, bl. 166: Diederijc van Schoenbrouck pijnde soe sijn volc te beschuddene, *tockende* ende vliende, soe dat hy al sijn ghesellen thuus bracht. Dit *tucken* is het Duitsche *zucken*. Ook hebben wij van dit ww. het adj. *tuk* op, d.i. *trek* in iets hebbende, op iets belust, en het subst. een *tukje*, d.i. een *slaapje*, dat dus eigenlijk een *trekje* beteekent. Er was dus geen reden om *ghetuc* te vervangen door *ghetruc*: beide vormen zijn even gewettigd. Ook voor de woorden op bl. 50: '*ghefinen* beteekent eigenlijk *ophouden te ademen* en vervolgens *in zwijm vallen*,' moet ik verschooning vragen. *Ghefinen* beteekent niets anders dan *eindigen*. Eene reminiscens aan woorden als: 'hi beswalt driewerven eer hi *ghefeen*,' heeft mij tot deze onjuiste verklaring verleid.
Wat eindelijk *swelten* betreft, de vergelijking van de twee ww. *stollen* en *stolten* bewijst, dat ook de ww. *swellen* en *swelten* naast elkaar konden bestaan. In dit geval zou *Brab. Y*, II, 813 den medicijnmeester niet van noode hebben. Evenwel blijft het dan altijd nog vreemd, waarom overal elders *swelten* gebruikt wordt. In het Mhd. was *swellen* de gewone vorm. Zie behalve bij Benecke de voorbeelden bij Müllenhoff en Scherer, Denkmäler, bl. 321. De eenige reden, waarom ik *swollen* en *swolten* veranderd heb, is dan ook, dat *swellen* in het Mnl. nergens anders in dezen zin voorkomt. Alleen het Hs. zelf zou misschien in deze zaak uitsluitse kunnen geven, want *swollen* kan zeer goed verkeerd gelezen zijn.

Als bijvorm van *prighen* moet ten slotte nog vermeld worden het ww. *priën*, *Esopet* bl. 119:

> Aldns sijn vele liede, die *prien*
> Om eens anders heerscepien.

XVII.
Vrien.

Wanneer wij *Rose*, vs. 31, lezen:

> Ware vrouwe ocht here, die *vrien* woude
> Hoe men dit boec heten sonde,
> D i e R o s e seggic dat heten sal,

en wij daarmede vergelijken den Variant:

> Ware oec yemen die *vragen* woude,

dan valt dadelijk in het oog, dat de twee woorden *vragen* en *vrien* identisch van beteekenis zijn moeten. Van waar is nu dat *vrien?* Is het een- of tweelettergrepig? Is het hetzelfde woord als het andere Mnl. woord *vrien*, dat voortleeft in ons *vrijen?* Of is het een op zich zelf staand woord, dat daarmede niets te maken heeft? Op al deze vragen wil ik het antwoord trachten te geven in de volgende regelen.

Laten wij eerst nagaan, in welke beteekenissen het gewone Mnl. *vrien* voorkomt, om daaruit op te maken, of het met het andere *vrien* identisch van oorsprong is.

In de beteekenis van *het hof maken*, *aanzoek doen om eene vrouw*, vinden wij het *Wal.* 9788:

> hets om niet, ju *vrien*.
> Ic sal ju noch heden pape wyen
> Ende sceren crune met minen swaerde.

Lanc. III, 17434:

> Die coninc van Arragoen
> Wilse (Clarette) winnen ende onderdoen,
> Omdat sine te manne nine wilde

Doen si nam den riddere milde.
Hi wilse winnen ende tere amien
Houden met crachte, sonder *vrien*.

Sp. I[8], 26, 21:

Maer Appius wilde *vrien*
Eene joncvrouwe te siere amien.

Huyd. op *Stoke* I, bl. 481:

eer hi wiste
Wie Walewein was, die bi liste
Siere dochter *vriede* ende minde.

Limb. I, 1260:

Jonchere, wat eist, dat ic verneme?
Wildi miere jonfrouwe *vrien*?

Alex. I, 1162:

Alexander hi wart bevaen
Met haerre minnen, ende soudse saen
Hebben ontfaen tiere amien:
Hi deedse sinen knapen *vrien*.

IV, 1014:

Alse Olifernes dat wijf sach comen,
Bernde hi gelijc dien viere,
Hi heise (*l.* hietse) *vrien* sine spadoenen.

Zoo ook *Sp.* IV[2], 65, 73 en 75; *Rinclus* 1039.

In de beteekenis *amourettes hebben*, *ongeoorloofd mingenot najagen* vindt men het *Lsp.* III, 17, 57:

vriende.....
Die tsamen drincken ende eten,
Gaen of staen of *vrien* mede,
Ofte hantieren ydelhede.

Het zal wel geen betoog behoeven, dat deze beteekenissen niet passen in de plaats uit de *Rose*, en dat het ook te gezocht zou zijn, de beteekenis *vragen* af te leiden uit die van *aanzoek doen om eene vrouw*. Wanneer er geen ander middel was om *vrien* te verklaren, dan zou men nog des noods met deze uitbreiding van het begrip vrede kunnen hebben, maar nu behoeft men daartoe niet zijn toevlucht te nemen. Er is een ander, beter

middel ter verklaring. Behalve de plaats uit de *Rose*, is er nog eene, waar *vrien* voorkomt in eene beteekenis, die uit de oorspronkelijke van *liefhebben* niet kan zijn voortgevloeid, nl. *Lanc* IV, 1957:

> Tierst dat hij verstont die niemare,
> Dat conincs Bans geslechte daer waere,
> Die van allen ridderen, die utquamen,
> Waren van der meester namen,
> Hi vor se sien al te hant,
> Als die met hem gerne waren bekant,
> Ende soutse gerne daertoe *vrien*,
> Dat si van sire maisnien
> Ten tornoye wesen wouden.

Evenals in de *Rose*, beteekent hier *vrien* niets dan *vragen*, en dat kan ook niet anders, want *vrien* is met *vragen* nauw verwant. Het ww. *vragen* is zwak en dus niet oorspronkelijk. Het is afgeleid van een impf. *vrag*, dat behoorde bij het sterke verbum *vregen*, *vrag*, *gevregen* (Goth. *frah*, *fraihans*). Nu is het opmerkelijk, dat ook in het Goth. slechts gedeeltelijk dit sterke ww. bestaat. Het praesens wordt genomen van het afgeleide ww. *fraihnan* en de andere tijden van het ongebruikelijke *fraiha* (evenals *saiha*, *sahv*, *sehvum*, *saihvans*). Dit *fraiha* nu wordt regelmatig in het Mnl. *vrië*, en de inf. *vriën*, dat eig. voor *vri-hen* staat en dus tweelettergrepig is, zooals uit de plaats uit den *Lanc.* blijkt, waar het rijmt op *maisni-en* (*mansionada*, *maisonné-e*). Ook in het Ags. bestaat een ww., dat met *vriën* volkomen identisch is, n.l. *fricgan* of *fricgean* (van waar de vorm *fricgendra* = *sciscitantium*, Ettmüller, bl. 369). Wanneer men nu op zulk eene ongezochte wijze *vriën* verklaren kan, verdient die afleiding de voorkeur boven eene veel gezochter en onnatuurlijker verklaring. En de omstandigheid, dat van dit ww. *vriën* geen enkel spoor meer over is, behalve de infinitief, doet aan mijne verklaring geen afbreuk Immers waarom kan niet, even goed als in het Goth., het eene deel van een oorspronkelijk ww. bewaard blijven en het andere deel verloren gaan en door afgeleide vormen vervangen worden? M.i. is dus *vriën* een geheel ander woord dan

het gewone Mnl. werkwoord, en moeten zij dus in een Mnl. woordenboek onder twee artikelen worden gerangschikt.

Er bestaat in het Mnl. ook een subst. *vrië* (Ags. *frigu* = *liefkoozing*, *omarming*), gewoonlijk *vrie* geschreven, waarop ik de aandacht wilde vestigen. Het heeft twee hoofdbeteekenissen, n.l. 1°. *huwelijksaanzoek:*

Troje 3731

> Sint haddene (*den hoeftbant*) Eneas,
> Ende gaffene Ydomen sire amien,
> Die hi creech bi rechter *vrien*.

Sp. IV^2, 63, 28:

> Ene dochter, die Machtilt hiet,
> Die gaf hi, na huwelix *vrie*,
> Grave Willem van Normendie.

En 2°. *huwelijksliefde*, *minne*.

Sp. III^3, 79, 7:

> Hen achte niet sijn wijf Abdie;
> Hoe groet so teersten was de *vrie*,
> Dicken peynset soe nu vort,
> Hoe dat soene hadde versmort.[1)]

IV^1, 46, 193:

> Een wijf haddi, hiet Soffie,
> Daer hi met wettelike *vrie*
> Enen sone ane wan.

Troyen 5186:

> Enen scacht met enen roeden pinioenc,
> Die hem Briseda sine amye,
> Hadde ghegeven op goede *vrye*.

1) Deze plaats komt overeen met *Brab. Y.* II, 433-6, waar *vrie* door Willems verklaard wordt als *de vrijmachtige*!

Sp. IV^2, 65, 73:

> (Hi) vryetse met vulre *vrie*.[1)]

De twee beteekenissen *huwelijksaanzoek* en *huwelijksliefde* loopen dooreen *Wal.* 8913:

> Van minen lieve, sonder andre *vrie*
> So wilde hy maken sine amie.

en 9139:

> Maer menichwarven seidi dat,
> Dat men Waleweine up een rat
> Vlechten soude, ende sine amie
> Gheven soude sonder andre *vrie*
> Stalcnechten ende vulen garsoenen
> Haren wille mede te doene.

De uitdrukking *sonder andre vrie* bet. dus eig. *zonder verdere liefde*, of *zonder verder aanzoek*, en kan in onze taal het best worden weergegeven door *zonder complimenten*.

Bij de voorbeelden van *vrie* moet ook gebracht worden eene plaats uit den *Sp. Hist.* (IV^2, 19, 74), hoewel het daar op eene eenigszins vreemde wijze gebruikt wordt:

> Otte quam.....
> Ende hevet Berengiere verdreven,
> Entie vrouwe (Adelheid) uten karkere verheven;.....
> Entie vrouwe te wive ontfaen,
> Ende hilt die feeste *vrie*
> In die stat te Pavye.

Daar er *die feeste* staat, kan *feeste vrie* kwalijk iets anders beteekenen dan *het feest*, dat bij zulk eene gelegenheid past, nl. het *huwelijksfeest*. Wellicht is *vrie* een adj. met de beteekenis *huwelijksch*. Verscheidene adj. althans hebben denzelfden vorm als substantiva, b.v. *mare*, en dit zou met *vrie* ook het geval kunnen zijn. Evenwel, geheel bevredigt deze verklaring mij niet. Misschien is iemand mijner lezers in staat, eene betere te geven.

1) *Troje* 9873 (van mijne uitgave) vinden wij *vrie* als wisselvorm van *vrede*. De Var heeft *vrientscap*. Het begrip heeft zich dus uitgebreid tot dat van *goede verstandhouding*.

Veluwsch (Uddelsch) taaleigen.
Nog eene aanteekening van A. Aarsen.

A o l k r u u d , a a l k r u i d , kruizemunt. A r g , e r g , doodzuinig, gierig. A r m e l , a a r m e l , het dorp Ermelo. A r m o ê , a a r m o ê , a r m o e d , verschil, twist. Ook een mingunstige gezondheidstoestand. Het Veluwsche ‘i s e r o o k a r m o e ?’ beteekent zooveel als: ‘z i j n e r z i e k e n ?’ Van 't artikeltje d e n voorafgegaan, is 't de algemeene uitdrukking voor vallende ziekte. ‘D e n a r m o e d o p 't l i i f’, is 't op de zenuwen krijgen of een toeval gehad hebben. B e s s e n , betten. Een wond vochtig houden. B e t i i ë n , uitvoeren, doen, begaan. Zoo zegt men ‘nie veel betiiën kunnen’ en ‘iemand laten betiiën.’ B l i n d h o m m e t j e , blindemannetje, 't bekende kinderspel. B l u k k i e f t , het kwikstaartje. B o d d e n , stuiven. B o r g , een gesneden mannelijk varken. B o t t e n , beenen, beenderen, het gebeente van mensch of dier. Zwaar verkouden zijn met pijn in de leden en den aankleve van dien er bij, heet op de Veluwe ‘'t i n d e b o t t e n h e b b e n .’ Eene koe heet ‘m o o i v a n b o t t e n ,’ als haar lichaam aan alle vereischten van eene goede koe voldoet. B r i n k , de met gras begroeide ruimte om en bij eene boerenplaats. B r o d d e k e n , in 't vuur met dit of dat spelen, in de asch morsen, als wel de kinderen doen. B r o d s c h , verbruikt, verteerd, uitgegeven, elders o p . Als de boer zijn leêge beurs laat zien, zegt hij: ‘'k b e n b r o d s c h .’ En de boerin is het, als ze met weemoed op een ledigen beschuit- of koffietrommel het oog vestigt. B u n t , b u n t j e , eene onevenheid van aarde of

gras op een weg. B u s s e l e n , Jagen, drijven, noodzaken, iemand ergens toe aanzetten. B u t e n , a n b u e t e n , een vuur aanzetten. B u u l , b u i l , de geldbeurs. C i e p e l t j e s , sjalotten, ook St. janslookjes. D a m m e r , de jeneverbessenstruik; in den ouden tijd, toen de lijken niet begraven maar verbrand werden, stond de dammer in groot aanzien om den aangenamen geur die zijn hout bij de verbranding verspreidt. 't Werd dan ook tot lijkenverbranding algemeen gebezigd. D i k , d i k k e , menigte, in groot aantal. ‘H a z e n e n h a r t e n s i n d e r d i t j a a r w e ê r d i k k e .’ Ook veelmalen, dikwijls. ‘W a t h e f 'k 'm a l d i k k e o n t m o e t’. D o d d e g a t , het jongste kind in een huisgezin, en, zoo de ouders met eenigen grond verwachten, ook 't laatste. De elders genaamde heksluiter. D o e f j e j a g e n , een kinderspel; 't bestaat in 't laten rollen (k u l e n) en tegen elkander rollen van knikkers langs den weg, van huis naar school bijvoorbeeld. D r a a i , elke wending rechts of links, elke door kunst verkregen vorm van het hoofdhaar bij mannen. D r i e s t , een hoek land, dat een, twee jaar onbebouwd blijft liggen en geheel groen geworden is. D r o a , lui, lusteloos, vadsig, enz. D u k e n , duiken, bukken, hurken. E e k s t e r , ekster. E e n s c h e u r ' n s , voor de eerste maal geschoren schapen. E e n t e r s , eenjarige lammeren. E i g e n g e r e i d , lomp, onbeschaafd, onbeschoft, ongemanierd. 't Woord komt ook voor in de beteekenis van zelf bereid, zelf vervaardigd. Zoo spreekt men van E i g e n g e r e i d linnen. Dat is linnen geweven van garen door de boerin gesponnen van vlas of hennep zelf door haar gekweekt. 't Is niet bijzonder fijn, maar heel sterk. F i d s , f i i d s , f i t s , een kleinigheid. F l a e t e r , een klap aan het hoofd. Ook een misslag, een fout. F l a p , een nu een dan voorkomende kinderziekte, bestaande in 't dik worden van hals en aangezicht. Eene soort belroos of keelontsteking, de p a r o t i t i s , b u f of b o f in de geneeskunde. F l e p , de leêren klep van een pet. F l e s c h , een winkelterm waarmeê eene hoeveelheid vocht bedoeld wordt, als: een flesch jenever, eek, olie enz. Volgens de wet van 7 April 1869 vertegenwoordigt ze de hoeveelheid van vier deciliters. Zie nog bij k o m m e t j e , o o r t , p o n d en p o t j e .

F l i k k e r t j e , een dunne sneê roggenbrood F o e p e n , een kinderspel. Men noemt zoo 't naar elkander toewerpen en opvangen van een leêren of elastieken bal. G e b r e k , van noode, noodig. G e e s e m , de vale kleur, de pijnlijke, doodelijke trekken op 't gelaat van een zieke. G e l d e , een gesneden vrouwelijk varken. G e r e i , huisraad, kleeding. ‘M i i n b e s t e g e r e i ’, zegt de Veluwnaar. Dat is het zondagspak. G e r m , een ooilam, een vrouwelijk schaap dat nog niet heeft geworpen. G e u t , g o o t , een vertrek in een boerenhuis, waarin 't melkgoed wordt geborgen, waarin gekarnd wordt, gewasschen, de varkenspot gekookt, enz. G e w o u w , een tintelend, pijnlijk gevoel in armen en beenen. 't Woord wordt bij uitsluiting gebezigd van personen, die door eenig ongeluk, een val als anderszins, voor een poos gevoel- en machteloos geweest zijnde, de kracht, het leven in genoemde lichaamsdeelen beginnen terug te krijgen, 't zij langs natuurlijken of kunstmatigen weg. G u p s , een weinig, een handvol. Schering en inslag is de spreekwijze: e e n g u p s a a r d a p p e l e n . 't Is niet meer dan een maal, een kooksel. H e e l , de zoogenoemde moederkoek of placenta. Ook de nageboorte, het vuil. H e e t , heide. H e e r d , h a a r d , het gewone huisvertrek van den Veluwschen boer H e f t i g , erg, hevig, verschrikkelijk. H e n g e l , hengsel van een emmer, pot, ketel, enz. H e u g t e r s , een scheldnaam. H o e n k e l e n , een kinderspel; 't is al loopende elkander met den bal werpen. Ontwijken en raken maken er de pret van uit. H o k , de gereserveerde zitplaats in de kerk van ouderlingen, diakenen, kerkvoogden en notabelen. H o l , wijd uit, ver van elkander. ‘D i e r o g g e s t e e t h o l ,’ zegt de boer van een akker waarop òf te weinig zaaizaad gebruikt is òf veel zaad niet is opgegaan òf de vogels in den zaaitijd en bij 't ontkiemen zich hebben te goed gedaan. Van aardappelen wordt gezegd: ‘d i e p i e p e l s s i n d h o l g e p o o t .’ H o r t , poos, poosje. H u k e n , bukken, hurken. I w e s s e n , de mazelen, de bekende ziekte onder de kinderen. Ze draagt ook wel den naam van b l e i k e r s . J o n k z i j n , geboren worden. J u c h t , jeuk, jeuking. K a a r m ' s e , kermis, elke feestviering van eenig be-

lang, elke noemenswaardige soort van pleizier. Zoo heeft men bij 't scheren van schapen s c h a a p s k a a r m ' s e , bij 't afscheid of de intrede van een predikant d o m e n i e s k a a r m ' s e , enz. K a k k e m i e r i s , een bijnaam voor iemand die kreupel loopt K e e s , k e e z e n , de algemeene naam voor geiten. K e l d e r m o t , de pissebed, het bekende insect. K l a m p e n , stukjes leder met houten pennen onder de klompen vastgehecht, om 't spoedige afslijten te voorkomen. 't Er onder maken heet ook zoo. Zie nog bij T a a s . K l a t s e n , het klappen van de zweep. K n a a r p h o u t , de zwam. K n i k , een kromming, eene afwijking in de rechte richting van een weg, een wandel- of hofpad. K n u l l e n , pompoenen. K n u t t e n , een scheldnaam. K o a j e , k a j e , klaasje. D e K o e , dubbel vijf in 't dominospel. K o m m e t j e , een winkelterm. 't Is een vierde flesch of 1 deciliter. K o t i k , k o t e k , het dorpje Kootwijk. K o u e , de koorts. K r e m , de algemeene naam voor sperwers, valken en haviken. K r u u t , krijt. K u u m , k u m e , een waterloozing onder een weg. Elders d u i k e r . L a b e n d i g , een uitroep van groote verwondering. W e l l a b e n d i g ! 't is verschrikkelijk! is 't waar? 't Komt ook als bijwoord van versterking voor in de uitdrukking: l a b e n d i g , fel koud. L a n d t e r , landheer, de eigenaar van eene boerenplaats. L e p p e n , o p l e p p e n , 't laten drinken, 't groot brengen door de boerin of den scheper van een lam dat de moederlijke zorg, de natuurlijke hulp mist. 't Heet al z'n leven 't l e p l a m . L i i n d , l i i n d e , 't leizeel, 't leidsel. L i p p e n , huilen. M e l k m o e s , een Veluwsche middagpot, bestaande uit karnemelk, gort, verschillende tuingroenten (kervel, zuring, peterselie, beet, sellerij, enz.) en de noodige van het varkeu of de vette koe afkomstige ingrediënten. 't Is een gezonde en in den zomer frissche kost. Zie er over schrijvers Brief in 't Uddelsch dialect. O u d e T i j d , 1873. M e t , kort gesneden of gehakt varkensvleesch en spek waarvan de worst gemaakt wordt. M i d d e n w i n t e r , de Kerstdagen. M i t , terwijl. M o t , m o t t e , een varken dat geworpen heeft. N i e r l i j k , zeer leelijk. O a r e , o a r , adder. O a r i g , aardig. Ook raar, vreemd. O n d e r h o o r e n , een predikant op beroep gaan hooren. O o r t ,

een winkelterm. 't Is een halve flesch of 2 deciliters. O o t , grootmoeder. O t t e , aaltje. P a d d e s t o e l , een drijftol. P e n n e s n i i e r , een scheldnaam. P i e t j e , dubbel blank in 't dominospel. P l u u s , p l u i s , een mesthoop. Elders v a a l t . P o a r t j e , tweelingen. P o d d e r i g , niet ziek en niet gezond als een mensch wel wezen kan. Zoo tusschen pruimen en krenten. P o n d , een winkelterm voor olie. 't Is een halve flesch of 2 deciliters. P o t j e , een winkelterm. 't Is een halve oort of 1 deciliter. P r i k h o u t , de huls. P u u p , de pijp. Ook de onderaardsche gang der konijnen. R a g g e n , r a c h e n Rochelen. De gewoonte, vooral van oude menschen, - de goede niet te na gesproken - om door bestendig schrapen in de keel wat te willen opgeven. Ook een slijmerige hoest. R e ê , klaar, gereed, vlug. ‘'N r e ê w i i f ’, die is helder en vlug van beiden. R e e p e l , stalpaal, de paal waaraan 't vee met den kop naar de deel is bevestigd. R e i e n , het hoofd opknappen en in 't haar een draai geven. R i l , wild, lastig. 't Wordt gebezigd van paarden, die om dit of dat een dag of wat op stal stonden en geen werk deden. Voor 't eerst buiten komende, zijn ze dartel, soms ongemakkelijk, ril. (Zou 't ook niet van onze levenslustige schooljongens kunnen gezegd worden als ze twee, drie uur aan de schoolbank geketend, weder als vrije vogels adem halen in de vrije natuur?) R o o s , r o z e , zware verkoudheid. R u u t , r u i t , alle soorten van onkruid in akker en hof. Ook het schurft, waaraan de schapen wel onderhevig zijn, draagt dien naam. S c h a a p j e s , pijnappels, de bekende vrucht der naaldboomen. S c h a f - a n t e n , bedienaars, helpers bij een begrafenis. Evenwel geen aansprekers of bidders. 't Zijn die mannen en vrouwen onder de buren, die, op den dag van 't begraven, ‘de boel schrab maken’ zoo op ‘den heerd’ als op ‘de deele’. Waarin hun liefdedienst bestaat? In 't koken van koffie, het rondschenken, het geven en snijden van 't brood, kortom in 't doen van alles wat de familie van den overledene, de dragers en de gasten dien dag van hen begeeren. S c h a m e r i g , schaamachtig, beschaamd, beschroomd. Elders bleu. S c h a r p , s c h a a r p , s c h e r p , 't gewicht, de maat, maar niet over, eer minder. ‘Hi is scharp!’ wordt van een

winkelier gezegd die bang is iemand 't wicht of de maat te geven. Zoo'n t i k - o p - d e - s c h a a l . S c h e u t e r , de opzichter van een heideveld of eenigen anderen grond. S c h i e u w , s c h u w , een vogelverschrikker bij een tuin of op een akker voor de vogels en het wild. Maar 't is in Uddel geen pop met een hoed op en een buis aan en een stok in de hand. De ware s c h i e u w is een paal met een flinken stroobos er om en er aan. S c h o u w , een landbouwersterm; 't wil zeggen: ondiep, met de ploegschaar niet ver den grond in. 't Is voor de paarden beter dan voor den boer als 't land s c h o u w , s c h o u w t j e s gebouwd wordt. Zulk bouwen geeft vooral in de boekweit veel vogelgras, eene soort van onkruid. S c h r a b , gereed, klaar, in orde. Ook vlug, spoedig in de echt Veluwsche uitdrukking: ‘a n d e s c h r a b s t e k a n t e .’ S c h r i k s , schuin. Ook tegenover. S c h u m e n , s c h u i m e n , 't veegen van den schoorsteen. S c h u t , jachtopziener. S l o e r i g , s l o e r t i g , naar, vervelend, hangerig, als zieken kunnen zijn. 't Wordt ook van dieren gebezigd. S l o f h a a k , iemand die achteloos, sloffig, nalatig in zijne zaken is, een die altijd meent den tijd te hebben maar ook altijd achteraankomt. Zoo'n t e u t , zoo'n kom-ik-er-van-daag-niet-zoo-kom-ik-er-morgen. S m a k w a m m e s , dubbel vier in 't dominospel. S n i k , de hik. S p i i k e r , bergplaats, bewaarplaats. Maar geen loots of schuur, neen een daarvoor getimmerd en ingericht huis. Vroeger was aan 't Uddelermeer een spiiker van 't lustslot het Loo. Als de vorstelijke personen, daar verblijf houdende eens een uitstapje maakten naar de Hunnenschans, was er, als 't noodige was aangevoerd of meêgebracht, alles te vinden wat hun verblijf voor een dag kon veraangenamen: tafels, stoelen, tafel- en keukengereedschap, enz. 't Spiiker is thans een flinke boerderij van 't kroondomein. S p i k k e n , v e r s p i k k e n , het door elkander werken van verschillende soorten van mest, van koemest onder die van schapen bijvoorbeeld. Ook 't bijvoegen van plaggen, zand of aarde onder te vette mest wordt zoo genoemd. Van daar de benaming spikmest. S p o c h t e n , prijzen, uitbundig prijzen, 't bekende pochen. S p r o a n , s p r a a n , spreeuw. S t a d s k i n d , iemand die onder curatele staat; s t a d s k i n d m a k e n is iemand onder

curatele zetten. Stengels, raapstelen. Stiif, eigenzinnig, onwellevend, lomp, als kinderen wel kunnen zijn. De uitdrukking ‘stiif sind’, van ouderen van dagen gebezigd, is synoniem met 't bekende ‘een hoofd te hebben waarnaar men leeft’. Stiif bi beteekent kort bij, er naast, tegenover. Stik, steil, klimmende, van een weg of eene hoogte gesproken. Stik bi heeft de zelfde beteekenis als stiif bi. Stob, een doode boomstam, meer bepaald dat gedeelte wat in den grond geworteld stond. Stolp, het blikken of koperen deksel op een ijzeren pot. Stomp, niet scherp, 't gebruikelijke bot, van een snijdend werktuig gebezigd. Stor, woest, onstuimig, guur, koud. Strag, strak, stijf, stevig gebonden. Striikzwevels, lucifers. Strop, een wollen das, de vroegere bouffant. Taas, een kleine spijker met bijzonder grooten kop. Om 't te spoedig afslijten van klompen en schoenen te voorkomen, slaat men er tazen onder. Tent, een schommel, een schop. 't Werk zelf heet tenten. Todden, lompen, vodden. Tonneband, hoepel. Trippe, eene koe van een ander ras dan 't Geldersche. Troet, water-en-meelpap. Tumel, een eigengemaakt mandje in den vorm van een halven cirkel, groot of klein naar believen, met een houten hengel, hengsel er aan. 't Wordt gemaakt van Twiigen, twijgen, teenen. Men noemt ze ook bitterling. Verspiit, verspiik, verpoozing, rust. Verspochten, bederven, beschimmelen. Verwegen, iemand ontmoeten, ergens aantreffen, zien, spreken. ‘Wat heb 'k oe in langen tiid nie verweegd!’ zegt de Veluwnaar als hij een ouden bekende ‘tegen 't liifloopt’. Vilain, vilein, erg, verschrikkelijk, hevig. 't Duidt als bij uitsluiting een ijselijk pijnlijken toestand aan en versterkt dien. ‘Vilein zeer!’ is een geijkte uitdrukking. Vleeg, klein, zwak, teêr, onbeduidend. Vleut, vleute, een tobbe of tobbetjc waarin de melk bewaard wordt. Als adjectief gebezigd, beteekent 't afgeroomd. Vleute-melk is zulke melk, waarvan de vetdeelen, de room, om te karnen, is afgeschept. Vortoarend, aanstekend, besmettelijk. ‘'N vortoarende plage’ is een epidemische gevaarlijke ziekte, als daar zijn cholera, enz. Vreê,

v r e i . Een houten goed afgesloten staketsel, dennen riggels en eiken posten, om bouwland of hof voor de herten. 't Maken van zulk een toestel heet vreêën of riggelen. V u u l , v u l e , leelijk of besmettelijk in de uitdrukking: ‘'n v u l e d o ô !’ (doode). V u u l i k , een vlugge, schrandere jongen en aardig er bij. Elders een p l a t j e . 't Wordt ook van meisjes gebezigd. W a s s c h e l d o e k , de waschdoek, de zoogenoemde vaatdoek. W a s s c h e n , 't witten of liever 't blauwen van de muren bij de jaarlijksche schoonmaak. W a t e r p o f , 't zoogenaamde hartwater. W e e n e , w e n , een blijvend gezwel. W e g t o d d e n , halen, stelen, verstoppen. W e i n e n , w e i n d e n , w e n d e n , keeren, omkeeren, het binnenste buiten, het buitenste binnen, bijv. kousen, broekspijpen, enz. In den slachttijd ‘weindt’ de boerin bij 't ‘kloar maken’ de darms. Tot welken dienst is bekend. W i i v e n v e t , bijeenkomst van buur- en andere vrouwen bij eene kraamvrouw. Eene soort kraamvisite. W i p p e r w a p . 't Is 't bekende wippen, maar niet op den wipplank als elders. Men legt in Uddel maar een eik of een beuk of een den op elkander, en de wipperwap is ‘schrab.’ W u u p s j e , w u p s j e , een bij de geboorte bijzonder klein kind. Z e e r t e , pijn, verdeeld in k o p z e e r t e (hoofdpijn), l i i f z e e r t e (buikpijn) en t a n d z e e r t e (kiespijn). Z e u n i g , z u u n i g , de houten of steenen bak (krib) waarin de varkens het voêr krijgen. Z i e p s a p , kweekhout. Z o e l , z o e l e , de bleeke, vale, akelige kleur, het nare uitzicht van iemand die zwaar vermoeid is. De Z w a r t . Zoo noemt men de vlekken die op 't waschgoed komen als het te lang en dan zonder de noodige zorg op de bleek gelegen heeft. Elders zegt men waar zoo iets gebeurt d a t 't w e ê r i n 't g o e d z i t . Z w i i m e l . Eene soort van vallende ziekte bij jonge katten. Ze kunnen dan niet vierkant op de pooten staan, en schudden en vallen meteen als ze 't wagen een poot te verzetten. Als middel tegen die kwaal knipt men de patienten in 't oor of snijdt ze een eind van den staart af. 't Is makkelijk en goedkoop van beiden. Zegt het voort!

Aan 't Uddelermeer, Juli 1874.

Over stok, steen en steke, als eerste lid van een samengesteld adjectief.
Door W.L. van Helten.

Onder de verschillende soorten van eigenlijke adjectieve samenstelling[1)], welke zich in onze taal voordoen, behoort er ééne, die, schoon niet talrijk vertegenwoordigd, toch om vele redenen bijzonder de aandacht verdient. Ik bedoel de zoogenaamde *appositioneele*, waarbij de, door het adjectief aangeduide, eigenschap nader bepaald wordt door de vergelijking met een of andere zelfstandigheid, die door het eerste deel der samenstelling, het substantief, wordt aangewezen en waaraan *de gemelde eigenschap òf in hooge mate òf met een of ander bijzonder kenmerk eigen is*. Wij zien ze b.v. in woorden als *aschgrauw*, d.i. zoo grauw als asch, welke deze eigenschap in hooge mate bezit; *gitzwart*, zoo zwart als een *git*, een kraaltje van eene schitterende zwarte kleur; *vuurrood*, rood, gelijk vuur, *rozerood*, rood, gelijk eene roos; enz. enz.

Op deze wijze nu verklaart men de samenstellingen *stokdood*, dood en onbewegelijk, gelijk een stok, *stokstijf*, stijf, gelijk een stok, en de hd. *stockstill*, onbewegelijk als een stok; en evenzoo

1) Door *eigenlijke* samenstelling versta men, tegenover BRILL (Ned. Spr. I, § 36), de zoodanige, waarbij het eerste deel zonder buigingsuitgang met het tweede wordt verbonden (b.v. in *dageraad*, *dagwerk*, *hellevaart*, *landman*, enz.), in tegenstelling met de oneigenlijke, bij welke het eerste lid van een buigingsuitgang (*s*, *er*, *en*) is voorzien (b.v. in *landsman*, *godsvrucht*, *menschenvrees*, *kinderpret*, enz.).

steendood en het hd. *steinhart*, dood en onbewegelijk, hard, gelijk een steen. Doch hoe hiernevens samenstellingen als *stokdoof*, *stokoud*, *stockblind* (KIL), *stocknar* (KIL. en VONDEL), *steenoud* (KIL.) e.a. op te vatten? Zal men ze uitleggen als *doof*, *blind*, *gek*, *oud*, *gelijk een stok of steen?* Of zullen we met KILIAEN *stockblind* als *zoo blind*, *dat men met een stok den weg zoekt*, *stokoud* als *zoo oud*, *dat men een stok behoeft*, en *stocknar*, als *zoo zot*, *dat men met een narrenstok loopt*, verklaren, of met GRIMM het hd. *stockfinster* door *zoo donker als in een gevangenis* (*stock*) vertalen? Geen van beide zeker; want strijdt het eerste tegen het gezond verstand, het andere verzet zich tegen de natuur onzer samenstelling. Daarenboven worden ons op deze laatste wijze slechts enkele composita helder, terwijl andere, als b.v. *steenoud*, *stokdoof*, enz. onverklaard blijven. Daarom wil ik het wagen met eene andere zienswijze voor den dag te komen, die in den beginne wel eenigszins hypothetisch mag schijnen, doch door de vergelijking met andere dergelijke gevallen eene tamelijke waarschijnlijkheid zal verkrijgen.

Beschouwt men de allereerst genoemde samenstellingen *stokdood*, *stokstijf*, *steendood*, enz., dan ziet men, dat het eerste deel, het substantief, bij alle eigenlijk de kracht heeft van eene gewone versterking, die men nu eens door *gansch en al* dan eens door *uitermate* zou kunnen weergeven. Op deze wijze kregen *stok* en *steen* langzamerhand de kracht van een intensief adverbium, men dacht bij het gebruiken der substantieven niet meer aan de door deze genoemde zelfstandigheden, en de weg lag open om de woorden als gewone versterking ook voor andere adjectieven te voegen, bij welke eene vergelijking met een steen of stok niet in de verste verte te pas kwam. Zoo ontstonden in onze taal de composita *stokdoof*, *stokoud*, *stockblind*, *stocknar*, *steenoud*, enz., alle = *uitermate*, *in hoogen graad doof*, *oud*, *blind*, *gek*, *oud*, enz.; en in het hgd., waar men nog meer gebruik van deze nieuwe manier van versterking maakte, *stockblind*, gansch en al blind, *stockfinster*, uitermate donker, *stockfremd*, geheel en al vreemd, *stocknacket*, geheel naakt, *stocknarr*, uitermate zot, *stockmauset* (Bei.), zeer *mauset*, d.i. achterhoudend, *steinalt*, zeer oud,

steinreich, zeer rijk, *steinalber*, zeer dwaas, *steinmüde*, zeer moede, *steinweh*, zeer smartelijk, *stainglaim* (Beiersch), zeer *glaim*, d.i. eng, nauw, enz., nevens de regelmatige *stocksteif*, *stockstill*, *stocktodt*, *steinhart*, *steinstark*, *staingrob* (Beiersch), *steintôt* (Bei.), enz.

En was men alzoo gewend geraakt aan samenstellingen als *stockblind* en het hd. *stockfinster*, dan kon het licht gebeuren, dat ook het substantief, dat in vorm, beteekenis en oorsprong naast *stok* staat, nam. *stick*, *steck*, eveneens ter versterking van adjectieven gebezigd werd. Daarom verklare men zich het anders onbegrijpelijke *stickblind*, *steckblind* (KIL.), *stekeblind*, en *stickdonker* (vgl. hd. *stockfinster*) eenvoudig als *geheel en al blind*, *buitengemeen donker*, evenals de analoge, bij SCHUERMANS en DE Bo voorkomende, composita *stekevet*, *stekezot* (vgl. *stocknar*) en het in onze algemeene taal gebruikelijke *stikvol* wel niets anders dan *zeer vet*, *uitermate zot*, *geheel en al vol* zullen zijn. Ja, hoe zonderling het volk met zijne taal kan omspringen! de laatste samenstelling, reeds zelve onregelmatig gevormd, gaf aanleiding tot het ontstaan van een paar nieuwere, *stopvol* en *propvol*, welke op logische gronden geheel en al onverklaarbaar zijn. Dewijl namelijk de woorden moeilijk als *vol*, *gelijk of door een stop*, *een prop*, zijn op te vatten, alzoo hun eerste deel niet als substantief te beschouwen is, blijft er alleen over in *prop* en *stop* den stam der ww. *proppen* en *stoppen* te zien. Doch in dat geval zouden dan ook de samenstellingen niets anders kunnen beteekenen dan *vol*, *om te proppen*, *om te stoppen*; want in die enkele composita, welke uit den stam eens verbums + adjectief bestaan, als *smoordronken*, dronken om te smoren, te stikken, hd. *blendweiss*, wit om te verblinden, *bettelarm*, arm om te gaan bedelen, *fressgern*, *fresslieb*, lief, bemind, zoodat men het zou willen opeten, duidt steeds het eerste gedeelte de werking aan, waartoe de door het tweede, het adjectief, aangewezen eigenschap, voeren of leiden kan.

Is dus eene wetenschappelijke verklaring der composita onmogelijk, dan late men zich door de volksetymologie leiden en bedenke, hoe licht het volk, ofschoon *stik* in *stikvol* oorspronkelijk slechts eene versterking geweest is, door invloed van het ww. *sticken*,

opeenhoopen (KIL.), aan dit eerste samenstellende deel eene andere opvatting kon beginnen te geven en het geheele adjectief als *vol*, *ten gevolge van het opeenhoopen* te beschouwen. Zoo ontstond er dan een compositum, waarin tegen alle grammaticale regels aan het eerste lid, als stam van een ww., niet *het doel*, maar *den grond*, *de oorzaak* van de door het tweede lid uitgedrukte eigenschap *vol* aangeeft. En kan het daarom verwonderen, dat, dewijl het eene misbruik het andere medebrengt, in volkomen analogie met *stikvol* ook andere gelijke samenstellingen met *vol* werden gevormd, als *stopvol*, vol ten gevolge van het stoppen, *propvol*, vol ten gevolge van het proppen?

Keeren we intusschen tot het boven over *stok* en *steen* gezegde terug, dan blijft ons over eenige analogieën aan te voeren tot ondersteuning der gestelde hypothese. Als zoodanig beschouwe men dan in de eerste plaats samenstellingen met *dood*, als *doodarm* (mhd. *tôtarm*), zeer arm, *doodeenvoudig*, mhd. *tôtvinster*, zeer donker, *tôttruebe*, enz., naast de regelmatige *doodsbleek*[1)], *doodstil*, mhd. *tôtbleich*, *tôtstum*, enz., bleek, stil, stom, gelijk een doode. Vervolgens nemen wij hetzelfde waar bij *bloed*, als eerste deel eens compositums, dat *regelmatig*, slechts in *bloedroo*a, zoo rood als bloed, en *bloedlauw*, lauw als bloed, kan verklaard worden, doch als eenvoudige *versterking* geldt in *bloedarm*, hd. *blutarm* (vgl. *steinreich*), zeer arm, en de hd. composita, *blutjung*, zeer jong, *blutfremd* (vgl. *stockfremd*), *blutsauer*, zeer zuur en bezwarend (vgl. *steinweh*), *blutschwer*, buitengewoon zwaar, *blutwenig*, zeer weinig, enz. Ook het Vlaamsche *smoorrijk*, zeer rijk (vgl. *steinreich*), wijst ons in *smoor* zulk eene versterking aan, welker ontstaan men nagaat uit de samenstellingen *smoorheet*, heet om te smoren, stikken, *smoordronken*, dronken om te stikken (zie boven). Ja, om hiermede te eindigen, zelfs het zeer oude *moedereene* (mhd. *muotarseine*, nhd. *mutteralleine*), later *moederziel alleen*, maakte van zijn eerste deel eene intensieve partikel, gelijk we zien in het hd. *mutterstill*, zeer still, *mutternackt*, geheel en al naakt, enz.

1) De *s* in dit woord is slechts, ter vergemakkelijking der uitspraak, tusschen de *d* en een volgenden consonant ingevoegd, evenals in *kindsheid*, *scheidsman*, *scheidsmuur*, enz.

Tekstcritiek op Sinte Amands leven door Eelco Verwijs.

Ieder die Blommaert's uitgave van *Het Leven van Sinte Amand* ter hand neemt, zal bij de lezing op menige plaats stooten die hem geheel onverstaanbaar is. Dikwijls is dit alleen te wijten aan de verkeerde interpunctie, die een geheel zuiveren tekst bedorven heeft en den lezer vaak op 't dwaalspoor brengt. Men denke zich dus vooral dáár de leesteekens weg, waar de tekst zwarigheden oplevert, en poge door een verplaatsing der teekens den waren zin te herstellen, en de duisterheid op te lossen. Onder mijne critiek heb ik enkele staaltjes, en wel de fraaiste, opgenomen, waar het alleen aan eene juiste interpunctie haperde. Elders is door den uitgever het Hs. verkeerd gelezen en daardoor de gezonde zin verminkt. Eindelijk is ook op vele plaatsen de tekst van het Hs. bedorven, en moest ik trachten de woorden van den schrijver te herstellen.

Daar ik het geheele gedicht aan eene doorloopende nalezing heb onderworpen, zijn ook een aantal verbeteringen opgenomen, die zeer zeker van weinig belang zijn en door iederen lezer kunnen gemaakt worden. Zoo ik ze mededeelde, was het alleen om der volledigheid wille, en meende ik het ook daarom te kunnen

doen, omdat ik met de bloote vermelding konde volstaan en elke toelichting overbodig was.

Dit is het geval bij de meeste: bij andere achtte ik eene kleine toelichting gewenscht, die ik evenwel zoo kort mogelijk heb gemaakt. Slechts bij enkele was eene iets breedere verklaring noodig; doch nergens was het van belang den ganschen loop van het hoe en waarom mede te deelen of de verbetering met bewijzen te staven.

Misschien vindt de lezer hier enkele plaatsen, die reeds elders besproken zijn. O.a. bij het behandelen van I, 718, zweefde het mij flauw voor den geest, dat die plaats reeds vroeger was behandeld. Wellicht is in een der jaargangen van den *Taalgids* of van onzen *Bode* door mijn vriend De Vries hier en daar eene emendatie op den Amand medegedeeld. Daar deze werken hier niet te mijner beschikking staan, kan ik er mij niet van vergewissen. Voor 't geval dat dit zoo mocht zijn, dulde men ze hier ter wille der volledigheid, en vergeve mij een onwillekeurig plagiaat. Na deze opmerkingen kunnen wij tot de behandeling der bedorven plaatsen overgaan.

I, 27:

> Si hebbe beede so vele ghedaen
> Met predickene ende ooc met pinen,
> Datter Gods wet begonste scinen,
> Ende *si* miraculen, die Onse Heere
> Daer dede ghescien door haer eere,
> So worder vele ghedoopd saen, *enz*.

Lees: Ende *bi* miraculen.

I, 52:

> daer quam
> Balant die casteleyn, die dat vernam,
> Ende battene ten etene saen
> *Mids* sinen gheselle Sente Brandaen.

Lees: *Mit* sinen gheselle.

I, 337:

> Aldus *levende di* menich jaer
> In droefheden ende in allenden.

Lees: *levedi*.

I, 441:

> Want ic in sorghen ben bevaen
> Ende ontsie *nu* der sonden algader.

Lees: ontsie *mi*. Het ww. is *hem ontsien*, bevreesd zijn voor iets.

I, 481:

Hier up willic letten, dat verstaet,
Want *es* ons allen anegaet.

Lees: *Wantet* ons enz.

I, 552:

men siet alle daghe,
Dat een riet ontstaet die vlaghe,
Die hem toecommen groot ende zwaer,
Ende een groot boom die valt daer
Metten selven winde ter nedcr,
Ende ne mach niet upcommen weder:
(In deser manieren, so sprac Amand,)
Ben ic den riede ghelijc bicant.

Lees: In deser manieren,' so sprac Amand,
'Ben ic enz.

De geheele regel werd door Bl. ten onrechte als een tusschenzin beschouwd.

I, 595:

Binnen al den jare sach hi vier,
Hoe cout dat was.

Lees: *en* sach hi vier.

I, 660:

Ic groete hu, goedertiere God,
Die van der ghebenedider maghet
Vriendelike ghewonden laghet,
Daer toe ghesoocht ende *ghenoet*.

Lees: *ghevoet*.

I, 698:

dat hi Jhesum Christum minne,
Bedu die minne eenparichede
Es voor Gode ghenoughelichede.

Lees: *Bedi der minne eenparichede*. Misschien in 't Hs. *bedii* (verg. vs. 4794: *suse*, lees *siise*).

I, 718: vlgg. Ten einde deze plaats wel te begrijpen zonder lange redeneeringen, is het geheele citaat voldoende.

Hem (*Amande*) gheviel up eenen dach,
Dat de bisscop, die sijns plach (*de bisschop van Tours*),
Es ter cluse tote hem comen,
Ende bad hem, hebbic vernomen,
Te biddene Gode onsen Heere
Over eenen persoon, die zeere

Lach ende qual van ziecheden groot,
Ende en conste leven no commen ter doot:
Dit was des helichs bisscops maech.

Die helighe Amand, die niet traech
Was, hevet vriendelike ghedaen
Sine bedinghe, ende alsoo saen
Es die bisscop ten sieken commen,
Daer hi groot wonder heeft vernomen,
Want hi vantene al ghesond
Ende wel ghenesen. Te diere stond
Vraghede hi, hoe dat was ghesciet,
Dat hi ware ghesont, ende hine liet
In zwaerer siecheden so bevaen.
Die man die andworde saen:
'Recht nu ter tijt quam te mi
Een jonc man, ic en weet wie hi si,
Ende streec sijn hand over minen lichame,
Ende ic ghenas van al der mesquame.
Doe ic worden was ghesond,
Seide hi mi selve metter mond,
Dat die bede van den helighen man,
Die ghi selve spraket an,
Ende baed te biddene neerenstelike
Gode, onsen Heere van hemelryke,
Over mi, *ende* hevet verbeden mie:
Die seide, ic *kende dien*
Woorden, vray ende waerachtich,
Ende dat die man voor Gode machtich
Es dien icx badt, dat es mi cond,
Want ic kende van hem den grond,
Heer icx hem bat, ende sijn helichede.' -
'Dies gaen wi (die bisscop seide)
Ic sal hu leeden tote den man,
Daer alle doghet clevet an.'

In vs. 748 is *ende* overtollig. De bede van den heiligen man (vs. 744) 'hevet verbeden mi'. Vs. 745 tot 747, en *over mi* in vs. 748, is tusschenzin. Men leze vs. 748 aldus:

Over mi, hevet verbeden mie.'

Hier houdt de genezene op met spreken, en de b i s s c h o p van Tours vervolgt. Men verbetere dus vs. 749 alzoo:

Die *bisscop* seide: 'Ic *kende die*
Woorden vray ende waerachtich,

d.i. ik *weet* dat uwe woorden waar zijn; en hij gaat verder:

Ende dat die man voor Gode machtich
Es dien icx badt, dat es mi cond,
Want ic kende van hem den grond,
Eer icx hem bat, ende sijn helichede.

d.i. Ik wist dat Amand wegens zijne heiligheid bij God veelvermogend was. En de bisschop vervolgt hierop (men schrappe de aanhalingsteekens):

> Dies gaen wi', die bisscop seide,
> 'Ic sal hu leeden tote den mau,
> Daer alle doghet clevet an.'

I, 862:

> Ghi sult uut deser clusen gaen,
> Ende worden moonc ende *gheselle*
> Met hem sevenen, die van der hellen
> Vreese hebben, ende scuwen daer omme
> Die weerelt quaet, niet als de domme,
> Maer met vulmaecter penitencien *sy*;
> Die een hier af heet *Lieven*.

Lees in vs. 858 *ghesellen* voor *gheselle* (*Ghesellen met enen*, zich met iemand vereenigen; verg. Oudemans, *Bijdr.* II, 560); en schrap in vs. 862 het woordje *sy.* Het rijm *penitencien* en *Lieven* is onzuiver. Men leze dus voor *Lieven: Lievien*, rijmende op *penitencien*.

I, 1014:

> Nochtan begheerden dese mooncke *achtre*
> El negheene ghestichten noch ander *wachtere*,
> Want siere wel in waren bewaert.

Lees: *achte* (zij waren met hun achten: zie de vorige aant.), en *wachte*.

I, 1141:

> Dies wert ic so groot in minen moede,
> Ende met hooveerden so bevaen,
> Dat ic *gonen* dede verstaen,
> Die dienden minen heere ryke.

Lees: *den gonen*.

I, 1201:

> Wat mach dan eenighe penitencie doghen,
> Of si die sonden niet decken en moghen,
> Entie ootmoedicheit wat soude so mi
> *Ghedaen?*

Lees: *Ghedoen*.

I, 1270:

> *Hoe* hi dit seide ende ander dinghen,
> Bat hi daer naer sonderlinghe
> Amande, dat hine varen liete.

Lees: *Doe*.

I, 1345:

> Ghi sult kennen dat Messias,
> Die onser alder behouder was,
> Niewers omme daelde beneden,
> Dan om onser alder *salichede*

Te verkeerne in blyscepen *mede*,
Ende wilder omme smaken die doot.

Lees: *onsalichede*, en in plaats van *mede: groot*, rijmende op *doot*.

I, 1353:

Dese epistele heeft Amand vonden,
Ende *wert an* meer tallen stonden
Wert hi ter weerelt levende doot

Lees: *voertanmeer*. Verg. *Brab. Y.* VI, 2189.

Dat alle die slote ende huse in desen
Brabant souden gheopent wesen,
Noch om sake gheenreleiden
Vortanmeer van Brabant sceiden.

Zie nog ald. II, 1670.

I, 1626:

Ay, die dit wel hebben ghehoort,
Spraken algader dese woort.

Lees: *Sy.*

I, 2102:

Amand, *die* Gode heeft ghebeden,
Den moghensten van alder stede,
Dat si hem die ghevanghene gaven,
Daer vant hise onghewillich ave.

Lees:

Amand *bi* Gode heeft ghebeden
Den moghensten enz.

I, 2385:

Ic bedancke *nu* uwer ghenaden,
Dat ghi uwe oetmoedichede doet, *enz.*

Lees: *mi.* Verg. II. 3095; *Heelu* 8671; Oudemans, *Bijdr.*

I, 2774 en 2775:

In den bouc van Wijsheden
Hebbic ghesien ende ghelesen mede,
Dat men herde wel mach merken
Van den meinsche an sine ghewerke,
Oft hi heeft consciencie goed,
Ende weder hi sod es ofte vroed,
Want die tonghe des wisen toghet wel,
Entie mond des dullen calt gheerne spel.
Al dierghelike de ooghen van Gode

Bescouwen gheerne sine *ghebode*,
Wand die tonghe des *beden* es een
Hout des levens, verstaet mijn meen.

Lees in vs. 2774: sine *boden*, en in vs. 2775: des *vroeden*. Zie *Spr.* 15, 3, 4, en verg. vs 2787 vlgg.:

Maer die *vroede* heeft taller stond
Sine tonge bedwonghen in sinen mond,

So dat so niet can vulbringhen
Dan duecht ende goede dingben;
Ende dit es ontfanghen ende ghesien van Gode,
Ende hi maecter af sine *boden*,
Die den lieden exemple gheven,
Ende maecter af, dat es bescreven,
Een houd des levens, daer men mede
Comt ter euwigher salichede.
Nu moghen wi werken (l. merken) allegader,
Dat Amand, dese helighe Vader,
Een van den *vroeden* gherekent sy.

I, 3031:

Vrient, de Heere die lied (d.i. *leed*) de doot,
.....
Die *heeft hi* ghenesen alleene.

Lees: *heefti*, d.i. heeft di.

I, 3065:

Hi, die was een minlic bode,
Ende wilde Christuse verhooren niet.

Lees: *En*.

I, 3085:

Ende weet dat doe niet langhe weke
Die van Corteryke *ende* senden schiere
Om Sente Amande.

Lees: *en*.

I, 3194:

So dat hi eere stede quam ghehend,
Die men Sente Jorijs in Distele noomt,
Ende *het* voort, ie wille ghijt goomt,
Staet een kerke in Sente Amands name.

Lees: *bet* voort, d.i. verder op.

I, 3263:

eenighe.....
Die so vaste in de bande laghen
Ende int strec van den viand,
Dat si ne mochten, si n becand,
Niet *ghenoughen* hem ter doghed.

Lees: *ghevoughen*

I, 3312:

Ghi goede lieden, meerct bi avijs

Die doghet ende die voorsienichede
.....
Van Jhesum Christum, die mi behoet
Heeft enz.

De uitgever laat den regel open ten bewijze dat er een vers ontbreekt. Of ook in 't Hs. de regel is opengelaten, daarover geeft de uitgave natuurlijk geen uitsluitsel. Lezen wij eenige verzen verder en wij krijgen licht. Vs. 3347 vlgg.:

Met dien stond hi up al ghesond,
Ende riep om doopsele, si hu cont,
Ende die grondeloose ontfaermichede,
Ende doe riep tfolc al te gader:
'Helpt ons om doopsel, helich vader!'

Vs. 3349, waarop geen rijmregel volgt, hoort hier eenvoudig niet, maar op de plaats van vs. 3312, waar men leze:

Die doghet ende die voorsienichede,
Ende die grondeloose ontfaermichede.

Zoo de uitgevers de goede gewoonte hadden het getal der folio's en kolommen van 't Hs. in margine bij den tekst te plaatsen, 't zou ons waarschijnlijk blijken, dat vs. 3349 onderaan eene kolom staat, en bij vs. 3312 een verwijzingsteeken naar het later aan den voet der kolom opgenomen vers. Is dit niet het geval, dan is 't Hs. van den Amand gekopiëerd naar een zoodanig, en heeft de afschrijver vs. 3312 opengelaten, omdat hij merkte dat de rijmregel er aan ontbrak, en gedachteloos den regel aan den voet der kolom, waarbij hij den aanwijzer over 't hoofd zag, op de verkeerde plaats ingelascht.

I, 3485:

Laet staen mi,
Dattu niet ghesciet als mi.

Lees: *Datti*, in 't Hs. misschien Datt*ii*. Verg. de verbetering op I, 698.

I, 3662:

Nu, helich Cruce, ic gheve mi
In *die* bescermenesse nu voordan.

Lees: *dine*.

I, 3803:

Want dat hem Bave dese pine
Dede, ne was om gheene sake
Dan dat *hi*, in warer sprake,
Sijn goet roeven ende onthouden.

Lees: hi *soude*.

I, 3961:

Ende voort hoe hi hem te wetene dede
Haerrer beeder leven ende *seide*.

Lees: *sede*.

I, 4123:

Daer hi dus seide, als ic versta;
Ave, *plena gracia!*
Ende sekerlike het es waer,

Van vul van gracien was so daer.

Lees: *Want*.

I, 4279:

> Dus meersde Gods wet talre stond
> Bi desen *name vader cont*.

Lees: *vader namecont*. Verg. I, 1111, 2503, 3829 en *Taalzuiv.* bl. 168.

I, 4362:

> Dies willic souken mine salichede
> Ende penitencie doen, daer ic mede
> Gode *ghenoughen*.

Lees: *ghenoughe*.

I, 4387:

> Ooc heeft hi *gheseit* in rechter soen
> Den priester te sine in sine stede.

Lees: *gheset*, d.i. gesteld.

I, 4404:

> Daer heeft Amand hem ghegheven
> Oflaet van sonden, up dat hi moet
> Hem doen doopen, ende voordan goet
> Kerstijn *gheloove* blive goed ende ghestade.

Men zal wel moeten lezen:

> Kerstijn blive ende ghestade.

Gheloove is hier geheel overtollig, daar er niet van 't Christelijk geloof, maar van Bave sprake is.

I, 4557:

> die lichame die moete vromen
> Den hoofde van dies hi vermach,
> Ende niet rusten nacht no dach,
> Maer altoos staen tes hoofts ghebode.
> Deser ghelike, *side* van Gode,
> Sculdich uwen heere te sine.

Lees: Deser ghelike *sidi* van Gode. De beide kom ma's schrappe men.

I, 4580:

> die handen, die tallen stond
> Spise ende dranc draghen ter mond,
> Ende *justineerent* thooft daer bi.

Lees: *sustineeren*.

I, 4614:

So mooghdi met mi gheraken,
Entie groote blyscip smaken
Van den soeten ryke hier *neven*,
Daerne die inghelen met sanghe loven.

Lees: *boven*, als reeds genoegzaam door 't rijm wordt aangewezen.

I, 4914:

> Als Amand dit vul hadde gheseit,
> Viel hem Gheertruut up die voete,
> Ende bat hem om rechte boete
> Te ghecrighene, ende mede
> Om trechte van den kerstinhede
> Te *helpene*.

Lees: *hebbene*.

I, 4973:

> Amand, die ansach dit leven,
> Dat die vrouwen hadden *upghegheven*,
> Ghenoughde hem wel te maten.

Lees: *upgheheven*, en verg. 5820:

> (Dat si) kerstijn leven
> So ghestadelike hebben *upgheheven*

Een leven upheffen is: een leven aanvangen. Zie nog I, 5820, II, 255, 1225, 1259.

I, 4985:

> Daer was hi vriendelike ontfaen,
> Ende Amand heeft verhaelt
> Sine glose ende sijn dinken.

Voeg na *verhaelt* het woord *saen* in den tekst, dat zeker in de pen des afschrijvers is gebleven.

I, 4998:

> Waerrer eenighe dan fier
> Van den nonnen of rebel,
> Dat sose corrigierde wel,
> Ende hadso danne niet de macht,
> So wildic met miere cracht
> Selve upperreghent *sal* wesen,
> Of die na mi commen na desen.

Lees: *al*.

I, 5047:

> Doe coren si abdesse bi desen
> Gheertruden, diet noode wilde wesen,
> Maer dat sijt alle ghemeene
> Haer baden groot ende cleene.
> Dus so moest so anegaen,
> Ende die bisscop die *wildese* saen.

Lees: *wiedese*, d.i. wijdde haar.

I, 5055:

> Want en staet up desen dach
> Gheen clooster van vrouwen bet voorsien
> Dan segghen mach van dien.

Lees: Dan *men* segghen.

I, 5222. In het Koningsspel is in het aangehaalde vers de

tekst wel is waar onberispelijk, maar door den uitgever de zin geheel en al onverstaanbaar gemaakt. Adeltruut, de koningin van 't spel, legt elk eene vraag voor, en richt zich aldus tot de abdis:

‘Vrouwe abdesse, nu berecht mi,
Wat saken meest te prisene sy
Van der minnen in elke stede?’ -
‘Coninghinne, dat es Ootmoedichede,
Daer men bi eerst te boven comt’ -
‘Nu biddic hu dat ghi mi noemt
Exemple, ende doet verstaen,
B[i] welker redenen, als ontfaen
Maria hadde de boodscip scoone,’
Sprac dabdesse, ‘huten troone,
Bi den inghel, die van den vader quam,
Die dus seide, als ic vernam:
Ave plena gracia,
Dominus tecum, *et cetera*,
So andwoorde Maria, verstaet mi:
Ecce ancilla Domini,
Fiat michi secundum verbum tuum.
In desen woorden was so niet dom,
Want soere in tooghde ootmoedichede,
Ende ontfinc een kint daer mede,
Twelke vulbrocht heeft die minne,
Onghegront van allen sinnen.’
- ‘Vrouwe: ghi hebt mi wel betaelt.’ *enz*.

Het laatste vers moet door de koningin gesproken zijn, die de abdis voor het gegeven antwoord dank zegt. In vs. 5220 begint de koningin hare vraag; in vers 5224 is reeds de abdis aan 't woord; maar wanneer deze begint te spreken, moet ons volgens de uitgave een raadsel zijn. Met eene kleine verandering is alles in orde. Lezen we aldus:

‘Nu biddic hu dat ghi mi noemt
Exemple, ende doet verstaen
Bi welker redenen.’ - ‘Als ontfaen
Maria hadde de boodscip scoone,’
Sprac dabdesse, *enz*.

I, 5378:

Tbeghinsel ende tfondament
Van salicheden, si hu bekent,
Ende van alder vroetscip mede,
Es God *de* minne in elke stede
Ende te ontsiene sine wrake.

Lees: *te* minne.

I, 5471:

> Ende diet profijt des lands ende stede
> Minde, ende ooc de kerstine wet
> Boven allen saken jonste bet.
> *Dat* hi dede eenighen anderen gheloove.

Lees: *Dan*.

I, 5502:

> Voort dede hi, *die* men mach loven,
> Afscheeren hem selven al sijn haer.

Lees: *dies*.

I, 5612:

> Voort moetti onderlinghe draghen
> *Royale* minne.

Lees: *Noyale*, 't gewone woord.
Zie nog *Esm.* 833; *Glor.* 67; *Lantsl.* 535, en verder *Van Vr. en v.M.* Gloss. Oudemans; *Bijdr.* IV, 616.

I, 5660:

> Vele gracieuser seden
> Plach hi daer men af mach sien.
> Noch vele teekine sijn van dien,
> Binnen den cloostre oft daer omtrent.

Lees, met geheel veranderde interpunctie:

> Plach hi, daer men af mach sien
> Noch vele teekine, *die* sijn van dien
> Binnen den clooster oft daer omtrent.

I, 5666:

> Waer bi so desen name ontfinc
> Willic u segghen, *ende* ware dinc.

Lees: *in* ware dinc, d.i. *in waarheid*, welke uitdrukking men ook vindt II, 5089, verg. 5148.

I, 5835:

> *Haddic* uwe broeders overghesien
> Ende ghemerct, ofte hem iet messcien
> Mach, dies ic beletten conste,
> Dan makic weder mine woenste
> Bi u lieden.

Lees: *Hebbic*.

I, 5917:

(Amand) ghinc so verre dat hi ter stede
Van Ghend naecte harde naer,
Midsgaders B a v e n , die mede daer
Quam, ende wilde vulcomen al
Amands wille groot ende smal.
Dus quamen s i te Ghend binnen,
Daer s i ontfaen waren met minnen,
Ende Amand leedde *boven* saen
Tsente Pieters clooster, daer s i ontfaen
Waren herde lieffelike.

Dat in *boven* de eigennaam *Baven* schuilt, gevoelt ieder. 't Is meer dan een raadsel dat een uitgever zoo'n onzin heeft kunnen doen drukken.

II, 148:

> Wie in Gods dienst niet en es traghe,
> Dat hi gheerne ter keerken gaet,
> Oft ten pardoene om aflaet,
> Of den aermen deelt sijn goet,
> Oft te sermoenen stelt sinen moet,
> Oft in eenighe duechtdachtichede,
> Hi *meester* altoos in gracien mede.

Lees: *meerster*, van *meersen*, vermeerderen. Verg. vs. 135 vlgg.:

> Het es dicken wel bevonden,
> Dat die meinsche tallen stonden
> *Meerst* in gracien als hi hem gheeft
> In weldoene ende in duechden leeft.

II, 288:

> sine gratie blive in mi vast,
> So dat ic ontstaen moghe tlast,
> Dies ic hier an hebbe ghenomen;
> Want ic ne doet door negheene vrome
> Van mieden no van erdschen goede,
> Maer om te stellene mine moede
> In cortinghen van der Scriftueren,
> Ende dat hem *niement* teenigher huere
> Daer bi exemple nemen mochte,

Die teewelike leven daer bi sochte.
Lees: *iement*, dat in 't Hs. zeker met de aspiratie (*hiement*) geschreven staat. Verg. de Aant. bij II, 1985.

II, 380:

> Ende hi sprac groot *onghenouch*
> Up Baven, ende scaltene seere.

Lees: *onghevouch*.

II, 450:

> ic kenne ende lie wel,
> Dat sonder redene was dat ic fel
> In begrype te huwaert was:
> Dies ware ic verloren *ende* ware door das,
> Dat ghi mi met uwer bede
> Verlost hebt huter deemsterhede.

Ik ware verloren en het zou zijn doordat gij mij verlost hebt uit de helsche pijn!

Lees natuurlijk: *en* ware, ware het niet dat enz.

II, 465 vlgg.:

> [Si] brochten hem chiereit menichfout,
> Ende van hate ende drancke als ghewout,
> *Die* hi ontfinc cleene ghenouchte,

Want het en was niet sine behoufte,
Ende bat hemlieden dat si niet meer
Daerna quamen, want si hem seer
Sine herte maecten met harer weelden.
Ooc was hi die gone die niet ne *hilde*,
Maer hi seide hemlieden sonder sy,
Dat huten clooster *souden* gaen hy,

Lees in vs. 465: *Dies*, in vs. 470: *heelde*, en in vs. 472: *soude*. Zoo ook in vs. 515:

Dat hi der stede reverencie *daden*,

dade voor *daden*

II, 524:

Vrienden ons heeren, door uwen wille
Sal ic gheerne bliven stille
Bi hu lieden, omdat ic hope,
Dat ghi *te meer sonderlike* drope
Quite sult werden, ende voort an
Sult wachten van sonden te meer dan.

Lees: *tameer sondeliker*. Over *tameer* zie *Limb*. Gloss.; *Rein*. Gloss.; *Rose* 11289; over *drope* Oudemans, *Bijdr.* II, 160; *Nat. Bl.* XII, 1405.

II, 547:

Hoe die bode dit hadde gheseit
Gaf hi eene lettere ghereyt
Amande, diese overlas.

Lees: *Doe*, en verg. de aant. bij I, 1270.

II, 554:

Als hi vernam watter in stoet
So nam orlof die heere goet
An alle de ghene van der stede,
Ende es commen wel *ghereden*
Te Ghend in Vlaenderenlant.

Lees: *gherede. Wel gherede* is *weldra*.

II, 585 vlgg.:

Dies hadde Amand blyscip groot,
Ende seide aldus sonder ghenoot:
‘Helich man, hoe sijn die dinghen,
Dat ghi hier maect uwe woeninghen,
Ende laet uwen elooster varen,
Door minen wille wilt dit sparen,
Ende keert met mi in uwen *clooster*,
Want het es vreeselike te *siene*
In ordenen ghebonden vast,
Ende danne daer hute te werdene gast.

Hoe *seggen sonder ghenoot* toegaat, is zeker ieder een raadsel. Voorts merke men op, dat vs. 591 en 592 niet rijmen. Ik lees aldus:

> Ende seide aldus: Sonder ghenoot
> Helich man, hoe sijn die dinghen,
> Dat ghi hier maect uwe woeninghen,
> Ende laet uwen clooster varen?
> Door minen wille wilt dit sparen,
> Ende keert met mi in *uwe ordine*,
> Want het es vreeselike te *sine*
> In ordenen ghebonden vast, enz.

Toen de droomerige copiïst *ordine* moest schrijven, dwaalden zijne oogen bij ongeluk af naar het woord *clooster* in vers 589.

II, 976:

> Ende wijsde tfole so ende leerden,
> Dat si an Christuse *hoorden*.

Lees, als natuurlijk is: *keerden*.

II, 1158:

> Ende nu hebbic te deser stont
> Wel ghehadt, dat si hu cont,
> Wat miere herten begheeren mach,
> *Du* hu moete bliven up elken dach
> Gods gracie meersende talre tijt.

Lees: *Dies*.

II, 1298:

> Als die duvel dit verstoet
> Wert hi bescaemt in den moet,
> Ende ne mochte niet ghedooghen
> *Dan* lachter, ende es ghevloghen
> Wech.

Lees: *Den*.

II, 1346:

> Dat Bave, die heere, was de gone,
> Die hem altoos was ghewone
> Van ledicheden te wachtene seere,
> Ende sochte ootmoedicheit *van* onsen Heere.

Lees: *an*. In de middeleeuwen sprak men van iets *soeken aen enen*. Zie *Mnl. Wdb.* I, 51. Zoo leze men ook I, 554: Ic hope *an* onsen Heere, voor: *in* onsen Heere.

II, 1395:

> ende door das
> Bade hi hem door sine mesdade,

Dat hine als eenen dief begaedde,

Scoorde sijn haer, bonde sijn hande,
Ende leeddene te siere scande
Te sijnder scellen.

Lees: *Score*, en verg. vs. 1407: Hi *scoer* eerst sijn haer als eenen sot.

II, 1414:

In eenen bloc moestine *staen* daer.

Lees: *slaen*, en verg. vs. 1398:

[dat hine]
In eenen stoc *leyde* met beeden voeten.

II, 1487:

So datter somighe tote hem quamen,
Ende argumente jeghen hem namen,
Maer emmer bleef hi *een* te boven.

Lees: *hem*.

II, 1509:

Daer hi ontfaen was met minnen
Van sinen lieden, daer hi an *vaert*
Nam wat hem te doene staet.

Lees in plaats van *vaert: raet*, als het rijm reeds genoegzaam uitwijst.

II, 1658:

Maer die niement en spaert, dats die doot,
Quam toter vrouwen ende haeldese *daer*,
Dies Arnoud rouwe heeft ontfaen.

Lees: *daen*, rijmende op *ontfaen*.

II, 1826:

Mettie hi sinen ganc nam.

Lees: *Mettien*.

II, 1859:

Dies sciet hi van *daer* te heer.

Lees insgelijks *daen*, als in vs. 1658.

II, 1874:

Amand sprac doe *al*, de vroede.

Lees: *als* de vroede.

II, 1980:

Maer als hi hadde verstaen wel
Wie si waren, die kerstine goede,
Ende van Amands ghestaden moede,
Dat hi so ghestadich ware,
Dat hi hem reverencie dare.

Lees: *Deet* of *daet*.

II, 1985:

Maer Amande dedi boven al
Eere ende weerdichede niet smal,
Ende seide: waert dat hem *niet* ghebrake,
Men sout hem beteren in warer saken.

Lees: *hiet*, d.i. *iet*, met de bij onzen schrijver gewone aspiratie. Verg. II, 288.

II, 2431:

> Voort leert ons van *duchten* crachtich
> Sente Jan Baptiste die helighen man,
> Die ons eerst doopsel bracht an,
> Int Nieuwe Testament *ghegheven*,
> Dacr hi exemple heeft ghegheven, *enz*.

Lees in vs. 2428: van *duechden*, in vs. 2331: *verheven*, epitheton van *Nieuwe Testament*; en in vs. 2432: *helighe*.

II, 2599:

> Hadde hy Gods sone *gheweest*,
> Van der doot ware hi ghenesen.

Lees: *ghewesen*, als ook 't rijm uitwijst.

II, 2686:

> Een clooster, die nu es maer,
> Want hiere nu begraven leyt
> Selve *die* men haer prijs gheeft.

Lees: Selve, *dies*.

II, 2851:

> Ooc wasser *die mede* bisscop Arnoud.

Lees: *mede die*.

II, 3096:

> Hier omme, helich heere mijn,
> So bedancke ic mi uwer ghenaden,
> Ende wille *lesen* vrouch ende spade
> Hu knecht ende hu dienstman.

Lees: *wesen*.

II, 3099:

> Als Amand dit hoorde an,
> Ende herde wel verstont *bediet*,
> Sone lette hi langher niet.

Lees: *dbediet*.

II, 3173:

> Ende wert bi siere saligher leere
> So vul van ons Heeren minne,
> Dat al sijn herte ende sine sinne

Waren *ghenoucht* in penitencien.

Lees: *ghevoucht*.

II, 3206:

Wildi huwes selves sijn behoeder,
Ende omme hemelryke pooghen,
Ghi *moest* onweerdde hier ghedooghen;
Ooc moetti armoede dooghen mede.

Lees: *moet*.

II, 3285:

> Ic bidde Gode dat hi gheleeden
> Hu moete waerwaert dat ghy *sijt*.
> Jeghen uwen wille te deser tijt
> Ne willic hu altoos houden niet.

Lees: waerwaert dat ghy *tijt*, d.i. heengaat. De dichter had kunnen schrijven: *waer* ghy sijt; maar de toevoeging van *waert* vordert een ww. van beweging.

II, 3413:

> Doch dede Amand *vele* beden,
> Dat die coninc sende ter steden
> Van Roome an onsen eerdschen vader.

Lees: *so vele*.

II, 3456:

> Trect daerwaert alst hu voughet
> Ende hu niet langher hier *ghevoughet*.

Lees: *ghenoughet*.

II, 3630:

> Want ghi recht fondament ghesijn
> Hebt, daer wi omme *ghepijnt*
> Daden ende exemple sochten.

Lees: *ghepijn*.

II, 3636:

> Met desen wert den abdt so wee
> Van rauwen, dat hi sprac *nemmeer*,
> Maer wert *bitter like weenende*,
> Claghende Gode van hemelryke.

Lees in vs. 3636: *nemmee*, en keer in vs. 3637 de woorden om: *weenende bitterlike*.

II, 3787:

> Want wistic yet dat hu ghenoughen
> Mochte, ic souder mi toe voughen
> Om te *bringhene* uwen wille.

Lees: *vulbringhene*.

II, 3824:

> Als Bave dese bedinghe hadde ghehent,
> Heeft Christus Sente Michiel ghesent
> Ende een deel inghelen met scoonen sanghe,
> Die dus sprac *sonderlinghe*.

Lees: *sonderlanghe*.

II, 4066:

> die abdesse wel bekende,
> Die hier cort sal *ghehende*
> Die cleedere, daer men minen lichame
> Mede sal cleeden.

Lees: *ghehenden*, d.i. ter hand stellen.

Verg. *Lanc*. II, 11487, 26291.

II, 4256:

> Also dit verhoorde, in grooten weene
> Wart die abdesse na dat,
> Ende Adeltruut te diere stat
> Commen was, die weenden zeere.

Lees: Adeltruut *die* te d.s.

II, 4303:

> Ten hende so gaf hy haer huere,
> Ende gaf also *wel* elcken man,
> Die te vespertide ghinc an,
> Als die ghestaen hadde den dach alduere
> In sinen neersteghen labuere.

Lees: also *veel*.

II, 4508:

> Ende gavent den coninc up met dien
> Mede te doene sinen wille voorwaer,
> Dies *ie* eenen dach maecte daer
> Bi rade van Amande den heere.

Lees: *hi*.

II, 4550:

> Daer uwe siele sal ontfaen
> Loon van dies ghi hebt *ont* ghedaen.

Lees: hebt ghedaen. De schrijver herhaalde *ont*, bij vergissing. met *ontfaen* uit den vorigen regel.

II, 4859:

> Al *es* in deser manieren doot,
> Gods ontfaermicheit es so groot,
> Datse niement can ghegronden.

Lees: es *hi*, t.w. ‘sijns broeders kint,’ verg. vs. 4844 vlgg.

II, 5028:

> Ten daghe dat hi predicken soude,
> Quamen ten clooster jonc ende houde
> Om te hoorne den bisscop goed,
> Die welke quam met grooter ootmoet
> Omme tfole te instrueerne
> Ende baer salicheit te leerne.
> Die abt ende tghemeene convent,
> Om te hoorne die salighe leere

Van Amande den helighen heere.

Hier ontbreekt een regel, die moet rijmen op *convent*. Men kan dien aldus invullen:

Saten daer al ommetrent.

II, 5049:

Ende dat wy ooc vooren senden
Boden, die onser comste ghewoughen
Voor Gode ende onse herberghe *besloughe*.

Lees: *besloughen*. Die herberghe *beslaen*, is de herberg *bestellen*, *bespreken*. Zie *Oorl. v. Albr*.

II, 5089:

> Deerste bode es, in waerer dinc,
> Dat du suls gheven eenen pennync
> Den aermen, nu hoort wat ic scrive,
> Binnen dinen ghesonden live:
> Het ware Gode vele bet comen
> Dan du eenen hoop gouds hads gheuomen,
> Die toten hemele soude slaen,
> Ende dien ghedeelt, wilt mi verstaen,
> Alstune nemmeer mochs *orbueren*.
> Exemple willic hu verclaren:
> Wat maecht mi *scaden* als ic bem doot:
> Des goeds hebbic gheenen noot.

Lees in vs. 5096: *orbaeren*, om het rijm, en in 5099:

> Wat macht mi scaden? Als ic bem doot,
> Des goeds hebbic gheenen noot.

II, 5192:

> Ne jugiert niet uwen evenkerstin,
> Want hout dat over waerheit fijn:
> Sulc *regiment* wert hu ghegheven,
> Als ghi jugiert in hu leven
> Uwen hevenkerstin, hout hu daer an.

Lees: *jugement*.

II, 5215:

> Tachtste point dat hu bejaghen
> Sal ic hu tooghen properlike,
> Gods vrienscip *saelt* van hemelryke,
> Verstaet, ic sals hu maken vroet.

Vs. 5216 en 5217 staan in verkeerde volgorde. Lees:

> Tachtste point dat hu bejaghen
> Gods vrienscip *sal* van hemelryke,
> Sal ic hu tooghen properlike.

II, 5224:

> Dat sal hu meer commen te staden
> Dan het soude dat voor hu baden
> Die moeder Gods ende *alt covent*
> Van hemelryke *cleene ende groot*.

De twee laatste regels rijmen niet. Lees:

> Die moeder Gods ende *tcovent ghemene*
> Van hemelryke *groot ende clene*.

Verg. vs. 5027: *tghemeene* convent, en inzonderheid vs. 5682:

teovent ghemeene,
Diere alle quamen groot ende eleene.

II, 5240:

Ende ghiere an sturttet tallen tiden
Hu bloet *elkes* daghelike.

Lees: *elker* daghelike. Verg. *Lanc.* II, 24483; IV, 10146, *Rose* 4959.

II, 5364:

Want al dat lijf hadde groot ende smal
Es metter doot commen ten hende,
So dat elc in hem mach venden,
Dat natuere *heerscht* ziechede,
Ende es een vermanen der doot mede.

Lees: *heescht*, d.i. eischt. De natuur vordert het ziek zijn als een aanmaning vóór den dood. Verg. vs. 5350 vlgg., inzonderheid vs. 5355: Dat natuere siec *moet* wesen.

II, 5428:

Ende hi troostese dan so wel,
Dat si haer dooghen al vergaten,
Ende stelden hem in rechter maten,
So dat *hi* voort an by desen
Te bet in rusten moesten wesen.

Lees: *si*, t, w. zij, die ‘in eenighe sake tonrusten ende tonghemake’ waren (vs. 5423).

II, 5527:

Een heere, wies volc dat es so fier
Ende in quaetheden so verbout,
Dat *van* den heere niet en hout
Hunt der ontfaermicheit die sy kinnen,
Die hy draghet in sijn sinnen,
Ende laetse onghecastiet bi desen,
Dit mach wel rechte sotheit wesen.

Lees: *an. Houden an enen*, iemand aanhangen. Verg. Kil. *houden*, *aenhouden met iemanden*; en Oudemans, *Bijdr*. III, 172.

II, 5553:

Dus ne eyst niet dan sothede
Ontfaernesse sonder gherechtichede.

Lees: *Ontfaermnesse*.

II, 5558:

want God die vader

Den utersten daghe sal vulcomen
Sijn vonnesse.

Lees: *Ten*.

II, 5834 vlgg. is eene vertaling van den lofzang van Simeon.

> Nu laetstu dinen knecht, Heere,
> Na dinen woorden in vreden voortmeere,
> Want ghesien hebben te hant
> Mine oghen dijn heylant,
> *Die* ghemaket hevet du,
> *Want* taenschijn al des volkes nu,
> Een licht tote compareringhen der *diede*,
> Ende ter glorien van Israel den *lieden*.

Lees in vs. 5837 vlgg.:

> *Dien* ghemaket heves du
> *Voor* taenschijn al des volkes nu
> Een licht tote compareringhen der *liede*,
> Ende ter glorien van Israel den *diede*.

In eene bijna gelijkluidende vertaling van dezen lofzang, voorkomende in de *N.W. der M.v. Ned. Letterk*. V, 1, 215, is een verschil in de laatste vier verzen.

> Die du bereet heves fijn
> Vore alle des volx anscijn
> Een licht, *doppenbarinc* der liede,
> Entie glorie van Israelseen diede.

In eene proza-vertaling (*Vad. Mus.* II, 420) heet het: ‘dine salicheit, die du bereet hebs vore alle des volx ansichte, licht der heydenen *vertoghinghe*.’

Compareringhe beteekent *verlichting*, afgeleid van *comparēre*, dat *in het licht verschijnen*, *voorhanden zijn* beteekent.

II, 5858:

> Amand, die dit wel *verstont*,
> Danctes Gode met grooter ootmoet.

Lees: *verstoet*, om het rijm.

II, 6063:

> Dusdanen betaemde dat hi soude sijn
> Onse bisscop helich ende fijn,
> Onnoosel ende onbesmet mede,
> Ende ofghetrocken van *den* sonden seden.

Lees: *der*.

II, 6201:

> Ende ghi moet sijn ghelijc dien
> Die ontbeidende sijn haers heeren,
> Welken tijt dat hi sal bekeeren
> Van der brulocht, dat alsi commen
> Sal, ende hurten dat hem *vromen*
> Dat sy hem haestelike ontoen.

Lees met veranderde interpunctie:

> Sal ende hurten, dat hem *sal* vromen.

d.i. dat het hun voordeel doen zal.

II, 6211:

> Ende als hi danne commen sal
> Van der brulocht, sone wert niet smal
> Die vrome, dien hijs sal ontfaen.
> Om dat *hi* onlangbe liet staen.

Lees: *hine*, t.w. den bruidegom.

II, 6257:

> Het es dat elc van sonden vry
> Moet wesen, sal hi moghen met rechte
> Gods dienst annemen of *verplechte*
> Eenighen dienst die hem toebehoort.

Lees: *verplechten*, d.i. *op zich nemen*, *bezorgen*. Verg. 6079.

Hiermede heb ik mijne taak volbracht, doch voeg er de niet overbodige aanmerking bij: *Cetera corrigat benevolus lector*.

MENTON, *April* 1874.

Middelnederlandsche varia door J. Verdam.

XVII. Op hore.

Het schijnt, dat het voor onze Belgische naburen niet eens voldoende is, wanneer Huydecoper, nu ongeveer eene eeuw geleden, een Middelnederlandsch woord goed heeft verklaard. Of misschien vinden zij het reeds te lang geleden, om zich nu nog te storen aan hetgeen Huydecoper gezegd heeft; althans dit staat vast, dat ook nu nog menige uitdrukking door hen wordt miskend, terwijl men met grond algemeene bekendheid er van zou mogen veronderstellen.

Iets dergelijks is nog onlangs Prof. Bormans overkomen bij zijne uitgave van den Partonopeus. Hoeveel verdiensten de geleerde uitgever ook moge hebben èn door de wijze, waarop hij de uitgave heeft tot stand gebracht èn door de betrekkelijk goede manier, waarop hij den tekst heeft doen afdrukken, zoo kleven er evenwel nog te veel smetten op, om er een uitbundigen lof aan te kunnen toebrengen. De volgende bladzijden zullen getuigen, dat er ook nu nog in den *Partonopeus* genoeg te doen overblijft, en dat de critiek hare taak ook daarin nog niet ten einde gebracht heeft.

Ik begin met de uitdrukking *op hore*. Wie is er, die haar uit Huydecoper niet kent? Zie zijne uitvoerige aanteekening op Stoke, Deel III, bl. 296. Na hem is het woord verscheidene malen uit Mnl. teksten voor den dag gekomen.

De oorspronkelijke bet. van *op hore* was *op weg*, als afgeleid van 't fransche *en oire* d.i. *in itinere*. b.v.

Heelu 5450.

> Her Wouter van Revie wasser een;
> Dander was her Gheraert die Moer,
> Die voeren beide ute doen *op hoer*
> Vore in des Graven ontmoet.

Lanc. II, 5716.

> Si trocken *op hore* haestelike
> Alse die op starke orse saten,
> Wel ghewapent utermaten,
> Elc quam op andren thant.

De gewone bet. evenwel is *terug*, eene bet. die zich onmiddellijk uit de vorige laat afleiden.

Voorbeelden hiervan vindt men: *Troyen* 5300 Var., 4511, en 6630 Var. Zie de noot op vs. 4511. Verder

Stoke IX, 462.

> Dus hebben si haers storms begheven,
> Ende sijn ghetrect bet *op hore*.

Grimb. II, 2184 Var.

> Die bloede hilden hen *op hore*
> Ende bleven achter in den staert.

Eindelijk kan *op hoer* ook de zijdelingsche richting uitdrukken en beteekent dan *ter zijde*, b.v.

v.d.L.o. Heren, 2677.

> Gaet *op hoer* ende swicht al stille,
> Laet ons van hem doen onsen wille.

en *Lev. v. Jezus*, C. 124:

> Doe namene Peter *op hoer* ende begonstene te kasteyene.

Zie ook Cap. 16, 114, 116, 126 en 154.

In overdrachtelijken zin komt *op hore* voor, 1° verbonden met *houden*. Het bet. dan eig. *terughouden*, zooals *Grimb.* II, 2184 Var., en vervolgens *slepende houden*, *doen traineeren*. Een voorbeeld vindt men:

Grimb. I, 2859.

> Somwilen met vrede, ende selc stont
> Met parlemente, si u cont,
> Hilden dese heren d'orloge *op hoer*.
> Var. Hielden 't alsoe altoos *op hoer*.

en 2° met *staen*, zoo dat *op hoer staen* eig. beteekent *achterstaan*, *op den achtergrond staan* en vervolgens *vervallen*: b.v. *Keurb. v. Leiden* bl. 130: Hiermede souden alle oude cueren.... *op hoir* staen, so som cueren te zwaer waren.... Hiermede *staen* alle oude kueren van der drapery *op hoir*, als alre eerst ghescreven staet.

Men zou nu zeggen, dat er plaatsen genoeg waren, om het woord te verstaan, indien het in een nieuw uit te geven tekst voorkomt. Toch heeft Prof. Bormans het op geen enkele van de drie plaatsen in den *Partonop*. begrepen en zelfs op twee plaatsen willekeurig verminkt. Op de derde was het door het rijm gedekt; 't is dus waarlijk Bormans' schuld niet, dat het is blijven staan. In vs. 2313 van den *Part*. lezen wij:

> Si traken op [t] hare ende rumeden thof.

Blijkens de haken had het Hs. de *t* niet en stond er dus:

> Si traken op hare,

hetgeen òf eene vergissing van den copiïst òf eene bévue van Bormans is voor

> Si traken *op hore* ende rumeden thof.

Te recht zegt Bormans van de lezing '*Si spraken op hare*': Louter afschrijvers gebrobbel; maar de woorden 'dat ik in mijnen tekst verbeterd heb' had hij wel mogen weglaten. Ten overvloede wordt de bet. van *op hore* nog bevestigd door den franschen tekst 'S'en vont *arriers*', dien Bormans hierbij aanhaalt.

Op de tweede plaats lezen wij (vs. 7076).

> Hi sloech op dat volc met crachte,
> Dat hijt doch te paise brachte.

Men zou desnoods met deze lezing vrede kunnen hebben, maar nu lezen wij aan den voet der bladzijde: 'De Uitg. heeft: Hi sloech *op hoer* dat volc met crachte.' Wij zien dadelijk dat deze lezing oneindig beter is: 'Hij sloeg het volk *terug*, deed het

ruim baan maken.' En wat teekent Bormans nu hierbij aan? 'Misschien is hier meer te verbeteren, maar *hoer* is in alle geval te veel.' Hij neemt dan ook de vrijheid, het eenvoudig uit den tekst te schrappen, maar wij, die ons niet genoeg kunnen verwonderen, hoe iemand als Bormans zulk eene dwaasheid heeft kunnen begaan, plaatsen het er natuurlijk dadelijk weder in.

De derde plaats eindelijk is vs. 8191.

> Te selver uren
> Ghinghen si een deel *op hoer*
> Ten beddewert, daer Melioer
> Te slapene plach.

'Zij *verwijderden zich* en gingen naar het bed van Melior.' Bormans evenwel, door deze drie plaatsen nog niet tot inkeer gebracht, verklaart de uitdr. nog eens verkeerd en nu door: '*Op hoer* = *op haer*, afzonderlijk, alleen.' En dit alles, in weerwil dat Bormans' landgenoot Snellaert (*Alex.* I, bl. 365), de uitdr. al tamelijk goed verklaard had. Serrure en Blommaert zijn in hunne uitgaaf van *Grimbergen* niet veel gelukkiger geslaagd. Zij verklaren *op hoer* (Deel II, bl. 2860) door *op eigen kosten*, *alleen!*

Ik kan van de uitdrukking *op hoer*, die wij nu reeds 21 malen aantroffen, niet afstappen, zonder het aantal bewijsplaatsen met nog ééne vermeerderd te hebben.

In het IVe boek van *Velthem*, Cap. 37, wordt beschreven, hoe de graven van Simpoel en van Bonen in den Sporenslag bij Kortrijk op de Vlamingen aanvielen, maar aan de zijde der Franschen waren eenige Henewieren die weinig lust in den strijd hadden, al hielden zich groot:

vs. 13.

> Daer wasser een deel ute Henau
> Al maken si daer haer cypau
> Te vechten hadden si cleinen wille
> Ende hilden hem op hoet al stille[1)].

De laatste regel wordt door Lelong verklaard: 'Waren op haar hoede geheel stil.' *Op hoet* of *op hoede* is voor den uitlegger

1) Het woord *cypau* is mij tot heden een raadsel, al is de bedoeling ook wel te gissen. Het moet beteekenen *grootspraak*, *vertooning*, *ostentatie* en komt ook voor *Velth.* V, 49, 68.

te weinig verschillend, om niet beide uitdrukkingen volkomen gelijk te stellen. Voor ons echter zijn zulke kleinigheden onoverkomelijke bezwaren, die ons naar eene andere uitleggingswijze doen uitzien. De zin moet natuurlijk zijn: ‘Zij hielden zich *achteraf*, zooals ook in vs. 23 staat

> En was el niet, si ne quamen niet vort.

Men ziet dus duidelijk, dat *op hoet* niet deugt, en dat men eenvoudig de *t* in *r* behoeft te veranderen en te lezen:

> Ende hielden hem *op hoer* al stille,

om een gezonden zin te bekomen. Ook *Grimberg* II, 2184 hebben wij de uitdrukking *hem op hoer houden* aangetroffen.

XVIII. Willen.

Een tweeledige zin, waarvan het eerste lid met *hetzij* begint en het tweede uit de woorden *of niet* bestaat, wordt in het Mnl. op de volgende wijzen weergegeven. Men gebruikt dan òf *weder of* òf alleen *of*. Het subject van het tweede lid wordt *nooit* herhaald, het werkwoord *altijd;* de negatie wordt altijd uitgedrukt door *en* of *ne* zonder *niet*, en indien *weder* wegblijft, kan ook het subject uit het eerste lid worden weggelaten. Voorbeelden zullen dit duidelijker maken, dan de mededeeling van den taalregel zelven.

1. Het gebruik van *weder-of* vindt men:

Vl. Rijmk. 5278.

> *Weder* hi dede *of* ne dede
> Noynt ne quaemt ter waerhede
> Waer die edel prince bevoer.

10275.

> *Weder* si wouden *of* ne wouden,
> Die ander hem te machtich waren.

Grimb. I, 4268.

> *Weder* hi wilde *of* en wilde
> Hi moeste bughen achterwaert.

Velth. VI, 13, 26.

> Ende oec seidi hem daer naer,
> Dat hi hem hulpe doen soude
> *Weder* hij woude *ofte* en woude.

Limb V, 1570.

> *Weder* hi wilt *of* en wilt,
> Hi moeste siin swert daer laten.

VII, 644.

> Weder hi wilde *of* en wilde,
> Hi moeste tumelen van den perde
> Ende bleef vertorden op die erde.

Zoo ook *Limb.* XII, 164; *Belg. Mus.* X, 95, 199; *Yst. Bloeme* 1084. Ook kan het subject na het werkwoord komen, b.v. *Sp.* I^3, 51, 40.

> Dat soe desen Demostenes
> Emmer te valle bringen soude,
> *Weder* woudi *of* en woude.

2. a. De uitlating van *weder* heeft plaats:

Sp. 1^5, 76, 49.

> Die Romeinen wordens geware
> Ende senden ute Rome dare,
> Wille Cateline *oft* en wille.

Vl. Rijmk. 2881.

> Si..... moestent ghedoghen doe,
> Wilden si *of* ne wilden.

Sp. I^5, 42, 47.

> (Si) sendden dare
> Ridderscap ende grote scare
> Die dese coningen versoenen souden,
> Wouden si *oft* en wouden.

Zoo ook *Velth.* IV. 54, 75; *Rijmb.* 28966.

2. b. Ook kan het subject in het eerste lid worden weggelaten, b.v.

Troyen 3183.

> 'Sliep ic?' - 'Ja ghi.' - 'Dede *of* en dede,
> Synt ghyt segt, ic lye alsoe mede.

d.i. 'hetzij ik het deed of niet.'

3205.

> Es *ocht* en es, in ders ghewaghen.

d.i. 'hetzij het zoo is of niet.'

10355.

(Dat) het altoes wesen soude
Myne doot, woude *of* en woude.

Rijmb. 25948.

Dede *of* ne dede, inne bens niet vroet.

32407.

Daden *of* ne daden, men teecht hem an[1].

Door deze twintig voorbeelden zal de Mnl. taalregel welduidelijk zijn geworden. Toch blijkt ons uit de uitgave van den *Partonopeus*, dat den Hoogleeraar Bormans deze regel onbekend is. Vs. 4420 vgg. lezen wij in den oorspronkelijken tekst in zuiver Middelnederlandsch.

Dat hi, wilde *of* ne wilde,
Quam ghevallen van hant te hant
Van den orse neder in tsant,

hetgeen door den uitgever aldus wordt verbeterd (!)

Dat*ti*, *hi* wilde of ne wilde.

Vs. 6423 stond in den tekst:

Ic sal met crachte sijn haer lief,
Wille si *of* en wille, doet of laet;[2]
Of si mi mint of si mi haet
Ic sal wonen in hare herte,

maar dit wordt weder door den bewerker veranderd in:

Wille si of en wille, doet si of laet.

De Heer Bormans zag waarschijnlijk niet, dat *doet* en *laet* samentrekkingen zijn van de conjunctiven *doe* en *late* met *het*, en dat hij dus in zijn tekst het onhollandsche *doe het zij* heeft in

1) De herhaling van hetzelfde werkwoord is ook in andere gevallen in het Mnl. gebruikelijk, b.v. in eene tweeledige afhankelijke vraag (*utrum - an*) b.v. *Edewaert* 337.

Omdat hi emmer weten woude
Oft hi comen *soude* oft en *soude*.

2) Masmann heeft eigenlijk: 'Wille si en wille, doet of laet.' Blijkbaar is in de eerste helft van het vers het woord *of* overgeslagen; het metrum vordert bovendien, dat *si* wordt geschrapt, hetgeen blijkens de voorbeelden onder 2. b. geoorloofd is

plaats van: *doe zij het*. Men zal mij toegeven, dat dit niet de juiste manier is, om een Mnl. tekst uit te geven.

Ik heb met opzet aan het hoofd van dit opstel het ww. *willen* geplaatst, vooreerst omdat de behandelde eigenaardigheid het meest bij dat ww. voorkomt, maar ook, omdat ik de aandacht wilde vestigen op een bijzonder gebruik van dit ww. Met een der ww. *segghen*, *weten*, *wanen*, verbonden, bet. deze uitdrukking *beweren*. Ook nu is dit nog niet geheel buiten gebruik. Ook wij kennen nog de uitdrukking *men wil weten* of *men wil zeggen*, die gelijk staat met *men beweert* b.v. *Schoolm*. 117:

> Men *wil* wel *zeggen*, dat, o Batavier! uw stam
> Van uit het strijdbaar volk der Katten oorsprong nam.

Vooral in couranten kan men de uitdr. dikwijls lezen, ook zelfs zonder *weten* of *zeggen*; b.v. Men *wil*, dat de Koning aan Baron N. de vorming van een nieuw ministerie heeft opgedragen, maar de zaak vindt weinig geloof.[1)] Voorbeelden uit de Mnl. auteurs zijn o.a.

a. *willen weten*.

Rijmb. 2889.

> Een quade beeste hevet verbeten
> Josepphe mijn kint, willic weten.

Sp. I[1], 35, 20.

> si *willen* over waerheit *weten*,
> Dat min mach der siele deren,
> Dat sise eten, dan worme verteren.

I[3], 46, 35.

> Vrouwenminne, *wille* hi *weten*,
> Doet alre redene vergeten.

I[8], 8, 60.

> Dies *wildi weten* sonder waen,
> Dat si daer al te samen,
> Van Sente Jacob selve quamen.

1) Verg. hiermede *Lanc.* IV. 1669.

> Vrouwe, in *wilde* niet van desen,
> Dan dat min her Lanceloet hadde gewesen
> Bedie hi sciet van den tornoye.

De bedoeling is: ‘Ik geloofde niet, dat die persoon Lancelot was.’

b. *willen wanen*.

I[7], 8, 9.

Het *wille wanen* wel si some
Dat dese selve brudecome
Jhehan was Ewangeliste.

I[8], 76, 5.

Oec *wille* men *wanen* das,
Dat hi van Pauluse gedoopt was.

IV[2], 56, 12.

Men *wille wanen* over waer
Datten Robbrecht syn broeder vergaf.

I[4], 54, 36,

Daer waerre vele van den riken,
Die *wanen wilden* openbare,
Dat hi (Perdiccas) na hem conine ware,
Ende dat Alexander wilde dat.

c. *willen segghen*[1)]

Troje 4385.

Daer waren selc, die segghen wilden,
Datter hondert dusent riddren waren.

Wal. 11103.

Sulke *willen segghen* hier,
Dat Walewein, die ridder fier
Trouwede Ysabele die scone.

Velth. II, 31, 56.

1) Met deze uitdrukking *willen segghen* in de bet. van *gelooven*, *beweren*, moet niet verward worden de uitdrukking *willen segghen* = *beteekenen*, hetgeen in het Mnl. ook wordt uitgedrukt door *willen toghen*: *Rose* 6198:

Die boem, daer gi op saet, *wel toghen*
Die galge, daer gi an hangen selt.

en door *willen meenen*, *Franc.* 578.

Nochtan *wilde* de stemme *menen*
Sonderlanghe ende bedieden
Die gemeente van kerstinen lieden.

oec *wilde* men segghen doe,
Dat sy 't gelt hadden genomen!

d. *willen weten ende wanen*.

Franc. 8280.

Den man siet soe vor haer staen,
Dien soe *waende ende weten woude*
Dat men naestdagen graven soude.

Rijmb. 845.

men *wilt wanen ende weten*
Datter vele sijn vergheten.

Zie verder: *Stoke* II, 539; *Sp.* IV[1], 7, 75; I[8], 67, 8; *Brab. Y*, II, 2029; *Velth.* I, 47, 71; II, 43, 64; *Limb.* VI, 2592.

In plaats van *willen weten* vindt men ook *wanen weten*; b.v.

Lorr. II, 4129.

Ic soude wale *wanen weten*,
Dat sijt souden hebben onsiene,
Al waren daer noch toe si tiene.

Eindelijk heeft *willen weten* in het Mnl. eene beteekenis, die wij er ook nu nog aan hechten, nl. die van *erkennen*, *voor iets uitkomen*, *iets in zijn geheugen bewaren*, *onthouden*, b.v.

Sp. I[1], 52, 39.

Dese Menfers *wilde weten* niet
Hoe dat Egypsche diet
Staende bleef.....
Bi Josephs moghenthede.

I[8], 45, 44.

Weldoen hevet soe (*de nature*) saen vergheten,
Mesdoen *wil* soe euwelye *weten*.

Lanc. III, 669.

Alle die daer waren int hof,
Waren utermaten blide daer of,
Alse die wel *wilde weten*,
Dat God haers niet hadde vergeten.

XIX. Gheleet bringhen.

Wanneer de regels in den *Partonopeus* slechts ten halve bestaan, vult Bormans ze gewoonlijk goed aan, maar somtijds doet hij het op eene wijze, die wel eenige revisie behoeft. Als voorbeeld kunnen dienen de verzen 6176-81, die door B. aldus zijn hersteld:

> Uten wapenen dedi hem do[e]
> Die soudaen; [daer halp] hem toe
> Menich hoghe man, die hem aend[oen]
> Sijn rikelike dier ghewaden [scoon].
> Doe brocht men[ne] voor die vrouw[e]
> Gheachemeert ende wel gheclee[t nauwe].

Vooreerst vereischt in den derden regel het subj. *menich hoghe man* een werkwoord in het enkv.; ten tweede moet blijkens *halp* dat ww. in het impf. staan; ten derde is *scoon* verkeerd, want nu er reeds twee adj. vóór *ghewaden* staan, zou het dwaas zijn er nog een derde achter te zetten; ten vierde is de verbetering *menne* overbodig, want *men* kan staan en staat meermalen voor *men en*; ten vijfde is *nauwe ghecleet* onzinnig, en eindelijk zegt men niet: ‘men *brocht* hem voor die vrouwe’; maar ‘men *brocht* hem voor die vrouwe *gheleet*. Over *gheleet bringhen* heb ik reeds in mijn Tekstcritiek (bl. 80) gesproken. De voorbeelden, waar *bringhen* met een verleden deelwoord staat, zijn nog met vele te vermeerderen. Ik zal er nu alleen maar een paar uit den *Partonop.* zelven noemen, en wel vs. 557.

> Als hi sine hande hadde ghedweghen,
> *Brochte* men hem die dwale *ghedreghen*.

2135.

> Talreerst dat Parthonopeus des
> Ghenoech was seker ende ghewes,
> Dat soe naect was, trachi van hare
> Tcovertoer.....
> Ende *brochte* dat licht *ghetrect* uut.

en 6197.

> Alleene brocht men voort *gheleet*
> Met ghenen (l. *ghemenen?*) clederen ghecleet.

Om al de bovengenoemde redenen acht ik het noodig vs. 6176-81 aldus te lezen:

Uten wapenen dedi hem doe,
Die soudaen; *daer halp* hem toe
Menich hoghe man, die hem aen*dede*
Syn rikelijke diere ghewaden *mede*.
Doe brocht *men* voor die vrouwe *gheleet*
Gheachemeert ende wel ghecleet.

Kluchtig is eindelijk de aanvulling van den Hoogleeraar, vs. 6009.

Men vonde gheen so wel gh[ereet]
So hovesch ende so wel ghe[seet]
Ende niemen hebben so scone [ghedane]
Sijt in tornoy sijt in storm [bane].

Het zou schijnen dat de Heer Bormans nooit een Ridderroman heeft gelezen; hij schijnt althans niet te weten, dat de eerste regels, die tot verveling toe in het Mnl. terugkeeren, moeten luiden:

Men vonde gheen so wel *gheraect*,
So hovesch ende so wel *ghemaect*.

En dan het woord *stormbane!* Bormans heeft dit uitgedacht, maar de Middelnederlandsche taal kan het best buiten dit woord stellen. Men leze eenvoudig:

Ende niemen hebben so scone vorme,
Sijt in tornoy, sijt in storme.

LEIDEN, *Mei* 1874.

Eenige der nieuwste spelveranderingen getoetst door A. de Jager.[+]

In De Tijdspiegel van April 1873 werd door mij aangekondigd de Tweede Uitgave van het *Woordenboek voor de Spelling der Nederlandsche Taal*, herzien en vermeerderd door den Hoogleeraar M. de Vries. Daarbij werd gewaagd van de veranderingen, bij de schrijfwijze van sommige woorden in die Uitgave aangebracht. De veranderingen zelve werden echter toen alleen aangewezen, niet beoordeeld; doch over het feit, dat op de nog zoo kort geleden goedgekeurde spelling van het Woordenboek was teruggekomen, veroorloofde ik mij, eenige bedenkingen in het midden te brengen. Die nader aan te dringen, of ook maar te herhalen, is thans

+ *Aanm. der Red.* De Redactie plaatst nevensgaand stuk van Dr. De Jager slechts bij wijze van uitzondering, daar zij den Bode ongaarne beschikbaar stelt voor het bespreken van spelquaesties. De spelling is haar geheel onverschillig; zij koestert er geen de minste belangstelling voor. Jaren lang heeft men ten onzent bijna uitsluitend over de spelling gebeuzeld en daardoor alle ernstige studie der taal verwaarloosd. De spelling is voor haar niet meer dan eene modezaak, evenals de mode der kleeding aan verandering onderhevig. Is de mode te zeer verouderd, men wijzigt ze, en zij wordt gevolgd of niet, naar believen. Een spelmode te bespreken acht de Redactie even onbelangrijk als het fatsoen van een hoed, de snede van jas of broek tot een onderwerp van discussie te maken: de Bode, dien zij uitgeeft, is geen modejournaal der spelling. Zoo zij met Dr. De Jager eene uitzondering heeft gemaakt is het alleen omdat zij den schijn van partijdigheid wilde vermijden. Zij wil gaarne een blijk geven, dat het haar, tevens deel uitmakende van de Redactie van het Woordenboek, niet te doen is om de discussie over spelquaesties te smoren; doch meent er te moeten bijvoegen dat voortaan in *haar* tijdschrift geene ruimte meer zal worden afgestaan voor dergelijke vertoogen.

mijne bedoeling niet; van enkelen ontving ik blijken van goedkeuring er op; tegenspraak vonden ze, zoover ik weet, in het openbaar niet.

Tot eene opzettelijke beschouwing der bedoelde spelwijzigingen is de plaats hier meer voegzaam dan in De Tijdspiegel, en ik kom daarom bij dezen aan den *Bode*, die der *Taal- en Letterkunde* zijne diensten bewijst, verzoeken mij ten genoemden einde te wille te zijn.

Zonder verdere inleiding ter zake tredende, opper ik in de eerste plaats eene bedenking op de ‘verbetering’ van *komenij* in *koomenij*. Ik zet *verbetering* tusschen aanhalingsteekens; dat woord is niet van mij: ik zou gezegd hebben ‘onnoodige verandering’. Wat toch is de grond der verandering? De Hoogleeraar zegt alleen, dat zij door de afleiding geëischt wordt. Daarmede zal bedoeld worden de vermoedelijke afstamming van *koopman*. Die grond intusschen is in het *Leeskabinet* van Frijlink (n°. 9 van 1872) zoo gepast wederlegd, dat ik niet beter kan dan het daar bl. 162 van het Album gezegde te herhalen: ‘met *komenij* is het gesteld als met *juwelier*; de eerste lettergreep in *koomen* (verkorting van *koopman*; nog in eigennamen voorkomende) is *lang* en heeft den klemtoon, even als de tweede lettergreep in *juweel* en het meervoud er van. Wordt die lettergreep nu *kort*, als in *juwelier* en *komenij*, dan vervalt ook de reden om de daarin voorkomende vocaal te verdubbelen.’ - Ter nadere bevestiging van het hier beweerde nog twee opmerkingen. *Vooreerst*. De kortheid der eerste lettergreep van *komenij* blijkt zoozeer, dat de uitspraak tot *kommenij* wordt, welke spelling *kommenij* dan ook niet zelden bij onze schrijvers wordt aangetroffen, zie bij voor beeld Wagenaars Amsterdam, St. II. fol. 437, Mengelwerk van Scheltema, D. IV. St. II. bl. 281; Bilderdijks Geslachtlijst i.v. Zijne Brieven, D. II, 40. De Gids van 1840, bl. 584 der Recensiën.[1)] *Ten tweede*. In andere gevallen, waarin de afleiding de verdubbeling der vokaal voorschrijft, wijkt onze spelling daarvan af op denzelfden grond van kortheid in de uitspraak; te weten in den uitgang *heden*, meervoud van *heid*, in *goedheden*, *wijsheden*

1) Bilderdijks gefantaseerde *common-aid winkel* had Dr. Schotel niet moeten overnemen; Konst- en Letterb. 1845, n°. 53.

enz. Wie *koomenij* invoert, moet ook *goedheeden* voorschrijven: dat is niet anders.

Mijne tweede aanmerking betreft de verandering van *nogtans* in *nochtans*. De redenen hiervoor geeft de laatste druk der *Grondbeginselen* bl. 71 aldus: ‘Ofschoon de Redactie het raadzaam oordeelt, de gebruikelijke onderscheiding van *nog* (daarenboven, tot nu toe) en *noch* (ook niet), hoewel niet op de afleiding gegrond, om den wille der duidelijkheid te behouden, meent zij echter in *nochtans* de voorkeur aan de *ch* te moeten geven, vermits wel deze scherpe keelletter, maar niet de zachte *g*, den overgang der *d* van *dan* in de *t* van *tans* heeft kunnen veroorzaken, en het woord voor ons gevoel eene eenheid is geworden, waarbij aan de samenstellende deelen niet meer gedacht wordt, zoodat hier alleen de Regel der Uitspraak behoort gevolgd te worden.’ - De eerste dezer twee aangevoerde redenen is niet van zonderlingheid vrij te pleiten. Omdat voor vijf- of zeshonderd jaar niet de zachte *g* maar de scherpe *ch* het woord *dan* tot *tan* hervormde, zal men nu de *g* van *nog*, die misschien drie eeuwen in het woord gevestigd is, moeten gaan vervangen door *ch.* Schrijf dan, als 't u belieft, van nu af aan *dach* enkelvoud, *dagen* meervoud, *broot* enkelvoud, *brooden* meervoud; want niet de zachte *g* of *d*, maar scherpere consonanten worden aan het einde der woorden gehoord. Spel dan vooral *verdraachsaam*, *genoechsaam*; want niet de zachte *g*, maar de scherpe *ch* eischt de uitspraak vóór de consonant die om den voorafgaanden medeklinker bijna tot *s* wordt. Wilt ge dat niet; wilt ge *verdraagzaam* en *genoegzaam*, ondanks de scherpe uitspraak der *g* en der *z*, die zonder gemaaktheid onvermijdelijk is, en wilt gij *nogtans* daarmede in volkomen overeenstemming brengen, spreek en schrijf dan voortaan *nogdan*, dat aan de afleiding alleen beantwoordt en volkomen duidelijk verstaanbaar is. - De andere reden, voor de spelwijziging aangebracht, is niet van veel beter gehalte: het woord *nogtans* is voor ons gevoel eene eenheid geworden, waarbij aan de samenstellende deelen niet meer gedacht wordt. Maar is het dan eene deugd in een nederlandsch woord, onkenbaar te zijn? Moet de

taalleeraar er naar streven, een woord, dat reeds half niet verstaan wordt, geheel onverstaaanbaar te maken? Het woord *nogtans* is in zijne laatste helft zeker niet voor allen duidelijk, maar zóóveel blijkt toch iedereen, dat de eerste helft niet het ontkennende *noch*, maar het bevestigende *nog* is. In alle andere gevallen blijft men, blijft ook de Redactie, *noch* van *nog* in spelling onderscheiden: waarom in *nogtans* alleen niet? Bovendien, door om den wille van het tweede deel der samenstelling, het eerste deel er van te wijzigen, zondigt de Redactie tegen een' hoofdregel der taal, die zegt, dat bij samengestelde woorden de deelen der samenstellingen hunne spelling onveranderd behouden. Naar het tegenwoordige taalgebruik mag, uithoofde van *dan* of *tans* of wat ook, het voorafgaande *nog* niet worden veranderd; de regel der uitspraak is hierin van geenerlei kracht.

De slotsom is, dat de spelling van *nogtans*, zoolang gevestigd en door niemand op eenigen goeden grond gewraakt, had moeten behouden worden; de verandering was onnoodig. Maar ook heeft zij nadeel teweeggebracht. Sommigen schijnen er uit opgemaakt te hebben, dat het onderscheid tusschen *noch* en *nog* nu voor goed opgeheven is, en schrijven tegenwoordig ook buiten samenstelling bestendig het eerste, ook voor het laatste. Eene verwarring, die zeker niet in de bedoeling der Redactie lag, maar waartoe zij toch, door het noodeloos terugkomen op vroegere bepalingen, eenige aanleiding gaf.

Mijne laatste bedenking is gericht op eene verandering, die van meer gewicht is dan de voorgaande. Zij betreft den vorm der verkleinwoorden van *lade*, *salade*, *bedstede*, *slede*, *zode*, *zijde*, *luiden* Het volstrekt algemeene gebruik wilde tot hiertoe *laadje*, *slaadje*, *bedsteedje*, *sleedje*, *zoodje*, *zijdje*, *luidjes*. De Hoogleeraar De Vries intusschen - velen waren zonder twijfel met mij op het eerste bericht getroffen - vermeldde in het Voorbericht van den tweeden Druk der *Woordenlijst*, als eene door hem gedane ontdekking, dat die schrijfwijze op een misverstand berustte en klaarblijkelijk verkeerd was. De *d* moet, naar des Hoogleeraars verzekering, vervangen worden door de *t*, en de genoemde woorden

vindt men dan ook in de Woordenlijst dus geschreven: *laatje*, *slaatje*, *bedsteetje*, *sleetje*, *zootje*, *zijtje*, *luitjes*.
Het zal niet ontkend kunnen worden, dat het plotseling veranderen van een taalgebruik, dat over eene talrijke reeks van woorden loopt, en zoo langdurig en algemeen gevestigd was, eene wel wat revolutionnaire handeling is; eene handeling, waartoe niet mag overgegaan worden dan na rijp beraad en op duchtige gronden. De vraag is dus, welke zijn hier de gronden der verwerping van de *d* in de vorming der genoemde verkleinwoorden? En die vraag krijgt nog te meer klem, als men bedenkt, dat door de inplaatsstelling van de *t* voor de *d*, in veel gevallen de duidelijkheid der beteekenis schade lijdt; eene bijzonderheid, waarvan de Hoogleeraar met geen woord rept, hoewel zij toch in andere gevallen gewichtig genoeg beschouwd wordt om eene gevestigde schrijfwijze te behouden, die anders én tegen een algemeenen taalregel, én tegen de afleiding, én tegen den voorgang der Ouden indruischt; zie het opgemerkte over *nog* en *noch*, bl. 116 der Grondbeginselen. Evenals tusschen deze twee woordekens maakte het algemeen schrijfgebruik onderscheid tusschen:

laadje	en	*laatje*
maadje	en	*maatje*
slaadje	en	*slaatje*
beedje	en	*beetje*
reedje	en	*reetje*
scheedje	en	*scheetje*
sleedje	en	*sleetje*
roedje	en	*roetje*
luidjes	en	*luidjes* enz.

Dat onderscheid wordt nu, naar des Hoogleeraars stellige voorschrift dat geene uitzondering toelaat, op eens en voor goed opgeheven: al de genoemde woorden hebben eenparig de *t*. Op welke taalgronden, is met klimmende belangstelling de vraag, op welke taalgronden steunt wel dat voorschrift?

Naar hetgeen over het onderwerp voorkomt in de *Woordenlijst* aan het slot des eersten *Voorberichts* en bl. 227 en 228 der *Grondbeginselen* - welke twee plaatsen weinig verschillen - komen de gronden hierop neder:

‘De verklein woord den van *lade*, *slede* enz. worden niet gemaakt van deze oorspronkelijke vormen der woorden, maar van hunne samentrekkingen *la*, *slee. Laadje* en *sleedje* wijzen op de vormen *laad*, *sleed*, die niet bestaan. De *d* is in die woorden voor goed verloren, en er bestaat geen reden, die letter in de verkleining terug te roepen. Evenals *pa*, *ma*, *zee*, en *bui* het verkleinwoord maken met *tje*, moeten dus *la* en *slee* noodwendig *laatje*, *sleetje* opleveren.’

Wel beschouwd, hangt de zaak aan het antwoord op deze vraag: is het waar, dat van de woorden als *lade* en *slede*, door het bestaan der verkortingen *la* en *slee*, de *d* als verdwenen moet beschouwd, en de verkortingen *laad* en *sleed* onbestaanbaar geacht worden?

Hoe ontwijfelbaar de Hoogleeraar dit ook acht, ik kan niet anders dan het ten stelligste ontkennen.

De scherpzinnige Beoordeelaar in het Leeskabinet, t.a.p. bl. 163 heeft reeds gezegd: ‘de *d* die in onze taal, na een vocaal en vóór eene toonlooze *e*, in de uitspraak dikwijls verdwijnt, herkrijgt in verkortingen hare rechten.’ Zóó is het. Verschillende voorbeelden doen ten duidelijkste blijken, dat de regel van het tegenwoordige nederlandsch aldus is: Indien woorden met den toonloozen uitgang *de* door het uitwerpen der *d* tot ééne lettergreep worden samengetrokken, nemen deze verkorte vormen, wanneer zij door eenigen uitgang afleidingen maken, in die afleidingen de *d* uit het stamwoord wederom op.

Ieder weet dat wij nevens den vorm *stad* het zachtere *stede* bezitten en dat dit laatste tot *steê* wordt samengetrokken. Van dit laatste maken we door den uitgang *sch* een bijvoegelijk naamwoord, en schrijven dat *steedsch*; de *d*, die in *steê* was verloren gegaan, komt weder te voorschijn, en de opmerking dat *steedsch* op eenen grondvorm *steed* zou wijzen, die niet bestaat, blijkt van geenerlei kracht te zijn.

Het zelfst. naamw. *zijde* (kant) wordt verkort tot *zij*; in de

afleidingen als *wederzijdsch* wordt de *d* hersteld, hoewel de vorm *zijd* als bijv. naamw. niet bestaat.

De bijvoeg. naamwoorden en bijwoorden *reede*, *spade*, *blijde*, *bloode* of *bleude*, en *noode*, meestal *ree*, *spa*, *blij*, *blo* of *bleu*, en *noô*, maken den overtreffenden trap met wederinvoering der *d*: *reedst*, *spaadst*, *blijdst*, *bloodst* of *bleudst*[1)], *noodst*[2)].

1) Ik weet wel, dat onder de aangevoerde woorden er twee zijn, wier verkorte vorm in sommige latere woordenboeken, en tot mijn leedwezen ook in die van de heeren Van Dale en De Vries, is opgenomen. Kiliaan, Halma, Hannot en Holtrop kenden *blijd* en *blood* evenmin als Ten Kate (I. 191 en 279). *Een blijd gelaat*, dat ik als voorbeeld van eigen maaksel bij Weiland vind, is even onnederlandsch als *blood geweten*, dat aan Mr. Van den Bergh is ontvallen in zijne Bloemlezing uit Shakspeare, bl. 75. *Bloo* heeft Van 's Gravenweert, De Ilias, I, 19, en zoo spreekt iedereen. *Hij is blood van aard*, *een blood mensch*, zou belagchelijk zijn. Men zegt ook *bleu*, 't welk men leest bij Everaert, Politica van Justus Lipsius, bl. 90 en 91; en bij Vondel, Herscheppinge, bl. 75, waarbij Van Lennep, D. XI. bl. 385 eene aardige anekdote heeft, die hem misschien deed verzuimen het woord in zijn Register (XII. 530) op te nemen. Anders zegt men ook *blooi*, bij Coornhert *bloy*, Wercken, D. I, fol. 251: *een bloy mensche*. Hoewel *bloodhartig*, dat Weiland heeft als samenstelling, kan, is echter *bloohartig*, zooals Van Dale en De Vries hebben, naar de uitspraak beter; en Wagenaar heeft dan ook *bloohertig*, Vad. Hist. IX. 189.
2) Waarom vermelden onze woordenboeken de trappen van dit bijwoord niet? Zij bestaan immers. Horae Belgicae, V, 14:

hi mochte sijn van sulker macht,
ic soude u te noder *spreken an*.

Coster, Polyxeua, bl. 11:

Wat dut ghy, *daar ghy toch ter werelt doet niet* noor?

Wagenaar. Vad, Hist. XX, 340: *te Haarlem*, *daar men zig 't meest hadt ingebeeld van de voordeelen*, *die uit het afschaffen der Pagten te wagten waren*, *en hierom* nooder *kwam*, *tot het voldoen* enz. Zie ook de aanhaling in de Dietsche Warande, V, 276. Huygens, Korenbloemen, D. I, bl. 126:

Verlegen met hetgen' een yeder noodste *derft*.

Als men mij wellicht tot staving van den vorm *nood* wijst op dezes Dichters aangeh Werk, I. bl. 404:

- die Penn, *die*, *als 't my heeft belieft*,
Mijn schrijvens onderwind niet nood *en heeft gerieft*.

Dan antwoord ik, dat dit is gezegd voor *noode*, met elisie van de *e* om de opvolgende vokaal van *en*. In de gemoderniseerde uitgave van De Zeestraat, door Mr. La Lau, leest men den regel dus:

Mijn schrijvers onderwind niet noode *heeft gerieft*.

Noode voor *nood en* zal zeker ieder goedkeuren, doch te gelijk *schrijvers* voor *schrijvens* een leelijke fout noemen. - Niet van het gemelde *noode* is *noodelijk* in De Groots Bewijs, bl. 9:

Het onbepaelt verstandt moet alles nood'lick *merken*.

D.i. noodig, noodzakelijk. 't Woord komt met denz. vorm ook in het middelned. voor, zie Oudemans' Bijdrage.

Ook bij andere uitgangen, alsmede bij samenstellingen, doet zich hetzelfde verschijnsel ten aanzien der *d* voor; men denke, bij voorbeeld, aan *blijdschap*, *vreedzaam*, *zijdgeweer*. De vormen *blijd*, *vreed*, *zijd*, zij ongebruikelijk; zij kunnen dus alleen verklaard worden door de *d*, in *blijde*, *vrede*, *zijde*, aanwezig.

De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat het niet anders gelegen is met de verkleiningen van naamwoorden, die op het toonlooze *de* uitgaan. Gaat in de uitspraak de *d* dikwijls verloren: bij het aannemen van den uitgang *je* nemen zij die letter weder op en van *lade*, *la*, heeft men *laadje*; van *stede*, *stee*, heeft men *steedje*; van *zijde*, *zij*, heeft men *zijdje* enz. De regel, bij ons

bestendig in acht genomen bij de andere afleidingen van dergelijke woorden, verbiedt ook in dit geval uitdrukkelijk de *d* door de *t* te vervangen.

Door het aangevoerde acht ik de zaak uitgemaakt. De reden voor de nieuwigheid *laatje*, *steetje*, *zijtje*, aangevoerd, is gebleken ongegrond en de gewone schrijfwijze *laadje*, *steedje*, *zijdje*, met ons taalgebruik in overeenstemming te zijn. Er is echter nog het een en ander op te merken, dat almede tegen de verandering van de *d* in *t* pleit.

Bij sommige onzer verkleinwoorden toont de taal prijs te stellen om zooveel mogelijk het grondwoord te doen blijken Er bestaan gelijkluidende verkleinwoorden, die nogtans verschillende grondwoorden hebben. *Oortje*, bij voorbeeld, kan zijn een klein *oor* en een kleine *oort*, *buurtje* een kleine *buur* en een kleine *buurt*, *zeetje* een kleine *zee* en eene kleine *zeet*. In beide gevallen is de vorming regelmatig en de toevallige gelijkheid is niet te voorkomen. Waar men echter het verschil in de vorming kan doen blijken, gebeurt het, en dat is in de greepscheiding. Naar onzen steeds geldenden regel van splitsing zouden de genoemde naamwoorden in elk geval moeten verdeeld worden: *oor-tje*, *buur-tje*,

zee-tje. Het gebruik intusschen verzet zich hiertegen, en wil de afbreking *oor-tje* voor *klein oor*, *buur-tje* voor *kleine buur*, *zee-tje* voor *kleine zee*; doch *oort-je* voor *kleine oort*, *buurt-je* voor *kleine buurt*, *zeet-je* voor *kleine zeet*. Die handelwijze noemt de Redactie rationeel en bevorderlijk aan de duidelijkheid (Grondbeginselen bl. 224). Wat de duidelijkheid betreft, is de opmerking onloochenbaar; doch wat het rationeele aangaat: het ligt er aan wat men zich als ratio stelt. Neemt men de gewone wet der afbreking als grondslag, dan is ééne der beide wijzen van de lettergrepen te scheiden regelmatig en de andere niet. Bij de laatste offert men de regelmatigheid op aan een ander beginsel, te weten van bij de afscheiding het grondwoord in onveranderden vorm te behouden. Men laat het behoud der duidelijkheid zwaarder wegen dan het opvolgen van den regel der scheiding. Doch men gaat nog verder; een' nog sterkeren regel schendt men om der duidelijkheid getrouw te blijven. Onze taal zegt *aatje* voor kleine *a* en kleine *aat*; *maatje* voor *lieve ma* en *kleine maat*. Hoe nu dezen te scheiden? Naar den opgegeven regel natuurlijk niet anders dan voor het eene geval *aa-tje*, *maa-tje*, voor het andere *aat-je*, *maat-je*. Door nu *aa* en *maa* als lettergrepen te verklaren, verwaarloost men den regel, dat de dubbele *a* nooit eene lettergreep mag sluiten. Bij de verkleinwoorden wijkt men dus van meer dan éénen taalregel af, alleen met de bedoeling om de duidelijkheid te bevorderen, met andere woorden om niet in de keus van het grondwoord te dwalen.

Ook dit gebruik verzet zich tegen de voorgestelde verandering. De schrijfwijze van *laadje*, *steedje*, *zijdje*, wijst terstond op grondwoorden die de *d* hebben en wier meervoud *laden*, *steden*, *zijden* luidt; terwijl bij *laatje*, *steetje*, *zijtje* de grondvorm onzeker gelaten wordt, en alleen na overweging der beteekenis is op te maken. In de voorgestelde vormen *laatje*, *vlaatje*, *spaatje*, *schaatje* (voor verkleiningen van *la*, *vla*, *spa*, *scha*,) zouden *laa*, *vlaa*, *spaa*, *schaa* de eerste lettergrepen moeten uitmaken en alzoo de toepassing zeer worden uitgebreid der aangewezen onregelmatigheid in de klan kverdubbeling, die zich nu alleen be-

paalt tot letternamen als *a*, *o* en *u*, en de uitheemsche woorden *papa* en *mama* met hunne verkortingen; in andere uitheemsche vormen als *evatje*, *hoeratje*, *villatje*, zal men, zonder bezwaar voor de duidelijkheid, de verdubbeling der *a* wel kunnen nalaten.

Gewichtiger nog dan de gemaakte bedenking tegen de voorgeslagen spelwijziging, acht ik eene andere, aan de *uitspraak* ontleend, en het verwondert mij, dat dit punt door den Hoogleeraar niet is aangeroerd. Zou men mogen aannemen, dat *laadje* en *laatje*, *steedje* en *steetje*, *zijdje* en *zijtje* volkomen op dezelfde wijze moeten worden uitgesproken? Ik twijfel daaraan zeer, en zoolang er een wezenlijk onderscheid bestaat in het uitbrengen der nederlandsche *d* en *t*, meen ik, dat al wie prijs stelt op eene zuivere uitspraak, ook in de gemelde woorden, de beide consonanten verschillend zal doen hooren.

Ik weet wel, dat de zachte medeklinker aan het einde der lettergreep verscherpt, maar daarom staat hij nog niet met den scherpen gelijk. Dr. Te Winkel leert ons daaromtrent het volgende:

'Een luidende mede-klinker wordt gewijzigd uitgesproken, wanneer het bijgeluid geheel of nagenoeg onderdrukt wordt; b.v. de *b* en *d* in: *tob niet altijd zoo*, *hij had toen* enz., welke uitdrukkingen bijna, doch niet geheel en al, luiden als: *top niet zoo*, *hij hat toen* enz.' (Leerboek der Nederl. Spelling, 4de druk, bl. 30).

Derhalve, volgens dezen Taalleeraar gaat in de uitspraak van *had toen*, de *d* van *had* bijna, doch niet geheel tot *t* over. En is dit nu ten opzichte der *d* waar, als zij (zooals hier) gevolgd wordt door den scherperen medeklinker *t* van *toen*, hoeveel meer zal het waar zijn, dat is, hoeveel minder zal zij aan de *t* gelijk worden, als zij stuit op den bij uitnemendheid zachten halfklinker *j* van den uitgang *je*?

Met de verandering van *laadje* in *laatje*, *steedje* in *steetje*, *zijdje* in *zijtje*, enz. zou dus de ware uitspraak der woorden te loor gaan; de zachte letter zou in eene te harde verbasterd worden, en op ons toepasselijk zijn, wat Bilderdijk zegt, dat wij met onze nieuwe hoogduitsche uitspraak, waarin men, tegen alle taalbeginselen aan, alle letters evenzeer hooren laat en dan alle klanken geweld aandoet, de ware hollandsche uitspraak der harde

en zachte letters van hetzelfde spraaktuig verliezen. (*Van het Letterschrift*, bl. 188).

Als slotsom van het gezegde moet ik, met alle bescheidenheid, de verklaring afleggen, dat eenige, en wel de gewichtigste, van de spelveranderingen, in den nieuwen druk der *Woordenlijst* voorgeschreven, den toets der taalkunde niet kunnen doorstaan.

Opmerking van P.J. Cosijn.

Een enkel woord over het betoog van den ‘scherpzinnigen’ Leeskabinetter. Uit het bestaan der *geschreven* vormen *steedsch*, *wederzijdsch* en dergelijke te besluiten tot het goed recht der *d* als wezenlijk bestanddeel dezer woordvormen staat m.i. gelijk met te beweren, dat de algemeene schriftelijke voorstelling van eenig woord den juisten vorm weergeeft, waaronder het zich in de taal zoo al niet voordoet, dan toch behoorde voor te doen. Hoe juist dit is, blijkt o.a. uit de fraaie vormen *voedster*, *voedsteren*, *voedsterling* enz., die reeds door den schranderen Kiliaan met eene *d* zijn begiftigd en tot op den huidigen dag aldus gespeld worden. Een enkele blik op ohd. *vuostar*, ags. *fôstre*, *fôstor*, *fôsterjan*, enz., onrd *fôstr*, *fôstra*, *fôstri* enz., zw. *foster*, *fostra*, deensch *foster*, *fostre*, eng. *foster* is voldoende om ons te leeren, dat het mnl. *voester*, *voestere* (*Sp*. II[1], 8, 28, *Lanc*. 3, 23328), *voestermoeder* (*Limb*. IV, 87, *Parth*. 207, 243), *voestren* (*Ferg*. 3669, *Lanc*. III, 23298, *Praet* 854, 1099) den echten woordvorm vertoonen en derhalve de *d* in de geheele reeks van *voeDsterlingen* alleen aan willekeur of onkunde het aanzijn te danken heeft. Sinds eeuwen heeft men in het algemeen vóór de *s* zoowel de *t* als de in de uitspraak tot *t* verharde, dus onechte *d* weggeworpen. Het Hollandsche *volk* spreekt van *Hollans*

(Hollandsch), *stees* (steedsch en steeds), *mus* (muts), *koes* (koets), *loos* (loods), *klessen* (kletsen) enz. enz., terwijl de weinigen, die ‘beschaafd’ Nederlandsch spreken, nu en dan in het dagelijksch leven en natuurlijk steeds op katheder en kansel zich van den ongeassimileerden vorm bedienen. In de meeste gevallen is het nu bijzonder gemakkelijk na te gaan, of er al dan niet assimilatie van *t* of *d* heeft plaats gehad. Maar uit een vorm als *voedsteren* blijkt zonneklaar, dat dit kunstmatige *d*-vertoon noch taalkenners in 't algemeen noch een scherpzinnig Leeskabinetter in 't bijzonder verleiden moet uit *geschreven* vormen gevolgtrekkingen te maken tot den grammatisch waren woordvorm. Alleen de gesproken taal der nog niet door boekenwijsheid verbijsterde gemeente is eene basis, waarop men met genoegzame zekerheid voortbouwen kan. Zoo hoort men in den mond des volks hoort met consequente afwerping van *de* n a v o c a l e n: *ik bie*, *mij*, *lij* enz., als direct gesproten uit de oudere *ik biede*, *mijde*, *lijde* enz. Welke monsters de quasi-grammatische vormen der geschrevene taal *ik bied*, *mijd*, *lijd* enz. zijn, kan de onbevooroordeelde lezer zeer gemakkelijk nagaan, wanneer hij de moeite neemt naar analogic woorden als *mede*, *vrede*, *schade* enz. tot *meed*, *vreed*, *schaad* enz. te verkorten. Eveneens wordt in het midden der woorden de *de* (respective *di*) weggeworpen: *prediken* wordt *preken*, *kwedelen kwe-len*, *voederen*, *voeren*, enz. enz. Aldus geeft *bodeschap*, *bo-schap*, *blijdeschap*, *blijschap*, thans natuurlijk met de ergerlijke *d* geschreven (eene dialectische afwijking is mnl. *bodscap*, dat in het Nnl. tot *bosschap* geworden zou zijn). Even consequent is in de volkstaal de *de* van den ouden superlatief *blijdest* gesyncopeerd en daaruit het algemeen gangbare *blijst* gevormd. Dat dit *blijst* in onze deftige spelling natuurlijk te onfatsoendelijk was, ligt voor de hand. Het schrift moest *blijdst* hebben, en daarnaast *reedst*, *spaadst*, *bloodst* enz., met welke vormen des te gemakkelijker geknoeid kon worden, omdat ze in de spreektaal totaal onbekend zijn. Nog heerlijker en leerrijker is *zijdgeweer;* aan dit monster werd door onze smaakvolle poëten natuurlijk boven het alledaagsche *zijgeweer* de voorkeur gegeven: op dien weg voortgaande zullen we ons weldra in *zijdpa-*

den, *zijdkamers*, *zijdwegen*, *zijdwormen*, enz. mogen verheugen. Waarom dan ook geen *rijdtuig*, *snijdboonen* enz., die in elk geval nog minder dwaas zouden zijn? Vóór alles toch een ‘beschaafde’ taal, die zich in alle mogelijke en onmogelijke vormen van de algemeene spraak onderscheidt! Juist die afwijkingen geven iets onuitsprekelijk deftigs en voornaams aan ons dicht en ondicht, en elke poging om hetzij in spelling hetzij in grammatica de klove, die spreek- en schrijftaal scheiden, te dempen moet *per fas et nefas* worden tegengewerkt! Voorts, wat de questie betreft of we ons deminutieven als *laatje*, *sleetje* enz. te denken hebben als ontstaan uit *ladetje*, *sledetje* enz dan wel uit *laad* + *je*, *sleed* + *je* enz., daarover kan ik na het boven opgemerkte kort zijn. Geen schaduw van bewijs is er te vinden voor de door den Leeskabinetter onderstelde syncope der *e* met behoud der *d*. Ook het beroep op *vreedzaam* maakt de questie niet uit: ongetwijfeld past in onze taal uitsluitend de vorm *vreezaam* uit *vredezaam* en is *vreedzaam* een fabricaat der boekentaal; het oude *vretsaem* behoort tot een dialect, dat zich òf van een gcapocopeerd grondwoord (verg. ndl. *lid*) òf van andere regels in het syncopeeren bediende (verg. ook ags. *fridhsum*). Dat nu de substantieven op -*de* verkleinwoorden op -*detje* hebben gehad, daarover kan geen twijfel bestaan: nl. *horretje* is buiten kijf uit *hordetje*, deminutief van *horde*, ontstaan. Dat men in 't a l g e m e e n het vormen van verkleinwoorden op -*detje* niet vermeed, bewijst nog *borretje* uit het vroeger zeer gewone *bordetje* van *bord*. Eindelijk zij opgemerkt, dat men strikt genomen verkeerd te werk gaat, zoo men 19-eeuwsche taalvormen uit den actueelen taaltoestand verklaart. Met recht kan men zeggen dat *zootje*, *sleetje* enz. deminutieven zijn van *zoo*, *slee* enz. Maar ze te verklaren als ontstaan uit *zoo*, *slee* enz. met toegevoegd -*tje* is eigenlijk onjuist: ze zijn evengoed uit de oudere vormen *zodetje*, *sledetje* enz. ontstaan, als hunne zoogenaamde grondwoorden uit *zode*, *slede* enz. Evenzoo is b.v. de 2de nv. *lands* niet uit *land* + *s* gevormd, maar onmiddelijk terug te brengen tot een ouderen vorm *landes*. Ware dit niet zoo, dan zouden genitieven als *daags*, *slaags* enz. òf niet bestaan, òf geheel onverklaarbaar zijn. Tot voorkoming van misverstand eindig ik met de opmerking, dat het mij niet

om de *spelling* der behandelde woorden te doen is, maar eenvoudig om te bewijzen, dat men zich bij de ontleding van onzen woordenschat niet door de hoogst gebrekkige schriftelijke voorstelling van den weg moet laten brengen.

[De bedenkingen van Dr. Cosijn betreffen meer de vormen der tegenwoordige schrijftaal in het algemeen, dan het al of niet gepaste der door mij behandelde veranderingen. Zij gelden dus evenzeer den Hoogl. De Vries, als den Schrijver in het Leeskabinet en mij. Behartigenswaardig zijn zijn zonder twijfel; doch of zij zullen vermogen de zoogenaamde taalbeschaving in haren gang te stuiten, is eene andere vraag. A.d.J.]

Epea pteroenta.
XXIX-XXX. Muts, mutsen.
Door W.L. van Helten.

Aan geen der lezers van den *Taal- en Letterbode* is, gelijk ik veronderstellen mag, het geestige gedicht van ROEMER VISSCHER onbekend, waarin ons op eene allergrappigste wijze de lof der *mutse* verkondigd wordt. Ieder alzoo weet, welke beteekenis aan dat woord te hechten is, en begrijpt tevens, hoe de uitdrukkingen *de mutse hebben* of *krijgen op iemand* gelijk zijn te stellen met *verliefd zijn* of *worden op iemand*, en hoe het afgeleide ww. *bemutsen*, in overeenstemming met derivata als *bemannen*, *bevruchten*, *bedijken*, *benadeelen*, enz. (van *man*, *vrucht*, *dijk*, *nadeel*, enz.), de opvatting moet hebben van *met verliefdheid voorzien*, *verliefd doen worden*. B.v.:

Een hallef mallen bloet, een Roover, een Vrijbuiter,
Die *had de Muts op mijn*, en heeft mijn vaak besocht.
Brederoo, Moortje, 4.
Mij wondert, dochter! wat u hebben mach beweecht,
Dat ghij *de mutse* dus *op* deze vreemde *kreecht*.
Id. Griane, 21.
Den valschen got van minnen *bemutst* mij zoo.
Casteleyn, Conste v. Rhet. 112.
De godt van minnen die *bemutst* mij soo.
Dboek der Amoruesh. 23.

Doch niet alleen in de bijzondere beteekenis van *verliefdheid* is *mutse* in gebruik geweest, maar ook in de meer algemeene *genegenheid*, *zin*, *lust neiging*. We zien dit uit de twee volgende plaatsen:

Ik moet je waarschuwen: Uwe Jores en Godefroy hadden 't heel druk op straat,
Ik *had er geen goede muts op*.
v. Paffenr. 14.

Ik *heb gien goede muts op* de min.
Asselijn, Echtsch. v. Jan Klaas, 9.

waar *geen goede muts op iets hebben* volkomen beantwoordt aan *geen lust*, *geen zin in*, *geen goede gedachte van iets hebben*. Doch bovenal blijkt het ons uit de hedendaags nog zeer gebruikelijke spreekwijze *goed* of *kwalijk gemutst zijn*, goeden of kwaden zin hebben, in welke *gemutst*, wat den vorm betreft, met de adjectieven *gezind*, *geluimd*, *genaamd*, enz., van *zin*, *luim*, *naam*, enz., te vergelijken is (zie BRILL, *Ned. Spr. v.H.O.* I, § 68, 2, *b*).

Stelt men naast ons substantief den naam van het bekende hoofddeksel, dan rijst allicht de vraag, of de beide woorden in eenig verband tot elkaar kunnen staan, ja misschien als volkomen identisch te beschouwen zijn. En wenden we ons bij het onderzoek hiernaar tot de rederijkers der 16de eeuw, dan schijnt het, dat we van dien kant een bevestigend antwoord ontvangen. Want niet slechts worden door hen samenstellingen als *mutsgesper* (HOUWAERT, *Spiegh. der Amoreush.*, *Narcissus en Echo* bl. 30) en *mutsenbreyerken* voor *liefdestoker* gebezigd, maar ook vinden we in hunne werken klaar sprekende uitdrukkingen als:

Venus dat's d' amornese Goddinne,
Is *onder dijn kinne geknocht haer mutsken?*
Casteleyn, Pyramus en Thisbe, 4.

Ick en *draghe* geen *muts* als Venus wichte.
Dboek der Amoruesh. 144.

Diensvolgens zou er dan tusschen de zelfstandigheden *muts* (hoofddeksel) en *verliefdheid* eenig verband moeten bestaan, dat uit eene of andere volksaardigheid of oude gewoonte zijne verklaring moest vinden. Of echter zelfs de scherpzinnigste nasporingen hierin tot een voldoend resultaat zouden kunnen leiden, betwijfel ik sterk; want, met terzijdestelling van alle autoriteiten zoowel van vader CASTELEIJN als van HOUWAERT, waag ik het brutaalweg de woorden *muts* (hoofddeksel) en *muts* (verliefdheid) streng van elkaar te scheiden en de boven aangevoerde composita en uitdrukkingen eenvoudig aan verwarring, ten gevolge van onwetendheid, toe te schrijven. De etymologie, hoop ik, zal mijn gevoelen staven.

Naar de verklaring van *muts* in de eerste opvatting behoeft men niet lang te zoeken; reeds KILIAAN heeft ze in zijn *Etymol*. gedeeltelijk aangegeven door het woord in verband te brengen met een mlt. *almucium*, dat bij DUCANGE met *mitra* (hoofddeksel) verklaard is en dus in bet. volkomen met ons subst. overeenstemt. Gelijk we uit hetzelfde *Etym*. zien, werd het woord, dat natuurlijk als *almutse* overgenomen werd, eerst tot *amutse* en later, met aphaeresis der *a*, tot *mutse*, evenals we dit opmerken bij *morel*, van het fr. *amarelle* (over de wijziging van *a* in *o*, zie *Taalb*. I, 269), en bij *pulle*, watervat,vroeger *apulle* (zie MAERL. *Sp. Hist.* II, 142, h. 87), nog vroeger *ampulle*, van het lat. *ampulla*.

Is *mutse* in deze opvatting alzoo een vreemd woord, in de andere kunnen we het gerust tot den oorspronkelijken Germaanschen taalschat brengen. In enkele onverschoven talen namelijk treffen we een paar woorden, als skr. *modate*, hij is vroolijk, uitgelaten, *mudâ* en *mud*, pleizier, genot, litausch *mundras*, vroolijk, enz., welke onvoorwaardelijk op een wortel MUD, vroolijk zijn[1)]

1) Voor meer ingewijden zij er op gewezen, dat de wortel MUD naast zijne opvatting *vroolijk zijn* ook die van *nat zijn* vertoont (b.v. r μύδος, natheid, μυδᾶν, nat zijn, μυδαλέος, vochtig) evenals MUD, hetwelk we in de laatste bet. ontmoeten in het gr. μαδός, druipend, lat. *madere*, nat zijn, enz.,in de eerstgenoemde in het skr. *madati*, vroolijk zijn, *matta*, verheugd, enz. Als vermiddelend begrip verschijnt bij beide de uit *nat zijn* gesproken opvatting *dronken zijn* (vgl. skr. *mud*, dronkenschap, *matta*, dronken, lat. *mattus*, *madidus*, *madulsus*, enz.).

wijzen. Deze, welke in ons Germaansch natuurlijk tot MUT is geworden, verschijnt behalve in het hd. *munter*, in meer beperkten zin en wel bepaaldelijk op zinnelijke liefde toegepast, in het brabantsche *muntig*, tochtig (van eene koe) (SCHUERM. *Alg. Vl. Idiot.*) en zonder twijfel ook in ons boven besproken *mutse*, verliefdheid. (Vgl. skr. *mudira*, minnaar, en *mud*, vrouw, het voorwerp van verliefdheid.)

Slechts de vorm van *mutse* kan ons eenige zwarigheid opleveren, dewijl in *niet-vreemde* woorden onze letterverbinding *ts* òf aan de hd. *z* (*tz*) beantwoordt (nam. in *uit het Hd. overgenomene*, als b.v. *krants*, *krans*, hd. *kranz*) òf (*in zuiver nederlandsche* nam.) ontstaan is door het voegen eener *s* achter de *t* of *d*, welke laatste dan natuurlijk door invloed der *s* tot *t* verscherpt wordt. Daar evenwel ons woord, voor zoover mij bekend is, nergens in het Hd. of zijne dialecten gevonden wordt, zoo is de meening niet zeer aannemelijk, dat ons *mutse* uit een hd. *mutze* zou overgenomen zijn, en zijn we dus verplicht *mutse* als een echt nederlandsch produkt te beschouwen, dat in ontwikkeling der *ts* overeenstemt met *blutse*, *buil* of slag, *butse*, buil, *quetse*, wond, *kretse*, (zie KIL.), enz.

Door den uitgang *s* of *se* namelijk worden enkele malen in onze taal afleidingen gevormd uit den eenvoudigen of versterkten wortel. Evenals de meeste derivata geven ze dan òf de *handelende zelfstandigheid* te kennen[1], òf ze worden in passieve opvatting gebezigd en noemen de *zelfstandigheid*, *die bewerkt wordt of voortgebracht is*[2], òf ze dienen om de *handeling of den toestand*,

1) Zie b.v. ohd. *sah-s*, mes, van een wortel SAH snijden (vgl. lat. *secare*), ohd. *lef-sa*, lip, van LAF, slurpen, lekken (vgl. mhd. *laffen*, lekker, gr. λάπτειν), on. *hrem-sa*, klauw, van HRAM, grijpen (vgl. on. *hremma*, grijpen), ndl. *hul-s*(*e*), hd. *hülse*, van HAL, bedekken (vgl. ons *helen*, *hel-m*, hoofddeksel, enz.).

2) Zie b, v. *flach-s*, uit een wortel FLACH, FLAH, vlechten (vgl. ons *vlech-ten*, welks stam met *t* versterkt is, het gr. πλεχειν, enz.).

zelfstandig beschouwd, uit te drukken[1]. Zoo vinden we van bovengenoemde substantieven de actieve beteekenis bij het subst. *kretse*, kaarde, d.i. het krabbende, hekelende werktuig, dat van den wortel KRAT (vgl. mnl. *kretten*, krassen, krabben) afgeleid is en zijne oorspronkelijke *a* in *e* heeft gewijzigd òf door invloed eener oudtijds tusschen de *t* en *s* geplaatste *i* (alzoo eertijds **kratisa*) òf door de inwerking van de *i* des vrouwelijken uitgangs *sia* (alzoo eertijds **krat-sia*). Daarnaast verschijnt de passieve opvatting in *blutse*, buil, van een wortel BLUT (vgl. het oudere *blooten*, slaan, *bluts*, verslagen (verschrikt), *blutsen*, slaan, stooten), in *butse*, buil, van een W. BUT (vgl. ons oudere *botten*, stooten, slaan, het ags. *beátan*, on. *bauta*, slaan), en in *quetse*, wond, dat voortgekomen is uit een W. QUAT (vgl. mhd. *quattern*, stooten) en zijne *a*, evenals *kretse*, door invloed eener oorspronkelijk volgende *i* tot *e* gewijzigd heeft (alzoo eertijds **quatsia* of *quat-sia*); terwijl de zelfstandig beschouwde handeling of toestand o.a. wordt aangeduid door *bluts*, slag, uit BLUT (zie boven), en door ons substantief in questie, *mut-se*, van den reeds besproken MUT, verliefd zijn.

Naast de behandelde substantiva noemt KILIAEN in zijn Wb. nog twee werkwoorden *mutsen*, het eene in de bet. van *opsieren*, het andere in die van *verminken*. Beide evenwel staan tot elkaar in geen het minste verband; en met betrekking tot de besprokene zelfst. naamwoorden is hoogstens aan het eerstgenoemde eene zeer verre verwantschap met *mutse*, verliefdheid, tot te kennen. Bedenken we namelijk, dat de boven aangehaalde onverschoven wortel MUD oorspronkelijk de beteekenis van *nat zijn* had (zie de voorgaande aanteekening op bl. 291), dan zou men wellicht als identisch hiermede den wortel MUD kunnen beschouwen, welke als *blank*, *rein* (d.i. gewasschen) *zijn* verschijnt in het skr. *mundati*-, het lat. *mundus*, zuiver, schoon, enz., en verschoven, als MUT, niet te miskennen is in het ohd. *muzzan*, mhd. *mutzen*, schoonmaken,

1) Zie b.v. *van-si*, gebrek, uit den bekenden wortel VAN, ontbreken, on. *gâl-si*, ags. *gael-sa*, weelde van den wortel GIL (vgl. ons *geil*, hd. *geil*, ags. *gâl*, enz.), got. *agi-s*, obd. *agi-so*, ags. *ege-sa*, schrik, uit den W. AG (vgl. got *agjan*, vreezen), enz.

opsieren, en ons *mutsen*, opsieren. Intusschen wachte men zich wel de verbinding *ts* hier, evenals in de vroeger genoemde verba, als versterking op te vatten, dewijl het door KILAEN achter *mutsen*, opsieren, gevoegde *Germ.* aantoont, dat het woord aan het hd. is ontleend en alzoo de *ts* eenvoudig dient om den klank der hd. *z* weer te geven.

Het andere ww. *mutsen*, verminken, dat naast zich de vormen *motsen* (in *afgemotste neus*, afgehouwen neus, zie OUDEM. *Mnl. Wb.*) *moetsen* (KIL.) heeft, wijst niet gelijk *mutsen*, opsieren, op een wortel MUT. Gelijk namelijk de *oe*, toen ze nog als *ô* werd uitgesproken, door verkorting tot de zachtkorte *o* werd in mnl. *berocht*, *gerocht* (uit os. *hrôpan*, ndl. *roepen*) en *gehofte* (uit os. *hôva*, ndl. *hoeve*), later evenwel, ten gevolge der verwantschap eener zachtkorte *o* met de onvolk. *u*, in dezen laatsten vocaal overging (vgl. *berucht*, *gerucht* en *gehucht*), zoo zijn ook de vormen *motsen* en *mutsen* uit een ouder *moetsen* (*môtsjan?*) voortgekomen.

Diensvolgens blijkt ons, 1° dat *moetsen* als de oudste vorm te beschouwen is (over de versterking van den stam der verba met *s* vgl. mijne *Proeven*, bl. 18); 2° dat de *oe* in het woord niet uit eene vroegere *û* is ontstaan (zooals b.v. in *smoel*, ohd. *mûla*, *snoet*, mhd. *snûze*, enz.) maar uit eene *ô*; en 3° dat de wortel van de drie vormen geen andere dan MAT kan zijn. En dat deze in ons Germaansch in de beteekenis van *slaan*, *stooten*, *houden* en *suijden*, aanwezig is, bewijzen ons verscheidene derivata, als *mat*, *matten* (*matsen*, *metsen*, *matteeren*) en *mes*.

De muts hebben, gemutst, door Eelco Verwijs.

Met allen eerbied voor het geleerd betoog van Dr. Van Helten schaar ik mij in dezen onder de onwetenden, die verschillende begrippen dooreenwarren. Zonder mij in scherpzinnige nasporingen te begeven, waag ik het op te komen voor het recht van bestaan van de *muts* als hoofddeksel in de bovengenoemde uitdrukkingen. De speling van den volksgeest zal ons hier tot veiliger gids strekken dan Woordenboeken en Glossaria.

Met onze uitdrukkingen *de mutse hebben* en *de mutse krijgen op iemand*, vergelijke men de bekende Engelsche zegswijze: *to set her cap at somebody*, dat men van een meisje zegt, die verzot is op iemand. *Cap* is ongetwijfeld hetzelfde als *muts*, en *she has set her cap at him* zou men kunnen overbrengen door *zij heeft de mutse op hem* (*gekregen*). Iemand die zin aan een meisje heeft, zoekt haar op alle mogelijke wijzen te behagen; hij draagt meer dan gewoonlijk zorg voor zijne kleeding, en om er recht kruiig uit te zien, zet hij de muts op een haartje. Alles is *ter wille* van het liefje, en in schilderachtige beeldspraak noemde men dat *de muts hebben op een meisje*. Zoo'n minnende jongeling was minder sentimenteel dan nu; hij stond niet als bij onze Vlaamsche naburen tegen een boom te snikken en te zuchten (men leze Consience en Van Beers maar); onze ouden namen het wat prozaïscher op: hij had de *muts* op; de god der minne had hem *bemutst*. Dachten ze daarbij soms ook aan de zotskap,

min of meer aller verliefden tooi? Men zou het haast denken, als men Roemers Mutse leest (bl. 169):

> de *Muts-dragers*, die als ontsinnige tieren,
> In 't spreken, in 't suchten, in hippelen of gaen,
> Met oog-wincken, hand-duwen, en kussen de klinck.

en verder:

> Al sloven dan dees Vryers, die *de Mutse dragen*,
> Dagh en nacht als sotten, om haer lief te behagen,
> Ten houwelijck strecken al haer sotte wercken.

Telkens komt het beeld van het dragen der *muts* te voorschijn, als nog bl. 173:

> O lofwaerdige Mutse, oorsprongh alder deught.....
> Ghy maeckt den Jongelingh die u *draeght*,
> Stout, sterck, kloeckmoedigh en onvertsaeght.

En bl. 168:

> Komt ghy speel-luy die de *Mutsdragers* verblijt,
> Helpt oock ghy Schoenmakers, 't sal zijn uw profijt:
> Want de Mutse doet loopen veel schoenen aen sticken.

Bl. 170:

> Is dese reden u noch niet krachtigh genoegh,
> Om al de sotheyt van de *Muts-dragers* te ontschuldigen?

Dat in de uitdrukking *de muts hebben op iemand* de muts niets anders dan het hoofddeksel is, bewijzen o.i. de gelijke Engelsche uitdrukking, en de plaatsen uit Visscher, die telkens van *mutsdragers* spreekt. Men vergelijke verder eene menigte spreekwijzen, waarin de *muts* voorkomt, als: De muts staat er hem niet naar; de muts staat hem verkeerd, scheef, op zij, op half elf, in den zin van: hij is in een slecht humeur; hij is zoo kwaad (zoo gek) niet als hem zijn muts wel staat. Eindelijk de door Dr. Van Helten reeds aangehaalde spreekwijze: *Ergens geen goede muts op hebben*, er geen goed oog op hebben, er geen zin aan hebben. Iemand die geen goede muts op iets heeft, zal wel nagenoeg 't zelfde zijn als: Dien staat er de muts niet naar; en we hoeven dus in deze spreekwijze nog naar geen andere beteekenis voor *muts*, hoofddeksel, uit te zien.

Wien de muts verkeerd staat, die is kwalijk *gemutst*; wien de muts goed naar iets staat, die is goed *gemutst*. Ook hier hoeven wij, dunkt mij, het begrip niet op te diepen uit het Sanskrit: het beeld is zoo natuurlijk, zoo uit het leven gegrepen, dat haast elke verklaring overbodig schijnt. Zoo zeggen ook de Franschen: *il a mis son bonnet de travers*, hij is niet wel gemutst: dus ook dáár de *muts*.

Vergelijken we verder de uitdrukking *bemutst*, verliefd, met eene andere Fransche uitdrukking, t.w. *coiffé*. 'Ta maîtresse est *coiffée* (amoureuse),' Regnard, *Le joueur*, I, 2.

> Fille *se coiffe* volontiers
> D'amoureux à longue crinière.
> La Fontaine, *Fabl.* IV, 1.

Drukt hier *coiffé*, verliefd[1)], wel iets anders uit dan *bemutst*; en is *se coiffer*, verzot zijn, aan iets anders ontleend dan aan de *muts*? 't Meisje stond de *muts* naar een vrijer met bierlokken.

Treffen wij in al deze zegswijzen de eigenlijke beteekenis van *muts*, hoofddeksel, aan, dit is niet het geval bij de geheel abstracte beteekenis van *mutse*, verliefdheid.

> Dus meyskens die metter *mutse* gequelt wordt.
> *Const der Minnen*, aang. bij Oud.

> Wat is de *Mutse*: Een begeerhjcke genegentheyt,
> Met lust verblint, soeckende alle gelegentheyt,
> Om 't gebruyk van een waerde Vrouwe te verwerven.
> Visscher, *Brabb.* 168.

> sonder Liefden mach men houden geen goet huys,
> En de *Mutse* is eensdeels der Liefden fondament.
> ald 171.

> als de *Muts* verliest sijn kracht,
> Soo komt terstondt twist ende tweedracht....
> Daer de *Mutse* deur verachtingh is versleten,
> Komt Suermuyl en Pruyler dick ten eten.
> ald. 171.

Is hier verwarring van twee gelijkluidende woorden, en heeft het eene begrip in het andere gespeeld? Het is niet onmogelijk,

1) Zie meer voorbeelden Littre, I, 661°.

doch ook eene andere verklaring is denkbaar. Naast *de muts hebben op iemand* kan men gezegd hebben: *hij heeft de muts*, il est coiffé, hij is verliefd, en bij uitbreiding *met de muts gekweld* of *geplaagd zijn*. Doch nu is een vrij groote gedachtensprong noodig om tot de beteekenis van *liefdedrift*, *verliefdheid* te komen. Die sprong is mij wat groot, en ik schort liever mijn oordeel op, doch merk nog aan dat de uitdrukking luidt: *de mutse hebben*, *de mutse krijgen*. Was *muts* van een geheel anderen stam, had het de abstracte beteekenis van *verliefdheid*, *zin*, *lust*, dan zoude men het bepalend lidw. weglaten, en spreken van *muts hebben*, *muts krijgen*, evenals men zegt: *lust*, *pleizier*, *trek*, *schik*, *zin hebben* of *krijgen*. Daarentegen zegt men: *het land hebben aan iets*, *het zuur krijgen aan iets*. Men gebruikt in die zegswijzen het bepalend lidw., omdat *land* en *zuur* de namen zijn van stoffelijke voorwerpen, niet van abstracte begrippen. Noopt ons dit niet tot voorzichtigheid om de muts de muts te laten, en niet alle schalksche vernuftspelingen uit de taal te bannen? De spraakmakende gemeent was en is gelukkig nog niet een volk van kamergeleerden, dat een strikt logische, houterige boekentaal spreekt; neen, het is dichter en schilder; het gebruikt tal van beelden, het schildert gaarne met enkele losse en stoute trekken. Schertsend spreekt het van de *doeken* en de *broeken*. Van een taalgeleerde, die zoude willen beweren, dat *doek* niets met het vrouwenkleedingstuk te maken had, kon men gerustelijk zeggen, *qu' il cherche midi à quatorze heures*, dat een boekman geen doekman is. Zou dit ook *hier* met Dr. Van Helten niet het geval zijn? Zoolang ten minste geen meer bevredigende verklaring van de uitdrukking is gegeven, houd ik het met de *muts* als hoofddeksel; maar de muts zal er mij niet scheef om staan, zoo Dr. Van Helten mij met het zware geschut zijner geleerdheid tot zwijgen brengt. Misschien zal dit den Rotterdamschen taalvorscher later gelukken, en hij dan van zijn *Vertoogh over de Mutse* kunnen zeggen:

> De Mutse heeft Chymons verstandt verweckt,
> Die te voren als een plompaert worde begeckt.

Bastaardwoorden met ver samengesteld
door J. te Winkel.

't Geen ik vroeger opgemerkt heb over de vorming van het woord *verstooren* (*Bode* bl. 137) geeft mij aanleiding, om in 't kort eenige andere bastaardwoorden te behandelen, die op dezelfde wijze als *verstooren* door herinnering aan nl. woorden de partikel *ver* voor zich gekregen hebben. Onze tegenwoordige volkstaal levert van zulke woorden tal van proeven. Zoo kan men o.a. nog vaak hooren, dat iemand *veraltereerd* is (denk hierbij aan VER*schrikt*): men spreekt van VER*engageerden* (denk aan VER*loofden*); men *veramuseert* zich (denk aan VER*maak*) en het woord VER*destrueeren* (denk aan VER*nietigen*, VER*woesten*) is niet ongewoon, evenals *verneglig*eeren (VER*waarloozen*) VER*declineeren*, (VER*kleinen*, VER*nederen*), *verassureeren* (VER*zekeren*) enz. Ook in de middeleeuwen komen eenige bastaardwoorden voor met *ver* samengesteld, en wel drie soorten van woorden, vooreerst ww. van vreemde adj. gevormd met het voorv. *ver*; vervolgens bastaardwerkwoorden noodeloos, of om eene zekere schakeering in beteekenis aan te brengen, van *ver* voorzien; eindelijk zulke woorden, waarin *ver* het lat. of fr. *re* vervangt, - allen onder den invloed van een goed nl. woord ontstaan, dat *ver* voor zich had.

Onder de eerste rubriek valt o.a. het woord *vermancoleeren* naast *verdroeven* door den dichter van den roman van Limborch, II, vs. 9 gebruikt, en het woord *versuptilen* (verfijnen, in

spitsvondigheden en haarklooverijen doen ondergaan) door Jan de Weert van het adj. *subtile* gemaakt. (Zie Nieuwe Doctr. vs. 721, Verwijs, Bloeml. III, bl. 201, vs. 432.)

Onder de tweede rubriek valt o.a. het woord *vermaledien*, waariu *ver* volmaakt overbodig is, omdat *maledien*, evenals het lat. *maledicere* een trans. verb. is. *Vermaledien* heeft zijn voorvoegsel aan *vervloeken*, waarmee het synoniem is, ontleend. Men vindt het o.a. *Lsp.* I c. 29, vs. 12. III c. 4, vs. 446. var. *Minnl.* I, vs. 2180, III, vs. 77, 318 en met ingeschoven *n* als *vermalendien*, *Reinaert* I, vs. 490, 916. *Ferguut* vs. 3164.

Tot dezelfde rubriek behoort *verlaisieren*, waarin *ver* evenmin een fr. *re* vervangt. In 't ofr. bestaat een woord *laisse*, *lesse* (Ital. *lascio*), volgens DIEZ (Etym. Wörtb. II, p. 344) langs eene zijlinie afstammeling van 't lat. *laxus* (ruim, slap, niet sterk aangetrokken). Evenals nu van *laxus* een ww. *laxare* kwam, kwam van *laisse* een ww. *laissier*, later *laisser*, met de bijvormen *laichier* (wel te onderscheiden van *lacier*, *lacher*, dat aan het lat. *laqueare* zijn bestaan te danken heeft) en zelfs *laichéir* (zie Rocquefort in v.v.) 't Prov. heeft *laissar*, 't o. ital. *lassare* en 't n. ital. *lasciare*, alles in de beteekenis, die *laisser* tegenwoordig heeft en bij uitbreiding in die van *cesser*, *s'abstenir*, *léguer*, *permettre*, *consentir*. (Zie Raynouard, Lex. Rom. IV, p. 12 vlg.)

Zat men nu te paard, gereed om, bij gelegenheid van tornooi of tafelronde, op zijn' vijand in te rennen, dan werd door den heraut het sein gegeven *de laissier les rênes*, de tengels los te laten, welke de schildknapen zoolang vasthielden tot de strijd mocht beginnen. Dan stormden de ridders vooruit en nam het tornooi een' aanvang. Langzamerhand werd de uitdrukking *laissiez*, *laciez*, bij het steekspel en ook verder op het slagveld bij den aanval in gesloten gelederen, eene geijkte formule en onveranderd, ofschoon met nl. uitspraak, namen onze dichters het woord over. 'k Behoef alleen te herinneren aan de bekende, door Prof. Visscher, en ook later in Oudemans Mnl. en Nn. Woordenb. nog zoo verkeerd verklaarde plaats in den *Ferguut*, vs. 5165:

‘Lude riep daer menech yrant:
Ridders! hets tijt, *lacies*, *lacies!*’

Uit deze vaste formule bij het tornooi ontstond het nl. bastaardwoord *laisieren*, *leisieren* of *lachieren*, dat vanzelf, omdat van den uitroep *lacies* het gevolg was, dat men op zijn' vijand inrende, ook de beteekenis van *vooruitrennen* aannam. Dat dit inderdaad het geval heeft moeten wezen, en dat het nl. ww. *laisieren* niet eenvoudig het fr. *laissier* is, blijkt daaruit, dat *laissier* nergens - althans voor zoover mij bekend is - de zonderlinge beteekenis heeft, die ons woord bezit. Noemde men nu vooruitrennen, op iemand inrijden *laisieren*, dan werd: bij dit rijden van richting veranderen, te paard een ander punt van aanval kiezen, *verlaisieren*. Eindelijk ging ook het verschil in beteekenis tusschen *laisieren* en *verlaisieren* verloren, en beteekende het laatste evengoed als het eerste: op iemand inrijden, of eenvoudig: wegrijden, afrijden, vertrekken. Zoo vinden wij het *Ferguut* vs. 88 (waar voor *en verlosiere* gelezen moet worden *verlaisieren*), vs. 517, 1794 2501 en 4766 en *Parthonopeus* (uitg. Bormans), vs. 5531, *Wal.* 4187[1)].

Vermonteeren is een ander voorbeeld van een ww. uit eene vreemde taal als simplex overgenomen, en daarna eerst van het

1) Vertalen wij de Fransche uitdrukking *lacies* in Mnl., dan krijgt men: *laet lopen. Laten lopen*, ook met verzwijging van het object *dat paert*, is eene geijkte Mnl. uitdrukking. *Lopen laten* en *verlaysieren* komen in beteekenis volmaakt overeen: met losse tengels inrennen (op iemand). Zie de eerste uitdrukking o.a. *Grimb. O.* 2, 1861, 2002 v., *Ianc.* 2, 2612, 3120, 32904, 37490, 39918 enz. Wij moeten ons *verlaysieren* niet met het Fr. *laissier*, maar met *s'eslaisser* vergelijken, waaraan het volkomen beantwoordt. Zie DU CANGE VII, 154: ‘*S'eslaisser*, *s'eslesser*, lâcher la bride, se précipiter, s'élancer, se laisser aller.’

aval *s'eslaisse*
Jusques au chaint.
Ren. 4, 29, 772.

Devant les Sarrasins se prent *à eslaisser*.
Fierabras.
Li dus *s'eslaisse* en un prael.

Het voorw. *ver-* gaf alzoo de part. *ex-* (*ex-laxare*) terug; aan eene verandering van richting moet hier niet gedacht worden: die beteekenis heeft *ver-* niet aan het woord gegeven, en is ook niet te bewijzen. E.V.

voorvoegsel *ver* voorzien. Het fr. *monter* (ml. *montare* van *mons*) was oorspronkelijk een verbum intrans., dat *stijgen*, *klimmen* beteekende, en bij uitbreiding. zooals Raynouard zegt (Lex-Rom. IV, p. 259) *se porter*, *s'avancer*. Voor *te paard stijgen* was de gewone uitdrukking *monter sur un cheval*. Zie b.v. in le Lai de Graelent (Méon. Fabl. et contes IV, p. 57 sqq.) vs. 49, 158, 185, 646.

Daar *monter* voor *te paard stijgen* eene gewone uitdrukking was in de fr. ridderromans, namen onze dichters die vaak onvertaald over, zooals b.v. in den *Walewein*, vs. 8633, waar *monteren* geheel synoniem is met *upsitten* (*Wal.* vs. 8642, 8657) en *bescrijden* (*Wal.* vs. 8660), met dit onderscheid, dat *upsitten* een afscheidbaar voorzetsel voor zich heeft, dat den casus bepaalt, en *bescrijden* een trans. verb. is, terwijl *monteren* evenals *opstijgen*, intrans. is. In 't fr. echter vond men vaak *être monté* = te paard gestegen zijn, en wie het fr. maar half verstond, kon *être monté* evengoed vertalen met *gemonteerd geworden zijn*, als met *gemonteerd zijn*. Wie het eerste deed, sprak nu ook van gemonteerd *worden* (= te paard stijgen; dus: te paard gezet worden, zooals b.v. de schrijver van den *Grimb. oorlog* I, vs. 3569 (Verwijs, Bloeml. II, bl. 121. vs, 529.)

Wie monteeren in passieven vorm gebruikte, kon het ook in trans. zin nemen en er de beteekenis: *te paard doen stijgen*, *te paard zetten* aanhechten, iets wat met een' ridder in volle wapenrusting, die zandruiter geworden was, nog al eens gebeurde, daar hij zichzelf niet altijd wist te helpen, niet intransitief wist te *monteeren*. Zoo vinden wij het b.v. iets verder in den *Grimb oorlog*, I, vs. 3700. (Verwijs. Bloeml. II, bl. 124, vs. 660.)

Van *monteeren* = te paard stijgen, maakte men nu buiten het fransch om een ww. *vermonteeren*, dat niet alleen, zooals het fr. *remonter*, beteekende: weder te paard stijgen, maar ook: een ander, een nieuw paard bestijgen, als het vorige onder den ruiter gedood was. Zie o.a. *Limborch* IX, vs. 710.

Vermonteerd zijn vinden wij meermalen, o.a. *Limborch* V, vs. 1567; XII, vs. 363, 610; *Lorreinen*, II, 910, 914, maar of wij op deze plaatsen te verstaan hebben: weder te paard ge-

stegen - of weder te paard gezet zijn, is niet uit te maken.

Dat *vermonteeren* evenwel hetzelfde lot had als *monteeren* en transitief opgevat werd, leeren ons andere plaatsen b.v. *Limborch* XII, vs. 630, waar van *vermontert worden* gesproken wordt, *Limborch* IX, vs. 683 en 607, waar de een den ander *vermontert*.

Reeds zeer spoedig merken wij eene kleine wijziging in beteekenis op. *Limborch* VII, vs. 696 strekt hiervan ten bewijze:

> Echites, die crachtelike
> Jegen heren Demophon street,
> Die hem weerde wel ghereet,
> Sach die hulpe van der stad
> Ende *vermonteerdem* een lettel bat,
> Ende hief tswert met beiden handen.'

Echites is hier niet van 't paard gevallen; *zich vermonteeren* is hier dus niet: zich een ander paard doen bestijgen, maar beteekent: zich wat vaster in den zadel zettten. 't Gevolg daarvan moest zijn, dat Echites zich sterker gevoelde, en dus meer moed voor den aanval kreeg. Iemand *vermonteren*, of, zooals wij tegenwoordig nog zeggen, iemand *opmonteren*, verkreeg zoo de beteekenis van: iemand nieuwen moed geven, en vandaar: iemand vroolijk maken. Evenals voor de samenstelling met *ver* was er voor die met *op* aanleiding; onwillekeurig denkt men bij *opmonteren* aan *opvroolijken*. Van *opmonteren* kwam weder het adj. *monter* (vroolijk). Zoo iets had echter niet kunnen gebeuren, als het woord *monteeren* niet reeds lang het karakter van een vreemd woord verloren had, en in plaats van den klemtoon op den uitgang te behouden, dien op de eerste lettergreep gekregen had.

Gaan wij nu tot de laatste en derde rubriek over, dan vinden wij onder de bastaardwoorden waarbij *re* door *ver* is vervangen o.a. *vercoevereeren*. Dit woord is de nl. vorm van het fr. *recouvrer*, *recovrer*, dat weder zijn' oorsprong heeft in het lat. *recuperare*. 't Beteekent alzoo oorspronkelijk *herkrijgen*, maar vandaar verder *zijne krachten herkrijgen* d.i. *zich herstellen*, zooals ook *recuperare* de beteekenis van *convalescere* heeft. (Zie Ducange in voce.) Het subst. *recoverement* is niet alleen *herstel*, maar ook de plaats, waarheen men zich tot herstel van krachten

begeeft, *toevlucht*, *retraite*, *refuge*, en zoo verder *heul*, *troost*, *toeverlaat*. Daar een toevluchtsoord gewoonlijk eene plaats is, waar men zich verborgen houdt, zal het ww. *couvrir* (bedekken) wel niet zonder invloed op de wijziging van beteekenis geweest zijn. Zoo vinden wij *recoverement* zelfs in de beteekenis van *woonplaats*, *habitatio* (zie Rocquefort in voce).

Nu heeft het mnl. *vercoevereeren* geheel dezelfde beteekenis als *recouvrer* met dit onderscheid, dat *recouvrer* transitief en *vercoevereeren* intransitief is. Trouwens *herstellen*, waarmeê het gevoeglijk vertaald kan worden, is ook oorspronkelijk trans. en later bovendien intrans.; 't beteekent zoowel *restaurare* als *convalescere*. Juist de samenstelling met *ver* heeft er een intrans. zin aan gegeven. *Verkoenen* is weder koen worden, *verbouden* weder boud worden, *verbeteren* weder beter worden; zoo ook *vercoevereeren* weder krachtig worden, er op verkomen. Het wordt aangetroffen in eene variant-lezing van den *Lsp*. I c. 41, vs. 115; IV c. 1 vs. 175; c. 2 vs. 33 en 75. Handschrift I heeft op de drie laatste plaatsen *recoevereren*, handschrift H, *recouvreren* en *recovreren*.

Geheel in dezelfde beteekenis nu vinden wij *vercoeveren* en daarom waag ik het van Prof. de Vries in meening te verschillen, die geen verband tusschen beide woorden aanneemt, en het laatste van het lat. *comparare* afleidt (zie Gloss. Lsp.). Er is toch geen twijfel aan, of wij ontvingen *vercoevereren* door middel van het fransch, waar de lat. *p*, in *recuperare*, tusschen twee klinkers tot *v* werd, zoodat het woord *recouvrer* kon ontstaan (vgl. *couvrir* = *cooperire*, *cuve* = *cupa*, *ouvrir* = *operire*, *achever* = *adcapitare cheveux*, *capilli*) terwijl er geen fransch woord is, dat na de *m* de *p* tot *v* verzacht, er dus van *comparare* onmooglijk een woord als *couvrer* komen kon, en dus ook geen nl. *vercoeveren*.

Dit laatste zal dus eene verbastering zijn van het wel wat lange, maar betere *vercoevereeren*, evenals *restorer* niet *verstooreeren*, maar *verstooren* werd, *ennuyer* niet *vernoyeeren*, maar *vernoyen*. Wij vinden het woord *Lsp*. I c. 41 vs. 115; III c. 2 vs. 157; *Limborch* VII vs. 1179; *Grimb. oorlog* (Verwijs,

Bloeml. II, bl. 127) I, vs. 3801, 3818 en *Lorreinen* II, vs. 4247.

In het Gloss. op *Lorreinen* haalt Dr. Jonckbloet eene plaats uit den *Troj. oorlog* aan, waar voor *vercoeveren* in 't fr. origineel te lezen staat:

> 'Per aus fu li *recouvrement*.'

In *Parthonopeus* (uitg. Bormans) vs. 7908 beteekent *het vercoeveren*, geheel als het fr. *recouvrement*, toeverlaat, heul, troost.

Van *vercoevereren* kwam het simplex *coevereren* in kracht toenemen (bij Visscher) en *koeveren* = toenemen, vermeerderen (bij Spieghel). Deze beteekenis zal het woord zeker wel ontleend hebben aan het subst. *coever*, dat van *vercoevereren*, *vercoeveren* geabstraheerd is en *kracht* of *macht* beteekent, doch in denzelfden dubbelen zin, dien het lat. *facultas* bezit, namelijk *gelegenheid* en *overvloed*, *copia* (ofschoon het etym. met *copia* niets te maken heeft). In den eersten zin treffen wij het aan in den *Limborch* I, vs. 2676; in den tweeden *Reinaert* I, vs. 569; *Floris ende Blancefloer* vs. 1844. Ook vinden wij *koeverigh* in de beteekenis van overvloedig (Belg. Mus. X, bl. 9 vs. 7 v.o.) en bij Kiliaen, evenals bij Visscher (Sinne-poppen 1678, bl. 63) het adj. *koever* in de beteekenis van *abundans*, *copiosus*, terwijl ook een paar maal *coeverheydt* = overvloed bij Harduyn voorkomt (zie Oudemans Mnl. en Nnl. Woordb. in v.v.). In andere Germaansche talen zal het woord wel eene gelijke geschiedenis hebben, als in de onze; 't Ohd. heeft *koborôn*, *arkoborôn* (Graff IV, p. 357) 't mhd. *koberen*, *erkoberen*, en 't Eng. het subst. *cover* = overvloed.

Vernoyeeren is een ander voorbeeld van vervanging van *re* door *ver*, en ook niet zonder aanleiding, want men dacht daarbij aan *verloochenen*, of nog liever aan *verzweren*. Het grondw is het lat. *renegare*, dat tegenwoordig in 't fr. *renier* luidt, maar vroeger *renoier* geschreven werd. Het beteekende: weder verloochenen, namelijk zijn geloof, nadat men reeds eenmaal van geloof veranderd was; later beteekende het ook eenvoudig *verzaken*, *afzweren*, *abjurer*, *désavouer* (zie Rocquefort). Het was

in het fransch een trans. ww. en had tot object wat of wien men verloochende, verzaakte. Men zou dus verwachten, dat hij die zijn geloof afzwoer, den naam droeg van *renegans*, *le renoiant*, doch in plaats van het part. act. vinden wij hier het part. pass. *renegatus*, *renoié*, voor *is qui renegavit*, *celui qui a renoié*. Dit verschijnsel zal wel uit het latijn moeten verklaard worden, namelijk uit de actieve beteekenis van de part. der deponentia, die een pass. vorm hebben. *Renegatus* zal dan voor een part. van een deponens *renegor* gehouden zijn. Trouwens verwarring van lat. ww. op *o* en op *or* komt in den lateren tijd veelvuldig voor, en zelfs in klassiek latijn hebben wij *juratus*, *pransus*, *coenatus* en *potus* met actieve beteekenis; verder *ausus*, *gavisus*, *solitus*, *fisus* en met intrans. beteekenis *adultus* en *cretus. Renoié* (geloofsverzaker) zal nu geen part. zijn van 't ww. *renoier*, maar de fransche vorm van *renegatus*, terwijl *renoier* de fr. vorm van *renegare* is.

Onze mnl. schrijvers namen nu zoowel het ww. *renoier* over, als het tot subst. geworden part. *renoié*, het eerste onder den vorm *vernoyeren*, het tweede als *vernoyeerd*, maar over het algemeen verstond men het woord niet en maakte men er een intrans. verbum van, evenals van *vercoeveren*. 't Geloof verzaken, renegare heette niet *die wet vernoyeeren*, maar *vernoyeeren van de wet*, alsof men bedoelde; *afvallig worden van* het geloof, *zich afkeeren van* God; b.v. 't Boec van der Wrake III, vs. 824 en *Dietsche Doctr*. III, vs. 417, waar *vernoyeeren* met *zijn* in plaats van met *hebben* geconstrueerd wordt. Dit geschiedde ook, wanneer er niet bij werd gevoegd van wien of van wat men afviel, b.v. *Lsp.* II c. 36 vs. 243 en 256.

Door de gedachte aan *zich afkeeren van* (zie *Dietsche Doctr.* III, vs. 418) werd ook *vernoyeeren* tot een verbum reffexivum gemaakt. Als zoodanig komt het voor *Lorreinen* II, vs. 75:

> ‘Oec horedi in die worden mijn,
> Hoe hi quam ane Agulande,
> Die hem cre dede menegerhande,
> Ende hem *vernoyerde* met,
> Ende liet die Gods wet.’

Hem vernoyeren kan hier wel is waar evengoed beteekenen, *hem afbrengen van God*, als *zich afkeeren van Gods wet*, maar in beide gevallen is *vernoyeeren* dan toch als transitief beschouwd: iemand of zich zelf *vernoyeerd maken*. Aan het part. *vernoyeerd* werd dan eene passieve beteekenis gehecht, en een *vernoyeerd man* was dus iemand, die zich vernoyeerd *had* (zich van God afgekeerd had) of door anderen vernoyeerd *was* (van God afkeerig gemaakt was). Hoe het zij, *vernoyeerd* was, in den zin van *afvallig* met verandering van *re* in *ver*, eenvoudig uit het fr. *renoié* overgenomen. 't Komt voor *Melis Stoke* II, vs. 766; *Lorreinen* II, vs. 519, 831 enz.

Trouwens *vernoyeerd* is ook bij ons niet het eenige part. pass. met actieve beteekenis; van *verzweren* kwam ook *verzworen* in den actieven zin van iemand, die valsch gezworen heeft, meineedige is, b.v. *Lorreinen* II, vs. 1466, 3625; *Ferguut* vs. 116. Ook tegenwoordig nog gebruiken wij *gezworenen* (*jurati*) en *samengezworenen* in actieven zin en uit den *Reinaert* I, vs. 369, 1488, is een *beghéven clusenare* voor een kluizenaar, die de wereld begeven, verlaten heeft bekend. *Beghéven lude* (*Melis Stoke* X, vs. 1097) zijn kloosterlingen. (Zie daarover uitvoerig Huydecoper op Stoke III, bl. 449.)

Zoo is ook een *gestudeerd man* een man, die gestudeerd *heeft*; een *bevaren* matroos, een matroos, die gevaren *heeft*; een *geleerde*, iemand die veel geleerd *heeft*; een *bereisd* persoon, iemand die veel gereisd *heeft*; een *belezen* mensch, iemand, die veel gelezen *heeft*, enz. enz. Ook gebruikt men vaak *gepast* voor *passend* en *beslist voor beslissend*, terwijl een *geschikt mensch* iemand is, die zich te schikken weet, een *zich schikkend* mensch. Wij hebben hier te doen met partic., die geheel en al adjectiva geworden zijn, en tot deze behoort ook *vernoyeerd*.

Ook in 't woord *verspijt* hebben wij een merkwaardig voorbeeld van 't overbrengen van het fr. *re* door ons *ver*. Gewoonlijk luidt het *respijt* (fr. *respit*, lat. *respectus*), maar, zeker door herinnering aan *vertoef*, is het tot *verspijt* geworden in den *Grimb. oorlog* I, vs. 3363. (Verwijs, Bloeml. II, bl. 116 vs. 323).

‘Wij souden hem volgen sonder *verspijt*.’

Vernoy met het ww. *vernoyen* verkeert in 't zelfde geval. 't Is het fr. *ennuy*, maar heeft aan 't woord *verdriet* zijn voorvoegsel te danken.

Dat *versieren* uit *visieren* (uitdenken) verbasterd is, zal ook wel hoofdzaaklijk daaraan liggen, dat men aan *vertrecken* (verhalen) of later aan *verdichten* dacht, terwijl eindelijk het bestaan van een ander woord *versieren* (ornare) er het zijne toe zal hebben bijgedragen; doch daarover uit te weiden is, na al hetgeen er reeds over geschreven is, overbodig.

Liever wijs ik ten slotte nog even op het woord *overpasseeren*, dat ons doet denken aan het nog in de volkstaal gebruikelijke *voorbij passeeren*, waarin *passeeren* eenvoudig den zin van *gaan* heeft, en dus intrans. is. *Overpasseeren* heeft zoo ook de praep. aan *overgaan* te danken. Wij vinden het woord in Tondalus Hellevaart (Verz. van Ned. Proza, bl. 18). ‘Door dese brugghe waren ghesleghen vele scerpe naghelen, die gloyende waren, die al der gheendere voete doorghinghen diere *overpasseerde*, so datter gheene voete overghinghen’; en iets verder: ‘Ay mi! waerom maecte mi God, dat ic dese pine moet ghedooghen, ende hoe sal ic ontgaen moghen ende dese brugghe *overghepasseren* met deser wilden coe?’

Het bovenstaande zij den lezers tot verdere aanvulling aangeboden.

GRONINGEN, Febr. 1874.

Het voornaamwoord -*ghe*.

Nevens het enclitische vnw. van den derden persoon -*se* (nom., acc. sg. fem. en plur.)[1] komt in het door BORMANS uitgegeven *Leven van Sinte Kerstinen* een zeer merkwaardig enclitisch personale -*ghe* voor, op de volgende plaatsen:

a) als nom. plur., vs. 205:

> Ende als de liede dies worden gewaer,
> die daer waren, so vlouwenghe gemene;

b) als acc. plur., vs. 472:

> Si stont oec sulcwile te middernacht oppe,
> ende locte ute tenen cloppe
> al de honden van der stat,
> ende deedghe bassen ende hulen;

c) als acc. sg. fem., 314:

> Daer omme so clam si op die boem,
> het es de waerheit, en es geen droem,
> op doverste der torene ende kerken
> so sachmenghe vlien als ment woud merken;

en evenzoo vs. 218, 219, 227, 245, 316, 320, 383, 388, 474.

Afwisseling van -*se* en -*ghe* treft men soms aan in denzelfden regel: zoo vs. 219: (*Doe*) *vermaectenghe ende dedense eten*, en vs. 320: *so vincgen sise ende bondenghe met iseren banden*.

In het register teekent de uitgever aan: ‘thans zegt men mij dat dit -*ghe* in 't dialect van Dixmude alsnog bestaet.’ Waarop DE BO in zijn idioticon antwoordt: ‘Ik heb overal naar dit gebruik gezocht, en nog nergens gevonden.’ Met een even verblijdend

1) In het Mnl. komt gemeenlijk *si* als nom. sg. fem. en plur., -*se* als acc. sg. fem. en plur. voor.

resultaat kunnen de beoefenaars van het Mnl. verklaren, dat alleen in het Leven der wonderdadige santin dit pronomen is aangetroffen. Maar hoe vreemd de vorm ook bij den eersten oogopslag schijne, aan zijne echtheid zal wel bij niemand eenige twijfel oprijzen. Zoeken we dus naar de grammatische verklaring er van, aan een gelukkig toeval overlatende of ergens nog sporen van dit zonderling woordje zullen worden aangetroffen.

De drie stammen, waartoe de verschillende vormen van het nl. vnw. van den 3^{den} persoon kunnen worden teruggebracht, zijn *hi*, *i* en *si*. De vergelijking met het Onl. en Mnl. stelt ons in staat voor de oudere taal het volgend paradigma samen te stellen: s i n g . *hi* (uit *his*), *his*, *himo* (got. *himma*), *hina*(*n*) (got. *hina*); *sia*, *hiro*, *hiro*, *sia*; *hit* (got. *hita*), *his*, *himo*, *hit*; p l u r . *sia*, *hiro*, *him*, *sia*; waarnevens de ongeaspireerde vorm *i*, *is* enz. (got. *is*, *is* enz.). In verreweg de meeste streken bestond de geaspireerde vorm; mnl. Holl.-Vlaamsch-Brabantsche encliticae -*i*, -*em*, -*ene*, -*et* hebben kennelijk verlies van aspirata ondergaan, als blijkt uit de verscherpte sluitletter -*t* van den 3 ps. praes. indic.: *slaeti* uit *slaet-hi*, *slatem* uit *slaet-hem*, *slatene* uit *slaet-hene*, *slatet* uit *slaet-het*, terwijl, waar eene vocaal volgde, de oude dentale aspirata in eene media is overgegaan: *sladi* uit *slaed-ji*, niet, als valschelijk wordt geleerd, uit *slaetghi;* immers dit zou *slaetchi*, en daarna (zoo dit al mogelijk ware) *slati* hebben opgeleverd; zoo staat dan ook b.v. *hi vergheets* voor *hi vergheet-hes*, enz.: de enclitische -*s* hier uit het demonstratieve *des* te verklaren is onjuist. De Limburger psalmen daarentegen kenmerken zich door gemis aan aspiratie; hunne pronomina gaan dus terug op den stam *i*, indog. *i*, terwijl de overige op den stam *hi*, indog. *ki* berusten. Over het verdringen van den accusatief door den datief kunnen we hier zwijgen. Alleen dit merk ik op, dat de vorm *hen* als d a t i e f sg. masc. (*Lanc.* II, 6636, 34551, 36025; III, 1232, 1909; *Doctr.* III, 1914) juist een voorbeeld is van het tegenovergestelde, t.w. der verdringing van den datief door den accusatief, gelijk bewezen wordt door de enclitische bijvormen in dativo -*ene* (*Lanc.* III, 24471; *Sp.* III, 8, 56, 44) en -*en* (*Sp.* IV, 1, 31, 21; *Franc.* 1317 enz.).

Op eene in het oogvallende wijze bedient zich nu de schrijver

van de St. Kerstine in nom., acc. sg. fem. en plur. van bijvormen, die niet met een stam *si* overeen te brengen zijn. Het uitstooten der *s* kan niet als een mnl. verschijnsel worden gestaafd. Voor de hand ligt dus het vermoeden, dat in zijn dialect de stam *hi* ook doorloopend gedeclineerd werd, gelijk dit in het Angelsaksisch en oud-Friesch plaats had. We krijgen derhalve nevens den vorm *sia* van *si* een *hia* van *hi*. Op dezelfde wijze nu als *ia* zich wel eens in onze taal in *ege* gesplitst heeft door de tusschentrappen *ija* en *ige* (verg. *dievege*, *dievegge* uit *thiuvia*, en verdere feminina op -*ege*, -*egge*, -*igge*, benevens de ww. op *igen* als *kruisigen*), schijnt zich hier het klankproces te hebben toegedragen: uit *hia* werd *hija*, *hige*, *hege* en met wegvallen der aspiraat het encliticum -*eghe* of -*ghe*. Vergelijk inzonderheid de Gotische pronominale vormen *ija* en *ijos*, die behoudens de aspiratie gelijk zijn aan het onderstelde *hija:* eene overeenkomstige inlassching der *j* vertoont *thrija*. - Deze verklaring althans berust op de vergelijking met bekende gegevens. Is iemand in staat iets beters aan de hand te doen, ik ben gaarne bereid het aan te nemen.

LEIDEN, 14 September.
P.J. COSIJN.

Boekbeschouwing.

J.H. Rössing. *Geschiedenis der stichting en feestelijke opening van den Schouwburg op het Leidsche plein te Amsterdam*. Utrecht, J.L. Beyers, 1874.

Als vervolg op de uitnemende monografie van den hr. WIJBRANDS; als uitbreiding van het korte bericht van VON HELLWALD (bl. 38 en bl. 97, waarin hij - ik merk het in 't voorbijgaan op, - minder gelukkig is geweest met het getal 14, dat op de eerste plaats in 13, op de tweede in 15 moet worden veranderd); als aanvulling van de *Historie van den nieuwen Amsterdamschen Schouwburg* (met fraaije afbeeldingen), 1775 uitgekomen te Amsterdam bij Warnars en den Hengst, kan het bovengenoemd werkje van den hr. RÖSSING goeden dienst doen.

Na de beschrijving van den brand (11 Mei 1772) in alle bijzonderheden te hebben gelezen in de *Historie*, is het allerbelangrijkst den hr. RÖSSING te hooren over de publieke opinie, zooals die zich de eerste dagen na den ramp uitsprak bij monde van predikanten, poëten en pamfletschrijvers. De schrijver der *Historie* had het wel voorspeld: ‘natuurlijker wijze - schreef hij onmiddellijk na den brand - is het te verwagten dat Luiden, die met vooroordeelen tegen Tooneelspeelen en openbaare Vertoonplaatsen zijn ingenomen, den geweldigen en beklaaglijken brand van den Amsterdamschen Schouwburg, zullen aanmerken als een nieuw bewijs voor de regtmatigheid hunner ongunstige begrippen, wegens dergelijke uitspanningen.’

De predikheeren: VON HELLWALD zegt: ‘die Interessen und Tendenzen des Klerus sind eben überall dieselben’ (bl. 7; der *Geschichte*), en het is volkomen waar. En ook werd bij de bedoelde gelegenheid de reeds aangebrande kool nog eens meer opgewarmd, ditmaal bijzonder sterk gekruid. Want had de kerk, als ‘Schüt-

zerin der gekränkten Moral und der Sittlichkeit' (t.a. pl. bl. 70), zich weleer ook al niet ontzien het tooneel te beschieten met de giftige pijlen der huichelarij, in 1772 gedroegen enkele predikanten zich inderdaad beneden alle critiek. Trots de vermaning der Regeering aan Ds. Tetterode hebben zij reeds door de keuze hunner teksten voor den 17 Mei zoo zwaar gezondigd tegen de allereerste voorschriften der kieschheid, dat het grenst aan het ongeloofelijke (bl. 5 en vlg. bij RÖSSING).

De poëten slingerden elkander ook alles behalve malsche verzen naar het hoofd, en vooral de tegenstanders van het tooneel stelden zich in hunne protesten zoo bespottelijk aan, dat zij de gestrenge tuchtiging van de oolijke BETJE WOLFF ten volle verdienden: in waarheid zij vergrepen zich aan meer dan den goeden smaak en kwetsten meer dan het schoonheidsgevoel hunner lezers.

De pamfletschrijvers - maar genoeg: het meeste van hetgeen zij tegen het tooneel te berde brachten had, al in 1650, VOET in zijne welbekende *Disputatio de Comoediis* stellig veel eleganter gezegd.

Benevens dat prulgeschrijf en prulgepreek had de ramp van 11 Mei ten gevolge, dat de Amsterdammers, na 155 jaar hun comedie op de Keizersgracht te hebben gehad, voortaan hunne schreden zouden moeten richten naar het Leidsche Plein.

Na in zijn tweede Hoofdstuk de oprichting van een Schouwburg te Rotterdam onder bestuur van Punt te hebben verteld (en dat volledíger en nauwkeuriger dan een van zijn voorgangers, dank de uitnemende hulpmiddelen die de hr. RÖSSING te zijner beschikking had), gaat hij over tot de geschiedenis der stichting van de comedie op het Plein.

Vergeleken met de *Historie* bovengenoemd is de schrijver in velen beter ingelicht, daar is, dunkt mij, geen twijfel aan; waar beide werken verschillen, gelijk b.v. bl. 11 der *Historie* en bl. 35 bij RÖSSING in zake personeel der Commissie van onderzoek, zou ik niet aarzelen de voorkeur te geven aan laatstgenoemde, als die uit officieele bescheiden put, zie b.v. noot 45; ook enkele bijzonderheden die in de *Geschiedenis* te lezen staan, met name

die van bl. 58 en 59, mis ik in de *Historie*, die evenmin het affiche van 17 September (zie bij R. *Bijlage* n° 1) mededeelt. Edoch, de *Historie* is door de *Geschiedenis* niet overbodig geworden, integendeel. In de eerste plaats van wege de platen, die, nu onlangs het oude gebouw van 1774 is opgeruimd, dubbele waarde bezitten en bijzonder welkom zijn; in de tweede van wege de nauwkeurige beschrijving van het gebouw zoowel van binnen als van buiten, waarbij zelfs de ‘306 palen in den grond geheid, op welke de steenen voetmuur, waarop het Gebouw rust, gemetzeld is, zijnde voor het overige het gantsche Gevaarte van hout opgemaakt’ (bl. 13), niet zijn vergeten; van wege hare mededeelingen aangaande de inrichting van het bestuur, enz. enz., verg. ook VON HELLWALD bl. 97, vlg.

Uitstekend wordt door den hr. RÖSSING (en daarvan heeft de *Historie* niet de helft, VON HELLWALD uit den aard der zaak ook veel minder;) de feestelijke opening, 15 September 1774, 5 uur, beschreven. Wij zijn er als bij tegenwoordig: zoo aanschouwelijk is de voorstelling. En het hoofdstuk leest zeer aangenaam, iets dat overigens van het geheele werkje kan worden getuigd, want het is los en levendig gesteld, en boeiend geschreven. Hij beschrijve op gelijke wijs de feestelijke opening van den nieuwsten Schouwburg, met de platte gronden en platen er bij.

Ik eindig met eene conjectuur aan het oordeel van den hr. RÖSSING te onderwerpen. In de volgende strophe op bl. 40:

> Het Schouwtooneel herrysd! O uur voor ons zo bangen!
> De onzach'lyke Wraak! behaald nu geen meer buit;
> Noch zal een Eer'lyk Man, niet gaan doen voor een Guit;
> Al zou hy zelfs uit spyt en wanhoop zich verhangen, -

zet hij achter het derde vers een vraagteeken: zou er bij de noodige wijziging in de leesteekens in plaats van *doen* niet behooren te worden geschreven *door?*

GRONINGEN, 74. 5. 22.
MR. H.E. MOLTZER.

Woordregister.

âcher 191.
achever - adcapitare, 304.
açvatara, skr. 34.
ad, skr. 95.
adôgian, osaks. 213.
aekster 33.
ael 191.
aerpel 191.
âfjakken 191.
afschriiven 68.
agelestra, ohd. 33.
agu, ags. 33.
akke, fri. 33.
âllebaaien 191
allozie 191.
amarelle, fr. 291.
ampulla, lat. 291.
-*an*, -*jan*, suffix, 16.
-*ân*, -*an*, -*n*, skr. 4.
ânderând 191.
ânvâtten 191.
aok 191.
aokelik 191.
aolkruud 230.
aor 191.
aorig 191.
aors 191.
aphaeresis der *a* 291.
appelkroos 191.
apulle 291.
aqizi, goth. 31.
arfhuus 68.
ârg 191.
arg 230.
arkoborôn, ohd. 305.
ἀρχτος 21.
armel 230.
armoê 230.
ârremoeien 191.
arte 191.
âs 191.
as, skr. 90.
asch 25.
aschpit 191.
-*aster*, lat. 32.
Ate 68.
avistr, goth. 33.
baezere, ags. 100.
bând 191.

band'ok 191.
band wetten 191.
bane 117.
baoie 191.
baokster 191.
baon 191.
baos 191.
baot 191.
baren 68.
bauwen 215.
bedruifd 209.
bedsteetje 280.
begheven 307.
bejaot 192.
bekaaien 192.
bekanst 192.
bekant 192.
beklassen 156.
beksie 192.
bel! 192.
bel 212.
bel zeker 103.
beljaot 195.
bemieterd 192.
bemutsen 289, 295.
ben 68.
ben 93.
berichten 69.
berocht 294.
bert 199.
beschoven 156.
bescriden 302.
bessen 230.
beswelten 50, 51.
betiiën 229.
beui 192.
beut 192.
bhallûka, skr. 24.
bibber 192.
bibberen, 27.
bietjie 192.
bikkelen 52.
bitterling 235.
biyâ, perz. 93.
blaoier 192.
bleesem 68.
bleikers 231.
blijde 282.
blindekoe 192.

blindhokken 192.
blindhommetje 230.
bloo 282.
bloode 282.
blüjen 209.
blukkieft 230.
blutse 292, 293.
bochelen 138.
bocheus 139.
bodden 230.
boegeren 55.
boekent 69.
bofkonten 192.
bogelen 139.
bojen 69.
bol 69, 192.
bollig 69.
bom 212.
bommert 212.
bonkert 192.
bonnet. mettre son - de travers, fr. 297.
bont 121.
boogen 192.
borden 192.
borg 230.
borretje 288.
bors 24.
bot 192.
botsen 69.
botten 230.
bouk 215.
bounen 211.
Βραχιων, 17.
braombêzen 192.
brembozen 192.
breur 192.
brij 192.
brijen 192.
brink 230.
broddeken 230.
brodsch 230.
broenetel 192.
broksie 192.
brugge 69.
bùchie 192.
bucht 192.
buggeren 55.
buitenàf(gaan) 192.
bukken 31.
bullock, eng. 24.
bult 192.

bumper, eng. 212.
bunt, buntje 230.
busselen 230.
buten, anbueten 230.
butse 292, 293.
buul, buil 230.
buul 192.
cap. to set her - 295.
chamois, fr. 28.
cheveux - capilli 304.
ciepeltjes 230.
citroenâppel 192.
çivâ, skr. 23.
clate, ags. 203.
coiffé, fr. 297.
coiffer, *se* - fr. 297.
Cors 192.
Corstiaan 192.
Corstina 192.
couvrir - cooperire 304.
cover, eng. 305.
craft, eng. 25.
crayfish, eng. 27.
cuve - cupa 304.
d, ingevoegd 286.
d voor *t* in verkleinw. 279-80.
d weggeworpen vóór *s*, 286-287.
dachs, hd. 23.
daia, oudfri. 213.
dammer 230.
daolijk 192.
daonig 192.
daos 192.
dartel 69.
deern 69.
deinken 192.
deken 69.
dêl 192.
deluwen 104.
demee(chies) 192.
derp 192.
deun bij 192.
deupen 209.
deus 192.
diep 192.
dievegge 311.
dijnsdag 192.
dik 31, 192.
dik, dikke 230.
dikker 192.
dingsig 192.
doddegat 230.
doefje jagen 230.
doen 192.

does 192.
doezerig 192.
dofkoolen 192.
Donau 207.
dorde 192.
dortien 193.
draai 230.
dracht 127.
dreuzen 193.
dreumis 30.
dribbelen 193.
driest 230.
drijfelft 193.
droa 230.
dubbelstuk 69.
ducken 105.
duken 230.
dul 193.
dutte 193.
e, ingelascht, 17.
earon, ags. 100.
easel, schotsch 9.
écrevisse, fra 27.
edercauwen 60.
eekster 230.
eenscheur'ns 230.
eenters 230.
eerpel 191.
eigengereid 230.
eiland 66.
ekster 32.
em, onrd. 94.
emt 69.
enderik 205.
ent 193.
enters 193.
erkoberen, mhd. 305.
ero, lat. 89.
ersateren 57.
ἐσθίω 95.
êsie! 193.
êst 193.
eten 193.
êzde in den 193.
ezel 25.
faolie 193.
ferom 193.
fids, fiids, fits 230.
fijtel 193.
fikfakkerijchies 193.
fio, lat. 93.
fitelen 193.
flachs, hd. 292.
flap 230.

flensen 193.
flenters 193.
flep 230.

fleppen 193.
flesch 320.
flikkertje 231.
floor, eng. 206.
floppert 193.
fluus 69.
foeteren 58.
fokken 193.
fôlian, osaks. 209.
fone 64.
fore, lat. 93.
foster, eng. 286.
foster, *fostra*, zw. 286.
foster, *fostre*, deensch 286.
fôsterjan, ags. 286.
fôstr, onrd. 286.
fôstra, *fôstri* onrd. 286.
fôstre, *fôstor*, ags. 286.
from 193.
frunneken 193.
φύω, 92.
furt! 193.
futeren 193.
gabel 193.
gabelen 193.
gad 69.
gaeter 193.
gâien 193.
gamester, eng. 33.
gampót 193.
gantel 193.
ganzenvel 69.
ganzerik 205.
garf 69.
garst 69.
gat 193.
gat-rig-toot 193.
gearcjan, ags. 81.
gebrek 231.
gedoogen 213.
geer 69.
geesem 231.
gehofte 294.
gekoft 194.
gelde 231.
gelling 194.
gems 28.
gemutst 290, 297.
genocht 194.
gerei 231.
germ 231.

gerocht 104, 294.
geut 231.
gewist 194.
gewouw 231.
gezworenen 307.
-*ghe*, als encl. vnw. 309.
ghebringhen 116.
gheleet bringhen 274.
gherne 46.
ghetruc 42.
ghetuc 223.
gierlegôi 194.
glieën 69.
glijen 69.
glis, lat. 203.
goed 194.
goffie 194.
gokken 194.
golp 194.
goor 194.
gordijnen 194.
gorrig 69.
gort 194.
gorting 194.
gorzen 194.
gossiemenne 194.
goupil, fra. 23.
graaf 13.
grâft 194.
graken 81.
gramiterig 69.
grâuw 194.
graviche, waalsch 27.
greyn 121, 122.
grevess, waalsch 27.
griend 194.
griinig 69.
groff(a)der 194.
gromm(oe)der 194.
Groningen 207.
grootsch 69.
gruin 209.
grün 209.
gumse, zw. 24.
guns en ferom 194.
guns en weer 194.
gunt 194.
gups 231.
haok 194.
haozejaeger 194.
haozelaor 194.
haist 194.
hakken 31.
hâp 194.

haren 69.
harme 194.
harst 194.
hebben 26.
heel 231.
heerd 231.
heet 194, 231.
heftig 231.
heikereu 59.
heks 24.
hengel 231.
herts 30.
hêt 194.
heugters 231.
heulie 194.
heur 194.
hieren of mieren 154.
hilde 69.
hillik 194.
hilliken 194.
hoat 194.
hobbelen 194.
hoeke 194.
hoenkelen 231.
hoep 194.
hoerejakker 194.
hoerscheit 125.
hok 231.
hol 231.
hoofde, te - bringhen 125.
hopper 195.
hore, op - 264.
horretje 288.
hort 195, 231.
hortjie 195.
houd 215.
houten 69.
hrdaya, skr. 30.
hremsa, onrd. 292.
huiken 195.
hujen 195.
huken 231.
huls 292.
hutsen 195.
i, skr. 5.
iederendên 195.
iederendurig 195.
ielkendên 195.
ielkendurig 195.
iemet 195.
ietewât 195.
ieuwerstaer 195.
immeker 69.
inhertelike 110.

inna, goth. 1.
innen 1.
int 195.
inten 195.
-*ira*, *íla*, skr. 32.

iwessen 231.
jâk 195.
jâkken, jâkkeren 195.
Jans 20, 28.
jaot 195.
jellie 195.
jengelen 195.
jô! 195.
jochie 195.
jongchie 195.
jonk zijn 231.
jucht 231.
jukuzi, goth. 31.
jullie 195.
kaarm'se 231.
kaauke 215.
kaje 232.
kakkemieris 232.
kâkkestoelemâien 195.
kalis 30.
kâlven 195.
kâlver 195.
kant 195.
kaolegezichten 195.
kaolis 195.
kaomíés 195.
karkepítjie 195.
karkerak 198.
karkesaotie 195.
karksie 195.
kastié 195.
kees, keezen 232.
keesem 69.
keldermot 232.
kemmet 195.
ketsen 195.
ken 69, 195.
kievit 28.
kijken 12.
kijnd 195.
kijnder 195.
χιρνημι, 96.
kitteband 191.
klaauwen 195.
kladde 203.
klampen 232.
klasse 203.
klatsen 232.
klaveren 149.
klêchies 195.
kleinrogge 69.

kletsbek 195.
kletsen 195.
klier 69.
kloar 69.
kloek 195.
kluchten 151.
kluft 152.
kluit 153.
kluitrijf 190.
kluiven 196.
knaarphout 232.
knarsen 196.
knik 232.
knoersen 196.
knullen 232.
knutten 232.
koaje 232.
koberen, mhd. 305.
koborôn, ohd. 305.
koddebaier 196.
koe(de) 232.
coever 146, 305.
koeveren 142, 305.
coevereren 305.
koeverigh 305.
kofferentuur 196.
kol 196.
kolder 69.
koloog 196.
komenij 277.
kommen 196.
kommetje 232.
konijn 28.
connen aen 115.
koomenij 277.
koornbout 196.
Koos 20, 28.
koppel 70
kor 196.
korsweggen 196.
kortelingen 70.
kotik, kotek 232.
konchie wijnd 196.
koue 232.
kouke 215.
krabbe 26.
kräfs, zw. 27.
kräfta, zw. 26.
kraolies 196.
kreeft 25.
krem 232.
krengen 196.
krepel 196.
kretse 292, 293.

krieke 106.
kriemelen 196.
kriemelig 196.
kriemeltje 196.
kriesdorens 196.
kṛkalâsa, skr. 32.
χροχοδειλος 33.
kroos 196.
kroplap 70.
krot 196.
krothuzen 196.
kruut 232.
kubbechies 196.
kulîra, skr. 32.
kulkestop 196.
kumbhîla, skr. 32.
kunnan, goth. 1, 5.
kunnen 1, 5.
kuum 70.
kuum, kume 232.
kuuskalf 196.
laatje 280.
labendig 232.
lacies 301.
laissier, ofr. 300.
lak 70.
lamfer 196.
lampse, nederfrank. 24.
landter 232.
laog 196.
lasciare, it. 300.
lass, eng. 25.
leed 70.
lêeg 196.
leet 196.
lefsa, ohd. 292.
lel 196.
lêlik doen 196.
lemmer 70.
Lemster 33.
leplam 232.
leppen, opleppen 232.
lêren 196.
letterwijs 196.
leuk 196.
leukes 30.
leut 196.
liefhebberen 150.
liegbast 196.
liever, mi - 132.
liind, liinde 232.
likken 31.
likshâ, skr. 22.
lippen 232.

lobster, eng. 34.
lochem 196.
loeris 30.
lomp 196.
-loo, 11.
looperii 70.

lopen laten 301.
los 23.
luitjes 280.
lummel 196.
lunt 70.
lupen 196.
lupert 196.
madhr, onrd. 6.
maggit, eng. 28.
mâkke 197.
maltoot 197.
mamerie 108.
man 1.
man, ags. 7.
-man, in eigennamen, 33.
mankeliek 197.
manna, goth. 1.
mantel 197.
mao 196.
maoehie 196.
mârgen 197.
matsya, skr. 21.
meeg 70.
meer 70.
meet 197.
meezikken 197.
meissen 25.
melk 70.
melkmoes 232.
mengen 197.
mergen 197.
met 232.
meuken 197.
meulenaer 197.
middallen niet 197.
middenwinter 232.
mier 197.
mierig 197.
Mies 20.
mietjie 192.
mikken 197.
mit 232.
-*mnus*, lat. 4.
moedermuts 197.
moeiig 197.
moerbêzen 197.
moes 20.
monteeren 302.
moot 202.
morel 291.
mot 70.

mot, motte 232.
motsen 294.
moud 215.
mouder 211.
mout 215.
mud, skr. 291.
mudâ, skr. 291.
müde 210.
μύδος 291.
mug 197.
mui 197.
muide 210.
muie 70, 197.
muieren 197.
muiten 210.
mulver 197.
mundras, lit. 291.
mundus, lat. 293.
munter, hd. 292.
muntig 292
mûrch, skr. 167.
muts in spreekw. 296.
muts dragen 291.
mutsdrager 296.
mutse. de - krijgen 289, 295.
mutsen 293, 294.
mutsenbreyerken 290.
mutsgesper 290.
mutzen, hd. 293.
muzzan, ohd. 293.
naaien 81.
naevend 197.
nat 70.
neeë 197.
nênt 197.
netelen 140.
neutelen 141.
neutelig 197.
niedis 197.
niel 109.
niepnaers 197.
nierlijk 232.
nieute, te - 120.
niidsch 70.
nijg 197.
nikken 31.
nochtans 278.
node 282-83.
noersch 197.
noom 197.
nuuft 197.
o en *e* wisselen 123.
oare, oar 232.
oarig 232.

ὀδούς 95.
oe tot *o* 294.
oeievaor 197.
Oesel 9.
of en 269.
ommântel 197.
onderhooren 232.
onneurzen 197.
onredene 124.
ont 197.
ontig 197.
onverwist 41.
oort 232.
oost 10.
oot 233.
op den boer gaan 197.
op alle manier 197.
opbossen 197.
opmieteren 197.
opmonteren 303.
opsalamanderen 197.
opsassen 197.
opstoppen 197.
optrekken 198.
opzeggens gaon 198.
os 24.
otte 233.
otterdoks 198.
ouvrir - operire 304.
overleefd 198.
overpasseeren 308.
p tot *v* 304.
paddestoel 233.
palde garst 198.
panthâs, skr. 3.
papzak 198.
parmetazie 198.
passies 190.
pee 198.
pennesniier 233.
peters 70.
pewit, eng. 28.
piepel 71.
piepels 70.
pietje 233.
pijngster 198.
pijnt 198.
pijpesluifie 198.
pikkelen 52.
pirken 70.
plek 198.
pluus, pluis 233.
poartje 233.
podderig 233.

poepappel 71.
poëtaster 32.
pokkel 195, 198.
pol 198.

pollépelen 198.
pond 233.
poppechie 198.
potje 233.
prâk 198.
prakken 198.
praten 203.
prighen 221.
prijch 217.
prikhout 233.
proten 203.
prutten 192, 198.
pulle 291.
punneken 198.
puup 233.
quetse 292, 293.
raauw 198.
rabbit, eng. 38.
racht 124.
racente, ags. 31.
raggen, rachen 233.
rak 198.
ramen 213.
raomden 198.
raoshoot 198.
rechfaerdig 198.
rechtwoordig 198.
recouvrer, fr. 303.
recuperare, lat. 303.
rêê 198, 233.
reeën 198.
reeig 70.
reckam 198.
reepel 233.
reeve, eng. 15.
reien 233.
recoevereeren 304.
remmare, zw. 210.
renegare, lat. 305.
renier, *renoier*, fr. 305.
rêpen 198.
respijt 307.
reurom, roerom 70.
rig 198.
riibelen 70.
riipen 70.
ril 233.
rksha, skr. 21.
roamen 213.
robber, eng. 31.
roemer, romer 208.

roodgrond 70.
roos, roze 233.
rooten 198.
rout 215.
rshabhatara, skr. 34.
rucht 198.
rudder, eng. 210.
ruikeloos 210.
ruilebuiten 198.
ruilen 198.
ruimer 209.
ruiren 209.
rükeloos 210.
rummer, eng. 210.
runnen 70, 198.
runnig 70.
rüren 209.
ruut, ruit 233.
-*s* of -*se* als uitgang 292.
-sa, -sia, deminutiefuitgang, 18.
sakkeren 58.
sahs, ohd. 292.
salie, 70.
schaai 198.
schaapjes 233.
schaar 70.
schaatsen 70.
schaf-anten 233.
schamerig 233.
schând 198.
schaopie-blê 198.
scharp, schaarp 233.
schârrelen 198.
schêêl 198.
schelden 198.
schelft 198.
schelharst 70.
scemde 136.
schendbrok 198.
schetsen 198.
scheuter 234.
schieuw, schuw 234.
schijt 198.
schink 70.
schobbejak 195.
schoer 198.
schollechies 199.
schooien 199.
schooier 199.
school 199.
schooltjie 199.
schoonder 199.
schouterjaonen 199.
schouw 70.

schouw 234.
schouw 199.
schrab 234.
schrabben 27.
scraven 27.
schrêêuwen 199.
schreefie gooien 199.
schretten 199.
schreuven 199.
schriks 234.
schroa 70.
schuddekop 199.
schuivelingen 199.
schuivers 199.
schumen 234.
schurrewitselen 198.
schut 234.
scythe, eng. 30.
selve 70.
sense, hd. 31.
sik 199.
sikkel 31.
slaatje 280.
slabakken 199.
slee 70.
sliet 199.
slim 199.
slingerdeslang 199.
sloerig 234.
slofhaak 234.
smacht 70.
smakwammes 234.
smijig 199.
smout 199.
smouten 70.
snaar 199.
sneeg 70.
snik 234.
snoep 199.
snubbeken 199.
snuut 199.
spaonder 199.
spiiker 234.
spijkeren 61.
spikken, verspikken 234.
spil 69.
spochten 234.
spook 213.
sprikken 70.
springen 199.
sproan, spraan 234.
sprokken 70.
spuck(*en*), hd. 213, 214.
spuk 215.

spuken 215.
stadskind 234.
stap 199.
stappen 43.
stee 70, 199.

steeaop 199.
steeaoperig 199.
steeg 199.
steen 237.
steke 237.
stekken 199.
stelling 199.
stengels 235.
-ster, germ. 33.
-*ster*, -*stris*, lat. 32.
sterte 123.
stiembeugel 199.
stiif 235.
stiif bi 235.
stiifsind 235.
stik 199, 235.
stik 199.
stik bi 235.
stink 199.
stob 235.
stoep 199.
stofvarken 71.
stok 237.
stolp 235.
stommot 199.
stomp 235.
stoof 199.
stor 235.
-stra, in eigennamen 33.
straechie 200.
strag 235.
streen 200.
striikzwevels 235.
strop 225.
strôpen 200.
strötte 203.
suja 71.
sujen 71.
sukerjennigjes 71.
swelten 48.
t weggeworpen voor *s*, 286-287.
taas 235.
taksha, skr. 23.
tand 95.
taolie 200.
-*tara*, skr. 34.
taraksha, skr. 24.
taureau, fra. 24.
tauw 215.
teejen 200.
teng 290.

tent, tenten 235.
termijn legghen 112.
Tessel 9.
tessel 71.
tiend 200.
tienegt 200.
tienten 200.
tijen 200.
tik-op-de-schaal 234.
til 200.
tinteldoos 200.
todden 235.
toffel 200.
tonneband 191, 235.
toot 200.
torenmoet 135.
totebel 200.
trans, lat. 96.
trappen tellen 200.
trinen 113.
trippe 235.
troet 235.
trucken 43.
trulen 200.
ts = hd. *z* 292.
ts ontstaan door invoeging van *s* na *t* of *d*, 292.
tuimig 210.
tuin 200.
tucken 223.
tumel 235.
tumpie 200.
tuuten 71.
twiigen 235.
twijn 200.
u, skr. 5.
uithouên 200.
uit-jie 200.
uittijen 201.
ukshatara, skr. 34.
ulk 71.
ulleger 201.
upsitten 302.
ursus, lat. 21.
vaars 24.
vajratara, skr. 34.
vancayati, skr. 166.
vaningen 71.
varen 71.
varken 155.
vatsa, skr. 201.
vâtten 201.
veer 201.
ver- vóór bastaardw. 299 vlgg.
verdeur 201.

vergelden 201.
vercoeveren 142, 143.
vercoevereeren 303-305.
verlaisieren 300, 301.
verlâmmen 201.
verleden 119.
vermaledien 300.
vermancoleeren 299, 300.
vermonteeren 301-302.
vernoyeeren 305-307.
versieren 308.
verspiit, verspiik 235.
verspijt 307.
verspochten 235.
verspuwen 107.
verstaarf 71.
verstoren 131, 137.
versuptilen 299.
vervangen 71.
verwegen 235.
verwijt 41.
verwiten 40.
verzinkens 20.
verzuipe 201.
verzuipies 201.
verzworen 307.
vilain 235.
vinken 201.
vinken hujen 201.
vitulus, lat. 20.
vleeg 235.
vleut 71.
vleut, vleute 235.
vloeken 209.
vlour 206.
vluchten 201.
vluiken 209.
voedsteren 286.
voester 286.
voesteren 286.
voestermoeder 286.
vortoarend 235.
vos 22, 65.
vrauw 215.
vreê, vrei 235.
vremd, vremde 201.
vrie 227.
vrien 224.
vrollie 201.
vuilen 209.
vülen 209.
vuostar, ohd. 286.
vurrel 201.
vuul, vule 236.

vuulik 236.
waard 205.

waffer 201.
wanen weten 273.
waofel 201.
waoneker 201.
wârf 201.
wasscheldoek 236.
wasschen 236.
waterpof 236.
watjiekâuw 201.
wehbe 26.
webster, eng. 33, 34.
weder - of 268.
weelig 201.
weene 236.
't weêr 236.
wegescheet 201.
wegtodden 236.
weinen, weinden 236.
weinsbrauw 201.
weinschen 201.
wellie 201.
wengert 201.
Wesel 9.
west 10.
wetband 191.
weten 100.
weteren 71.
wets, te - 44.
wetten 201.
weunsdag 201.
wiempel 71.
wijnd 201.
wijs 201.
wiivenvet 236.
willen 268.
willen segghen 272.
willen wanen 272.
willen weten 271, 273.
willen weten ende wanen 272.
wîn 201.
wipperwap 236.
Wisigoten 11.
wit 201.
witen 35.
Wodan 205.
woensdag 207.
woerd 205.
woord 205.
wuupsje, wupsje 236.
ŷ, ags. 211.
zaagmeel 71.

zadelen 141.
zâil 201.
zaling 201.
zaoi 201.
zeerte 236.
zeikert 71.
zeissen 30.
zellie 201.
zen 67.
zeunig, zuunig 236.
zichten 71.
ziepsap 236.
zijn 89.
zijtje 280.
-*zio*, -*zo*, ohd. 19.
zitten 201.
zoel, zoele 236.
zoft 201.
zootje 280.
zuften 71.
Zuid 79.
zuiken 210.
zuit 210.
züken 210.
zukke 201.
züte 20.
zuur 201.
zuutjies 201.
zwaard 71, 202.
zwad 71.
zwaolefies 201.
zwaor 204.
zwart 236.
zwiimel 236.
zwilt 71.
zwoerd 203.
zwoord 203.

Lijst der critisch behandelde plaatsen.

Sinte Amands Leven (*passim*)	bl. 241-263
Brab. Yeesten, 2, 389; 2, 595; 3, 957	bl. 45, 47
Brab. Yeesten, 2, 813	bl. 48, verg. 223
Heelu 4910	bl. 43
Kausler, *Denkm*. III, 112, 35	bl. 107
Lanc. 2, 1809	bl. 108
Leven o.H. 2245	bl. 105
Parthenopeus 5216, 861, 4533, 1488, 4575, 6524 vlgg., 4685.	bl. 111-119
Parthenopeus 2313, 7076	bl. 266
Parthenopeus 4420, 6423, 6176 vlg	bl. 270, 274
Jan Praet 1002, 4154, 1971, 3236	bl. 120-124
Reinaert, 1, 2040; 2, 3996, 6671	bl. 125-127
Velthem 4, 37, 16	bl. 267
Wap. Martijn, 1, 531	bl. 49
Wap. Rogier 1235	bl. 1066